

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

**Воєнно-політичні інтереси України
в ієрархії суспільних пріоритетів
(кінець XX – початок XXI століття)**

Монографія

ЛЬВІВ 2021

Воєнно-політичні інтереси України в ієрархії суспільних пріоритетів (кінець ХХ – початок ХХІ століття): монографія / відп. ред. Ігор Соляр, упоряд.: Олег Муравський, Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2021. 324 с.

Один із найважливіших складників державотворчого процесу в Україні – діяльність державних органів і зацікавлених структур громадянського суспільства з питань гарантування національної безпеки, національних інтересів, складовою яких є воєнно-політичні інтереси: забезпечення миру, цілісності й недоторканості держави; зміцнення обороноздатності; євроатлантична інтеграція. За 30 років незалежності вони пройшли значну еволюцію у формулюваннях і положеннях головних документів держави. На певних відрізках цього етапу державницької історії влада, політичні сили, громадянське суспільство демонстрували розуміння важливості реалізації воєнно-політичних інтересів України. Проте лише російсько-українська війна, яка розпочалася 2014 р., виявила суттєві прорахунки в цій сфері та стала каталізатором реалізації воєнно-політичних інтересів держави.

Для науковців і всіх, хто цікавиться воєнно-політичною історією України.

Military and political interests of Ukraine in the hierarchy of social priorities (late 20th – early 21st century): monograph / resp. ed. Ihor Solar, comps.: Oleh Muravskiy, Mykhailo Romaniuk; NAS of Ukraine, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2021. 324 p.

One of the key components of the state-building process in Ukraine is the activities of state authorities and interested structures of civil society in ensuring national security and national interests, including military and political interests: ensuring peace, territorial integrity, and sovereignty of the state; strengthening defense capabilities; and Euro-Atlantic integration. Over the past 30 years of independence, they have undergone significant evolution in the formulations and provisions of the state's key documents. At certain stages of this period of state history, the government, political forces, and civil society demonstrated an understanding of the importance of realizing Ukraine's military and political interests. However, it was only the Russian-Ukrainian war, which began in 2014, that revealed significant shortcomings in this area and became a catalyst for the implementation of the state's military and political interests.

For scholars and all those interested in the military-political history of Ukraine.

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор Орест Красівський
доктор історичних наук, професор Ігор Райківський
доктор історичних наук, професор Олександр Реєнт

Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 9 від 28 грудня 2021 р.)

Монографію підготовлено в межах Цільової програми наукових досліджень НАН України «Суспільний ідеал і політичні інтереси в Україні»

ЗМІСТ

Воєнно-політичні інтереси України в ієрархії суспільних пріоритетів
(кінець ХХ – початок ХХІ століття) (Замість передмови) (*Ігор СОЛЯР*) 5

ЧАСТИНА І. ЗБЕРЕЖЕННЯ МИРУ, ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ТА СУВЕРЕНІТЕТУ

Зовнішньополітичні пріоритети України в умовах сучасних
безпекових викликів (*Олег МУРАВСЬКИЙ*) 23

Участь Збройних сил України у відсічі та стримуванні збройної агресії
Російської Федерації проти України: хронологія подій (*Валерій ГРИЦЮК,
Олексій ПОКОТИЛО, Сергій СЕГЕДА, Павло ЩИПАНСЬКИЙ*) 31

Мінські угоди як чинник стримування військової агресії Російської Федерації
на Сході України (*Павло АРТИМИШИН, Сергій ПІДШИБЯКІН*) 50

Кримська платформа як чинник деокупації півострова (*Юлія ЛІВІНСЬКА*) 63

Участь Збройних сил України в миротворчих операціях (1993–2021)
(*Юрій ПАВЛОВИЧ, Анатолій КАЛЯЄВ*) 73

ЧАСТИНА ІІ. ЗМІЦНЕННЯ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ ДЕРЖАВИ

Вища військова освіта в Україні: стан, тенденції, перспективи
(*Юрій ПОЛТАВЕЦЬ, Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ*) 89

Формування образів військовослужбовців Збройних сил України
в публічному дискурсі сучасної України (*Олена АРКУША*) 105

Участь Збройних сил України в міжнародних військових навчаннях
(1991–2021) (*Наталія КОЛЬ*) 125

Армійська авіація Сухопутних військ Збройних сил України
як складова забезпечення обороноздатності держави
(*Андрій ХАРУК, Володимир МЕЛЬНИК*) 145

Гарантування національної безпеки України на морі (кінець ХХ –
початок ХХІ століть): проблемні питання
та шляхи їхнього вирішення (*Степан ЯКИМ'ЯК*) 157

Сили спеціальних операцій Збройних сил України
як складова забезпечення обороноздатності держави
(*Андрій СЛЮСАРЕНКО, Андрій ЩЕГЛОВ*) 181

Шляхи удосконалення інформаційно-пропагандивного забезпечення
у Збройних силах України в сучасних умовах (*Ігор ПІДПРИГОРА*) 191

Забезпечення протидії негативному інформаційно-психологічному впливу
на особовий склад Збройних сил України в умовах гібридної війни
(*Петро СНИЦАРЕНКО, Юрій САРИЧЕВ, Володимир ТКАЧЕНКО,
Віталій ГРИЦЮК*) 206

ЧАСТИНА III. ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ

Впровадження стандартів НАТО в сектор безпеки й оборони України (2014–2021) (<i>Сергій ПОПКО, Павло ТКАЧУК</i>)	233
Спільна політика безпеки й оборони Європейського Союзу: виклики для Української держави (<i>Роман ПУЙДА, Михайло РОМАНЮК</i>)	243
Євроатлантичний курс України: політико-правовий дискурс та інституційні засади (<i>Олександра САГАЙДАК, Ярослав МАРЧЕНКО</i>)	255
Євроатлантична інтеграція у контексті формування системи безпеки та двосторонніх відносин України і Польщі (<i>Олег ПІХ</i>)	273
Ставлення українського суспільства до ОДКБ (<i>Павло ТКАЧУК</i>)	308
Оборонно-промисловий комплекс України: спроби реформування в контексті євроатлантичної інтеграції (<i>Світлана ЛУК'ЯНЧЕНКО, Лілія СКОРИЧ</i>)	315

ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ В ІЄРАРХІЇ СУСПІЛЬНИХ ПРІОРИТЕТІВ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ) (замість передмови)

30 років відновлення незалежності України, розбудови Збройних сил України (ЗСУ) – це достатній період для аналізу воєнно-політичних проблем держави. На різних етапах 30-річного поступу політики, воєнні фахівці, науковці, експерти аналізували найактуальніші проблеми сучасної воєнно-політичної історії України. За цей період неодноразово формулювалися/змінювалися національні інтереси, складовою яких є воєнно-політичні інтереси держави.

Вперше термін «національні інтереси» використано в Постанові Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 р.: «Базовою вимогою у здійсненні зовнішньої політики України є якнайповніше і якнайефективніше забезпечення національних інтересів країни. Національні інтереси України у сфері міжнародних відносин становлять три основні групи:

- стратегічні та геополітичні інтереси, пов’язані з забезпеченням національної безпеки України та захистом її політичної незалежності;
- економічні інтереси, пов’язані з інтегруванням економіки України у світове господарство;
- регіональні, субрегіональні, локальні інтереси, пов’язані із забезпеченням різноманітних специфічних потреб внутрішнього розвитку України¹. На 1993 р. конкретнішого визначення національних інтересів не було.

Перша редакція Воєнної доктрини України, затверджена Постановою Верховної Ради України від 19 жовтня 1993 р., стратегічним завданням держави в галузі оборони визначала захист її суверенітету й політичної незалежності, збереження територіальної цілісності та недоторканності кордонів². Уперше в розділі 1 було запропоновано термін «воєнно-політичні аспекти», хоча, напевне, влучнішим був би «воєнно-політичні інтереси» (зрештою, саме про них ішлося). Тоді головною метою Воєнної політики України було визначено «гарантування національної безпеки України від зовнішньої воєнної загрози, відвернення війни, підтримання міжнародного миру і безпеки»³. Водночас констатовано, що провадячи свій зовнішньо-політичний та військово-політичний курси, згідно з національними інтересами, Україна «не

¹ Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993, № 37, ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>

² Постанова Верховної Ради України «Про воєнну доктрину України». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993, № 43, ст. 409. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3529-12#Text>

³ Там само.

висуває територіальних претензій до інших держав і не визнає жодних територіальних претензій до себе; суворо дотримує принципу недоторканності існуючих державних кордонів; поважає державний суверенітет та політичну незалежність інших держав і визнає за ними право на вирішення всіх питань своєї національної безпеки відповідно до своїх інтересів без нанесення шкоди безпеці інших держав; сприяє паритетному і збалансованому скороченню всіх видів збройних сил і озброєнь у регіоні та у світі, виходячи з умов забезпечення оборонної достатності кожної держави; обстоює вирішення всіх міждержавних суперечностей тільки політичними та іншими прийнятими згідно з нормами міжнародного права засобами і шляхом прийняття всіма державами зобов'язань про взаємний ненапад; буде свої відносини з іншими державами незалежно від їх суспільно-політичного ладу та воєнно-політичної орієнтації на взаємному врахуванні всіх питань національної безпеки сторін; забороняє застосовувати власні Збройні Сили для розв'язання політичних завдань на своїй території; виступає проти розміщення іноземних військ на своїй території та на територіях інших держав без їх на те згоди; виключає своє одностороннє повне роззброєння»⁴.

Україна виступала за створення всеохопних систем універсальної та загальноєвропейської безпеки і вважала участь у них важливим компонентом своєї національної безпеки. У 1993 р. декларувала дотримання позаблокового статусу, сприяння створенню «надійних міжнародних механізмів та загальноєвропейської структури безпеки на двосторонньому, регіональному і глобальному рівнях з метою зміцнення довір'я і партнерства на основі принципів взаєморозуміння і відкритості у воєнно-політичній діяльності»⁵.

У підрозділі 1. 3. «Ставлення України до ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення» стверджено, що «виходячи з катастрофічних наслідків для всього людства ядерної війни, Україна вважає застосування ядерної зброї неприпустимим»⁶. Наша держава зобов'язалася в майбутньому стати без'ядерною, у зовнішньополітичній діяльності виступала за загальне ядерне роззброєння: «... ставши в силу історичних обставин власником ядерної зброї, успадкованої нею від колишнього СРСР, Україна ніколи не санкціонує її застосування, виключає з арсеналу своєї зовнішньої політики загрозу використання ядерної зброї»⁷.

У 1993 р. уперше визначено основні принципи формування збройних сил: проведення оперативно-тактичної, мобілізаційної, бойової й морально-психологічної підготовки особового складу з урахуванням законів збройної боротьби та принципів воєнного мистецтва; їхнє комплектування на основі загального військового обов'язку і за контрактом із поступовим переходом до професійної армії; військово-патріотичне виховання допризовної та призовної молоді, особового складу на національно-історичних традиціях; вирішення комплексу питань, пов'язаних із соціальним захистом військовослужбовців; повна департизація (заборона військовослужбовцям брати участь у діяльності політичних партій і рухів)⁸.

⁴ Постанова Верховної Ради України «Про воєнну доктрину України». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993, № 43, ст. 409. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3529-12#Text>

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

Національні інтереси України вперше сформульовано в Постанові Верховної Ради України від 16 січня 1997 р. – «Концепції (основи державної політики) національної безпеки України»⁹. Тоді прописано дев'ять пріоритетних національних інтересів: «... створення громадянського суспільства, підвищення ефективності органів державної влади та місцевого самоврядування, розвиток демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини; досягнення національної злагоди, політичної і соціальної стабільності, гарантування прав української нації та національних меншин України; забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів; створення самодостатньої соціально орієнтованої ринкової економіки; забезпечення екологічно та технологічно безпечних умов життєдіяльності суспільства; збереження та підвищення науково-технологічного потенціалу; зміцнення генофонду Українського народу, його фізичного і морального здоров'я та інтелектуального потенціалу; розвиток української нації, історичної свідомості та національної гідності українців; розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності громадян усіх національностей, що складають Український народ; налагодження рівноправних та взаємовигідних відносин з усіма державами, інтегрування в європейську та світову спільноту»¹⁰. З них два належали до військово-політичних – «забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів» і «налагодження рівноправних та взаємовигідних відносин з усіма державами, інтегрування в європейську та світову спільноту»¹¹. (Наголошу, що за пріоритетністю вони були розташовані на третьому та дев'ятому місцях).

У Законі України «Про основи національної безпеки України» 2003 р. у ст. 6 визначено вже 11 пріоритетів національних інтересів (а не самі національні інтереси): «... гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України; зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві; забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України; створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку; забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів; розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення; інтеграція України в європейський політичний,

⁹ Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1997, № 10, ст. 85. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/184875___642945

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України»¹². (За пріоритетністю військово-політичні інтереси розташовані на третьому й одинадцятому місцях).

Друга редакція Воєнної доктрини затверджена Указом Президента України Леоніда Кучми від 15 червня 2004 р. (До неї внесено зміни згідно з Указами Президента від 15 липня 2004 р. і 21 квітня 2005 р.). Розділ 2 вже має назву «Воєнно-політичні засади Воєнної доктрини». У ньому схарактеризовано основні чинники військово-політичної ситуації на 2004–2005 рр.: «... прагнення більшості держав світу до обмеження використання воєнної сили як засобу досягнення політичних цілей; реформування воєнної організації більшості держав у напрямі скорочення збройних сил з одночасним підвищенням їх якісних параметрів; дальший розвиток міжнародних систем безпеки та водночас недостатня ефективність в окремих випадках спроб розв'язання за їх допомогою суперечностей, які виникають між державами або всередині держав; прояви міжнаціональних та міжетнічних суперечностей, що призводять до нестабільності та конфліктів; зростання небезпеки розповсюдження ядерної та іншої зброї масового ураження, міжнародного тероризму; виникнення територіальних спорів між державами; загострення міжнародної конкуренції щодо політичного впливу в окремих регіонах світу, володіння ринками збуту та сировинними ресурсами, виникнення у зв'язку з цим небезпеки застосування воєнної сили для розв'язання економічних і ресурсних проблем; поява нових видів загроз міжнародній безпеці і миру, в тому числі поширення діяльності екстремістських, сепаратистських, радикальних релігійних, терористичних організацій, незаконно утворених збройних формувань; зростання обсягів незаконного обігу зброї і наркотиків, а також нелегальної міграції; поява новітніх видів і систем зброї, інформаційних технологій, що змінюють традиційні уявлення про характер збройної боротьби»¹³.

«Без'ядерний статус» не згаданий у Воєнній доктрині 2004–2005 рр., оскільки 2 червня 1996 р. Україна вже втратила статус «ядерної держави». Однак ішлося про Будапештський меморандум: у разі збройної агресії або збройного конфлікту на державному кордоні Україна, серед інших дій, повинна ініціювати «звернення до Ради Безпеки ООН, інших міжнародних організацій, впливових держав, держав-гарантів безпеки України відповідно до Будапештського меморандуму з вимогою визнання акту збройної агресії та примушення агресора до припинення воєнних дій, відновлення територіальної цілісності й державного суверенітету України, відшкодування завданих Україні збитків»¹⁴.

Проте основними ознаками тодішньої військово-політичної ситуації визначалися «зміцнення довіри та поширення міжнародного співробітництва у воєнній сфері, зниження імовірності розв'язання великомасштабної війни, перш за все

¹² Постанова Верховної Ради України «Про основи національної безпеки». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, № 39, ст. 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>

¹³ Указ Президента України «Про Воєнну доктрину України». <http://parusconsultant.com/?doc=02OC09DD54&abz=3LUTK>

¹⁴ Там само.

ядерної, і водночас збереження потенційної загрози виникнення збройних конфліктів, локальних і регіональних війн, їх ескалації та втягування в них України»¹⁵.

Найголовніша новизна другої редакції Воєнної доктрини – це положення, внесені 15 липня 2004 р. Указом Президента України Леоніда Кучми «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 липня 2004 року “Про подальший розвиток відносин з НАТО з урахуванням результатів засідання Комісії Україна–НАТО на найвищому рівні 29 червня 2004 року”» та 21 квітня 2005 р. Указом Президента України Віктора Ющенка. До цієї Воєнної доктрини вони внесли суттєві доповнення. Зокрема, у першому випадку зазначено, що «в умовах сучасної воєнно-політичної обстановки інтереси національної безпеки України зумовлюють істотне поглиблення відносин з НАТО і ЄС як гарантими безпеки і стабільності в Європі»¹⁶. А 21 квітня 2005 р. Указом Президента України у другу редакцію Воєнної доктрини додано два важливі формулювання: 1) «зміцнення довіри між державами, послідовне зниження загрози використання воєнної сили, проведення політики євроатлантичної інтеграції, кінцевою метою якої є вступ до НАТО, як основи загальноєвропейської системи безпеки»; 2) «в умовах сучасної воєнно-політичної обстановки інтереси національної безпеки України зумовлюють істотне поглиблення відносин з НАТО і ЄС. Виходячи з того, що НАТО і ЄС є гарантими безпеки і стабільності в Європі, Україна готується до повноправного членства в цих організаціях»¹⁷.

У Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (2010)¹⁸ визначено принципи зовнішньої політики України: «... суверенна рівність держав; утримання від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої іноземної держави; повага до територіальної цілісності іноземних держав та непорушності державних кордонів; вирішення міжнародних спорів мирними засобами; повага до прав людини та її основоположних свобод; невтручання у внутрішні справи держав; взаємовигідне співробітництво між державами; сумлінне виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань; пріоритет загальновизнаних норм і принципів міжнародного права перед нормами і принципами національного права; застосування Збройних Сил України лише у випадках актів збройної агресії проти України, будь-яких інших збройних зазіхань на її територіальну цілісність і недоторканність державних кордонів, боротьби з міжнародним тероризмом та піратством або в інших випадках, передбачених міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; застосування міжнародних санкцій, контрзаходів та заходів дипломатичного захисту відповідно до міжнародного права у випадках міжнародних протиправних діянь, які завдають шкоди Україні, її громадянам і юридичним особам; своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам Україні, її громадянам і юридичним особам». А також основні засади зовнішньої політики:

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2010, № 40, ст. 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17/ed20100701#top>

- забезпечення національних інтересів і гарантування безпеки України через підтримку мирної та взаємовигідної співпраці із членами міжнародного співтовариства за загальноновизнаними принципами й нормами міжнародного права;
- забезпечення дипломатичними й іншими засобами і методами, передбаченими міжнародним правом, захисту суверенітету, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів України, її політичних, економічних, енергетичних й інших інтересів;
- використання міжнародного потенціалу для утвердження і розвитку України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, її сталого економічного розвитку;
- створення сприятливих зовнішньополітичних умов для розвитку української нації, її економічного потенціалу, історичної свідомості, національної гідності українців, а також етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності громадян України всіх національностей;
- утвердження провідного місця України в системі міжнародних відносин, зміцнення міжнародного авторитету держави;
- сприяння міжнародному миру й безпеці у світі, участь у всеосяжному політичному діалозі для підвищення взаємної довіри держав, подолання традиційних і нових загроз безпеці;
- дотримання Україною політики позаблоковості, що означає й неучасть у військово-політичних союзах, пріоритетність участі у вдосконаленні й розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного партнерства з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) й іншими військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес;
- підтримка зміцнення ролі міжнародного права в міжнародних відносинах, забезпечення дотримання та виконання чинних, вироблення нових принципів і норм міжнародного права;
- запобігання конфліктам у регіонах, що межують з Україною, та врегулювання наявних;
- забезпечення захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном;
- створення сприятливих умов для задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами України, підтримка з ними сталих зв'язків;
- забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простори з метою набуття членства в Європейському Союзі (ЄС);
- підтримка розвитку торговельно-економічної, науково-технічної й інвестиційної співпраці України з іноземними державами на засадах взаємної вигоди;
- забезпечення з метою повноцінного економічного розвитку, підвищення добробуту народу інтеграції економіки України у світову економічну систему;
- розширення міжнародної співпраці з метою залучення іноземних інвестицій, новітніх технологій та управлінського досвіду в національну економіку в інтересах її реформування, модернізації й інноваційного розвитку;

– підтримка інтеграції України у світовий інформаційний простір¹⁹.

У Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України В. Ющенка від 12 лютого 2007 р., акцент зроблено не на воєнно-політичних інтересах держави: «Головна мета Стратегії – забезпечити такий рівень національної безпеки, який би гарантував поступальний розвиток України, її конкурентоспроможність, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, подальше зміцнення міжнародних позицій та авторитету Української держави у сучасному світі. Досягнення цієї мети можливе шляхом реалізації державної політики національної безпеки, яка передбачає утвердження засад національної єдності задля розбудови демократичної, правової, конкурентоспроможної держави, формування соціально орієнтованої ринкової економіки, зміцнення науково-технологічного потенціалу, забезпечення інноваційного розвитку, зростання рівня життя і добробуту населення, забезпечення інформаційної безпеки, екологічно і техногенно безпечних умов життєдіяльності суспільства»²⁰.

У першій Стратегії національної безпеки визначено 10 «життєво важливих національних інтересів». «Національна єдність як запорука забезпечення ефективного захисту інтересів особи, суспільства і держави досягається за умов поваги до гідності людини та реалізації таких життєво важливих національних інтересів України: прав і свобод людини і громадянина; суверенітету України, її територіальної цілісності, недоторканності державного кордону, демократичного конституційного ладу, верховенства права; соборності держави на основі консолідації усіх територіальних громад, суспільних верств, етнічних груп навколо цінностей незалежного, вільного, суверенного і демократичного розвитку єдиної України; конкурентоспроможності держави та економічного добробуту населення шляхом всебічного розвитку людського, науково-технічного, інноваційного потенціалів країни; удосконалення механізмів реалізації конституційного принципу розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову; неухильного додержання гарантій незалежності та об'єктивності суду; обмеження втручання держави у діяльність економічних суб'єктів, громадян, громадських організацій та політичних партій, релігійних об'єднань; безпечних умов життєдіяльності, захисту навколишнього природного середовища; збереження і розвитку духовних і культурних цінностей суспільства; гармонійних відносин з іншими державами світу, сприйняття Української держави міжнародним співтовариством як повноцінного і рівноправного його члена»²¹. Повага до суверенітету й територіальної цілісності в цій ієрархії опинилася вже на другому місці, а питання «гармонійних відносин з іншими державами світу, сприйняття Української держави міжнародним співтовариством як повноцінного і рівноправного його члена» – на останньому.

Серед стратегічних цілей, пріоритетів і завдань політики національної безпеки лише на сьомій позиції визначено: «... реформування інститутів сектору безпеки – Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів

¹⁹ Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»...

²⁰ Указ Президента України № 105/2007. «Про Стратегію національної безпеки України». *Офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1052007-5496>.

²¹ Там само.

з метою забезпечення їхньої готовності до виконання завдань оборони держави, підвищення ефективності діяльності із захисту прав і свобод людини і громадянина, забезпечення національної безпеки, боротьби з корупцією та злочинністю, особливо в її організованих формах»²². Пріоритетними напрямками роботи в цій сфері стали: «... підтримка Збройних Сил України та інших військових формувань у стані високої боєздатності, бойової й мобілізаційної готовності, наближення їх за складом, системою управління, навчання і підготовки, рівнем оснащення озброєнням та військовою технікою до стандартів збройних сил держав-членів НАТО; забезпечення бюджетного фінансування сектору безпеки як цілісної системи в обсягах, достатніх для його реформування і розвитку; визначення оптимальної структури та штатної чисельності органів сектору безпеки, виходячи з нагальних потреб національної безпеки та економічних можливостей держави;

підвищення рівня професіоналізму та відповідальності в усіх ланках сектору безпеки, подальше впровадження демократичних європейських стандартів у повсякденну діяльність його органів; удосконалення правової бази діяльності органів сектору безпеки з урахуванням європейських і євроатлантичних критеріїв; приведення кримінального законодавства і кримінального судочинства у відповідність із стандартами і рекомендаціями Ради Європи та Європейського Союзу; розвиток системи стратегічного планування, координації та контролю діяльності органів сектору безпеки; розбудова державного кордону та його інфраструктури за європейськими критеріями; активізація боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом»²³.

Уперше в офіційному документі, затвердженому Указом Президента України, визнано, що «не вдається забезпечити відповідність сектору безпеки України потребам суспільства: правоохоронні органи України в їх нинішньому стані неспроможні здійснювати надійний захист прав і свобод людини і громадянина, ефективну боротьбу із злочинністю, зокрема організованою, криміналізацією економіки, корупцією; діяльність розвідувальних і контррозвідувального органів не в усьому адекватна викликам і загрозам національній безпеці України; критичний стан озброєння та військової техніки, низький рівень забезпечення та підготовки Збройних Сил України, що ставить під загрозу можливість виконання ними завдань оборони держави»²⁴.

Указом Президента України Віктора Януковича 8 червня 2012 р. введено в дію рішення Ради національної безпеки та оборони України «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». У ній зазначено, що «Україна може бути втягнута у воєнні конфлікти, які відрізняться за причинами виникнення, цілями сторін та наслідками, зокрема: збройний конфлікт, що може виникнути в разі обмеженого збройного зіткнення на державному кордоні між Україною та іншою державою (збройний конфлікт на державному кордоні) або збройних зіткнень всередині України (збройний конфлікт всередині держави) за участю непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Негативні наслідки для національної безпеки України можуть оцінюватися як значні. За певних умов можливе переростання

²² Указ Президента України № 105/2007...

²³ Там само.

²⁴ Там само.

збройного конфлікту в локальну війну; локальна війна, що може виникнути в разі збройної агресії проти України з боку іншої держави регіону. Негативні наслідки для національної безпеки України можуть оцінюватися як катастрофічні; регіональна війна, що може виникнути в разі збройної агресії двох і більше держав проти України. Негативні наслідки для національної безпеки України можуть оцінюватися як незворотні»²⁵. Проте вже в наступному пункті цього документа запевнено: «Ураховуючи тенденції та умови розвитку воєнно-політичної обстановки у світі, Україна вважає, що збройна агресія, в результаті якої може виникнути локальна або регіональна війна проти неї, в середньостроковій перспективі є малоймовірною»²⁶.

Російсько-українська війна, що розпочалася 2014 р., докорінно змінила ставлення до воєнно-політичних проблем держав, національної безпеки загалом. Указом Президента України Петра Порошенка від 26 травня 2015 р. затверджено Стратегію національної безпеки. У розділі 3 «Актуальні загрози національній безпеці України» визначено загрози національній безпеці, серед яких передусім «агресивні дії Росії, що здійснюються для виснаження української економіки і підризу суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна і захоплення її території», а саме: «військова агресія, участь регулярних військ, радників, інструкторів і найманців у бойових діях на території України; розвідувально-підризна і диверсійна діяльність, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму і тероризму, створення і всебічна підтримка, зокрема військова, маріонеткових квазидержавних утворень на тимчасово окупованій території частини Донецької та Луганської областей; тимчасова окупація території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя та дальші дії щодо дестабілізації обстановки у Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні; нарощування військових угруповань біля кордонів України та на тимчасово окупованій території України, у тому числі розміщення на півострові Крим тактичної ядерної зброї; блокування зусиль України щодо протидії монополізації стратегічних галузей національної економіки російським капіталом, щодо позбавлення залежності від монопольних поставок критичної сировини, насамперед енергетичних ресурсів; торговельно-економічна війна; інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу»²⁷. Наступною загрозою визнано «неефективність системи забезпечення національної безпеки і оборони України», зокрема «неформованість сектору безпеки і оборони України ... як цілісного функціонального об'єднання, керованого з єдиного центру; інституційна слабкість, непрофесійність, структурна незбалансованість органів сектора безпеки і оборони; недостатність ресурсного забезпечення та неефективне використання ресурсів у секторі безпеки

²⁵ Указ Президента України № 390/2012. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року “Про нову редакцію Воєнної доктрини України”». *Офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3902012-14403>

²⁶ Там само.

²⁷ Указ Президента України № 287/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року “Про Стратегію національної безпеки України”». *Офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070>

і оборони; відсутність ефективних зовнішніх гарантій безпеки України; діяльність незаконних збройних формувань, зростання злочинності, незаконне використання вогнепальної зброї»²⁸.

У Воєнній доктрині 2015 р. визначено головну мету військової політики України – «створення умов для відновлення територіальної цілісності держави, її суверенітету і недоторканності в межах державного кордону України»²⁹, а також (у п. 16) чотири основні цілі: «відбиття збройної агресії Російської Федерації проти України; забезпечення обороноздатності України на рівні, достатньому для запобігання виникненню збройного конфлікту, а у разі збройного конфлікту – для його локалізації і нейтралізації; участь України у реалізації спільної політики безпеки і оборони Європейського Союзу; удосконалення системи забезпечення воєнної безпеки, яка б гарантувала надійний захист держави від зовнішніх та внутрішніх загроз, гідне сприйняття України на міжнародному рівні та відповідає критеріям членства України в ЄС і НАТО»³⁰.

Водночас у п. 17. сформульовано основні завдання військової політики України в найближчий час і середньотерміновій перспективі, виходячи із засад внутрішньої та зовнішньої політик, з урахуванням актуальних загроз національній безпеці: «... локалізація та нейтралізація у найкоротший строк воєнно-політичної кризи у східних регіонах України, запобігання її переростанню у масштабну збройну агресію; ліквідація не передбачених законом збройних формувань та відновлення повного контролю державного кордону України; відновлення престижу військової служби; інтегрування добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, брали безпосередню участь в антитерористичній операції в Донецькій і Луганській областях, забезпеченні її проведення, до складу Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів; реформування Збройних Сил України з метою досягнення оперативної і технічної сумісності зі збройними силами держав-членів НАТО; удосконалення системи мобілізаційної підготовки та мобілізації, у тому числі забезпечення створення необхідної кількості підготовленого військового резерву; збереження в умовах збройного протистояння та реальної загрози агресії змішаного принципу комплектування Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань з поступовим збільшенням кількості військово-службовців за контрактом у складі бойових військових частин. Комплектування небойових військових частин та посад, що не визначають боєздатність у бойових військових частинах, здійснюватиметься переважно військовослужбовцями строкової служби та призваними на військову службу за призовом під час мобілізації (у разі прийняття рішення про мобілізацію); дотримання принципу незалучення військовослужбовців строкової служби до участі у бойових діях; створення єдиної

²⁸ Указ Президента України № 287/2015...

²⁹ Указ Президента України № 555/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року “Про нову редакцію Воєнної доктрини України”». *Офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>

³⁰ Там само.

системи видової розвідки з відповідною інфраструктурою отримання та обробки інформації в режимі часу, наближеного до реального; створення цілісного сектору безпеки і оборони держави як головного елемента системи забезпечення воєнної безпеки, інтеграція спроможностей його складових для своєчасного і ефективного реагування на наявні та потенційні загрози; забезпечення підвищення спроможностей сил оборони, необхідних для досягнення цілей воєнної політики; підвищення спроможностей вітчизняного оборонно-промислового комплексу за рахунок впровадження новітніх військових технологій, створення максимально можливих замкнених циклів розроблення і виробництва найважливіших зразків озброєння, спеціальної і військової техніки, використання можливостей військово-технічного співробітництва з державами – стратегічними партнерами України; удосконалення державної інформаційної політики у воєнній сфері; попередження та ефективна протидія інформаційно-психологічним впливам іноземних держав, спрямованим на підрив обороноздатності, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної обстановки, провокування міжетнічних та міжконфесійних конфліктів в Україні; забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, учасників антитерористичної операції в Донецькій і Луганській областях та членів їх сімей; удосконалення системи демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони держави відповідно до стандартів ЄС та НАТО; підвищення рівня координованості складових сектору безпеки і оборони та вдосконалення механізмів їх консолідованого розвитку та посилення відповідних оперативних спроможностей для забезпечення воєнної безпеки»³¹.

У Законі України «Про національну безпеку України» (2018) визначено три фундаментальні національні інтереси України: «1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; 2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; 3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами»³².

Аналіз зазначених документів дав змогу ствердити, що фундаментальними воєнно-політичними інтересами України є: збереження миру, територіальної цілісності й суверенітету; зміцнення обороноздатності держави; євроатлантична інтеграція. Вони є складовою національних інтересів України. Якщо перші два з першого року відновлення незалежності не піддавалися сумніву, то третій – «євроатлантична інтеграція» – пройшов складну еволюцію.

Не завжди названі військово-політичні інтереси України були «на вершині» ієрархії суспільних пріоритетів. Положення про збереження миру, територіальної цілісності й суверенітету стали атрибутом усіх текстів вказаних офіційних документів України і ніколи за 30-річну історію відновлення незалежності не піддавалися сумніву. У Стратегії воєнної безпеки України «Воєнна безпека – всеохоплююча

³¹ Там само.

³² Закон України про національну безпеку. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T182469?an=39>

оборона» (2021) наголошено, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України – найважливіша функція держави, справа всього українського народу. Реалізація цієї норми Конституції України в умовах екзистенційної воєнної загрози національній безпеці, зростання дефіциту фінансових ресурсів та дисбалансу воєнних потенціалів України та Російської Федерації обумовлює необхідність розроблення нової стратегії воєнної безпеки, яка базується на всеохоплюючій обороні України»³³.

Якщо говорити про «зміцнення обороноздатності держави», то декларативно до 2014 р. це стверджували на всіх рівнях державного управління. Варто погодитися із відомим дослідником Володимиром Смолянюком, який вважає, що «період із середини 1990-х років до 2014 р. може бути позначений як імітаційний у контексті становлення системи національної безпеки України»³⁴. Декоративність превалювала над сутністю і в системі забезпечення військово-політичних інтересів. Суспільство реагувало відповідно. Якщо проаналізувати результати соціологічних досліджень на цю тему, то побачимо, що проблема «нездатності Збройних Сил України захистити країну» серед невідкладних проблем у 2006 р. перебувала на тридцять третьому місці, а до 2006 р. – у четвертому десятку³⁵. Зокрема, її невідкладне вирішення у грудні 2001 р. бачили – 4,2 % опитаних, у липні 2004 р. – 6,8 %, у липні 2006 р. – 4,4 %³⁶. А вже у 2019 р. проблема «зміцнення української армії» серед проблем, які найбільше турбували українських громадян, перебувала на дванадцятому місці (14,9 %). Водночас «вирішення проблеми Донбасу» займало четверте місце (41,9 %), «забезпечення територіальної цілісності» – п'яте (28,4 %). На уточнювальне запитання: «А які з цих проблем для Вас особисто найважливіші?» (вказати не більше 5) опитані відвели проблемі «розвитку і зміцнення української армії» сімнадцяте місце (5,5 %).

У 2021 р., відповідаючи на запитання: «Наскільки успішними, на Вашу думку, були перетворення за 30 років у кожній з наступних сфер?», опитані відвели проблемі «забезпечення обороноздатності держави» сьоме місце. Переважно успішними його вважали 36,6 % опитаних, переважно неуспішними – 28,1 %, зовсім неуспішними – 19,4 %³⁷.

Еволюція довіри до ЗСУ підтверджує зацікавлення суспільства, що постійно зростає, військово-політичними інтересами. За даними дослідження «Оцінка громадянами ситуації в країні, ставлення до суспільних інститутів, електоральні орієнтації», яке проводила соціологічна служба Центру Разумкова з 4 по 9 листопада

³³ Указ Президента України № 121/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року “Про Стратегію воєнної безпеки України”». *Офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>

³⁴ Смолянук В. Національна безпека незалежної України: осягнення сутності. *Політичні дослідження*. 2021. № 1. С. 176.

³⁵ Загальні оцінки стану справ у країні, проблеми та очікування. *Національна безпека і оборона*. 2006. № 11. С. 6.

³⁶ Там само.

³⁷ 30 років незалежності: які здобутки і проблеми зростання бачать українці й на що сподіваються у майбутньому (липень–серпень 2021р.). *Разумков Центр*. 2021 р. 20 серпня. URL: <https://razumkov.org.ua/napiamky/sotsiologichni-doslidzhennia/30-rokiv-nezalezhnosti-i-aki-zdobutky-i-problemy-zrostannia-bachat-ukraintsi-i-na-shcho-spodivaiutsia-u-maibutnomu>

2016 р., найбільшу довіру громадян (серед інститутів держави та суспільства) мають волонтерські організації (65,5 %), Церква (58,8 %), ЗСУ (58 %), добровольчі батальйони (57,1 %), Національна гвардія України (54,5 %), громадські організації (51,8 %), медіа (47,7 %), патрульна поліція (43,9 %) ³⁸.

Відповідне дослідження «Рівень довіри до державних та соціальних інститутів, підтримка дій влади», яке проводила соціологічна служба Центру Разумкова з 6 по 11 жовтня 2017 р., показало майже такі самі результати, як у 2016 р.: волонтерським організаціям – 66,7 %, Церкві – 64,4 %, ЗСУ – 57,3 %, добровольчим батальйонам – 53,9 %, Національній гвардії України – 52,6 %, Державній службі з надзвичайних ситуацій – 50,5 %, громадським організаціям – 48 %, Державній прикордонній службі – 46,4 %, українським медіа – 48,3 % ³⁹. У червні 2018 р. фіксувався майже ідентичний рівень довіри до ЗСУ – 57,2 % ⁴⁰.

У лютому 2019 р. найчастіше громадяни України висловлювали довіру волонтерським організаціям – 67 %, ЗСУ – 62 %, Державній службі з надзвичайних ситуацій – 61 %, Церкві – 61 %, добровольчим батальйонам – 57 %. До інституцій, яким довіру висловлювали частіше, ніж недовіру, належить і Державна прикордонна служба (52 % і 36 % відповідно), Національна гвардія України (50 % і 38 %), медіа (49 % і 43 %) та громадські організації (45 % і 41 %) ⁴¹.

Найвищий рівень довіри серед населення України у 2020 р. одержали ЗСУ. Про це свідчать результати опитування громадської думки, які проводила соціологічна служба Центру Разумкова з 30 жовтня по 5 листопада 2020 р. «Серед державних та суспільних інститутів частіше довіра висловлюється до Збройних Сил України (їм довіряють 66 % опитаних), церкви (62 %), Державної служби з надзвичайних ситуацій (60 %), волонтерських організацій (60 %), Державної прикордонної служби (55 %), Національної гвардії України (52 %), добровольчих батальйонів (52 %)», – йдеться в повідомленні ⁴².

Дослідження соціологічної служби Центру Разумкова з 29 липня по 4 серпня 2021 р., проведене методом інтерв'ю «обличчям до обличчя» за місцем проживання респондентів, констатувало найбільший показник довіри до ЗСУ – 68 %*,

³⁸ Оцінка громадянами ситуації в країні, ставлення до суспільних інститутів, електоральні орієнтації. *Разумков Центр*. 2016. 22 серпня. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-hromadianamy-sytuatsii-v-kraini-stavlennia-do-suspilnykh-institutiv-elektoralni-orientatsii>

³⁹ Ставлення громадян України до суспільних інститутів, електоральні орієнтації. *Разумков Центр*. 2017. 28 жовтня. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-institutiv-elektoralni-orientatsii-2>

⁴⁰ Довіра громадян України до суспільних інститутів. *Центр Разумкова*. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_ua.pdf

⁴¹ Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України. *Разумков Центр*. 2019. 20 лютого. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-institutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>

⁴² Українська армія має найвищий рівень довіри з-поміж усіх держінституцій. *АрміяINFORM*. 2020. 10 листопада. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/11/10/ukrayinska-armiya-maye-najvyshhyj-riven-doviry-z-pomizh-usih-derzhinstytucij/>

* Інші соціологічні дослідження рівень довіри до ЗСУ в 2021 р. подавали на рівні 72 %.

волонтерських організацій – 64 %, Церкви – 63,5 %, Державної служби з надзвичайних ситуацій – 61 %, голови міста (селища, села), у якому проживає респондент, – 57 %, Державної прикордонної служби – 55 %, Національної гвардії України – 54 %, добровольчих батальйонів – 53,5 %, ради міста (селища, села), у якому проживає респондент, – 51 %⁴³.

Щодо євроатлантичної інтеграції України, то соціологічні дослідження ствердили тривалу еволюцію ставлення українського соціуму до ЄС і НАТО. Якщо напередодні президентських виборів у жовтні 2009 р. утворення єдиної держави з Росією та Білоруссю підтримували 67 % і не підтримували 24 %, то у квітні та вересні 2010 р. зафіксовано паритет «за» і «проти» на рівні 44 % на 44 % та 45 % на 45 % відповідно. Відповідно, якщо у жовтні 2009 р. приєднання України до ЄС підтримували 51 % респондентів і не підтримували 33 %, то вже у квітні 2010 р. баланс змінився – 52 % на 29 %, а у вересні 2010 р. склав 57 % на 28 %. Дещо покращилося ставлення і до НАТО. Якщо у жовтні 2009 р. 69 % виступали проти вступу України до Альянсу і лише 22 % – «за», то у вересні 2010 р. баланс змінився і становив 63 % на 26 %⁴⁴.

У 2012 р., згідно з результатами дослідження, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг», 52 % опитаних українців підтримували приєднання України до ЄС (не підтримували – 34 %, ще 14 % – не визначилися). Водночас 41 % опитаних підтримували утворення єдиної держави у складі України, Росії, Білорусі (не підтримували – 44 %, ще 15 % – не визначилися). Лише 19 % опитаних українців підтримували вступ України в НАТО, при цьому майже дві третини не підтримували⁴⁵.

2014 рік вніс кардинальні зміни у ставлення українців щодо вступу в ЄС і НАТО. Із квітня 2014 р. спостерігалось збільшення прихильників вступу до ЄС (від 55 % до 64 % у листопаді) при одночасному зменшенні прихильників Митного Союзу (від 24 % до 17 %). Починаючи із квітня цього ж року, кількість прихильників вступу до НАТО постійно збільшувалася. У листопаді 2014 р. зафіксовано найбільший рівень його підтримки (від 40 % до 51 %) при одночасному зменшенні противників вступу (від 46 % до 25 %)⁴⁶.

Дослідження, яке проводила соціологічна служба Центру Разумкова на замовлення інтернет-ресурсу «Обозреватель» з 17 по 21 січня 2020 р., показало значне збільшення прихильників вступу до ЄС і НАТО. Якби у 2020 р. відбувся референдум із приводу вступу України до ЄС, то майже дві третини (63,3 %) опитаних проголосували б «за», «проти» – 21,6 % респондентів, решта – не брала б участі в референдумі або не визначилася з відповіддю. За вступ до ЄС проголосувала б

⁴³ Довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян України (липень–серпень 2021 р.). *Разумков Центр*. 2021. 10 серпня. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>

⁴⁴ Динаміка ідеологічних маркерів. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2010. 30 вересня. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/303cecc9f6fc1abb2a66a34cbbca21ef.html>

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Оцінка ситуації на Сході. зовнішньополітичні орієнтації населення. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2014. 20 листопада. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_situacii_na_vostoke_vneshnepoliticheskie_orientacii_naseleniya.html

абсолютна більшість респондентів у західному (78,4 %), центральному (68,7 %) та південному (51,5 %) регіонах, а також відносна більшість у східному (46,8 %). Щодо референдуму з приводу вступу України до НАТО, то «за» вступ проголосувала би відносна більшість опитаних – 49,8 %, «проти» – 29,8 %, решта – не брала б участі у референдумі або не визначилася з відповіддю. За вступ до НАТО проголосувала б абсолютна більшість респондентів у західному (73,2 %) та центральному (57,4 %) регіонах, а також меншість у південному (31,9 %) і східному (24,8 %) ⁴⁷.

У 2021 р. результати проведеного соціологічною групою «Рейтинг» масштабного соціологічного опитування «Покоління незалежності: цінності та мотивації» показали, що вступ України до ЄС підтримують 64 % респондентів, до НАТО – 54 % ⁴⁸.

Упродовж 13–16 грудня 2021 р. Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) провів Всеукраїнське опитування громадської думки. Більшість респондентів у разі проведення референдуму підтримала би вступ України і до ЄС, і до НАТО. У випадку референдуму щодо вступу до ЄС 67,1 % серед усіх респондентів проголосували б «за», 21,6 % – «проти». Решта – не голосувала б або не визначилася з вибором (зазвичай обидві ці категорії не беруть участі в референдумах). Серед тих, хто взяв би участь у референдумі, 75,7 % підтримали би вступ до ЄС. У випадку референдуму щодо вступу до НАТО 59,2 % серед усіх респондентів проголосували б «за», 28,1 % – «проти». Серед тих, хто взяв би участь у референдумі, 67,8 % підтримали би вступ до НАТО ⁴⁹.

Сподіваємося, що вказані воєнно-політичні інтереси України будуть реалізовані найближчим часом, адже і в державних інституціях, і в українському суспільстві їхня підтримка невпинно зростають.

Ігор Соляр
директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича

⁴⁷ Рівень підтримки громадянами вступу України до ЄС та НАТО (січень 2020 р. соціологія). *Разумков Центр*. 2020. 31 січня. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-pidtrymky-gromadianamy-vstupu-ukrainy-do-yes-ta-nato-sichen-2020r>

⁴⁸ Покоління незалежності: цінності та мотивації. *Українформ*. 2021. 19 серпня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3300527-ideu-vstupu-do-es-pidtrimuut-64-ukrainciv-do-nato-54.html>

⁴⁹ Ставлення до вступу України до ЄС і НАТО, ставлення до прямих переговорів з В. Путіним та сприйняття воєнної загрози з боку Росії: результати телефонного опитування, проведеного 13–16 грудня 2021. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1083>

ЧАСТИНА I

**ЗБЕРЕЖЕННЯ МИРУ,
ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ
ЦІЛІСНОСТІ
ТА СУВЕРЕНІТЕТУ**

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ БЕЗПЕКОВИХ ВИКЛИКІВ

Революція Гідності, збройна агресія Російської Федерації (РФ) у 2014 р. – події, якими сьогодні детерміновані сучасні зовнішньополітичні пріоритети України. У «зовнішньополітичній спадщині», яку отримав Президент України П. Порошенко (2014–2019), були як здобутки та результативні напрацювання української дипломатії, так і прорахунки, накопичені десятиліттями, системні проблемні та кризові чинники. «Збройна агресія з боку РФ – одного з провідних міжнародних гравців – мала домінуючий вплив як на пріоритети зовнішньополітичної діяльності української влади, так і на її ефективність. Несприятливими факторами впливу були, з одного боку, глобальні процеси геополітичної турбулентності і невизначеності, а з іншого – складні і суперечливі внутрішні об'єктивні та суб'єктивні обставини», – відзначали аналітики Центру Разумкова¹.

Зовнішню політику П. Порошенка більшість експертів називають найбільш успішною впродовж його перебування на посаді Президента України. Головнокомандувачеві Збройних сил України (ЗСУ) вдалося: протидіяти (з перемінними успіхами) гібридній агресії РФ; зберегти підтримку (в т. ч. й фінансову) держав Заходу; завершити процес ратифікації Угоди про асоціацію ЄС і України, яку ратифікували усі 28 країн ЄС; запровадити т. зв. безвіз між Україною та ЄС; домогтися закріплення зовнішньополітичного курсу України спеціальним законопроектом, де пріоритет – вступ до НАТО та ін.² Це окреслені пріоритети зовнішньої політики України 2014–2019 рр.

Фундамент поступу України в зовнішньополітичній сфері заклала Угода про асоціацію між ЄС та Україною³. Після підписання 21 березня 2014 р. політичної частини Угоди про Асоціацію між ЄС та Україною на саміті Україна – ЄС обидві сторони 27 червня 2014 р. підписали економічну частину угоди⁴. Згодом, 15 грудня 2014 р., утворено Раду асоціації Україна – ЄС з метою здійснення контролю та моніторингу застосування і виконання Угоди. У межах Ради асоціації на рівні міністрів відбувається регулярний політичний діалог⁵.

¹ Зовнішня політика та політика безпеки після оновлення влади: послідовність, зміни, перспективи. Київ: Заповіт, 2019. С. 3.

² Дем'яненко М. Три роки президентства П. Порошенка: проміжні підсумки та прогнози. *Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ*. URL: http://www.nbuv.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2968:zdotutki-ta-prorakhunki-p-poroshenka-za-triroki-prezidenstva&catid=8&Itemid=350

³ Угода про асоціацію між ЄС та Україною. URL: https://eeas.europa.eu/archives/delegations/ukraine/documents/association_agreement/guide.pdf

⁴ Там само.

⁵ Рада асоціації Україна – ЄС. *Міністерство юстиції*. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rada-asotsiatsii-ukraina---es>

Закон про безвізовий режим в'їзду для громадян України з біометричними паспортами в Шенгенську зону набув чинності 11 червня 2017 р. Угода визначала єдине державне мито за оформлення віз; скорочувала термін розгляду візового клопотання; спрощувала подання документів, що підтверджують мету подорожі; спрощувала отримання багаторазових віз⁶. «Безвізовий режим з ЄС – це заслуга українського народу. За рік візової лібералізації багато українців вже скористалися безвізом. Це сприяє кращому порозумінню, появі нових та відновленню старих дружніх зв'язків та економічним вигодам», – заявляв Посол ЄС в Україні Хюг Мінгареллі⁷. Понад те, українці вважали «безвіз» головною політичною подією 2017 р. (дані опитування фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Центру Разумкова). Українська влада, засоби масової інформації та незалежні експерти також неодноразово називали безвіз з ЄС головним досягненням України у 2017 р. разом із набуттям чинності Угоди про асоціацію з ЄС⁸.

На тлі цієї події, на 13-й нараді керівників закордонних дипломатичних установ України (серпень 2018 р.) Президент України виокремив три зовнішньополітичні пріоритети:

1. Утримання та розширення трансатлантичної коаліції на захист України.
2. Протидія російській гібридній агресії.
3. Європейська та євроатлантична інтеграція⁹.

Також, традиційно, президент звернув увагу на стратегічний характер відносин зі США та особливі відносини з Німеччиною та Францією. Відзначав П. Порошенко й необхідність активнішої роботи із сусідніми країнами (Румунія, Словаччина, Болгарія), особливо з тими, у двосторонніх відносинах з якими наявні певні проблеми (Угорщина, Польща, Молдова)¹⁰.

Для кращої реалізації зовнішньополітичних пріоритетів була напрацьована і 19 грудня 2018 р. набула чинності нова редакція закону «Про дипломатичну службу України»¹¹, відповідно до якої розширено економічну складову дипломатичної діяльності України. До основних функцій органів дипломатичної служби додано забезпечення та координацію діяльності з торговельно-економічних питань, що здійснюється закордонними дипломатичними установами України¹². «Ми скидаємо баласт пострадянської “зарегульованості” і переходимо до передових, сучасних європейських практик, які так потрібні саме сьогодні. Продовжуємо посилювати

⁶ Безвізовий режим. Угода між Україною та ЄС. URL: <https://kyiv.mfa.ee/bezvzovij-rezhim-ugoda-mzh-ukrajinoju-ta-jevropijskim-spvtovaristvom/>

⁷ Рік безвізу з ЄС: українці їздять до Європи на 15 % більше. *Євроінтеграційний портал*. 2018. 11 червня. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/rik-bezvizu-z-yes-ukrayinci-yizdyat-do-jevropy-na-15-bilshe>

⁸ Там само.

⁹ Українська призма: Зовнішня політика 2018 – знову «четвірка з мінусом». *Українська призма. Рада зовнішньої політики*. URL: <http://prismua.org/ukrainian-prism-foreign-policy-2018/>

¹⁰ Там само.

¹¹ Закон України «Про дипломатичну службу». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text>

¹² Українська призма: Зовнішня політика 2018...

дипломатичний фронт, що є надійним щитом від ворожих куль для наших захисників на передовій», – наголошував П. Порошенко¹³.

Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва 16–23 травня 2018 р. провів експертне опитування «Четвертий рік Президента Петра Порошенка». Мета опитування – з'ясувати думки експертів щодо основних досягнень / невдач П. Порошенка упродовж четвертого року його каденції та узагальнити рекомендації експертів щодо його наступних кроків (опитано 55 експертів). Опитування показало, що основні здобутки Президента України (не тільки у 2018 р., але й за попередній період) – у зовнішньополітичній площині. Головним досягненням за четвертий рік перебування П. Порошенка на посаді президента експерти назвали запровадження безвізового режиму між Україною та ЄС. Серед інших важливих досягнень в активі президента, на думку експертів: посилення обороноздатності та продовження реформ збройних сил; постачання летальної зброї зі США до України; ініціатива створення єдиної помісної церкви в Україні; продовження режиму санкцій проти Росії в умовах збереження міжнародної коаліції на підтримку цих санкцій¹⁴.

Верховна Рада України 8 лютого 2019 р. схвалила президентський законопроект щодо закріплення в Конституції України курсу на членство України в Європейському Союзі та Північноатлантичному Альянсі (Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)»)¹⁵. «Це день, коли в Конституції закріплено як зовнішньополітичні орієнтири рух України до Європейського Союзу та до Північноатлантичного Альянсу», – резюмував П. Порошенко¹⁶. Він зазначав, що «впевнений в тому, що завдання членства в Європейському Союзі і НАТО є абсолютно реальними. Так само, як ми продемонстрували досягнення інших цілей, в які мало хто вірив, так само нашими спільними зусиллями Україна забезпечить членство в НАТО, членство в ЄС. Ми йдемо своїм шляхом і цей шлях до членства України в ЄС і НАТО»¹⁷.

Зміна політичної еліти України в результаті президентських виборів (2019) не суттєво вплинула на зовнішньополітичні пріоритети нашої держави. Чи не єдиний виняток – новообраний Президент України В. Зеленський наголосив на необхідності «зміни стилю й філософії зовнішньої політики України». На його

¹³ Набув чинності закон про дипломатичну службу. *Укрінформ*. 2018. 19 грудня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2604039-nabuv-cinnosti-zakon-pro-diplomaticnu-sluzbu.html>

¹⁴ Четвертий рік Президента Петра Порошенка – експертне опитування. *Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва*. URL: <https://dif.org.ua/article/chetvertiy-rik-prezidenta-petra-poroshenka-ekspertne-opituvannya>

¹⁵ Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2680-19#Text>

¹⁶ Ми йдемо своїм шляхом і цей шлях до членства України в ЄС і НАТО – Президент. *Буринська районна державна адміністрація*. 2019. 8 лютого. URL: <http://brn.sm.gov.ua/index.php/uk/prioriteti/evropejska-integratsiya-ta-evroatlantichne-spivrobitnitstvo/9932-mi-jdemo-svojim-shlyakhom-i-tsej-shlyakh-do-chlenstva-ukrajini-v-es-i-nato-prezident>

¹⁷ Там само.

думку, вона «має бути швидкою, креативною, амбітною та результативною»¹⁸. «Ми прагнемо якомога швидше розблокувати процес мирного врегулювання на Донбасі, повернути Крим, досягти членства в ЄС у найближчі роки й отримати дуже чітку часову перспективу від НАТО. Дуже конкретну», – заявляв Президент України¹⁹.

Чимало політиків з «оточення Президента України» стверджували, що «пріоритетом № 1» зовнішньої політики України для В. Зеленського були США. «Однак навіть якщо такий пріоритет фіксувався, він вступив у конфлікт з пріоритетом номер один внутрішнім (окрім боротьби з корупцією) – обіцянкою завершити війну на Сході України, – відзначали аналітики. – Під кінець першого року президентства Зеленського можемо констатувати: те, що за Порошенка вважалося б досягненням, за нинішнього президента може виглядати як сумнівний результат. Зеленський зіштовхнувся з ситуацією, коли швидкі перемоги насправді є відкладеними поразками...»²⁰.

Якщо оцінювати зовнішню політику України через призму політики на російському напрямі, чимало аналітиків зауважували, що перший рік президентства В. Зеленського можна схарактеризувати як період успіхів (в енергетичній сфері та в питанні обміну утримуваними особами) та безрезультативних спроб (на рівні мирного врегулювання). Директор Фонду громадської дипломатії А. Найчук констатував: «Якщо в команді Володимира Зеленського хочуть використовувати тактику Мінських угод «ми зробили все можливе для світу, але вони не працюють з вини російської сторони», у стратегічній перспективі можна очікувати або ескалації конфлікту при негативному збігу обставин, або збереження статус-кво...»²¹.

Власне, для пріоритетних питань зовнішньої політики В. Зеленського, тобто питань Криму та ОРДЛО, 2019 р. не приніс тих зрушень, на які Президент України розраховував, коли йшов на вибори. «Тепер президент вже розуміє: Кремль налаштований блокувати будь-який прогрес на Донбасі; “швидкого миру” можна досягти лише на російських умовах; при цьому поступки з боку Києва, яких вимагає Москва, часто є несумісними з самим існуванням української держави», – відзначав редактор «Європейської Правди» С. Сидоренко²². Він також зазначав, що хоча Президент України «не відмовився від курсу на ЄС та НАТО», однак «успіхів на цьому шляху помітно небагато»²³.

¹⁸ Зовнішня політика України сьогодні потребує чотирьох речей: швидкості, креативності, амбітності та результативності – Володимир Зеленський. *Президент України*. 2021. 21 грудня. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zovnishnya-politika-ukrayini-sogodni-potrebuye-chotiroh-rech-72205>

¹⁹ Там само.

²⁰ Гетьманчук А. Дипломатія vs «диплоермакія»: рік зовнішньої політики президента Зеленського. *Центр. «Нова Європа»*. 2020. 13 квітня. URL: <http://neweurope.org.ua/media-post/dyplomatiya-vs-dyploermaiya-rik-zovnishnoyi-polityky-prezydenta-zelenskogo/>

²¹ Найчук А. Підводимо підсумки зовнішньої політики Володимира Зеленського за рік: Російська Федерація та мінський процес. *Фонд Громадської дипломатії*. URL: <http://civildiplomat.com/publications/pidvodimo-pidsumki-zovnishnoi-politiki-volodimira-zelenskogo-za-rik-rosijska-federaciya-ta-minskij-proces>

²² Сидоренко С. Рік Зе-дипломатії: що отримала і що втратила зовнішня політика України за нового президента. *Європейська правда*. 2020. 20 травня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/05/20/7110114/>

²³ Там само.

Свою візію зовнішньополітичних пріоритетів України у 2019 р. визначили 100 політиків, дипломатів, аналітиків і міжнародних журналістів (опитування провів Український кризовий медіацентр). Реалізацію поточної зовнішньої політики України більшість експертів оцінили на «3» за 5-бальною шкалою. Найбільшою перемогою 2019 р. названо проведення «нормандського» саміту в Парижі, а найбільшим провалом – втягнення України у внутрішньополітичну боротьбу у США²⁴.

29 % опитаних експертів назвали «нормандський» саміт «перемогою» 2019 р. проте були й такі, які віднесли цю подію до поразок. На другому місці «перемог» – рішення міжнародних судів на користь України (18 %), далі – збереження санкцій (17 %), звільнення українських полонених (9 %), збереження курсу на ЄС і НАТО та закріплення його в Конституції²⁵. Серед поразок на першому місці – втягування України у внутрішньополітичну боротьбу в США (40 %), далі – повернення Росії до ПАРЄ (13 %), проведення «нормандського» саміту (9 %), по 4 % – неспроможність зупинити будівництво Північного потоку-2 та втрата одноставності Заходу у підтримці України²⁶.

Головними перемогами останніх п'яти років названо набрання чинності Угоди про асоціацію з ЄС (26 %), отримання безвізового режиму з ЄС (24 %), формування та збереження міжнародної коаліції на підтримку України (18 %), втримання режиму санкцій (16 %), рішення міжнародних судів на користь України (6 %). Щодо провалів зовнішньої політики за останні п'ять років, то 16 % говорять про те, що це – продовження війни з РФ і 16 % – підписання Мінська-2. 13 % – втягування України в політичну боротьбу у США, 9 % – брак помітного прогресу у відносинах із НАТО, 7 % – погіршення відносин з сусідами, 5 % – маргіналізація питання окупованого Криму у міжнародному порядку денному²⁷.

Пріоритетами зовнішньої політики названо євроатлантичну інтеграцію (25 %), європейську інтеграцію (23 %), протидію російській агресії, збереження міжнародної коаліції на підтримку України та співпрацю зі США – по 20 %. Пріоритетами на 2020 р. – протидію російській агресії (86 %), євроатлантичну інтеграцію (57 %), залучення іноземних інвестицій (40 %), виконання Угоди про асоціацію з ЄС (38 %), просування позитивного іміджу України (28 %). Для прикладу, П. Клімкін вважав найбільшим пріоритетом української зовнішньої політики – «збереження і розвиток нашої країни»²⁸. Він констатував: «Сьогоднішня організація світової системи буде змінюватися, тому що зараз вона не просто у кризі – вона не працює. Як це буде відбуватися і що це буде означати для нас – це найголовніше питання. Для нас важливо зберегти базовий рівень солідарності з боку міжнародних партнерів. І допомагати нам будуть доти, доки ми будемо самі собі допомагати і боротися за себе»²⁹.

Подібні оцінки зовнішньополітичних пріоритетів України українським експертним середовищем суттєво не змінилися й надалі. Найбільшим досягненням

²⁴ Зовнішню політику України у 2019 році експерти оцінюють переважно на «3» за 5-бальною шкалою опитування. *Ukraine crisis*. 2019. 20 грудня. URL: <https://uacrisis.org/uk/74448-foreign-policy-2019-achievements-and-failures>

²⁵ Там само.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само.

зовнішньої політики України у 2020 р. стало отримання статусу члена Програми розширених можливостей НАТО, про що свідчили результати експертного опитування Ради зовнішньої політики «Українська призма»³⁰. Таку думку висловили 16 % опитаних, і цей показник збігався з тим, що вважає основним досягненням міністр закордонних справ України Д. Кулеба³¹. Найважливішим пріоритетом зовнішньої політики України в короткостроковій перспективі респонденти вважали протидію російській агресії, збереження санкцій тиску на РФ (41 %). 38 % вважали таким посилення співпраці з НАТО (включно з наданням Плану дій щодо членства), 26 % – інтеграцію в ЄС (зокрема шляхом виконання Угоди про асоціацію), 23 % – посилення різних форматів співпраці зі США, 16 % – економічний розвиток, забезпечення інвестицій та освоєння нових ринків³².

На думку керівника Центру «Нова Європа» А. Гетьманчук, під час передвиборчої кампанії (2019) було важко скласти враження про Зеленського як про опонента євроатлантичного курсу чи навпаки – як про його поборника. «Зовнішня політика ці 2,5 роки [2019–2021 рр. – *Авт.*] так чи інакше формувалася під впливом переговорів по Донбасу, чи їхньої відсутності. Ця тема впливала на всі інші події зовнішньої політики», – зазначала експерт³³. Вона виокремила три особливості зовнішньої політики В. Зеленського: загострене відчуття важливості поваги до України з боку міжнародних партнерів; бізнесовий характер зовнішньої політики, акцент на економічну дипломатію; людиноцентричність³⁴. Натомість політичні опоненти не погоджувалися з такими твердженнями. Так, ексміністр закордонних справ України П. Клімкін (2014–2019) зазначав, що «за 2,5 роки в зовнішній політиці України стало більше емоцій та заяв»³⁵.

Проте позитивні зрушення в зовнішньополітичній сфері Української держави важко не помітити. Виступаючи на пленарній сесії «Стратегічні пріоритети зовнішньої політики України», В. Зеленський констатував незмінність зовнішньополітичних пріоритетів України – встановлення миру, відновлення суверенітету і територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів³⁶. «Ми є країною, яка протистоїть гібридній війні Російської Федерації... Це виклик усій цивілізованій світовій спільноті», – вкотре зазначав Президент України³⁷.

Ці постулати були закладені до нормативно-правових документів, серед яких найважливішою стала перша в історії України Стратегія зовнішньополітичної діяльності, яку 30 липня 2021 р. схвалила Рада національної безпеки і оборони України³⁸. 26 серпня

³⁰ Найбільшим досягненням зовнішньої політики України у 2020 стало отримання статусу члена Програми розширених можливостей НАТО – експерти. *Interfax Україна*. 2020. 29 грудня. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/713245.html>

³¹ Там само.

³² Там само.

³³ Екватор Зеленського: зовнішня політика та нацбезпека. *Ukraine crisis*. 2021. 9 грудня. URL: <https://uacrisis.org/uk/ekvator-zelenskogo>

³⁴ Там само.

³⁵ Там само.

³⁶ Зеленський: «Основний зовнішньополітичний пріоритет України – встановлення миру». *LB.ua*. 2020. 12 грудня. URL: https://lb.ua/news/2020/12/17/473280_zelenskiy_osnovniy.html

³⁷ Там само.

³⁸ Україна вперше за час незалежності ухвалила зовнішньополітичну стратегію – Кулеба. *Radio Свобода*. 2021. 30 липня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraine-stratehiia-zovnishniopolitychnoi-diialnosti-kuleba/31386211.html>

документ набув чинності через відповідний указ Президента України В. Зеленського³⁹. «Весь час незалежності ми постійно були на роздоріжжі, не знаючи, куди й за чим ми йдемо... Кожна держава, яка себе хоч трохи поважає, свій дипломатичний корпус, створює такі документи та впроваджує ті рішення, які там прописані. Україна дійшла до цього тільки зараз. І це дуже добрий сигнал для всіх, у першу чергу для наших закордонних партнерів, які діятимуть щодо України в контексті саме нашої зовнішньополітичної стратегії», – відзначали українські вчені⁴⁰. У Стратегії географія відносин нашої держави охоплює різні регіони світу – йдеться про розвиток партнерства з країнами Європи, Індо-Тихоокеанського регіону, Центральної Азії, Близького Сходу, Африки, Латинської Америки. Передбачено також багатостороннє співробітництво в рамках міжнародних організації на глобальному і регіональному рівнях⁴¹.

Основна відмінність Стратегії від аналогічних документів, які ухвалювалися на найвищому державному рівні, – чітке виокремлення шести пріоритетних напрямів зовнішньої політики:

- 1) забезпечення незалежності, державного суверенітету України і відновлення її територіальної цілісності;
- 2) протидія російській агресії та притягнення Росії до юридичної відповідальності за злочини проти України;
- 3) продовження курсу на набуття повноправного членства в ЄС та НАТО;
- 4) просування українського експорту і залучення іноземних інвестицій;
- 5) захист прав та інтересів громадян України за кордоном;
- 6) утвердження позитивного іміджу України у світі⁴².

На цьому тлі визначальна роль у Стратегії відводиться курсу на європейську і євроатлантичну інтеграцію. «Це наскрізна тема, що так чи інакше простежується в різних частинах документа і наповнюється конкретним змістом і практичними заходами у відповідних тематичних підрозділах, які містять загалом 33 статті, – зауважував один з аналітиків Центру Разумкова М. Пашков. – Йдеться про логічне поєднання стратегічних і тактичних завдань на шляху набуття членства в ЄС і НАТО. Документ утверджує і закріплює як базовий пріоритет прозахідний курс України»⁴³.

Не оминули увагою автори Стратегії проблему російської агресії – протидія державі-агресору, відновлення територіальної цілісності України визнається найвищим пріоритетом. Понад те, у документі міститься комплекс заходів з опору експансії РФ, серед яких: розширення кола держав, що підтримують Україну; збереження

³⁹ Указ Президента України № 448/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України». *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. 26 серпня. 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>

⁴⁰ Демченко О. Зовнішньополітичний курс Зеленського. Виклики, проблеми, стратегія. *ЛВ.ua*. 2021. 20 грудня. URL: https://lb.ua/world/2021/12/20/501286_zovnishnopolitichniy_kurs.html

⁴¹ Пашков М. Зовнішньополітична стратегія України: орієнтири і реалії. *Разумков Центр*. 2021. 15 вересня. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/zovnishnopolitychna-strategiia-ukrainy-oriientyry-i-realii>

⁴² Дмитро Кулеба: Стратегія зовнішньої політики сильної України. *Міністерство закордонних справ*. 2021. 14 грудня. URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-strategiya-zovnishnoyi-politiki-silnoyi-ukrayini>

⁴³ Пашков М. Зовнішньополітична стратегія України...

на міжнародному порядку денному питання збройної агресії Кремля; донесення до світової спільноти правди про російські злочини, використання різних міжнародних механізмів протидії агресору; утримання і зміцнення санкційного режиму колективного Заходу; притягнення РФ до міжнародно-правової відповідальності та ін.⁴⁴

«Агресивна зовнішня політика Російської Федерації супроводжується грубими порушеннями та утисками прав і свобод людини як на тимчасово окупованих територіях, так і всередині Російської Федерації. Російська Федерація реалізує політику насильницької асиміляції української діаспори в Російській Федерації. Україна використовуватиме всі наявні міжнародні механізми та інструменти, зокрема санкційного характеру, для спонукання Російської Федерації виконувати свої міжнародні зобов'язання в галузі прав людини», – йдеться в документі⁴⁵.

Окрім очевидних позитивів, Стратегії зовнішньополітичної діяльності притаманні також певні недоліки, головними з яких фахівці недержавного аналітичного центру «Українські студії стратегічних досліджень» вважали:

1. Документ так і не виводив українську зовнішню політику з парадигми об'єкта світової політики, дрібного постколоніального уламка-периферії Російської імперії.

2. Не визначена місія (призначення України) у світовій політиці, не окреслено візії набуття Україною геополітичної суб'єктності.

3. Стратегія рухається в річищі глобалістського порядку денного, вбачаючи основну загрозу в національних рухах і організаціях, що обстоюють збереження суверенітету, національної ідентичності та суб'єктності.

4. Надзвичайно широко окреслені пріоритети, які в умовах недостатності ресурсів не дозволять якісно реалізувати усі напрямки.

5. Не визначено покрокової реалізації та першочергових реалістичних завдань, що не лише окреслюють стратегічну далекосяжну мету – євроатлантичну інтеграцію, а дозволять якісно захищати і просувати інтереси в ситуації «тут і тепер», зміни глобальних лідерів.

6. Виключний наголос на економічних пріоритетах в умовах швидкого наростання силової конфліктогенності у світі не відбиває реального стану тенденцій світової політики⁴⁶.

Отже, зовнішньополітичні пріоритети України (2014–2021) залишалися практично незмінними, попри те, що багато європейських держав трансформувало геополітичні процеси і змінило безпекові парадигми. Довгострокові (незмінні) пріоритети України, як показують сьгоднішні суспільно-політичні реалії, – боротьба з російською гібридною збройною агресією, євроатлантична інтеграція, посилення антиросійської риторики на Заході, збереження санкцій проти країни-агресора, розширення трансатлантичної коаліції держав-партнерів України тощо. Вищеокреслені положення корелюють не тільки рівень національної безпеки України, вони є умовою існування України як суверенної, демократичної держави.

⁴⁴ Пашков М. Зовнішньополітична стратегія України...

⁴⁵ Указ Президента України № 448/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 30 липня 2021 року...

⁴⁶ Аналіз стратегії зовнішньополітичної діяльності України. *Недержавний аналітичний центр «Українські студії стратегічних досліджень»*. 2021. 5 жовтня. URL: <https://ussd.org.ua/2021/10/05/analiz-strategiyi-zovnishnopolitychnoyi-diyalnosti-ukrayiny/>

УЧАСТЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У ВІДСІЧІ ТА СТРИМУВАННІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ

У 2021 р. Україна відзначила 30 років суверенного існування. Період незалежності знаменувався розбудовою одного з наріжних атрибутів державності – Збройних сил України(ЗСУ)¹.

Бувши позаблоковою, без'ядерною державою, отримавши від провідних держав гарантії безпеки, Україна на початку 2014 р. неочікувано зіткнулася зі збройною агресією Російської Федерації (РФ), що стало викликом для європейської та глобальної безпеки.

Збройна агресія РФ призвела до тимчасової окупації Автономної Республіки Крим і м. Севастополь, територій у Донецькій та Луганській областях і створила загрозу незалежності й державному суверенітету України. Для відсічі та стримування цієї агресії Україна застосувала сили сектору безпеки й оборони. Формою їх застосування з 14 квітня 2014 р. стала антитерористична операція (АТО), а з 30 квітня 2018 р. – операція Об'єднаних сил (ООС).

Збройній агресії РФ проти України притаманні нетрадиційні форми і способи ведення війни, вона набула гібридного характеру. У Стратегії воєнної безпеки України визначено: «Головним безпековим аспектом у воєнній сфері на національному рівні залишається розв'язана Російською Федерацією гібридна війна проти України, яка ведеться у формі комбінації різноманітних дій щодо прихованого застосування регулярних військ (сил), незаконних збройних формувань і терористичних організацій, використання пропаганди, саботажу, терору, вчинення диверсій, навмисного завдання шкоди громадянам, юридичним особам та об'єктам державної власності в Україні»².

Воєнно-історичний аналіз російської збройної агресії гібридного характеру, що розпочалась проти України у 2014 р., передбачає низку послідовних дослідницьких етапів³. Упорядкування знань про історичний процес починається з хронологічної фіксації та опису подій минулого. Однак історична хронологія має суто описовий

¹ Сегеда С. П., Покотило О. І. Тридцятиріччя Збройних Сил України: шлях від становлення до відсічі російської агресії. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива. Збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції, 27 листопада 2020 р.* Київ, 2020.

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво.* URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>

³ Бережинский В. Г. *Методология и структура военно-исторического исследования.* Киев: Видавец Олег Філок, 2015. 64 с.; Ковальченко И. Д. *Методы исторического исследования.* Москва: Наука, 2003. 486 с.

характер, на цьому етапі ще не ставиться завдання здійснити змістовний аналіз явищ і процесів минулого. Хронологічний опис лише безпристрасно фіксує події у потоці часу, не встановлює причинно-наслідкових зв'язків, не дає оцінок історичним тенденціям та закономірностям. І все ж, спираючись на перевірену і повну історичну хроніку подій, пов'язаних з агресією РФ, та застосувавши наукову методологію, можна виявити не тільки причинно-наслідкові зв'язки, а й висвітлити об'єктивні закони, які за ними стоять і внаслідок підпорядкування яким ці зв'язки набувають нових стійких якостей та стають такими ж об'єктивними закономірностями.

Мета цієї наукової студії – структурувати накопичений фактологічний матеріал щодо участі ЗСУ у відсічі та стримуванні збройної агресії РФ проти України і створити основу для подальших наукових пошуків з вивчення цього явища, щоб мати чітке розуміння природи і суті гібридної війни Росії проти України та протистояння їй у воєнній сфері.

Дослідженню збройної агресії РФ проти України вже присвячено низку досліджень, різнопланових за проблематикою і формою. До аналізу історіографії означеного питання автори звертались у своїх наукових студіях⁴.

Характеризуючи гібридну війну РФ проти України, В. Горбулін підкреслює, що збройні сили нашої держави в 2014 р. опинилися на межі своїх можливостей для захисту від зовнішнього ворога⁵. Розглядаючи причини такого явища, Г. Перепелиця зауважив, що пріоритет в обороні країни від зовнішньої агресії надавався політико-дипломатичним засобам, тоді як збройним силам відводилося похідне, другорядне значення. Однак слабка зовнішньополітична позиція України не мала впливу на агресора, бо вона не була підкріплена воєнною силою та конкретними кроками з організації оборони держави⁶.

Обмежене фінансування ЗСУ негативно вплинуло на діяльність військових колективів та їхню боєздатність. Із державного бюджету вони отримували менше одного відсотка від ВВП, при цьому понад 80 % від виділеної суми призначалися на утримання людського ресурсу, і лише незначні кошти йшли на бойову підготовку, розвиток озброєння і військової техніки. Речове забезпечення у 2013 р. фінансувалося на рівні 3 % від потреби, не виконувалися в повному обсязі державні оборонні програми⁷.

⁴ Сегада С. П. Новітня історіографія збройного конфлікту на сході України: провідні напрями розвитку. *Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, 24 листопада 2017 р. Київ, 2017. Т. 1. С. 370–372; Сегада С. П. Висвітлення антитерористичної операції (операції Об'єднаних сил) у наукових виданнях науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. *Українське військо: основні етапи боротьби за державну незалежність України: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції*, 26 листопада 2021 р. Київ, 2021. С. 21–25; Сегада С. П., Шевчук В. П. Створення та розвиток Збройних Сил України: історіографічний вимір. *Український історичний журнал*. 2021. № 4. С. 148–162; Hrebeniuk M., Hrytsiuk V., Shchipanskiy P. The Main Events of the Second Period of Armed Conflict in the East of Ukraine (05.09.2014 – 30.04.2018). *Codrul Cosmimului*. 2020. Vol. XXVIII. No 2.

⁵ Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017. С. 311–326.

⁶ Перепелиця Г. Російська воєнна агресія проти України: міжнародний та внутріполітичний контекст. *Україна дипломатична*. 2014. Вип. 15. С. 382.

⁷ Біла книга 2013. Збройні Сили України / роб. група: С. Вдовенко, М. Куцин, О. Ліщинський, В. Павленко, В. Палій, І. Руснак. Київ, 2014. С. 11.

Україна суттєво програвала і в інформаційному протиборстві з деструктивними впливами російських ЗМІ як на військовослужбовців, так і на населення, особливо у східних регіонах України. Аналізуючи сучасне інформаційно-пропагандистське забезпечення ЗСУ, С. Сегеда звернув увагу на недоцільне скорочення накладів, а згодом і редакцій військових ЗМІ, відсутність державної інформаційної стратегії⁸, що поглибило проблему належної обороноздатності військ.

Вкрай негативно на стан війська упродовж 2011–2013 рр. вплинула проросійська військова політика керівництва держави. Е. Лібанова і М. Дмитренко пояснюють ослаблення уваги державного керівництва до життєдіяльності та боєздатності ЗСУ ще й перманентною боротьбою за владу в Україні, зіткненням інтересів прихильників різних політичних сил, через що перевага у фінансуванні надавалася правоохоронним органам, завданням яких є протидія внутрішнім загрозам, а не збройним силам, призначення яких – захищати територіальну цілісність держави від зовнішнього ворога⁹. Така політика свідчила про те, що в Україні у 2013 р. були створені передумови для встановлення авторитарного режиму.

Хоча нормативно-правові документи України передбачали переформатування збройних сил на принципах розумної достатності та їх поетапне скорочення, проте сучасні наукові дослідження доводять його безсистемність. У 2013 р., після дворічної перерви, була введена в дію наступна Державна комплексна програма реформування і розвитку ЗСУ на період до 2017 р., якою було заплановано додаткову ліквідацію значної кількості органів військового управління, військових частин та подальше скорочення особового складу. На кінець 2013 р. чисельність особового складу Збройних сил України становила 165 500 тис. осіб, з яких 120 900 тис. були військовослужбовцями¹⁰. Тільки з початком Революції Гідності виконання заходів цієї Програми було призупинено рішенням Ради національної безпеки і оборони України.

Із початком збройної агресії Росії проти України розпочався новий етап розвитку вітчизняної військової історіографії, яка характеризується більш критичним осмисленням історії ЗСУ до початку 2014 р. Науковці більше уваги приділяють висвітленню основних напрямів зміцнення бойових спроможностей українського війська, узагальнюють його досвід у стримуванні та відсічі збройної агресії РФ на Сході України¹¹.

У науково-дослідному центрі воєнної історії Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського опрацьовано науково-публіцистичне видання «Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016)». Залучення до співпраці різних структур сектору безпеки і оборони дало можливість комплексно дослідити роль і місце сил оборони України у протистоянні агресору.

⁸ Сегеда С. Створення та розвиток української військової преси (XX – початок XXI століття): монографія. Рівне: Овід, 2012. 505 с.

⁹ Лібанова Е., Дмитренко М. Чому саме Донбас став місцем національної трагедії? Пошук неполітизованої відповіді на політичні питання. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 5–6 (79–80). С. 4–56.

¹⁰ Думенко М. П. Функціонування служб (підрозділів) персоналу Збройних Сил України у 2011–2018 роках в умовах мирного часу та особливого періоду. *Воєнно-історичний вісник*. 2019. № 4 (34). С. 128.

¹¹ Сегеда С. П., Покотило О. І. Тридцятиріччя Збройних Сил України... С. 21–25.

Автори висвітлили перебіг основних подій у хронологічній послідовності та виділили ключові віхи російсько-українського збройного протистояння початку ХХІ ст. Англomовну версію книги презентували на засіданні Комітету з партнерств та колективної безпеки у форматі Комісії Україна–НАТО, що відбулось у штаб-квартирі Альянсу в листопаді 2017 р. Матеріали «Білої книги АТО» схвалені представниками країн НАТО і враховуються під час висвітлення подій збройного конфлікту на Сході України¹².

Першим об'єктом збройної агресії РФ проти України стала АР Крим і м. Севастополь. Операція із захоплення Кримського півострова розпочалася 20 лютого 2014 р., коли, всупереч міжнародно-правовим зобов'язанням, були зафіксовані перші випадки порушення збройними силами РФ порядку перетину державного кордону України через Керченську протоку¹³.

У Севастополі 23 лютого відбувся 20-тисячний мітинг, на якому «міським головою» було проголошено громадянина Росії О. Чалого. 26 лютого російські спецслужби за «севастопольським сценарієм» зімітували масове невдоволення жителів Сімферополя «київською владою», організувавши зібрання прихильників «русской весны» перед кримським парламентом¹⁴. Однак потужний мітинг українських патріотичних сил, включаючи кримських татар, нівелював плани агресорів та зірвав їхнє прагнення видати окупацію Росією Криму за результат бурхливого волевиявлення корінних мешканців півострова.

У ніч на 27 лютого 2014 р. підрозділи спеціального призначення та повітряно-десантних військ РФ захопили будівлі Ради міністрів і Верховної Ради АР Крим, над якими підняли прапор РФ. Уранці депутатів Верховної Ради Криму зібрали у сесійній залі, де вони «ухвалили» рішення про проведення так званого референдуму щодо статусу півострова. Того ж дня російські військовослужбовці захопили установи ЗМІ, зв'язку, аеропорт у Сімферополі, аеродром Бельбек у Севастополі, паромну переправу до Керчі. Невдовзі Чорноморський флот РФ заблокував військово-морські бази, де перебували кораблі Військово-морських сил (ВМС) ЗСУ, а російські спецпідрозділи разом з іррегулярними формуваннями блокували українські військові частини¹⁵.

¹² Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016) / С. П. Сегеда, О. І. Покотило, В. М. Грицюк та ін.; голова робоч. гр. І. С. Руснак. Київ, 2017. 162 с.; The white book of the antiterrorist operation in the East of Ukraine in 2014–2016. Brusel: NUOU – DEEP NATO, 2017. 162 s.; Hrebenuk M., Hrytsiuk V., Skriabin O. The Main Events of the First Period of Armed Conflict in the East of Ukraine (April–September 2014). *Codrul Cosminului*, 2018. Vol. XXIV. No. 2. P. 377–408.

¹³ Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення дати початку тимчасової окупації: Закон України від 15.09.2015 № 685-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 46 (13.11.2015). Ст. 417. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685-19#Text>

¹⁴ Смолій В., Якубова Л. Історичний контекст формування проекту «русский мир» та практика його реалізації в Криму й на Донбасі: аналітична записка. Київ, 2018. 144 с.; До 5-річчя від початку збройної агресії Російської Федерації проти України. *Український інститут національної пам'яті*. 2019. 27 лютого. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/viyskovym/do-5-richchya-vid-pochatku-zbroynoyi-agresiyi-rosiyskoji-federaciyi-proty-ukrayiny>

¹⁵ Про Заяву Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків»: Постанова Верховної Ради України від 21.04.2015 № 337-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 22 (29.05.2015). Ст. 153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-19#Text>

Особовий склад російських збройних формувань не мав знаків розрізнення. На півострові з'явилися «зелені чоловічки». Водночас тривало озброєння іррегулярних формувань з-поміж членів парамілітарних козачих організацій, російських шовіністів і кримінальних елементів, а також найманців з місцевих колаборантів, якими керували офіцери спецслужб РФ.

Уже після фактично вчиненої збройної агресії Рада Федерації 1 березня 2014 р. ухвалила звернення Президента РФ В. Путіна, в якому той дав дозвіл на застосування Збройних сил РФ на території України.

У березні регулярні російські війська та парамілітарні формування продовжили силові акції, спрямовані на блокування українських військових містечок на території Криму, захоплення адміністративних приміщень, контроль транспортних магістралей та інших стратегічно важливих об'єктів. Жодного військового об'єкта захопити відразу не вдалося.

У цей складний період українські військовослужбовці продемонстрували всьому світу зразки витримки, стійкості та мужності. Льотчики Сакської морської авіаційної бригади ВМС ЗСУ, незважаючи на повну блокаду військової частини російськими десантниками, не дали окупантам захопити морську бойову авіаційну техніку і озброєння. 3 березня вони зуміли підняти у повітря бойові протичовнові вертольоти і літаки та успішно передислокувати їх до військового аеродрому в Миколаєві. На аеродромі в Бельбеку українські військові без зброї, строем, попри попереджувальні постріли окупантів, із розгорнутим бойовим прапором військової частини та виконуючи гімн України пройшли крізь стрій «зелених чоловічків». Готовність найпотужнішої та найчисельнішої військової частини військ берегової оборони 36-та ОБрБО ВМС ЗСУ чинити опір окупантам стала стримувальним фактором для активних дій РФ. Силовий спротив чинили нападникам морські піхотинці у Феодосії. Екіпажі кораблів у заблокованому Донузлавському озері до кінця опиралися окупантам. Значна група курсантів Академії військово-морських сил імені П. С. Нахімова відмовилась присягати на вірність Росії та виконала Державний Гімн України¹⁶.

Після проведення 16 березня у Криму «референдуму», вже 18 березня в Москві був підписаний так званий договір про прийняття Криму до складу Росії. 20 березня його «ратифікувала» Державна Дума РФ, а 21 березня – Рада Федерації¹⁷.

Серед значної кількості доказів щодо прихованого характеру російської збройної агресії показовим став випуск медалі «За повернення Криму», яка була встановлена наказом міністра оборони РФ від 21 березня 2014 р. На медалі викарбувані дати спецоперації росіян в АР Крим: 20 лютого – 18 березня 2014 р. Згодом, зрозумівши, що цей факт свідчить проти них, росіяни прибрали з офіційних інформаційних ресурсів посилання на цю нагороду, однак медаллю «За повернення Криму» нагороджено понад 300 осіб.

США і Євросоюз відмовилися визнавати результати «референдуму», засудили дії Росії і запровадили санкції щодо російського бізнесу і високопосадовців, заморозивши їхні закордонні активи і наклали візові обмеження. 27 березня 2014 р.

¹⁶ Березовець Т. Анексія: острів Крим: хроніки «гібридної війни». Київ, 2015. 392 с.; Мамчак М. А. Анексія Криму. Анатомія «гібридної» війни. Севастополь, 2014. 522 с.

¹⁷ До другої річниці агресії Росії проти України (20 лютого 2016 року). Київ: НІСД, 2016. С. 26–28.

Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію на підтримку територіальної цілісності України¹⁸. 2 липня 2014 р. Парламентська асамблея ОБСЄ визнала такі дії Росії військовою агресією¹⁹.

Для використання фактора загрози вторгнення, застосування сили керівництво РФ розгорнуло потужне угруповання військ уздовж державного кордону України²⁰.

Виходячи з нагальної потреби захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів України, з огляду на порушення РФ низки міждержавних договорів та рішення Ради Федерації Федеральних зборів Росії щодо використання Збройних сил РФ на території України, з 2 березня 2014 р. ЗСУ приведено в повну бойову готовність, а 17 березня 2014 року в Україні оголошено часткову мобілізацію. Відтоді держава почала функціонувати в особливих умовах²¹.

Українське суспільство відреагувало на агресію РФ патріотичним підйомом. На цій хвилі, із залученням добровольців, створювалися нові державні силові структури. 13 березня 2014 р. створено Національну гвардію України як військове формування з правоохоронними функціями²². Учасники Революції Гідності безпосередньо з Майдану спрямовувались на формування резервних батальйонів Нацгвардії, основу яких становили добровольці. У квітні 2014 р. міністр внутрішніх справ України проголосив про створення у складі міністерства підрозділів патрульної служби міліції особливого призначення, які комплектувалися на добровільній основі з патріотично налаштованих громадян. Загалом було створено 38 таких підрозділів²³.

На початку квітня 2014 р. зусилля спецслужб РФ були зосереджені на дестабілізації ситуації у Східному регіоні, у тому числі масовому створенні непередбачених законом збройних формувань, застосуванні зброї і терористичних методів та способів протистояння законній владі. РФ направила на Схід України змішані сили, сформовані з кадрових військових «відпускників» та «відставників», російських націоналістів, так званих солдатів удачі, ветеранів кавказьких та балканських війн, вояків з інших гарячих точок і просто злочинців, які змішалися із завербованими місцевими жителями.

У Донецькій та Луганській областях на початку квітня стрімко зростала кількість російських диверсійних і терористичних утворень. За даними групи

¹⁸ Територіальна цілісність України: Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 27 березня 2014 року / 68/262 – 80-те пленарне засідання. Пункт 33 порядку денного. URL: <https://goo.gl/n5pjh>.

¹⁹ Перевірте назву Бакинська декларація і резолюції, прийняті Парламентською асамблеєю ОБСЄ на Двадцять третій щорічній сесії (Баку, 28 червня – 2 липня 2014 року). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU14074>

²⁰ Тымчук Т., Карин Ю., Машовец К., Гусаров В. Вторжение в Украину: Хроника российской агрессии. Киев, 2016. С. 9–13.

²¹ Про часткову мобілізацію: Указ Президента України від 17 березня 2014 р. № 303/2014. *Офіційний вісник Президента України*. 2014. № 12 (04.04.2014). Ст. 469. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303/2014#Text>; Біла книга 2014. Збройні Сили України / роб. група: І. Руснак (голова) та ін. Київ, 2015. С. 9.

²² Про Національну гвардію України: Закон України від 13 березня 2014 р. № 876-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 17 (25.04.2014). Ст. 594. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>

²³ Добробаги / авт. кол.: К. Гладка, Д. Громаков, В. Миронова, О. Плужник, О. Покальчук, І. Рудич, В. Трофимович, А. Шевченко. Харків: Фоліо, 2017. 325 с.

«Інформаційний спротив», станом на 9 квітня їхня загальна чисельність перевищувала 2 500 осіб.

Зазначимо, що абсурдно називати такі ворожі Україні, непередбачені законом збройні формування «проросійськими», «ополченцями» чи «сепаратистами». Політики і військові, представники науки і масмедіа різних країн не могли дібрати правильні терміни, щоб описати окупацію Криму і збройну агресію РФ проти України. Ці труднощі не випадкові, адже є результатом одного з прийомів гібридної війни. Московські політтехнологи, прагнучи створити ілюзію громадянської війни в Україні, розраховували на складне становище та спровокували українську сторону і особливо міжнародну спільноту до вживання перекрученої та неоднозначної термінології, щоб сформувати хибні оцінки та негативне ставлення національних суспільств і державних інституцій до подій в Україні.

Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» визначає, що РФ здійснювала тимчасову окупацію частини території України за допомогою збройних формувань РФ, що склалися з регулярних з'єднань і підрозділів, підпорядкованих міністерству оборони РФ, підрозділів та спеціальних формувань, підпорядкованих іншим силовим відомствам РФ, їхніх радників, інструкторів та місцевих колаборантів, злочинців, бойовиків іррегулярних НЗФ, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих РФ, а також за допомогою окупаційної адміністрації РФ, до якої увійшли її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та підконтрольні РФ самопроголошені органи, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України²⁴.

Російські гібридні окупаційні війська (сили) можна умовно поділити на дві категорії. Першу категорію утворюють регулярні військові частини та підрозділи Збройних сил РФ, другу – іррегулярні незаконно створені збройні формування. Чисельні факти видачі паспортів РФ українським громадянам, які проживають на окупованих територіях, посилюють гібридний характер російської агресії.

У березні – на початку квітня 2014 р. спостерігалися спроби російських спецслужб дестабілізувати ситуацію в Запорізькій, Миколаївській, Херсонській, Одеській та Дніпропетровській областях. На координованість дій російських диверсійних груп та їхніх запроданців вказує те, що майже одночасно, 6 квітня 2014 р., вони захопили будівлі обласних державних адміністрацій у Донецьку та Харкові, а в Луганську – приміщення управління Служби безпеки України, де зберігалася значна кількість стрілецької зброї. Вже 7 квітня 2014 р. керовані російськими спецслужбами колаборанти проголосили створення «Донецької народної республіки» і «Харківської народної республіки», а в Луганську створили «штаб Південно-Східного спротиву» та висунули вимоги щодо виходу східних регіонів зі складу України (створення «Луганської народної республіки» було проголошено 27 квітня).

²⁴ Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 10 (09.03.2018). Ст. 54. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>

Щоб припинити правопорушення, пов'язані із загрозою територіальній цілісності України, відповідно до чинного законодавства керівник Антитерористичного центру при СБУ 7 квітня 2014 р. ухвалив наказ про проведення антитерористичної операції. Того ж дня були визначені сили і засоби ЗСУ, які залучались до виконання запланованих завдань: літаки транспортної авіації, вертольоти, особовий склад аеромобільних підрозділів та сил спеціального призначення.

Результативними були дії сил АТО у Харкові, де до 8 квітня вдалося звільнити адміністративні приміщення та затримати правопорушників.

Однак у Донецькій та Луганській областях ситуація мала тенденцію до подальшого загострення. Про узгоджені дії російських диверсантів свідчать факти одночасного захоплення 12 квітня 2014 р. міської ради в м. Артемівськ (тепер – Бахмут), відділка міліції і міської ради у м. Краматорськ, невдала спроба збройного захоплення міськради у Горлівці. Того ж дня диверсійна група І. Гірка (до 60 осіб), що прибула з Криму, захопила Слов'янськ. Група Б. Сисенка (до 70 осіб), сформована у РФ, прибула в Донецьк. У Горлівці діяла група І. Безлера. Усі керівники згаданих груп – російські офіцери.

Поблизу Слов'янська 13 квітня 2014 р. група офіцерів СБУ та підрозділу «Альфа» потрапила в засідку та зазнала втрат. Саме тут відбувся перший бій представників сектору безпеки і оборони України з російською диверсійною групою.

Військово-політична ситуація, що виникла на Сході України, зумовлювала необхідність ухвалення рішення про збройний опір російській агресії.

Через пряму загрозу територіальній цілісності та суверенітету держави, задля зупинення розгулу тероризму, організованого російськими спецслужбами у східних регіонах України, необхідність залучення до АТО ЗСУ та сил і засобів усіх структур сектору безпеки і оборони України виконував обов'язки Президента України О. Турчинов 14 квітня 2014 р. ухвалив рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України». Так почалася широкомасштабна АТО²⁵.

Від початку АТО від ЗСУ було залучено близько 1 500 військовослужбовців і понад 170 од. озброєння та військової техніки. Переважно це були підрозділи Високомобільних десантних військ та сил спеціального призначення²⁶. Військовослужбовці виконували завдання із взяття під охорону важливих об'єктів, зокрема аеропортів, військових містечок, складів озброєння та військової техніки.

На початку збройного конфлікту ЗСУ зіткнулися з незвичайним противником – переважно іррегулярними збройними формуваннями, яких підтримували з-за меж України кадрами, зброєю, ресурсами. Противник унікав класичних форм збройної боротьби, робив ставку на партизанські форми дій (влаштування засідок на дорогах, підривання мостів, раптові завдання ударів з подальшим відходом, ухилення від прямих сутичок на відкритій місцевості), а у критичних ситуаціях розчинявся серед місцевого населення або ховався за ним і вступав у бій тоді, коли це було вигідно.

²⁵ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13.04.2014 «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»: Указ Президента України від 14.04.2014 № 405/2014. *Офіційний вісник Президента України*. 2014. № 14 (14.04.2014). Ст. 745. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2014#Text>

²⁶ Біла книга 2014. Збройні Сили України. С. 9.

До того ж становище ускладнювалося тим, що ЗСУ у ході виконання завдань мали залишатися у правовому полі, застосовувати зброю з певними обмеженнями, контролювати велику територію, діяти переважно в густонаселених районах та в умовах постійної загрози зовнішньої повномасштабної агресії.

Підрозділи Високомобільних десантних військ 16 квітня 2014 р. взяли під контроль аеродром «Краматорськ». На початку травня сили АТО навколо Слов'янська виставили блокпости на основних шляхах сполучень російських окупаційних сил для запобігання ввезенню в місто зброї, боєприпасів та інших матеріальних засобів. Українські десантники захопили важливу висоту – гору Карачун, що дало змогу контролювати Слов'янськ і підходи до нього із західної та південно-західної сторін.

З 11 травня 2014 р. розпочато проведення заходів відповідно до затвердженого начальником Генерального штабу замислу ізоляції кризового району. За створення та дії військ (сил) ешелону ізоляції відповідав Генштаб. Через брак сил було ухвалено рішення залучити до виконання цього завдання батальйони територіальної оборони.

Серед багатьох подій особливим драматизмом позначена трагедія під Волновахою (Донецька область), де 22 травня 2014 р. диверсійної групи напала на блокпост сил АТО, внаслідок якого 17 захисників України загинули та 32 зазнали поранень.

Ватажки так званих ДНР і ЛНР 24 травня 2014 р. проголосили об'єднання у конфедеративний союз «Новоросія». Це стало територіальною претензією на інші області Півдня і Сходу України²⁷.

Для захоплення територій Донецької та Луганської областей російські окупанти намагалися витіснити українських силовиків із ключових важливих об'єктів, одним із яких був Донецький аеропорт. Ще 18 квітня 2014 р. над аеропортом «Донецьк» підняли прапор «ДНР». Майже всю його територію захопив противник, лише кілька адміністративних будівель контролювали українські війська. Операцію з деблокування аеропорту українські війська провели 26 травня 2014 р. Було здійснено висадку десантного загону, який за ефективної підтримки авіації розгромив противника: знищено близько 100 російських окупантів, у тому числі чеченських найманців та спецпризначенців Збройних сил РФ. Решта російських окупантів покинула аеропорт «Донецьк»²⁸.

Важливим завданням було взяття під контроль та утримання аеропорту «Луганськ». 5 травня 2014 р. туди літаками транспортної авіації був перекинутий звений повітрянодесантний штурмовий загін. Відтоді аеропорт перебував у кільці ізоляції, а наявних сил не вистачало для розширення контрольованої зони. Щоб наростити сили для оборони аеропорту, розширити контрольовану зону навколо нього, туди були спрямовані додаткові військові підрозділи. Однак 14 червня 2014 р. російські терористи збили військово-транспортний літак Іл-76МД під час посадки. Внаслідок цього загинуло 40 десантників та 9 членів екіпажу²⁹.

Від початку червня 2014 р. тривали операції сил АТО. 4 червня звільнено від російської окупації м. Красний Лиман (тепер – Лиман). Успішним стало проведення 12–13 червня 2014 р. операції з прикриття ділянки державного кордону Григорівка – Червонопартизанськ та звуження внутрішнього кола блокування на

²⁷ Донбас в огні. Путівник зоною конфлікту. Львів, 2017. С. 38.

²⁸ Досвід та уроки бойових дій з деблокування Донецького аеропорту (26–31 травня 2014) / кер. авт. кол. А. Пушняков. Київ: Редакційно-видавничий центр ЗС України, 2021. 92 с.

²⁹ Серж Марко. Хроніка гібридної війни. Київ, 2016. С. 98–99.

рубежі Дмитрівка – Докучаєвськ. У результаті рішучих дій українські воїни зайняли міст через річку Сіверський Донець та плацдарм на луганському напрямку.

Українські війська 13 червня відновили контроль над м. Маріуполь. Протягом наступного тижня було звільнено ще кілька населених пунктів – м. Щастя, смт Ямпіль і с. Закітне, що дало змогу силам АТО заблокувати район м. Слов'янська з цього напрямку.

Улітку 2014 р. тривали запеклі бої між українськими військами та окупантами за курган Савур-Могिला (висота 277 м), контроль над яким давав змогу контролювати велику ділянку кордону України з Росією в районі пункту пропуску Маринівка. У червні Савур-Могила неодноразово переходила з рук у руки.

Українські військові підрозділи 20–21 червня 2014 р. взяли під контроль державний кордон на ділянці Червонопартизанськ – Ізварине. До кінця червня 2014 р. було відновлено контроль над 250 км українсько-російського кордону. Кризовий район ізолювати вдалось майже повністю, за винятком ділянки державного кордону Ізварине – Сіверо-Гундорівський – Пархоменко, яка залишилася неприкритою. Наявних сил і засобів, залучених для прикриття ділянок державного кордону, не вистачало, а резервів, коштом яких можна наростити склад, не було.

У другій половині червня 2014 р. Президент України П. Порошенко запропонував план мирного врегулювання ситуації на Донбасі та віддав українським військовим формуванням наказ про одностороннє припинення застосування зброї з 20 до 30 червня і закликав ворожу сторону до участі в переговорах. Проте російські гібридні окупаційні сили продовжили агресивні дії. За тиждень «тиші» загинуло 27 та було поранено 69 українських військовослужбовців.

Стало зрозуміло, що ліквідувати збройне протистояння на Сході України політичними засобами не вдалося і що це потрібно зробити військовим шляхом. Зважаючи на такі обставини, Верховний Головнокомандувач ЗСУ П. Порошенко ухвалив рішення про завершення режиму одностороннього припинення вогню і віддав наказ силам АТО з 1 липня 2014 р. розпочати активні дії.

Для остаточного звільнення тимчасово окупованих територій за замислом керівництва АТО передбачалося: завершити відновлення повного контролю над державним кордоном із РФ; розділити на окремі райони території, контрольовані російськими гібридними окупаційними силами; оточити найбільші угруповання НЗФ і створити умови для подальшого їх роззброєння, а в разі опору – знищення.

У липні 2014 р. загальна чисельність створених росіянами НЗФ на Сході України перевищила 15 тис. осіб. Було розгорнуто до 50 таборів вишколу бойовиків як на території РФ, так і на окупованих територіях України. На озброєнні російських окупаційних сил перебувало до 45 танків, понад 150 бойових броньованих машин, до 30 реактивних систем залпового вогню, 60 гармат і мінометів, 20 протитанкових ракетних комплексів, понад 25 зенітних ракетних комплексів і до 100 переносних ЗРК, 150 вантажних автомобілів. Основні осередки російських окупантів розмішувалися в містах Донецьк, Луганськ, Слов'янськ, Горлівка, Макіївка, Сніжне³⁰.

До проведення АТО було залучено близько 24 500 військовослужбовців ЗСУ, які ізолювали кризовий район та вели активну боротьбу з терористами і диверсантами. На той час довжина рубежу ізоляції становила близько 580 км, у тому

³⁰ The white book of the antiterrorist operation... P. 27.

числі вздовж державного кордону з РФ – 212 км. Було обладнано 125 блокпостів, 13 ротних і взводних опорних пунктів, тривало посилення охорони й оборони важливих об'єктів³¹.

Українські війська 5 липня звільнили міста Слов'янськ, Краматорськ, Дружківку, Костянтинівку, а наступного дня – Артемівськ (тепер – Бахмут). До 7 липня росіяни втратили контроль над територіями Артемівського (тепер – Бахмутського), Мар'їнського і Слов'янського районів Донецької області. Надалі було звільнено Сіверськ (13 липня 2014 р.), Дзержинськ (тепер – Торецьк) (16–17 липня 2014 р.), Сіверодонецьк та Лисичанськ (18–20 липня 2014 р.), Дебальцеве (24–26 липня 2014 р.), Вуглегірськ (12–13 липня 2014 р.), Жданівку (15–17 липня 2014 р.).

У відповідь на успішні дії українських військ Росія почала застосовувати артилерію зі своєї території. 11 липня 2014 р. вперше з російської території було завдано вогневого ураження одному з підрозділів ЗСУ у районі Зеленопілля із застосуванням реактивних систем залпового вогню. Внаслідок цього загинуло 24 військовослужбовці, 76 поранено.

Поблизу м. Торез Донецької області 17 липня 2014 р. з російського зенітно-ракетного комплексу «Бук» було збито пасажирський літак Boeing 777 авіакомпанії «Малайзійські авіалінії». Літак здійснював переліт за рейсом Амстердам – Куала-Лумпур. Від рук російських військовослужбовців 53-ї зенітно-ракетної бригади (місце дислокації – м. Курськ, РФ) загинули 283 пасажирів і 15 членів екіпажу³².

Зважаючи на загрозу використання росіянами донбаських летовищ, сили АТО нарощували зусилля з утримання контролю над Донецьким і Луганським аеропортами. Протягом 20–21 липня 2014 р. сили АТО провели операцію в районі Раївки, Веселої Гори, Кондрашівки-Нової, створили коридор для безперешкодного проходження конвоїв до луганського аеропорту та виставили блокпости на загрозованих напрямках. Водночас була проведена операція зі звільнення району Курахове, Піски та виходу до аеропорту «Донецьк».

Рішуче діяли українські військовослужбовці у глибині окупованих територій. Героїчним став рейд підрозділів ВДВ, який тривав від 18 липня до 10 серпня 2014 р. Основний загін протягом 24 діб здолав понад 450 км доріг, із них 170 км з боями, здійснив штурмові дії зі звільнення стратегічно важливого об'єкта – кургану Савур-Могила (28 липня 2014 р.). Залишивши на кургані залогу українських військ, рейдовий загін попрямував далі. Згодом десантники забезпечили виведення з-під нищівного вогню російської артилерії українських підрозділів, які виконували завдання на державному кордоні. Завдяки злагодженим діям вдалося вивести з-під ворожих ударів понад 2 000 військовослужбовців, 250 од. озброєння та військової техніки, при цьому втрати рейдового загону були мінімальними³³.

Місцем української військової звитяги у серпневі дні 2014 р. став курган Савур-Могила. Боротьба за висоту тривала від червня 2014 р. 12 і 18 серпня 2014 р. на курган прорвалися дві групи спеціального призначення, які взяли під контроль рух російських підрозділів і зупинили просування колон з військовою технікою та вантажами з боку РФ, а також коригували артилерійський вогонь сил АТО.

³¹ Ibid. С. 28.

³² Серж Марко. Хроніка гібридної війни. С. 88–90.

³³ The white book of the antiterrorist operation... Р. 30.

Щоб знищити захисників Савур-Могили, російська артилерія майже цілодобово вела вогонь по кургану, противник вчиняв численні спроби штурму стратегічної висоти. Однак українські воїни, незважаючи на надлюдське напруження, стійко оборонялися і тільки за наказом командування відступили.

Загалом ситуація на Сході України залишалася складною, але контрольованою. На середину серпня 2014 р. в АТО було залучено близько 40 тис. особового складу³⁴.

Протягом травня–вересня 2014 р. сили АТО провели понад 40 операцій, звільнили понад дві третини окупованих територій, понад 100 населених пунктів Донецької та Луганської областей³⁵. Поступово ЗС та ІВФ України вдалося переломити ситуацію і взяти її під контроль. Результатом спеціальних дій сил АТО стало звуження кільця ізоляції кризового району. З'явилася реальна можливість блокування російських окупаційних сил у районах Донецька, Макіївки, Горлівки, Луганська, їх оточення і поділу на окремі осередки. Створилися передумови для успішного завершення збройного конфлікту на Сході України.

У серпні 2014 р., усвідомивши наближення краху проєкту «Новоросія», військово-політичне керівництво Російської Федерації вдалося до введення регулярних військ на територію Сходу України.

У ніч на 25 серпня 2014 р. ситуація в районі АТО кардинально змінилася. Після потужного артилерійського удару з території Росії, у якому було застосовано близько 200 од. артилерії, російські підрозділи приховано вдерлися на територію України. Російські військовослужбовці, як і під час кримських подій, не мали документів та розпізнавальних знаків на спорядженні і військовій техніці. Державний кордон перетнули вісім батальйонних тактичних груп Збройних сил Російської Федерації, які швидко просунулись у напрямку Іловайська та Луганська. Ще кілька подібних груп перейшли кордон поблизу Новоазовська в напрямку Маріуполя³⁶.

Факт вторгнення було підтверджено 26 серпня 2014 р. після захоплення у полон 11 військовослужбовців 98-ї повітрянодесантної дивізії ЗС РФ (м. Кострома). Згодом вдалося встановити, що на територію Донецької та Луганської областей зайшли підрозділи Збройних сил Російської Федерації, зокрема зі складу 19-ї окремої мотострілецької бригади, 7-ї та 76-ї повітрянодесантних дивізій, 31-ї та 56-ї окремих десантно-штурмових бригад, 64-го полку морської піхоти Північного флоту³⁷.

Особливого резонансу в суспільстві набула Іловайська трагедія (24–29 серпня 2014 р.)³⁸. Після вторгнення російських військ українські війська в Іловайську опинилися в оточенні і чотири доби вели запеклі бої з окупантами. Для деблокування оточеного в районі Іловайська угруповання чисельністю близько 1 200 бійців було підготовлено резерв кількістю до 2 000 осіб. З урахуванням обставин було ухвалено рішення провести операцію 1–2 вересня 2014 р., але через потужний вогневий вплив противника під Іловайськом вивести українські підрозділи довелося раніше, ніж

³⁴ Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні – вересні 2014 року. URL: http://www.mil.gov.ua/content/other/anliz_rf.pdf

³⁵ Біла книга 2014. Збройні Сили України. С. 10.

³⁶ Муженко В. Дванадцять днів, що змінили хід АТО. *Народна армія*. 2015. 21 серпня.

³⁷ Аналіз ведення антитерористичної операції...

³⁸ Аналіз бойових дій в районі Іловайська після вторгнення російських військ 24–29 серпня 2014 року. *Ukrainian Military Pages*. 2015. 20 жовтня. URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2015/10/19/analiz-illovausk--14354/>

планували. Під гарантії російської сторони вихід з Іловайська був призначений на ранок 29 серпня і передбачав рух у колонах двома маршрутами. Однак російські військові із засідок розстріляли колони на відкритих ділянках доріг. Дії військових Російської Федерації під Іловайськом кваліфікуються прокуратурою України як військовий злочин. Унаслідок підступності росіян 366 українських військовослужбовців загинули, 429 зазнали поранень, 158 зникли безвісти, 128 опинилися в полоні³⁹.

Після вторгнення російських військ підрозділи сил АТО з боями були відведені на північ від Луганська (30–31 серпня 2014 р.). Щоб зупинити подальший наступ російських військ на Маріуполь, 2–5 вересня 2014 р. підрозділи Високомобільних десантних військ провели рейдові дії в районі населених пунктів Комсомольське (тепер – Кальміуське), Тельманове (тепер – Бойківське), Новоазовськ. Це продемонструвало російському керівництву, що у складі сил і засобів, залучених до проведення АТО, є достатній резерв, спроможний уразити агресора, зірвати його плани з оточення та захопити Маріуполь. Замисел противника пробити «південний коридор» до Криму було зірвано.

Поступово сили АТО стабілізували лінію зіткнення і не допустили подальшого просування російських окупаційних військ у глибину української території, втримали важливі населені пункти – Станицю Луганську, Щастя, Сіверодонецьк, Лисичанськ, Дебальцеве, Артемівськ (тепер – Бахмут), Слов'янськ і Маріуполь.

З початку вересня 2014 р. внаслідок вторгнення російських військ сили та засоби АТО змушені були перейти до оборонних дій. Характерною рисою цього етапу став початок масштабного будівництва лінії оборони на Сході України. Станом на кінець 2014 р. сили АТО виконували завдання щодо ізоляції кризового району – несли службу та вели оборону на 94 блокпостах, 3 спостережних постах, у 110 взводних опорних пунктах (ВОП), 30 ротних опорних пунктах (РОП) та батальйонному районі оборони (БРО).

Російські гібридні окупаційні війська (сили) постійно вчиняли провокації, спрямовані на роздмухування збройного конфлікту. Так, з 5 вересня 2014 р. по 15 січня 2015 р. було вчинено 21 250 обстрілів українських військ. Через підступність ворожих сил і нехтування російським керівництвом Мінськими домовленостями збройне протистояння на Сході України набуло рис затяжного замороженого конфлікту. З різномірних НЗФ російських найманців та місцевих колаборантів під керівництвом кадрових російських офіцерів було сформовано так звані регулярні збройні сили «ДНР» і «ЛНР» (1-й та 2-й АК). Управління й забезпечення цих сил здійснювалося з території РФ⁴⁰.

Зима 2015 р. стала не менш гарячою, ніж літо 2014 р. У січні противник почав реалізовувати план розширення контрольованих територій, що передбачав проведення наступальних дій одночасно на Луганському, Донецькому, Дебальцівському та Маріупольському напрямках.

Одним із найгарячіших місць в АТО залишався Донецький аеропорт, оброна якого тривала 242 доби⁴¹. Аеропорт став символом мужності і героїзму для

³⁹ Тинченко Я. Іловайський мартиролог. 7–29 (31) серпня 2014 року. Київ: Національний військово-історичний музей України, 2018. 120 с.

⁴⁰ Збройна агресія Російської Федерації проти України. Інформаційно-довідковий матеріал. Київ, 2015. 14 с.

⁴¹ Ад 242. Історія мужності, братерства та самопожертви / укл. І. Штогрін. Харків, 2016. 352 с.

наших бійців, яких ворог назвав «українськими кіборгами», а для російських окупантів – своєрідною «кісткою у горлі». Невипадково, що до захоплення цього об'єкта залучали елітні підрозділи спеціального призначення Збройних сил РФ⁴². 15 січня противник, використовуючи результати вогневого ураження, перейшов у наступ, захопив частину території аеропорту і заблокував підрозділи українських десантників в новому терміналі. 18 січня командування АТО розпочало операцію з деблокування оточених захисників аеропорту.

У ці дні в жорстоких боях під час спроб прорватися на допомогу захисникам нового терміналу загинуло 26 українських військовослужбовців. 19 та 20 січня росіяни підірвали новий термінал – головні елементи його конструкції завалилися, поховавши під собою 24 українських захисників⁴³.

Після 20 січня 2015 р. сили АТО залишили аеропорт, але продовжили здійснювати вогневий контроль його території. Їм вдалося взяти під повний контроль Авдіївку, Піски, Опитне, Водяне та зайняти панівні висоти. Стійка оборона українських підрозділів на цій ділянці лінії зіткнення забезпечила надійне прикриття усього Донецького напрямку.

Наприкінці січня російські гібридні окупаційні війська (сили) розпочали наступ на Дебальцівський виступ, прагнучи оточити і знищити розташовані там українські війська. Для цього противник зосередив значні сили регулярних військ РФ та найбільш боєздатні НЗФ самопроголошених «республік». Чисельність ворожих військ сягала 7 000–9 000 осіб, які мали на озброєнні до 120 танків, 180 артилерійських систем, 60 реактивних систем залпового вогню⁴⁴.

Загальна чисельність особового складу підрозділів ЗСУ, що виконували завдання безпосередньо в районі Дебальцівського виступу в лютому 2015 р., становила близько 4 700 військовослужбовців. Крім того, від Національної гвардії України, Міністерства внутрішніх справ України та Служби безпеки України було залучено близько 500 осіб. У розпорядженні українських військ у районі Дебальцевого було 50 танків, 40 артилерійських систем, 15 реактивних систем залпового вогню. Значна перевага противника у силах і засобах стала очевидною⁴⁵.

Під загрозою оточення на Дебальцівському виступі тримали оборону 2 678 захисників. Командування АТО проводило операцію з виведення їх з-під ударів противника. Для забезпечення відходу військ було створено систему районів, рубежів і позицій, у глибині оперативної побудови військ – мобільні бронегрупи (резерви). У результаті Дебальцівської операції плани агресора були зірвані. Захисники Дебальцевого проявили стійкість та витримку, 2 629 воїнів вийшли з оточення⁴⁶. Українським військам вдалося утримати бар'єрний рубіж уздовж

⁴² Аналіз бойових дій на сході України в ході зимової кампанії 2014–2015 років. URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2015/12/23/analiz-bojovih-dij-na-shodi-ukraini-v-hodi-zimovoi-kampanii-2014-2015-rokiv--16785/>

⁴³ Оборона Донецького аеропорту, 2014–2015. Хроніка бойових втрат. Мартиролог / упоряд. Я. Тинченко. Київ, 2020. С. 8.

⁴⁴ Аналіз Генерального штабу ЗСУ щодо бойових дій на Дебальцівському плацдармі з 27 січня до 18 лютого 2015 року. URL: <http://www.mil.gov.ua/analitichni-materiali/analiz-generalnogo-shtabu-zsu-shhodo-bojovih-dij-na-debaltzevskomu-placzdarmi-z-27-sichnya-do-18-lyutogo-2015-roku.html>

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Біла книга 2015. Збройні Сили України / авт. кол.: І. Руснак (голова) та ін. Київ, 2016. С. 90.

р. Луганка і закріпитися на плацдармі Луганське, Троїцьке, Попасна. Втрати, яких зазнав противник, змусили його відмовитися від подальших наступальних дій.

Із завершенням Дебальцівської операції (27 січня – 18 лютого 2015 р.) на Донбасі розпочалося хитке перемир'я. Результати зимової кампанії 2014–2015 рр. значно вплинули на подальший розвиток воєнно-політичної та воєнно-стратегічної ситуації. Під час проведення операцій українські війська виконали усі визначені завдання та з мінімальними втратами були виведені з-під ударів противника в нові райони, зайняли вигідне оперативне положення. Просування противника вглиб території України було зупинено.

За підсумком тривалих переговорів 15 лютого 2015 р. було прийнято спільну декларацію президентів України, Французької Республіки, РФ і Канцлера Федеративної Республіки Німеччини на підтримку Комплексу заходів з імплементації Мінських домовленостей. Відповідно до цього документа мав набути чинності режим припинення вогню, а з 24 лютого розпочатися відведення важкого озброєння від лінії зіткнення.

Незважаючи на те, що Президент РФ підписав Мінські домовленості, російські окупаційні війська їх постійно порушували. Тільки у 2015 р., починаючи з 15 лютого, підрозділи сил АТО були обстріляні понад 16 400 разів, відбулося 205 бойових зіткнень. Українські підрозділи відкривали вогонь у відповідь на провокаційні дії противника переважно під час бойових зіткнень, про що надавали інформацію керівництву Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ⁴⁷.

Після відбиття у січні–лютому 2015 р. другого наступу російських окупаційних військ будівництво лінії оборони на Сході України стало одним із головних завдань. Навесні та влітку 2015 р. до будівництва укріпленої лінії оборони в районі проведення АТО були залучені будівельні потужності 20 областей України. Загальний обсяг будівельних матеріалів, використаних у ході будівництва, становив 35 тис. залізничних вагонів, у районі проведення АТО було змонтовано 12 тис. бетонних конструкцій. Було зведено три оборонних рубежі, на яких обладнано близько 300 опорних пунктів, поєднаних 600 км комунікацій⁴⁸. Спорудження та удосконалення лінії оборони на Сході України тривало протягом усього 2015 р. та продовжилося надалі.

Водночас керівництво РФ продовжило роздмухувати збройний конфлікт із застосуванням гібридних методів, заперечуючи свою причетність до нього. На території окремих районів Донецької та Луганської областей залишалися російські військові підрозділи загальною чисельністю близько 6 500 військовослужбовців. Російська Федерація намагалася максимально використовувати у протистоянні з українськими силовими структурами на Донбасі місцевих колаборантів та закордонних (здебільшого російських) найманців. З урахуванням сил і засобів так званих 1-го та 2-го АК угруповання російських окупаційних військ на Донбасі у першій половині 2016 р. становило майже 43 тис. осіб, понад 700 танків і 1 330 бойових бронемашин, майже 750 од. артилерійських систем.

Протягом другого періоду АТО основні зусилля військ секторів були зосереджені на стабілізації лінії зіткнення сторін, відбитті атак російських окупаційних військ, недопущенні витіснення сил АТО із займаних опорних пунктів та їх обходу.

⁴⁷ Там само. С. 13.

⁴⁸ Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016). С. 38.

Показовим прикладом способів застосування військ під час ведення оборонних бойових дій був оборонний бій 2-ї батальйонної тактичної групи 28-ї окремої механізованої бригади в районі населеного пункту Мар'їнка влітку 2015 р. Це містечко на околицях Донецька постійно перебувало під прицілом російських окупантів. З червня по позиціях сил АТО було проведено інтенсивний артилерійський обстріл та вогневий наліт із використанням реактивних систем «Град». Прорвати нашу оборону противник намагався на вузькій ділянці, куди спрямував значні сили піхоти і бронетехніки. Підтримку атаки здійснювали танкові підрозділи. Щоб уникнути нищівного вогню, українські захисники були змушені залишити деякі позиції. Аби відбити ворожий наступ, сили АТО залучили артилерійські підрозділи. З використанням резервів проведена контратака. Наступ противника було зупинено, положення українських військ відновлено, рештки бойовиків втекли в напрямку Донецька⁴⁹.

З 2015 р. у районі проведення АТО було запроваджено систему військово-цивільних адміністрацій як тимчасових державних органів, що діяли на території Донецької та Луганської областей. Для зниження соціального напруження в районі проведення АТО у ЗСУ впроваджено систему ЦВС.

З вересня 2016 р. російсько-українське протистояння на Сході України зазнало істотних змін, головню через підписання у Мінську 21 вересня 2016 р. рішення Тристоронньої контактної групи про розведення на Донбасі сил і засобів сторін протистояння. Документ передбачав відведення сторін із займаних позицій в обидва боки для утворення ділянок 2 км у ширину і 2 км у глибину.

Упродовж 2016–2017 рр. гібридна війна РФ проти України тривала, і силовий компонент залишався важливим засобом для досягнення її політичних цілей.

Форми і способи застосування російських окупаційних військ зазнали суттєвих змін у порівнянні з 2014–2015 рр. Відмовившись від активних наступальних дій, російські гібридні окупаційні війська на Донбасі перейшли до тактики «докучливих» дій, мета яких полягала у виснаженні та деморалізації сил АТО. Ворог намагався спровокувати військовослужбовців ЗСУ на активну реакцію у відповідь, щоб змусити Україну в порушенні Мінських домовленостей. Системного характеру набуло використання снайперів, диверсійно-розвідувальних груп, артилерійсько-мінометних обстрілів позицій українських захисників на Луганському, Донецькому, Маріупольському напрямках. Постійно гаряче було в районах населених пунктів Кримське, Новотошківське, Золоте, Жолобок, Світлодарськ, Новоселівка, Авдіївка, Мар'їнка, Новомихайлівка, Старогнатівка, Водяне, Широкине.

Водночас основні зусилля українських військ були зосереджені на стабілізації лінії зіткнення сторін, відбитті атак противника, недопущенні витіснення сил АТО із займаних опорних пунктів та їх обходу.

Головною подією 2016 р. стали бойові дії на Світлодарській дузі. 17–18 грудня російські гібридні окупаційні війська, завдавши артилерійських ударів, спробували прорвати лінію оборони і захопити позиції українських військ. У цих умовах українські захисники вистояли, а потім перейшли до активних дій і відтіснили противника із займаних позицій на південь від селища Луганське. З 19 по 22 грудня 2016 р. російські гібридні окупаційні війська намагалися повернути свої позиції і

⁴⁹ Серж Марко. Хроніка гібридної війни. С. 139–140.

обстрілювали українські підрозділи з усіх видів озброєння, однак вибити наших захисників із позицій не змогли. 23 грудня селище Новолуганське, що тривалий час перебувало в «сірій» зоні, українські військові підрозділи повернули під контроль української влади.

У боях на Світлодарській дузі українські війська успішно застосували тактику «жаб'ячих стрибків», поступово займаючи нові позиції і відтісняючи ворога. У перші дні січня 2017 р. сили АТО в районі Світлодарської дуги мали успіх і зайняли низку важливих об'єктів, що дало можливість зменшити кількість обстрілів на цьому напрямку, а також ризики обходу підрозділів. Усе це дало змогу українським військам до 19 січня підійти майже впритул до Вуглегірська і Дебальцевого, контроль над якими за Мінськими домовленостями мав належати українській стороні.

Наприкінці 2016 р. загострилася ситуація на донецькому напрямку. В епіцентрі уваги опинилося м. Авдіївка, розташоване поблизу Донецька, Ясинуватої, Горлівки. Згідно з Мінськими домовленостями від 2014 р. і 2015 р., Авдіївка залишалася під контролем України. Проте російське командування порушило підписані угоди. «Авдіївська промзона» стала символом жорстоких боїв. Завдяки комплексним професійним діям підрозділи ЗСУ значно поліпшили своє тактичне положення, не порушуючи Мінських домовленостей. Упродовж 2017 р. Авдіївка залишалася одним із найгарячіших місць у зоні збройного конфлікту⁵⁰.

Збройні формування російських гібридних окупаційних військ за підтримки регулярних військ Збройних сил РФ продовжували діяльність, спрямовану на дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної ситуації на тимчасово окупованій території Донецької і Луганської областей, залякування місцевого населення та позбавлення його права на волевиявлення. Незважаючи на вимоги відвести важке озброєння від лінії розмежування та створити зони безпеки, російська сторона продовжувала порушувати Мінські домовленості, обстрілювати позиції українських військ, застосовуючи тактику «ведення війни на виснаження».

Протистояння України російській агресії у 2014–2018 рр. продемонструвало, що антитерористична операція як форма застосування сил безпеки і оборони вийшла за межі свого призначення і набула ознак операції військ (сил). Наприкінці 2017 р. на початку 2018 р. актуальним викликом часу стало оновлення правового поля використання сил оборони для захисту держави від збройної агресії РФ.

Науковці оборонного відомства опрацювали теоретичні та практичні підходи до розв'язання проблем нового формату стратегічного керівництва сектору безпеки і оборони України та військового управління силами оборони. Рекомендації щодо впровадження стратегічного планування та визначення ефективнішої стратегії протидії агресору у гібридній війні були враховані в діяльності органів державного і військового управління⁵¹.

Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» набрав чинності 24 лютого 2018 року, що змінював попередній

⁵⁰ Біла книга 2017. Збройні Сили України / роб. група: І. Руснак (голова) та ін. Київ, 2018. С. 16.

⁵¹ Военні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України / В. М. Грицюк, С. П. Сегеда, О. І. Покотило, П. В. Щипанський та ін.; за заг. ред. А. Сиротенка. Київ, 2020. 176 с.

формат АТО та порядок застосування ЗСУ, ІВФ та ПрО⁵². Отже, було створено правові засади для запровадження операції Об'єднаних сил із гарантування національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей.

Президент України 30 квітня 2018 року підписав Указ «Про затвердження рішення РНБО “Про широкомасштабну антитерористичну операцію на території Донецької та Луганської областей”». Того ж дня як Верховний Головнокомандувач ЗСУ підписав наказ «Про початок операції Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії РФ на території Донецької та Луганської областей». Відповідно до наказу з 14:00 30 квітня 2018 р. розпочато операцію Об'єднаних сил⁵³.

Після початку проведення ООС стрімко зросла інтенсивність обстрілів позицій українських захисників. Якщо протягом березня 2018 р. було зафіксовано 364 обстріли, то у наступному місяці, коли тривала підготовка до переходу на формат ведення ООС, цей показник сягнув рівня 1 344 обстріли, а у травні – 1 532. Тож інтенсивність обстрілів позицій Об'єднаних сил зросла у 4 рази.

Досвід широкомасштабної АТО й ООС на території Донецької і Луганської областей свідчить, що веденням лише позиційної оборони з утримання оборонних рубежів та районів неможливо досягти стратегічної мети операції зі звільнення тимчасово окупованої території, тому для її досягнення Об'єднані сили планували та проводили бойові дії з поліпшення тактичного положення, результатом яких стало панування у важливих районах, на рубежах та об'єктах.

У результаті ретельно спланованих оперативних заходів, якісної підготовки підрозділів до бойових дій Об'єднаними силами у 2018 р. вдалося покращити тактичне положення, просунути вперед від передових позицій та повернути під контроль територію площею понад 25 км² з низкою населених пунктів (травень – у районі н. п. Ленінське, Мар'їнка; червень – у районі н. п. Новотошківське, Новомихайлівка, Золоте-4; серпень – у районі н. п. Шуми; вересень – у районі н. п. Катеринівка, Красногорівка; жовтень – у районі н. п. Новозванівка; листопад – у районі н. п. Тарамчук).

Застосування Об'єднаних сил у 2019–2021 рр. характеризувалося переходом до переважно оборонних дій; визначалося вимогами щодо відведення важкого озброєння від лінії розмежування та створенням зон безпеки; стійким утриманням визначених районів, рубежів і позицій. Водночас близько 16 800 км² територій Донецької і Луганської областей та понад 400 км державного кордону України залишаються тимчасово непідконтрольними уряду України.

Так, збройна агресія РФ проти України спричинила руйнівні наслідки для європейської та глобальної безпеки, засвідчивши, що її проведення значною мірою є відходом від традиційних форм і способів ведення війни. Науковці та військові фахівці з різних країн зазначають, що російська агресія має гібридний характер.

Застосування сил і засобів сектору безпеки й оборони, зокрема і збройних сил для проведення антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил на Сході

⁵² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 квітня 2018 року «Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях»: Указ Президента України від 30 квітня 2018 р. № 116/2018. *Офіційний вісник Президента України*. 2018. № 10 (30.04.2018). Ст. 174. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1162018-24086>

⁵³ Там само.

України дало змогу стримати збройну агресію зі сторони РФ, наростити оперативні (бойові) можливості збройних сил та інших військових формувань, забезпечити достатню обороноздатність нашої держави.

Внаслідок збройної агресії РФ Україна зазнала значних людських втрат. Управління верховного комісара ООН із прав людини оцінило на 14 квітня 2021 р. загальну кількість жертв, пов'язаних із російсько-українським протистоянням, у 42 000–44 000 тис. осіб, з яких загинуло 13 100–13 300 осіб. Серед загиблих враховано 4 150 (приблизно) українських військових та 5 700 (приблизно) осіб із числа російських гібридних окупаційних військ (сил).

Найбільша кількість втрат припадає на час активних бойових дій на Донбасі 2014–2016 рр. Міністерство оборони України на громадський запит про загальну кількість загиблих, поранених, зниклих безвісти і полонених військовослужбовців ЗСУ під час АТО, на 21 грудня 2016 р. надало дані, представлені в таблиці.

Таблиця

Рік	Бойові втрати	Поранено	Зникли безвісти	У полоні
2014	1 232	3 414	79	–
2015	722	2 582	10	–
2016	208	1 176	–	–
Всього	2 161	7 172	89	53

Міністерство оборони України 16 січня 2021 р. повідомило, що всього внаслідок російської збройної агресії на Сході України загинуло 2 665 та дістали поранення понад 10 152 військовослужбовці ЗСУ. Кількість інших загиблих (померлих) становить – 1 168 військовослужбовців.

Для відновлення свого впливу в Україні РФ, продовжуючи гібридну війну, системно застосовує політичні, економічні, інформаційно-психологічні, кібер- і воєнні засоби. Посилюються угруповання збройних сил РФ та їхній наступальний потенціал, регулярно проводяться масштабні військові навчання поблизу державного кордону України, що свідчить про збереження загрози військового вторгнення. Зростає мілітаризація територій тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим та м. Севастополь. Зберігається загроза з боку РФ вільному судноплавству у Чорному й Азовському морях, Керченській протоці⁵⁴.

Події 2014–2021 рр. для України стали життєвим випробуванням, адже доводилося протистояти гібридній агресії. У цей буремний час випробувань військовослужбовці ЗСУ, ІВФ, представники Про та добровольчих формувань виявили особисту мужність і героїзм у захисті державного суверенітету і територіальної цілісності України, самовіддане служіння українському народові.

⁵⁴ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. *Офіційний вісник Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

МІНСЬКІ УГОДИ ЯК ЧИННИК СТРИМУВАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ

«Мінськ-1» і «Мінськ-2» в українському суспільно-політичному дискурсі розглядають як один із варіантів розв'язання російсько-української війни, розпочатої Російською Федерацією (РФ) у 2014 р. Як відомо, угоду про тимчасове перемир'я в російсько-українській війні підписано 5 вересня 2014 р. в Мінську («Мінськ-1»). У її розробці та підписанні взяли участь представник Організації з питань безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) Г. Тальявіні, другий Президент України Л. Кучма, посол РФ в Україні М. Зурабов, представники самопроголошених т. зв. ДНР О. Захарченко та ЛНР І. Плотницький.

На інтернет-сайті ОБСЄ 7 вересня 2014 р. опубліковано протокол за результатами мінської зустрічі, що складався з 12 пунктів-завдань, найважливіші з яких: забезпечити негайне двостороннє припинення застосування зброї; забезпечити моніторинг та верифікацію з боку ОБСЄ режиму незастосування зброї; здійснити децентралізацію влади; забезпечити постійний моніторинг на російсько-українському державному кордоні та верифікацію з боку ОБСЄ зі створенням зони безпеки в прикордонних районах України та РФ; негайно звільнити всіх заручників і незаконно утримуваних осіб; ухвалити закон про недопущення переслідування й покарання осіб у зв'язку з подіями, які відбулися в окремих районах Донецької та Луганської областей України та ін.¹

Контактна група в Мінську продовжила роботу, і сторони підписали меморандум у ніч на 20 вересня 2014 р.² Він передбачав дев'ять пунктів перемир'я, зокрема: загальне припинення застосування зброї; зупинку підрозділів і військових формувань сторін на лінії зіткнення станом на 19 вересня; заборону на застосування всіх видів зброї і ведення наступальних дій; відведення протягом доби з моменту прийняття цього меморандуму засобів ураження калібром понад 100 мм від лінії зіткнення на відстані не менше 15 км із кожного боку; заборону на розміщення важких озброєнь і важкої техніки в районі, обмеженому певними населеними пунктами тощо³.

Також у вересні почала працювати робоча група спільного Центру з контролю і координації питань припинення вогню і поетапної стабілізації лінії розмежування

¹ Протокол о результатах консультаций Трехсторонней контактной группы, Минск, 5 сентября 2014 г. *ОБСЕ*. 2014. 5 сентября. URL: <https://www.osce.org/tu/home/123258>

² Мінський меморандум: бойовики мають відвести Гради, Урагани і Торнадо. *Українська правда*. 2014. 20 вересня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/09/20/7038395>

³ ОБСЄ оприлюднила текст Меморандуму, підписаного у Мінську. *УНІАН*. 2014. 20 вересня. URL: <https://www.unian.ua/politics/987314-obse-oprilyudnila-tekst-memorandumu-pidpisanogo-u-minsku.html>

сторін на Сході України, до складу якої увійшли представники української сторони, моніторингова група ОБСЄ і 76 військовослужбовців Збройних сил РФ на чолі з заступником головнокомандувача Сухопутних військ РФ генерал-лейтенантом А. Ленцовим⁴.

На саміті в Мінську 11–12 лютого 2015 р. відбулися переговори «нормандської четвірки» (лідерів Німеччини, Франції, України та Росії), де ухвалено (разом із представниками Мінської контактної групи) комплекс заходів щодо виконання Мінського протоколу з метою деескалації збройного конфлікту на Сході України, який передбачав:

- негайне і всеосяжне припинення вогню в окремих районах Донецької та Луганської областей України, починаючи з 00:00 (київський час) 15 лютого 2015 р.;
- відведення всього важкого озброєння обома сторонами на рівні відстані з метою створення зони безпеки шириною мінімум 50 км один від одного для артилерійських систем калібром 100 мм і більше, зони безпеки шириною 70 км для РСЗВ і шириною 140 км для РСЗВ «Торнадо-С», «Ураган», «Смерч» і тактичних ракетних систем «Точка» («Точка У») (для українських військ: від фактичної лінії зіткнення; для збройних формувань окремих районів Донецької та Луганської областей України від лінії зіткнення згідно з Мінським меморандумом від 19 вересня 2014 р.), яке мало розпочатися не пізніше другого дня після припинення вогню і завершитися протягом 14 днів, а цьому процесу мала сприяти ОБСЄ за підтримки Тресторонньої контактної групи;
- забезпечення ефективного моніторингу й верифікації режиму припинення вогню та відведення важкого озброєння з боку ОБСЄ з першого дня, із застосуванням усіх необхідних технічних засобів, включаючи супутники, безпілотні літальні апарати (БПЛА), радіолокаційні системи та ін.;
- початок діалогу (першого ж день після відводу) про можливість проведення місцевих виборів відповідно до українського законодавства і Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», а також про майбутній режим цих районів на підставі зазначеного закону;
- забезпечення помилювання й амністії шляхом запровадження закону, що забороняє переслідування і покарання осіб у зв'язку з подіями в окремих районах Донецької та Луганської областей України;
- забезпечення звільнення й обміну всіх заручників і незаконно утримуваних осіб на основі принципу «всіх на всіх», які мали бути завершені найпізніше на п'ятий день після відводу;
- забезпечення безпечного доступу, доставки, зберігання та розподілу гуманітарної допомоги для нужденних на основі міжнародного механізму;
- визначення модальностей повного відновлення соціально-економічних зв'язків, включаючи соціальні перекази, такі як виплата пенсій та інші виплати (надходження і доходи, своєчасна оплата всіх комунальних рахунків, відновлення оподаткування в рамках правового поля України);
- відновлення повного контролю над державним кордоном з боку уряду України у всій зоні конфлікту, яке має розпочатися в перший день після місцевих виборів

⁴ Там само.

і завершитися після всеосяжного політичного врегулювання (місцеві вибори в окремих районах Донецької та Луганської областей на підставі Закону України та конституційна реформа) до кінця 2015 р. за умови виконання пункту 11 – в консультаціях і за погодженням з представниками окремих районів Донецької та Луганської областей в рамках Тристоронньої контактної групи;

- виведення всіх іноземних збройних формувань, військової техніки, а також найманців з території України під спостереженням ОБСЄ паралельно з роззброєнням усіх незаконних груп;
- проведення конституційної реформи в Україні з набуттям чинності до кінця 2015 р. нової Конституції, яка передбачає ключовим елементом децентралізацію (з урахуванням особливостей окремих районів Донецької та Луганської областей, узгоджених з представниками цих районів), а також прийняття постійного законодавства про особливий статус окремих районів Донецької та Луганської областей;
- обговорення та узгодження з представниками окремих районів Донецької та Луганської областей питань, що стосуються місцевих виборів, в рамках Тристоронньої контактної групи на підставі Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей»;
- інтенсифікацію діяльності Тристоронньої контактної групи, у тому числі шляхом створення робочих груп щодо виконання відповідних аспектів Мінських угод⁵.

Такі заходи відповідно до Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької і Луганської областей» означали:

- звільнення від покарання, переслідування і дискримінації осіб, пов'язаних із подіями в окремих районах Донецької і Луганської областей;
- право на мовне самовизначення;
- участь органів місцевого самоврядування у призначенні голів органів прокуратури та судів в окремих районах Донецької і Луганської областей;
- можливість для центральних органів виконавчої влади укладати з відповідними органами місцевого самоврядування угоди щодо економічного, соціального та культурного розвитку окремих районів Донецької та Луганської областей;
- надання державою підтримки соціально-економічного розвитку окремим районам Донецької та Луганської областей;
- сприяння з боку центральних органів влади транскордонного співробітництва в окремих районах Донецької та Луганської областей з регіонами РФ;
- створення загонів народної міліції за рішенням місцевих рад з метою підтримання громадського порядку в окремих районах Донецької і Луганської областей та ін.⁶

⁵ Оpubліковано повний текст документа «нормандської четвірки». УНІАН. 2015. 12 лютого. URL: <https://www.unian.ua/politics/1043303-opublikovano-povniy-tekst-dokumenta-normandskoji-chetvirki-foto.html>

⁶ Чим закінчилися переговори в Мінську: документи і заяви сторін. *Дзеркало тижня*. 2015. 12 лютого. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/chim-zakinchilisya-peregovori-v-minsku-dokument-i-zayavi-storin-164053.html>

В українському суспільстві упродовж наступних років переважало негативне ставлення до Мінських угод. Уже 2015 р. підтримка Мінських угод зменшилася із 34 % у березні до 16,1 % у листопаді. Про це свідчило опитування Центру імені Разумкова. Негативно до Мінських домовленостей ставилося 32,5 % респондентів (у березні – 22,2 %). Нейтральне ставлення продемонструвало 28 % опитаних. Ще 9 % учасників дослідження сказали, що нічого не знали про угоди. 14,4 % респондентів не змогли відповісти. За даними соціодослідження, негативні оцінки результатів Мінських угод найбільш виражені в Західному та Центральному регіонах України та на Донбасі⁷.

Політичні партії, які становили основу коаліції у Верховній Раді України у 2015 р., також по-різному ставилися до Мінських угод.

Блок Петра Порошенка (БПП) «Солідарність» їх підтримував. Зокрема, голова цієї фракції Ю. Луценко 12 лютого 2015 р. заявив, що «у цілому досягнуті Мінські угоди я розглядаю як продовження діалогу “Мінськ-1”. Фактично це “Мінськ-2”». Вони дають можливість зупинити кровопролиття, визволити бранців, провести під контролем української Конституції вибори на цій частині...»⁸. У БПП вважали, що реалізація Мінських домовленостей буде відповідати українським інтересам і, на відміну від РФ, Україна виконує всі пункти угод⁹. «Від самого початку ми говорили про те, що жодної автономії в окупованих територіях бути не може, і скільки б на цьому не наполягала російська сторона – цього бути не може. Це українська суверенна територія», – підкреслював Ю. Луценко¹⁰.

У 2017 р. заступниця Голови ВРУ, представниця БПП Ірина Геращенко зауважила: «Для мене очевидно, що Росія робить усе можливе для дискредитації Мінського формату, бо Мінські угоди прив'язані до санкцій. Але огидно, коли в цих жорнах перекручують долі простих людей, що наші військові і цивільні залишаються заручниками цих брудних політичних ігрищ». Вона зазначила, що «питання Мінських угод не можна зводити тільки до заручників і тільки по цьому їх оцінювати. Адже заблоковані всі пункти Мінських угод – починаючи з режиму тиші, закінчуючи допуском Червоного Хреста до пошуку 495 зниклих безвісти осіб. А ще є зниклі безвісти представники окупованих територій і росіяни». Водночас вона підсумувала: «Попри все я вважаю, що Мінський процес робить важливу справу. Хоча угоди не виконуються Росією, вони працюють – тому що прив'язані до санкцій. Якби не було цих угод, не було б санкцій. Тому це мрія Росії – дискредитувати Нормандський формат і похідний від нього Мінський процес. Бажання Росії – нав'язати формат двосторонніх переговорів, в якому вже відсутній фактор Росії і санкції щодо неї. Крім санкцій, в Мінського процесу є й інші досягнення. Угоди підписувалися в дуже важких для України умовах, коли треба було зупинити розстріл українців під Іловайськом, а потім під Дебальцевим. І угоди це зупинили. Якщо в 2014 році бойові втрати ЗСУ – близько тисячі солдатів, то у 2015 – близько 400, а 2016 – 211. Це страшні цифри, але кожне врятоване життя варте важких

⁷ Мінські угоди підтримують 16,1% українців – опитування. *BBC*. 2016. 1 грудня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2015/12/151201_vs_minsk_agreement_approval

⁸ Юрій Луценко: «Ми маємо справу з варіантом Мінськ – 2». *Hromadske.ua*. URL: <https://hromadske.ua/posts/yurii-lutsenko-my-maemo-spravu-z-variantom-minsk-2>

⁹ Без прогресу по Мінську-2 змін до Конституції не буде – Геращенко. *Українська правда*. 2016. 21 січня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/01/21/7096116/>

¹⁰ Юрій Луценко: «Ми маємо справу з варіантом Мінськ – 2»...

дипломатичних переговорів. А мова йде про тисячі врятованих життів. Це також є результат Мінська. Наступне досягнення – ще в травні 2014-го р. Путін на всіх прес-конференціях заявляв про міфічну Новоросію з восьми областей. Але армія, влада, волонтери, дипломати зупинили Путіна на двох регіонах»¹¹.

Урешті-решт, у вересні 2018 р. віцеспікер парламенту підсумувала: «Російська Федерація (РФ) не виконала жодного пункту Мінських угод і за рік не було досягнуто прогресу у мирному врегулюванні на Донбасі. ... Ми не просунулися ні на крок в мирному врегулюванні на Донбасі за цей рік через деструктивну позицію РФ і її маріонеткових режимів». Також, за її словами, парламентарі висловили глибоке занепокоєння та обурення заявами про спроби провести в листопаді «вибори» в ОРДЛО, «які не відповідають духу і букві Мінських угод, українському законодавству й можуть призвести до серйозної дестабілізації ситуації на Донбасі». «Депутати ВР закликали представника ОБСЄ підняти в Мінську питання неприпустимості “виборів” і також звернутися до представників РФ із закликом публічно засудити ці вибори і відмовитися від сценарію їх проведення», – зазначила віцеспікер парламенту¹².

«Народний Фронт» також виступив з підтримкою домовленостей у Мінську. 19 березня 2015 р., під час перебування у Брюсселі, Арсеній Яценюк, тодішній прем'єр-міністр України, лідер «Народного Фронту», назвав Мінські домовленості тими кроками, які мали б мирно врегулювати ситуацію навколо окупації частини Донбасу та анексії Криму Росією, водночас наголосивши, що «Україна зі свого боку виконала і виконує все, щоб у країні був мир і стабільність ..., ми захищаємо не тільки Україну, а й європейський кордон». Він зазначив, що Росія зобов'язана повністю виконати Мінські домовленості: «Для нас виконання Мінської угоди – це тоді, коли законна влада України буде в кожному селі, в кожному місті й кожному районі Донецької і Луганської областей, і коли ми повністю відновимо контроль над українсько-російським кордоном». Однак, як констатував Арсеній Яценюк, на жаль, «бажання з боку Росії повернути Україні її території: Донецьк, Луганськ і Крим – немає»¹³.

У червні 2016 р. Арсеній Яценюк під час інтерв'ю «Голосу Америки» зазначив, що «Росія повинна виконати свою частину Мінських угод. Доки це не буде зроблено, навіть не може бути дискусії в світі про те, що знімаються санкції»¹⁴. Народний депутат України від «Народного Фронту» Віталій Шашук повідомив, що ця політсила «готова рухатись шляхом виконання Мінських угод. Але це не може

¹¹ П'єцух М. Ірина Геращенко: Мрія Росії – дискредитувати Мінські угоди. Не було б їх, не було б санкцій. *Українська правда*. 2017. 17 липня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2017/01/17/7132324/>

¹² З початку року ми ні на крок не просунулись у мирному врегулюванні на Донбасі, – Геращенко. *Zik*. 2018. 18 вересня. URL: https://zik.ua/news/2018/09/18/z_pochatku_roku_my_ni_na_krok_ne_prosunulys_u_mirnomu_vregulyuvanni_na_1409127

¹³ Дискусія може йти тільки про продовження та підвищення санкцій щодо до Росії – Арсеній Яценюк у Брюсселі. *Народний фронт*. 2015. 19 березня. URL: <http://nfront.org.ua/news/details/1766-diskusiya-mozhe-jti-tilki-pro-prodovzhennya-ta-pidvishchennya-sanktsij-shchodo-dorosiji-arsenij-yatsenyuk-u-bryusseli-foto>

¹⁴ Арсеній Яценюк «Голосу Америки»: Доки Росія не виконає Мінські домовленості, у світі не може бути дискусії про скасування санкцій. *Народний фронт*. 2016. 30 червня. URL: <http://nfront.org.ua/news/details/arsenij-yacenyuk-u-vashingtoni-doki-rosiya-ne-vikonaye-minskidomovlenosti-u-sviti-ne-mozhe-buti-diskusiyi-pro-skasuvannya-sankcij>

бути одностороннє виконання цих угод. Усі мають розуміти, що кремлівського сценарію в Україні не буде. Це найважливіше»¹⁵.

Схожа риторика лунала з боку «Народного Фронту» й упродовж усього 2017 р., проте на початку 2018 р. Арсеній Яценюк виступив із заявою, в якій ствердив, що Мінські домовленості не принесли очікуваного результату: «Мінські домовленості, на превеликий жаль, не принесли результату. Це означає, що в ці домовленості повинні бути додані: мандат миротворчої операції, хто буде платити, – а це Росія повинна платити за відновлення Донецька і Луганська, і доля Автономної Республіки Крим». Він зауважив, що уже три роки діє так званий «Мінськ-2»: «Фактично Мінські домовленості – це не повноцінний мирний план. Це угода про припинення вогню. На превеликий жаль, навіть один з ключових елементів, а саме припинення вогню з боку Російської Федерації, не був виконаний». Крім того, наголосив він, із Мінських домовленостей «умисно був вилучений Крим»: «Думаю, що це була також зовнішньополітична стратегія Російської Федерації. Тому мову треба вести і про Донецьк, і про Луганськ, і про Крим»¹⁶.

Партія «Самопоміч» категорично не сприймала Мінських угод. Голова фракції О. Березюк 4 вересня 2015 р., зокрема, заявив: «Я не знаю, що таке Мінські домовленості. Я, як парламентар, їх не ратифікував. Це домовленості між людьми. Президент їх не приніс в парламент, не сказав: ось вам Мінські домовленості, давайте ми їх ратифікуємо, бо це наш інструмент. А може ці Мінські домовленості зруйнують нашу державу? Ви впевнені, що вони добрі? Я – ні. Для мене Мінські домовленості мали б бути інструментом миру. Так вони не стали ним...»¹⁷.

У вересні 2016 р. в контексті підписання у Мінську угоди, яка передбачала відведення військ на трьох ділянках фронту, «Самопоміч» виступила із заявою, у якій з-поміж іншого наголосила: «Під гаслами миру та відновлення територіальної цілісності фактично вчергове здають території України та громадян України, які там живуть. Ще декілька днів тому ми раділи звільненню 2-х українських полонених, що фактично були заручниками Росії. А внаслідок домовленостей в Мінську заручниками стануть сотні людей. В “зонах безпеки” залишаться люди, яких держава фактично кине напризволяще. Адже відколи з “зон безпеки” підуть війська України – відтоді звідти піде й держава Україна. За попередніми угодами в Мінську вже створювалися “сірі зони”. Це закінчилося тим, що ці зони теж є окупованими, а Україна втратила близько 5000 кв. км території. І знову в укладених “угодах” йдеться про розведення Збройних сил України та військових формувань “ОРДЛО”, без жодної згадки про військові формування Росії. Це фактично є визнанням того, що на сході України є громадянський конфлікт, а не війна, яку почала Росія. А отже, “угоди” дадуть черговий козир Кремлю, який буде вдавати “миротворця” та вимагати зняття

¹⁵ Питання децентралізації та особливого статусу Донбасу необхідно відокремити, – Віталій Сташук. *Народний фронт*. 2016. 9 червня. URL: <http://nfront.org.ua/news/details/pitannya-decentralizaciyi-ta-osoblivogo-statusu-donbasu-neobhidno-vidokremiti-vitalij-stashuk>

¹⁶ Арсеній Яценюк: У мирні домовленості мають бути додані пункти про миротворчу місію, відновлення територій і питання Криму. *Народний фронт*. 2018. 13 лютого. URL: <http://nfront.org.ua/news/details/arsenij-yacenyuk-u-mirni-domovlenosti-mayut-buti-dodani-punkti-pro-mirotvorchu-misiyu-vidnovlennya-teritorij-i-pitannya-krimu>

¹⁷ «Новий Мінськ» – це задача територій, – заява фракції «Самопоміч». *Самоміч*. 2016. 23 вересня. URL: <https://samopomich.ua/novyj-minsk-tse-zdacha-terytorij-zayava-fraktsiyi-samopomich/>

санкцій. Відповідно до Конституції України на міжнародних переговорах державу представляє Президент України, Прем'єр-міністр або Міністр закордонних справ. Особи, які підписали "угоди", не мали права розпоряджатися територією України. А тим більше робити українських громадян заручниками окупантів»¹⁸.

Улітку 2018 р. народні депутати від «Самопоміч» наполягали на скасуванні Мінських домовленостей через їхню неефективність та невідповідність Конституції України¹⁹.

Радикальна партія рішуче критикувала Мінські домовленості протягом чотирьох років. Її лідер О. Ляшко був переконаний, що поступки з боку Президента П. Порошенка під час підписання домовленостей у Мінську в лютому 2015 р. і прийняття неадекватних вимог В. Путіна підуть не на користь України. На його думку, домовленості з агресором у Мінську-2 стали закономірним продовженням угод у Мінську-1, але на значно гірших умовах і з новими фундаментальними поступками. Зокрема, з обіцянками помилування та амністії терористам, політичною легалізацією бойовиків як обраних «політиків», фактичною подальшою автономією т. зв. ДНР і ЛНР та їхнім повним соціально-економічним утриманням коштом України²⁰. «Президент порушив межі міжнародних переговорів, встановлені парламентом за моєю ініціативою ще в квітні минулого року з метою недопущення під час їх проведення будь-яких спроб зовнішнього диктату з питань, що належать виключно до внутрішньої компетенції України», – наголосив О. Ляшко²¹. Політик був переконаний, що нові поступки з боку Президента П. Порошенка та прийняття неадекватних вимог В. Путіна закладають бомбу уповільненої дії, оскільки будь-яке їхнє начебто невиконання Україною стане у зручний для В. Путіна момент формальною підставою для відновлення наступу з боку російсько-терористичних військ. «То що ж ми маємо у підсумку "Мінську-2"? Замість національної мобілізації в середині країни, ми отримуємо чергові марні надії і сподівання для однієї частини українців та деморалізацію і відчай – для іншої із закономірним питанням: за що вмирали наші герої? І замість формування єдиного міжнародного фронту стримування агресора та надання Україні всебічної військової та фінансово-економічної допомоги, включно із сучасною зброєю, маємо відновлення безперспективної політики умиротворення агресора за рахунок його жертви і з надією, що агресор сам обмежить свої апетити», – відзначив О. Ляшко²².

Перефразовуючи відому приказку, політик зазначив, що домовленості в «Мінську-1» – це був відкушений палець, а домовленості у «Мінську-2» – це вже відкушена рука. «Чи дозволимо відкусити собі й голову? Відповідь залежить передусім від нас самих», – вважає лідер Радикальної партії²³. Згодом, 19 лютого 2018 р., О. Ляшко заявив про «правову нікчемність та повну політичну безперспективність

¹⁸ «Новий Мінськ» – це здача територій, – заява фракції «Самопоміч»...

¹⁹ Мінські домовленості вважає безальтернативними дві партії, які претендують на потрапляння до Верховної Ради – опитування ZN.UA. *Gordon.ua*. 2018. 15 липня. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/war/-minski-domovlenosti-vvazhajut-bezalternativnimi-dvi-partiji-jaki-pretendujut-na-potrapljannja-do-verhovnoji-radi-opituvannja-zn-ua-266633.html>

²⁰ Ляшко: Мінські угоди – бомба сповільненої дії. *Liashko.ua*. 2015. 31 травня. URL: <http://liashko.ua/news/general/276-lyashko-minski-ugodi-bomba-spoivilenoyi-diui>

²¹ Виступ Ляшка О. В. *Стенограма пленарного засідання Верховної Ради України 13 лютого 2015 р.* URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/5799.html>

²² Там само.

²³ Там само.

“Мінських угод”»: «Нелегітимні положення “Мінських угод” як політичні домовленості, нав’язані в умовах та під загрозою застосування військової сили і не ратифіковані Верховною Радою України, очевидно, не мають жодних правових наслідків та не створюють ніяких підстав для політико-дипломатичного врегулювання»²⁴.

Політична сила «Батьківщина» не завжди займала послідовну позицію. Мінські домовленості у вересні 2014 р. Юлія Тимошенко розкритикувала, прямо звинувативши Президента України П. Порошенка в тому, що своїм схваленням він поставив під загрозу територіальну цілісність України та суверенітет країни: «Усім важливо переконаватися, що досягнуті домовленості не призведуть до появи на частині України нового Придністров’я і здачі Донбасу», – заявила вона²⁵.

Проте вже результати Мінських домовленостей та зустрічі в «нормандсько-му форматі» у лютому 2015 р., на думку лідера «Батьківщини», стали вагомим кроком на шляху до встановлення миру в Україні. «Ми всі віримо, що коли збираються саміти на такому високому рівні, коли в переговорах про встановлення миру беруть участь лідери таких потужних країн, то домовленості втілюються в життя», – сказала Ю. Тимошенко²⁶. «Ми всі будемо молитися за те, щоб домовленості щодо встановлення миру в Україні стали реальністю. Ми віримо, що Україна отримає мир, спокій, дуже потужний шлях до розвитку, і все буде в нас добре», – зазначила вона²⁷.

Однак уже 25 грудня 2015 р. політик заявила, що замість Мінських угод потрібна інша, дієвіша стратегія, яка дасть Україні змогу диктувати умови Росії, поки країна-агресор перебуває під світовими санкціями. «Ми бачимо, що Мінські угоди не принесли врегулювання. Нам потрібна абсолютно інша, паралельна стратегія. Якщо хтось вірить у Мінські угоди – треба продовжувати добиватися результату», – підкреслила Ю. Тимошенко²⁸. Голова фракції вважала, що дипломатичні переговори можуть по-різному провести: «Або здати все в закритому режимі, в кулуарних переговорах, або вибороти право України бути учасником цих переговорів і диктувати умови тоді, як світ тримає санкції проти Росії». «Мінські угоди – це шлях не до миру, а до здачі української території і перетворення її на Придністров’я!»²⁹.

Фракція «Батьківщина» 15 лютого 2016 р. виступила із заявою, в якій ствердила: «Минув рік з дати підписання “Комплексу заходів з виконання Мінських домовленостей” (“Мінськ-2”), півтора року з часу підписання Мінського Протоколу та Меморандуму (“Мінськ-1”) та два роки з початку агресії Російської Федерації проти України. Цей термін є достатнім для оцінки обраної політики та інструментів її реалізації. Не можна й надалі стверджувати, що “минуло мало часу” і “передчасно робити висновки”. Ми підтверджуємо свою оцінку щодо неадекватності та

²⁴ Ляшко: Мінські угоди – бомба сповільненої дії...

²⁵ Юлія Тимошенко: Недопустимо й надалі покладатися на Мінські угоди. *Батьківщина*. 2015. 25 грудня. URL: <https://ba.org.ua/yuliya-timoshenko-nedopustimo-pokladatisya-na-minski-ugodita-provoditi-vibori-na-okupovaniy-teritori%D1%97/>

²⁶ «Треба вірити і боротися, щоб ці домовленості були виконані!» – Тимошенко про Мінськ. *UAInfo*. 2015. 12 лютого. URL: <https://uainfo.org/blognews/493180-treba-vriti-borotisia-schob-c-domovlenost-buli-vikonan-timoshenko-pro-mnsk.html>

²⁷ Там само.

²⁸ Юлія Тимошенко: Недопустимо й надалі покладатися на Мінські угоди...

²⁹ Там само.

недостатності Мінських домовленостей для досягнення стійкого миру на Сході України та відновлення суверенітету і територіальної цілісності України...»³⁰.

У жовтні 2018 р. лідерка «Батьківщини» зазначила, що Мінських домовленостей для досягнення миру в Україні недостатньо. Зокрема, вона заявила: «Ми маємо сказати правду: Мінські домовленості, незважаючи на вагомий внесок Німеччини і Франції та особисті мужні зусилля Ангели Меркель, були необхідні, щоб уникнути повномасштабної військової ескалації тоді, але сьогодні не є достатніми для досягнення всеосяжного та стабільного миру». Ю. Тимошенко також вважала неприпустимим, що на переговорах про мирне врегулювання в Україні не порушували питання анексованого РФ Криму: «Повернення Криму взагалі не є предметом Мінських домовленостей. Найважливіше питання про Крим усі учасники спробували просто забути. Ми нікому і ніколи не дамо забути Крим, і ми не зупинимося, доки Крим не повернеться до України»³¹.

«Опозиційний блок» виступив із підтримкою Мінських домовленостей, але висловлював її специфічно, в проросійському дусі: «Вимога повного виконання домовленостей від 12 лютого нинішнього року була і залишається нашою позицією. Війна йде на нашій землі, з обох сторін гинуть українські громадяни, руйнується економіка країни. Тому “Опозиційний блок” вважає, що саме Київ повинен взяти в свої руки ініціативу в питанні повного виконання Мінських угод. У нас немає вибору: або Україна покінчить з війною, або війна покінчить з Україною. Ми підтримуємо заклик “нормандської четвірки” до всіх сторін конфлікту вже до 26 червня домовитися про відвід важких озброєнь від лінії розмежування. Але цього недостатньо. “Опозиційний блок” вимагає від української влади, незалежно від реалізації пунктів про припинення вогню і відведення озброєнь, розпочати виконання тих пунктів Мінських угод, які Україна може виконати в односторонньому порядку. Заявивши про прихильність до повного виконання домовленостей від 12 лютого, наступним кроком українська влада повинна припинити блокаду Донбасу. Надання неконтрольованим територіям особливого статусу і амністії, забезпечення доступу гуманітарної допомоги і відновлення торговельно-економічних зв'язків, відновлення всіх соціальних виплат на Донбасі і децентралізації для всієї України – починаючи з сьогоднішнього дня, ці пункти Мінських угод повинні стати порядком денним для всіх органів влади. “Опозиційний блок” готовий надати владі будь-яку допомогу у виконанні кожного з перерахованих пунктів. Тільки виконання Україною цих пунктів продемонструє всьому світові, що ми зробили все для відновлення миру на нашій землі. При цьому “Опозиційний блок” заявляє: за продовження блокади Донбасу і блокування Мінських угод, яке кожен день вартує Україні нових людських жертв, лідери “коаліції війни” нестимуть відповідальність, аж до Гаазького трибуналу»³².

На початку 2016 р. лідер «Опозиційного блоку» Юрій Бойко знову повторив цю тезу, запевнивши, що «Мінські угоди – це єдиний шлях вирішення конфлікту

³⁰ Заява фракції «Батьківщина» щодо підсумків Мінських домовленостей. *Батьківщина*. 2016. 15 лютого. URL: <https://ba.org.ua/zayava-frakci%D1%97-batkiivshhina-shhodo-pidsumkiv-minskix-domovlenostej/>

³¹ Мінських домовленостей для досягнення миру в Україні недостатньо – Тимошенко. *Interfax*. 2018. 30 жовтня. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/541313.html>

³² Підшибякін С., Полтавець Ю. Мінські угоди в українському суспільно-політичному дискурсі. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2021. Ч. 24. С. 123.

на Донбасі», і український парламент «сьогодні повинен відповісти на питання, які хвилюють суспільство». «Наша позиція – необхідно прийняти всі закони, щоб урегулювати конфлікт на Донбасі. Тому що всі люди хочуть миру в Україні. Саме тому парламент повинен знайти в собі політичну волю і ухвалити відповідне рішення», – сказав він³³.

Упродовж 2017–2018 рр. «Опозиційний блок» залишався послідовним прихильником Мінського формату. Так, політсила зазначила у заяві від 12 червня 2018 р.: «Ми послідовно підтримуємо всі зусилля міжнародної спільноти, спрямовані на реалізацію Мінських угод. В першу чергу, забезпечення стійкого перемир'я в Донбасі, розведення важких озброєнь і введення в регіон миротворчої місії під егідою ООН. Разом з тим ми висловлюємо тривогу, що за чотири роки конфлікту так і не вдалося вийти на узгоджену формулу врегулювання. Досі не прийнятий мирний план, який забезпечив би широкий компроміс і був підтриманий усіма сторонами конфлікту. Значну частку відповідальності за нинішню ситуацію несе “партія війни” в українській владі ... “Опозиційний блок” висловлює рішучий протест проти політики, спрямованої на відмову України від виконання Мінських угод. Єдиним підсумком таких кроків стане новий виток війни на сході країни, нові жертви і руйнування. Альтернативою згубному курсу є тільки початок прямих переговорів України з усіма сторонами конфлікту, прийняття узгоджених Законів, необхідних для політичного врегулювання, а також підготовка і проведення виборів на цих територіях відповідно до законодавства України. “Опозиційний блок” залишається єдиною парламентською політичною силою, що послідовно виступає за мирне врегулювання конфлікту в Україні. Ми закликаємо українських громадян підтримати нашу політичну позицію і приєднатися до нашої спільної боротьби за мир та суспільну злагоду в Україні. Україна платить непомірну ціну за кожен день війни. Тому приймати політичні рішення необхідно вже сьогодні, не чекаючи зміни влади»³⁴.

Втім, окрім заяв політичних партій, «лакмусовим папірцем» їхніх позицій були дії в залі Верховної Ради України восени 2017 р.

18 жовтня 2017 р. добіг кінця термін дії так і не реалізованого Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей». Прийняття цього закону 2014 р. демонструвало, що Україна намагається виконувати взяті на себе зобов'язання в межах Мінських перемовин, на відміну від інших сторін конфлікту. Цей закон так і не сприйняла частина українського суспільства, представники РФ та підконтрольні їй окремі райони Донецької і Луганської областей.

Після 18 жовтня 2017 р. у реалізації Мінських домовленостей могла з'явитися нова невизначеність. Задля розв'язання цього питання 4 жовтня 2017 р. до Верховної Ради України було подано два законопроекти Адміністрації Президента, спрямовані на розв'язання зазначеної проблеми. Обидва проєкти підтримав парламент.

За основу було прийнято проєкт закону «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими

³³ «Опозиційний блок» закликав ухвалити окремий закон про вибори на окупованих територіях. *Радіо Свобода*. 2016. 19 січня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27497506.html>

³⁴ Підшибякін С., Полтавець Ю. Мінські угоди в українському суспільно-політичному дискурсі. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2021. Ч. 24. С. 123.

територіями в Донецькій та Луганській областях» (№ 7163), згідно з яким Президент України запроваджував зміни структури системи керування силовими та військовими підрозділами, залученими в Антитерористичну операцію на Донбасі. Його підтримали фракції БПП, «Народний Фронт», Радикальна партія та більшість депутатської групи «Воля Народу». Загалом закон підтримали 233 депутати³⁵.

«Проект Закону про створення необхідних умов для мирного врегулювання ситуації в окремих районах Донецької та Луганської областей» (№ 7164), спрямований на подовження строку дії Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» на один рік, підтримало ще менше депутатів – 229, але загалом його прийняли і Президент України Петро Порошенко його оперативно підписав. За цей закон віддали голоси члени коаліції – фракцій БПП та «Народний Фронт». Також закон підтримала депутатська група «Відродження». Важливими були голоси частини фракції «Опозиційний блок» на підтримку закону. З 43 депутатів цієї фракції за закон проголосували лише 9, проте саме ці голоси стали вирішальними. З цієї партії законопроект підтримала частина депутатів, близьких до лідера фракції Юрія Бойка, зокрема Сергій Дунаєв, Юлій Іоффе, Михайло Папів, Юрій Павленко, Олександр Нечаєв, Іван Мирний та сам Юрій Бойко. Також «за» проголосували Тарас Козак та Василь Німченко, які мали зв'язки з представником України в гуманітарній підгрупі на Мінських перемовинах Віктором Медведчуком. Таке голосування частини депутатів Бойко пояснив бажанням підтримати Мінський процес. Фракції «Самопоміч» та «Батьківщина» не підтримали жоден і цих законопроектів³⁶.

«По суті, це закони про капітуляцію, оскільки узаконять у майбутньому владу російської окупаційної адміністрації, амністують бойовиків-убивць і вводять так звані “Мінські угоди”, підписані невідомо ким від імені України, в законодавче поле держави», – напередодні голосування пояснив свою позицію голова фракції «Самопоміч» Олег Березюк³⁷.

«У фракції “Батьківщина” вважали, що законом № 7164 парламент пролонгує дію закону, що фактично узаконює російську окупаційну владу на цих територіях», – повідомляв сайт партії «Батьківщина»³⁸.

Водночас представники панівної коаліції наголосили, що обидва законопроекти були погоджені з міжнародними партнерами України та спрямовані на збереження санкцій щодо Росії.

«Відповідальне голосування більшості допоможе нашій армії й надалі тримати оборону з мінімумом жертв, а дипломатам – посилити міжнародний тиск

³⁵ Гарань О. «Донбаські» закони розкололи депутатів у Верховній Раді, а не суспільство. *Фонд «Демократичні ініціативи»*. 2017. 8 жовтня. URL: <https://dif.org.ua/article/donbaski-zakoni-rozkololi-deputativ-u-verkhovniy-radi-a-ne-suspilstvo7>

³⁶ Там само.

³⁷ «Самопоміч» не голосуватиме за проекти Порошенка щодо Донбасу – Березюк. *Українська правда*. 2017. 5 жовтня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/10/5/7157351/>

³⁸ Сергій Соболев: «Батьківщина» проти узаконення окупації Донбасу. *Батьківщина*. 2017. 6 жовтня. URL: [https://ba.org.ua/sergij-sobolyev-batktivshhina-proti-uzakonennya-okupacii%D1%97-donbasu/](https://ba.org.ua/sergij-sobolyev-batktivshhina-proti-uzakonennya-okupacii-donbasu/)

на Росію», – пояснив позицію влади Президент України Петро Порошенко. Він звинуватив опозицію в діях, які підтримують інтереси РФ³⁹.

Загалом голосування щодо подовження спеціального статусу місцевого самоврядування для непідконтрольних територій схвально сприйняли основні союзники України – США, Німеччина та Франція. З боку РФ лунали заяви про необхідність закріпити спеціальний статус місцевого самоврядування в Конституції України та критика закону щодо забезпечення суверенітету.

Так, політичні партії України, які були репрезентовані у Верховній Раді VIII скликання, по-різному оцінювали результати підписаних Мінських угод, проте переважала тенденція до критики їхніх основних положень. Якщо наближені до Президента України П. Порошенка середовища намагалися переконати суспільство в ефективності досягнутих домовленостей та наголосити на їхньому важливому значенні для забезпечення політичної стабільності та гарантування національної безпеки держави, то опозиційні політичні сили все частіше закидали владі нерішучість у переговорному процесі.

Попри це варто відзначити, що підписання Мінських домовленостей дозволило різко знизити інтенсивність бойових дій на Донбасі, що дало змогу українським військовим виграти час для посилення своїх позицій. Повноцінного припинення вогню на лінії розмежування досягнути не вдалося, та й самі пункти домовленостей жодна зі сторін не реалізувала, щоправда, українські військові перестали нести значні бойові втрати у зіткненнях, як то було до лютого 2015 р. Отримана певна перерва в «гарячій фазі» війни дозволила українським парламентарям детально розробити та ухвалити 18 січня 2018 р. Закон України «Про особливості державної політики щодо забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях в Донецькій і Луганській областях», у якому РФ визнана агресором і на неї як на окупанта покладена відповідальність за ситуацію на тимчасово окупованій території України⁴⁰.

Зрештою, саме Мінські домовленості (Мінський протокол від 5 вересня 2014 р., Мінський меморандум від 19 вересня 2014 р. та Мінський комплекс заходів від 12 лютого 2015 р.) і далі лежать в основі роботи нормандського формату, держави-члени якого апелюють до їхньої повної імплементації.

Позиція України в цьому контексті не змінилася і після обрання Президентом України Володимира Зеленського та Верховної Ради України IX скликання, у якій монобільшість сформувала пропрезидентська фракція «Слуга народу». 9 грудня 2019 р. у Парижі відбувся саміт нормандського формату, за результатами якого було узгоджено «Невідкладні заходи зі стабілізації ситуації в зоні конфлікту», які, крім безпосередньо згаданих заходів, містили й заходи з втілення політичних положень Мінських домовленостей. Останні передбачали можливість досягнення домовленостей у межах нормандського формату і Тресторонньої контактної групи щодо

³⁹ Президент підписав закон про мирне врегулювання ситуації в ОРДЛО. *Громадське радіо*. 2017. 7 жовтня. URL: <https://hromadske.radio/news/2017/10/07/prezydent-pidpysav-zakon-pro-mirne-vregulyuvannya-sytuaciyi-v-ordlo>

⁴⁰ Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», 18 січня 2018 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>

всіх правових аспектів Закону про особливий порядок місцевого самоврядування (про особливий статус) окремих районів Донецької та Луганської областей – згідно з Комплексом заходів з виконання Мінських домовленостей від 2015 р. – з метою забезпечення його функціонування на постійній основі. Водночас учасники саміту наголосили на необхідності інкорпорувати «формулу Штайнмаєра» (механізм, який полягає в теоретичному варіанті врегулювання війни на Сході України шляхом проведення місцевих виборів під наглядом ОБСЄ, надання тимчасового особливого статусу окремим територіям Донбасу, а потім – після доповіді представників ОБСЄ за підсумками виборів на непідконтрольній Україні території – надання постійного особливого статусу цим територіям), згідно з версією, узгодженою «нормандською четвіркою» та Тристоронньою контактною групою⁴¹.

Втім українська та російська сторони по-різному трактують зміст «формули Штайнмаєра». Україна виступає за першочергове проведення виборів на Донбасі лише після припинення вогню, виведення військової техніки озброєних формувань і повернення 408 км українсько-російського кордону під свій контроль, натомість РФ вимагає проведення виборів на Донбасі, а лише потім виведення військ та повернення українсько-російської ділянки кордону.

Отже, питання реалізації Мінських домовленостей й надалі залишається невирішеним і ускладнюється як неоднозначним трактуванням документів всередині України, так і в контексті російсько-української війни. Як наслідок, зустріч глав держав-учасниць «нормандського формату» у грудні 2019 р. на кінець 2021 р. стала останньою зустріччю такого плану. З одного боку, такий факт ставить під сумнів можливість дійти консенсусу між сторонами військового протистояння. З іншого боку, поки питання виконання Мінських угод відіграє важливу роль в дискусіях всередині «нормандської четвірки», все ж зберігається надія на стримування російської військової агресії щодо України довкола Донбасу дипломатичним шляхом.

---

⁴¹ Офіс Президента опублікував комюніке Паризького саміту. Повний текст. *Українська правда*. 2019. 10 грудня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/10/7234357/>

КРИМСЬКА ПЛАТФОРМА ЯК ЧИННИК ДЕОКУПАЦІЇ ПІВОСТРОВА

Від часу окупації Російською Федерацією Кримського півострова (2014) центральні органи влади України провели чимало заходів міжнародного рівня, покликаних привернути увагу світової громадськості до збройної агресії країни-окупанта. Більшість із них завершилися безрезультатно, що змушувало українську владу шукати нових шляхів розв'язання кримської проблеми. У 2021 р. ідея створення нового міжнародного діалогового майданчика, покликаного «повернути» Крим Україні, увінчалася успіхом – у Києві проведено установчий саміт Кримської платформи, що стало наймасштабнішою міжнародною подією часів незалежності¹. Українські політики, експерти, медіа вважали цей захід однією з опор, на яких будуватиметься політика деокупації Криму і Севастополя, у Російській Федерації – «русофобським шабашем» та загрозою територіальній цілісності Росії².

Офіційний Київ намагався створити майданчик для обговорення численних проблем анексованого Росією півострова ще за президентства П. Порошенка: у 2016 р. він анонсував запуск формату «Женева плюс», покликаного займатися питанням «повернення» Криму³. «Боротьба за повернення Криму залишається важливим пріоритетом у порядку денному. Ми запропонуємо створити міжнародний механізм з деокупації півострова», – відзначав Президент України⁴.

У Російській Федерації ініціативу П. Порошенка сприйняли, закономірно, агресивно. Прессекретар Президента Росії Д. Песков зауважував, що для Росії тема Криму закрыта. «Питання Криму як такого не існує. Відповідно, неможливо обговорювати питання Криму як таке», – резюмував він⁵. У Державній думі Російської Федерації заяви щодо запуску формату «Женева плюс» були такі ж, зрозуміло, що вони й не могли відрізнятись від риторики російського президента. «Це, по суті, заява про нові провокації і неправомірні дії стосовно громадян суверенної юрисдикції, встановленої вищою формою цивілізованої демократії міжнародного права – всенародним референдумом жителів Криму і Севастополя», – заявляла голова Комітету Державної Думи з питань безпеки і протидії корупції І. Ярова⁶. Додамо,

¹ У Києві пройшов саміт «Кримська платформа». Яка його мета? *BBC. News Україна*. 2021. 23 серпня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-58304552>

² Хоменко С. Кримська платформа: що це і як Москва протидіяла «русофобському шабашу» Зеленського. *BBC. Київ*. 2021. 20 серпня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-58279347>

³ Дорош С. Переговори про Крим: «Женева плюс», Росія – мінус? *BBC. News Україна*. 2016. 25 січня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/01/160125_international_procedures_return_crimea_sd

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

що ініціативу Президента України неоднозначно сприйняли навіть у середовищі українських експертів і аналітиків. Проект врешті так і не був реалізований⁷.

У 2020 р. питання окупації Російською Федерацією Кримського півострова набуло нового звучання⁸. Зусиллями Президента України В. Зеленського та міністра закордонних справ Д. Кулеби відроджено ідею Е. Джапарової, яка зводилася до «створення майданчика, що працював би з кримською темою на різних рівнях» та стартував би масштабним представницьким самітом⁹. Президент України констатував: «Що можна зробити [з темою Криму – Авт.]? Треба бити у дзвони. Для цього потрібно, щоб була дзвіниця, були руки. Вважаю, що до цього моменту, до “Кримської платформи”, не було того дзвону, а ось люди і руки були і є. Але покажіть, будь ласка, в які дзвони їм бити, окрім дописів у Facebook: “Наш Крим шкода, але ми повернемося”. Тому тепер буде “Кримська платформа”, яка кожную кримську тему робитиме загостреною та актуальною...»¹⁰.

Згідно з планами української влади, основна мета платформи мала полягати в обговоренні на міжнародному рівні шляхів деокупації півострова¹¹. Також планувалося, що Кримська платформа функціонуватиме на чотирьох рівнях:

- високому політичному рівні самітів за участі глав держав;
- рівні міністрів закордонних справ, на якому проводитимуться міжнародні заходи на кримську тематику на майданчиках ООН, ОБСЄ, Ради Європи й ін.;
- парламентському, до якого можуть бути залучені парламентські асамблеї НАТО, ОБСЄ та Ради Європи;
- експертному¹².

У вересні 2020 р. під час виступу на 75-й сесії Генеральної асамблеї ООН Президент України В. Зеленський вперше закликав країни-учасниці долучитися до створення міжнародної платформи з деокупації Криму¹³. Ідея такого заходу була також обговорена представниками Міністерства закордонних справ України зі Світовим конгресом українців. «Переконана, що значну роль у процесі її [Кримської платформи – Авт.] адвокації відіграватимуть громадські організації і провід української діаспори, тому будемо надзвичайно вдячні за підтримку наших зусиль з боку СКУ», – зазначала заступник голови МЗС України Е. Джапарова¹⁴.

Ініціатива української влади викликала схвальні відгуки західних політиків. «Окупація Криму не має сприйматися як норма, – зауважував депутат Бундестагу (Німеччина) від партії «Союз 90/Зелені» О. Нуріпур. – Саме тому завжди необхідна

⁷ Кримська платформа: що це і як Москва протидіяла «русофобському шабашу» Зеленського...

⁸ Власенко В. Установчий саміт «Кримської платформи» заплановано на травень...

⁹ Кримська платформа: що це і як Москва протидіяла «русофобському шабашу» Зеленського...

¹⁰ Там само.

¹¹ Кримська платформа. *DW. Made for minds*. URL: <https://www.dw.com/uk/krymska-platforma/t-56268728>

¹² Власенко В. Установчий саміт «Кримської платформи» має пройти в травні. URL: <https://www.dw.com/uk/ustanovchyi-samit-krymskoi-platfomy-zaplanovano-na-traven/a-55435133>

¹³ Саміт «Кримської платформи»: 46 країн нагадали Москві, що питання Криму не закрите. URL: <https://www.dw.com/uk/samit-krymskoi-platfomy-46-krain-nahadaly-moskvi-shcho-pytannia-krymu-ne-zakryte/a-58959040>.

¹⁴ Українські дипломати обговорили план адвокації Кримської платформи зі Світовим конгресом українців. *LB.ua*. 2021. 28 квітня. URL: https://lb.ua/news/2021/04/28/483490_ukrainski_diplomati_obgovorili.html

увага до цієї ситуації та масового порушення міжнародного права, якого припустилася Росія. Ця платформа може стати у пригоді»¹⁵. Екскмандувач армією США в Європі Б. Годжес відзначав, що йому теж «подобається ідея цієї платформи...»¹⁶. Він стверджував, що «якщо ми забудемо про Крим, люди розійдуться і забудуть про це, і півострів вже не буде топтемою, тому важливо нагадувати міжнародній спільноті, що 2014 року тисячі російських військових перебували на суверенній території України»¹⁷. В. о. помічника держсекретаря США Ф. Рікер зазначав, що США «із задоволенням чекають, щоб підтримати запуск Україною ініціативи “Кримська платформа”»¹⁸. Зрештою, українському керівництву вдалося за відносно короткий час консолідувати довкола теми анексованого Криму значну кількість держав і зібрати їх представників на масштабний саміт у Києві. «Той, хто трохи знається на дипломатії, розуміє, що це було непросто», – відзначали європейські дипломати¹⁹.

Заступник керівника Офісу Президента України І. Жовква 18 січня 2021 р. повідомив, що саміт Кримської платформи заплановано провести 23 серпня 2021 р. «Офіс президента працює разом з МЗС для підготовки відповідних запрошень світовим лідерам, відповідної концепції, програми саміту, організаційних моментів», – йшлося у його зверненні²⁰. Він також зазначив, що на саміті заплановано ухвалити конкретні рішення щодо деокупації півострова. «Ми не проводимо саміт заради саміту. Нам не потрібно провести саміт і знову забути цю тему. Тому після саміту має з’явитися, очевидно, декларація, а що ще важливіше – скоординований міжнародний інструментарій для деокупації Криму та захисту прав українців у Криму», – резюмував заступник керівника Офісу Президента²¹. Зауважимо, що попередньо планувалося провести саміт у травні 2021 р.²².

У День Прапора України, 23 серпня 2021 р., в Києві розпочав роботу перший саміт дипломатичної ініціативи Кримської платформи²³. Разом із В. Зеленським гостей з інших країн вітали прем’єр-міністр України Д. Шмигаль, голова Верховної Ради Д. Разумков, міністр закордонних справ України Д. Кулеба, керівник Офісу Президента А. Єрмак²⁴. У заході взяли участь урядові делегації 46 країн: США,

¹⁵ Савчук А. Кримська платформа: чи може Київ повернути півострів? *DW. Made for minds*. 2021. 21 липня. URL: <https://www.dw.com/uk/krymska-platforma-chy-mozhe-kyiv-povernuty-krympislia-semy-rokiv-aneksii/a-58568498>

¹⁶ Євчин Д. «Кримська платформа». «Маячня» чи реальний крок для деокупації Криму? *Радіо Свобода*. 2020. 29 листопада. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/crimea-platform-deoccupation-turkey/30968277.html>

¹⁷ Там само.

¹⁸ США сприятимуть успіху «Кримської платформи», – Держдеп. *LB.ua*. 2021. 11 травня. URL: https://lb.ua/news/2021/05/11/484374_ssha_spryatimut_ustpihu_krimskoi.html

¹⁹ Саміт «Кримської платформи»: 46 країн нагадали Москві, що питання Криму не закриті...

²⁰ Кондратенко М. У Зеленського назвали дату саміту «Кримської платформи». *DW. Made for minds*. 2021. 18 січня. URL: <https://www.dw.com/uk/u-zelenskoho-nazvaly-datu-samitu-krymskoi-platformy/a-56260757>

²¹ Там само.

²² Установчий саміт «Кримської платформи» заплановано на травень...

²³ Омелянюк М. У Києві відбудеться перший саміт «Кримської платформи». *Суспільне Новини*. 2021. 23 серпня. URL: <https://suspihne.media/157708-u-kyievi-vidbudetsa-persij-samit-krimskoi-platformi/>

²⁴ Думанська М. У Києві проводять установчий саміт «Кримської платформи». *DW. Made for minds*. 2021. 23 серпня. URL: <https://www.dw.com/uk/u-kyievi-pochavsia-ustanovchi-samit-krymskoi-platformy/a-58954692>

всіх членів ЄС, Грузії, Молдови, Туреччини, Північної Македонії, Австралії, Нової Зеландії, Японії, Канади, Ісландії. Серед них – 9 президентів, 4 прем'єр-міністри, 14 голів МЗС, а також інші політики і послы. Загалом у саміті взяли участь всі країни ЄС і НАТО, країни G7 в повному складі та країни Нормандського формату, за винятком Російської Федерації. Остання висловила протест проти проведення саміту: незадовго до його початку Москва запровадила персональні санкції проти голови МЗС України Д. Кулеби і секретаря РНБО О. Данилова²⁵.

У саміті взяли участь й представники міжнародних організацій: заявлено участь заступника генерального секретаря НАТО М. Джоане, генерального секретаря Ради Європи М. Пейчинович-Бурич та генерального секретаря ГУАМ А. Ефендієва²⁶. Водночас на саміті не були представлені країни Африки, Латинської Америки та Близького Сходу. Індія та Китай не направили на саміт навіть своїх послів. Українські аналітики пояснювали цей факт, з одного боку, прорахунками української дипломатії у цих регіонах, з другого – тиском Російської Федерації на ці держави²⁷. Проте відсутність на саміті Росії не викликала особливого занепокоєння в учасників заходу. «Я не бачу можливості для участі Росії взагалі. Це абсолютно нереально», – відзначала експерт берлінського Фонду «Наука і політика» С. Стюарт²⁸.

Щодо Російської Федерації, вона не тільки чинила політичний тиск на керівництво держав, які підтримували ідею проведення саміту Кримської платформи, але й поширювала в українському публічному просторі неправдиву інформацію про захід. Так, для прикладу, Служба безпеки України з'ясувала, що проти Кримської платформи у Києві працювали 15 тис. ботів, профінансовані країною-агресором. Ворожа Україні інтернет-агентура використовувала їх для дискредитації нашої держави перед міжнародною спільнотою. Зловмисники поширювали через соцмережі антиукраїнські гасла та дезінформацію щодо Кримської платформи²⁹.

Як і передбачалося, Кримська платформа мала п'ять пріоритетних напрямів роботи:

- консолідація міжнародної політики невизнання анексії Криму;
- посилення санкцій проти Росії;
- захист прав людини і міжнародного гуманітарного права;
- подолання економічних і екологічних загроз;
- безпека в Азово-Чорноморському регіоні³⁰.

Офіційно роботу Кримської платформи відкрив виступ В. Зеленського. «Ми свідомі того, що наодинці наша незалежна країна ніколи не зможе повернути Крим. Нам потрібна дієва підтримка на міжнародному рівні і підтримка на новому рівні

²⁵ У Києві пройшов саміт «Кримська платформа». Яка його мета? *BBC. News. Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-58304552>

²⁶ Думанська М. У Києві проводять установчий саміт «Кримської платформи»...

²⁷ Саміт «Кримської платформи»: 46 країн нагадали Москві, що питання Криму не закрите. URL: <https://www.dw.com/uk/samit-krymskoi-platfomy-46-krain-nahadaly-moskvi-shcho-pytannia-krymu-ne-zakryte/a-58959040>.

²⁸ Савчук А. Кримська платформа: чи може Київ повернути півострів? ...

²⁹ У Києві проти «Кримської платформи» працювали 15 тисяч ботів, за які платила Росія. *LB.ua*. 2021. 28 серпня. URL: https://lb.ua/society/2021/08/28/492663_kiievi_prot_i_krymskoi_platfomy.html

³⁰ Кримська платформа: яка мета саміту та на якому рівні будуть представлені учасники. *Слово і діло*. 2021. 19 серпня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/08/19/infografika/polityka/krymska-platfoma-yaka-meta-samitu-ta-yakomu-rivni-budut-predstavleni-uchasnyky>

питання деокупації українського півострова», – звернувся до присутніх Президент України³¹. За його словами, з початком діяльності Кримської платформи Україна та її партнери почали «писати нову главу в історії українського Криму, і це глава про деокупацію»³². Він також констатував, що «синергія наших зусиль має змусити Росію сісти за стіл переговорів щодо повернення нашого півострова»³³.

Іноземні делегації солідаризувалися з українським Президентом. Президент Польщі А. Дуда з цього приводу сказав: «Кримський півострів мілітаризований. Широко використовується воєнна пропаганда до молоді, нелегально відбуваються вибори і примусовий набір до війська. Крим – це Україна, це знають усі, хто зібрався в Києві. Ми не погоджуємося на інше...»³⁴. Представниця США на Кримській платформі, міністр енергетики Д. Гренгольм «засвідчила засудження незаконної агресії Криму з боку Росії»³⁵. У межах саміту Кримської платформи вона наголошала, що США підтримували Україну всі 30 років її незалежності. «Хочемо заявити про підтримку України, ваших реформ, роботи щодо євроатлантичних прагнень. Підтримуємо вашу боротьбу з корупцією та в більш серйозному сенсі – боротьбу з російською агресією», – заявила Д. Гренгольм³⁶.

Прем'єр Словацької Республіки Е. Хегер констатував, що Україна має повну підтримку Словаччини у боротьбі за відновлення територіальної цілісності, неподільності. «Чиясь сила – не аргумент і ознака правоти. Це не значить, що кордони можна перекреслювати власними силами як заманеться. Ми не визнаємо цю анексію. У цьому Україна має повну нашу підтримку у своїй боротьбі за відновлення територіальної цілісності, неподільності», – відзначав високопосадовець³⁷. Президент Латвії Е. Левітс пропонував створити групи підтримки Кримської платформи в парламентах і міжнародних асоціаціях³⁸.

Голова Європейської ради Ш. Мішель вважав, що для збереження світового порядку потрібно залучати якомога ширше міжнародне співтовариство до підтримки цілісності України. Він зауважував, що ЄС продовжуватиме політику невизнання анексії та виступатиме проти будь-яких порушень міжнародного права³⁹. «Наша мета – зробити так, щоб незаконна анексія ніколи не стала легітимною. ЄС також запроваджує заходи, які допомагали Україні долати наслідки анексії. У

³¹ Саміт «Кримської платформи»: 46 країн нагадали Москві, що питання Криму не закриті...

³² Там само.

³³ Там само.

³⁴ Демченко О. Кримська платформа. Початок деокупації. *LB.ua*. 2021. 23 серпня. URL: https://lb.ua/world/2021/08/23/492317_krimska_platforma_pochatok.html

³⁵ Представниця США на Кримській платформі: «Хочемо поставити Росію на її місце і добитися припинення втручання на сході і в Криму». *LB.ua*. 2021. 23 серпня. URL: https://lb.ua/world/2021/08/23/492299_predstavnitsya_ssha_krimskiy.html

³⁶ Там само.

³⁷ Санкції Словаччини проти Росії триватимуть, доки триватиме окупація, – прем'єр Хегер. *LB.ua*. 2021. 23 серпня. URL: https://lb.ua/world/2021/08/23/492300_sanktsii_slovachchini_proti_rosii.html

³⁸ Президент Латвії закликав створювати групи підтримки Кримської платформи в парламентах. *LB.ua*. 2021. 23 серпня. URL: https://lb.ua/world/2021/08/23/492287_prezident_latvii_zaklikav.html

³⁹ Президент Євроради Шарль Мішель: «Росія продовжує діяти у спосіб, який продовжує започатковану окупацію». *LB.ua*. 2021. 23 серпня. URL: https://lb.ua/world/2021/08/23/492288_prezident_ievroradi_sharl_mishel.html

межах нашої підтримки України, у межах співпраці за Угодою про Асоціації ЄС України з 2014 року було надано більш ніж 16 млрд євро», – нагадав Ш. Мішель⁴⁰.

Засвідчивши свою повагу до учасників саміту, В. Зеленський вручив державні нагороди співзасновникам Кримської платформи. Орден князя Ярослава Мудрого I ступеня отримали: Президент Польщі А. Дуда, Президент Угорщини Я. Адер, Президент Естонії К. Кальюлайд, Президент Латвійської Республіки Е. Левітс, Президент Європейської ради Ш. Мішель, Президент Литви Г. Науседа, Президент Фінляндії С. Ніїністо, Президент Словенії Б. Пахор, Президент Молдови М. Санду та виконавчий віцепрезидент Європейської комісії В. Домбровскіс. Орденом Ярослава Мудрого II ступеня був відзначений Прем'єр-міністр Швеції С. Льовен. Прем'єр-міністр Грузії І. Гарібашвілі, Президент Національної ради Парламенту Швейцарської Конфедерації А. Ебі, прем'єр-міністр Румунії Флорін-Васіле Кицу, прем'єр-міністр Словаччини Е. Хегер та прем'єр-міністр Хорватії А. Пленкович нагороджені орденом «За заслуги» I ступеня⁴¹.

Учасники установчого саміту Кримської платформи підписали спільну декларацію, в якій засудили анексію півострова Росією та домовилися об'єднати зусилля, щоб захистити права мирних жителів Криму⁴². У документі констатовано, що учасники Кримської платформи, керуючись Статутом Організації Об'єднаних Націй, Загальною декларацією прав людини, Заключним актом Народи з безпеки і співробітництва в Європі, Паризькою хартією для нової Європи, а також цілями і принципами міжнародного права, включаючи міжнародне право прав людини та міжнародне гуманітарне право, вкотре нагадують, що «не визнають і продовжують засуджувати тимчасову окупацію та незаконну анексію Криму, яка є прямим викликом міжнародній безпеці із загрозливими наслідками для міжнародного правопорядку, що захищає територіальну цілісність, єдність і суверенітет усіх держав»⁴³.

Учасники Кримської платформи засуджували безперервні: порушення і зловживання та системні неправомірні обмеження прав людини і основних свобод, яких зазнають мешканці Криму; мілітаризацію Криму, яка підриває безпеку і стабільність у всьому Чорноморському регіоні; перешкоджання правам і свободам судноплавства, що здійснюється відповідно до міжнародного права; зміну демографічної структури на окупованому півострові шляхом переселення російських громадян до Криму⁴⁴.

Також учасники Кримської платформи вирішили:

- створити Міжнародну Кримську платформу як консультативний і координаційний формат з метою мирного припинення тимчасової окупації Російською Федерацією території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя і для відновлення контролю України над цією територією у повній відповідності до міжнародного права;

⁴⁰ Президент Європарламенту Шарль Мішель...

⁴¹ Зеленський вручив державні нагороди іноземним учасникам Кримської платформи. *LB.ua*. 2021. 24 серпня. URL: https://lb.ua/news/2021/08/24/492346_zelenskiy_vruchiv_derzhavni_nagorodi.html

⁴² «Кримська платформа»: Спроби РФ легітимізувати окупацію Криму – неприйнятні. *DW Made for minds*. 2021. 23 серпня. URL: <https://www.dw.com/uk/krymska-platforma-sproby-rf-lehitymizuvaty-okupatsiiu-krymu-nepriyinatni/a-58958585>

⁴³ Кримська платформа. Декларація. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. 2021. 23 серпня. URL: <https://www.president.gov.ua/news/krymska-platforma-deklaraciya-70293>

⁴⁴ Там само.

- продовжувати здійснення політики невизнання незаконної анексії Автономної Республіки Крим та м. Севастополя Російською Федерацією;
- розглянути запровадження подальших політичних, дипломатичних та обмежувальних заходів щодо Російської Федерації згідно з відповідними процедурами, якщо це передбачено правовою системою кожного учасника Платформи, в разі необхідності і якщо дії Росії цього вимагатимуть;
- протистояти новим викликам та гібридним загрозам, спричиненим безперервною мілітаризацією Криму, які постійно змінюються і зростають, та підтримувати спільні зусилля з посилення стійкості до цих загроз для безпеки і стабільності у Чорноморському регіоні;
- повторно підтвердити зобов'язання рішуче протидіяти будь-яким одностороннім спробам кинути виклик і змінити міжнародний порядок, заснований на верховенстві права, і висловити рішучість захищати, підтримувати і зміцнювати міжнародний правопорядок;
- закликати Російську Федерацію виконувати свої зобов'язання як державо-окупанта відповідно до норм міжнародного гуманітарного права та інших застосовних норм міжнародного права;
- об'єднати зусилля, спрямовані на захист прав і свобод цивільного населення, яке мешкає в окупованому Криму, і домогтися негайного та беззастережного звільнення громадян України, незаконно затриманих або засуджених Росією з політичних мотивів та її державними агентами як на території окупованого Криму, так і на території Російської Федерації;
- закликати Російську Федерацію забезпечити всім особам, які належать до етнічних і релігійних громад півострова, включно з етнічними українцями і кримськими татарами, можливість повною мірою користуватися своїми правами людини і надати змогу підтримувати і розвивати свою культуру, освіту, самобутність і традиції культурної спадщини, які на сьогодні через тимчасову окупацію перебувають під серйозною загрозою;
- використовувати відповідні механізми ООН, Ради Європи, ОБСЄ, інших міжнародних і регіональних організацій для розв'язання проблем, пов'язаних з тимчасовою окупацією;
- розглянути можливість підтримки економічних, інфраструктурних та екологічних проєктів, які сприяли б подальшому розвитку регіонів України, що межують з тимчасово окупованим Кримським півостровом;
- створити мережу постійної та швидкої комунікації між представниками міністерств закордонних справ держав – учасниць Платформи (створити контактні підрозділи з питань Криму);
- визнати роль національних парламентів у протидії тимчасовій окупації Криму та заохочувати координацію діяльності щодо Криму між національними парламентами, а також у рамках міжпарламентських асамблей⁴⁵.

У Києві 23 серпня 2021 р. розпочав роботу офіс Кримської платформи, покликаний займатися цілодобовим моніторингом ситуації в окупованому Криму щодо прав людини, економічної та екологічної ситуації тощо. Керувати офісом призначений постійний представник Президента в Автономній Республіці Крим

⁴⁵ Там само.

А. Кориневич⁴⁶. Він зауважив, що офіс засновано на базі Представництва глави держави у Криму і в ньому працюють кримчани, внутрішньо переміщені особи з Криму. «Офіс Кримської платформи... сприятиме виконанню Стратегії деокупації та реінтеграції Криму, інформуванню та комунікації з громадянами України з Криму тощо», – відзначав він⁴⁷.

Того ж дня Верховна Рада України схвалила проект постанови «Про Звернення Верховної Ради до Організації Об'єднаних Націй, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОЧЕС, Європейського Парламенту, урядів і парламентів іноземних держав щодо посилення міжнародного співробітництва в рамках Кримської платформи для протидії агресії Російської Федерації»⁴⁸. Відповідно до документа, український парламент закликав ООН та ПАРЄ ухвалити резолюції про підтримку Кримської платформи як інструменту консолідації міжнародних зусиль, спрямованих на деокупацію та відновлення територіальної цілісності України, та закликати держави долучитися до роботи саміту в усіх вимірах⁴⁹. «Залучення міжнародних організацій та їх парламентських органів, урядів та парламентів іноземних держав до роботи Кримської платформи надасть додаткового поштовху процесу деокупації тимчасово окупованих Росією територій Автономної Республіки Крим та міста Севастополь», – констатував під час виступу голова парламентського Комітету з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва О. Мережко⁵⁰.

Після завершення роботи установчого саміту Міністр закордонних справ України Д. Кулеба розкритикував позицію Організації Об'єднаних Націй, адже остання, на думку дипломата, проігнорувала саміт з політичних мотивів⁵¹. «Відзначаю один негативний момент в контексті нашої участі в ООН. Це, безумовно, те, що організація проігнорувала саміт Кримської платформи і не була на ньому представлена. Це відбулось з абсолютно політичних мотивів, і ми будемо говорити з керівництвом організації про неприпустимість такого ставлення», – зауважив міністр на брифінгу⁵².

Українські медіа наголошували й на тому, що Україна «втратила» Африканський, Південноамериканський, частково Азійський континенти⁵³. Зокрема відзначено, що «через тиск Російської Федерації чотири держави Африканського континенту відмовилися відправляти своїх делегатів, країни Близького Сходу (Саудівська Аравія, Катар) також відмовилися від участі у Кримській платформі»⁵⁴. У статті «Кримська платформа. Початок деокупації» О. Демченко писав: «Про

⁴⁶ Яворович Т. У Києві запрацював офіс Кримської платформи. *Суспільне Новини*. 2021. 23 серпня. URL: <https://suspilne.media/157867-u-kievi-zapracuvav-ofis-krimskoi-platforni/>

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Яворович Т. Рада звернулася до ООН та НАТО щодо співпраці у межах Кримської платформи. *Суспільне Новини*. 2021. 23 серпня. URL: <https://suspilne.media/157825-rada-zvernulasa-domiznarodnih-organizacij-sodo-pidtrimki-krimskoi-platforni/>

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Водяний А. Кулеба розкритикував ООН за ігнорування саміту Кримської платформи. *LB.ua*. 2021. 16 вересня. URL: https://lb.ua/news/2021/09/16/494090_kuleba_rozkritikuvav_oon.html

⁵² Там само.

⁵³ Демченко О. Кримська платформа. Початок деокупації...

⁵⁴ Там само.

позицію Індії, Китаю, Південної Кореї... можна не говорити. Здивувала Японія, яка до цього прагнула долучитися до будь-яких кримських ініціатив: цю країну представляв лише посол. Ключовий негатив – це позиція Німеччини та Франції. Лідери цих двох держав, які є медіаторами в “нормандському форматі” між Україною та Росією, пішли на поступки Путіну та спочатку відмовилися їхати самі, а далі відкликали своїх глав МЗС»⁵⁵.

Переважна більшість українських політиків, аналітиків, дипломатів, можливо за винятком проросійських громадсько-політичних формувань, ЗМІ, позитивно оцінили результати установчого саміту Кримської платформи. «Кримська платформа... може стати відправною точкою для створення ефективних міжнародних механізмів деокупації Криму», – зауважував почесний член Парламентської асамблеї Ради Європи, народний депутат Верховної Ради восьмого скликання, ексвіцепрезидент ПАРЄ Г. Логвинський⁵⁶.

Виступаючи у Верховній Раді України 10 вересня 2021 р., міністр закордонних справ України Д. Кулеба заявив, що ініційована Президентом України В. Зеленським Кримська платформа вперше за багато років вивела питання Криму на найвищий міжнародний рівень та стала новим інструментом формування регіональної та глобальної безпеки, що відповідає цілям Стратегії зовнішньополітичної діяльності України⁵⁷. «Наша держава створює нові альянси та активно формує нову архітектуру глобальної та регіональної безпеки. Кримська платформа, Люблінський трикутник з Польщею та Литвою, Асоційоване тріо з Грузією і Молдовою, Квадрига з Туреччиною – це все абсолютно нові інструменти, завдяки яким Україна підкреслює свою лідерську роль і підвищує свій авторитет на світовій арені. Ми більше не чекаємо рішень та сигналів інших, не “відсиджуємось” у стороні, а діємо проактивно», – зауважував Д. Кулеба⁵⁸. В. Зеленський із захопленням відзначав: «Ми повернули Крим у світовий порядок денний...»⁵⁹.

Після завершення роботи установчого саміту Кримської платформи В. Зеленський неодноразово намагався залучити до її роботи Російську Федерацію. 24 серпня 2021 р. він вкотре запропонував В. Путіну приєднатися до Кримської платформи, щоб напрацювати шляхи деокупації Криму. «Якщо цей майданчик так цікавить її [Російську Федерацію – *Авт.*], то ми запрошуємо РФ приєднатися до “Кримської платформи” для спільного напрацювання шляхів деокупації Криму та виправлення її історичної помилки», – зазначав В. Зеленський⁶⁰. Виступаючи з промовою на Генасамблеї ООН у Нью-Йорку 23 вересня 2021 р., Президент

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Кириллова К. «Кримська платформа» має далекосяжні правові наслідки» – Георгій Логвинський. *Крим. Реалії*. 2021. 30 серпня. URL: <https://ua.krymr.com/a/krymska-platforma-naslidky-heorhiy-lohvincyky/31435582.html>

⁵⁷ Дмитро Кулеба: Кримська платформа – це новий інструмент, який формує архітектуру регіональної і глобальної безпеки. *Gov. ua. Урядовий портал*. 2021. 10 вересня. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/dmitro-kuleba-krymska-platforma-ce-novij-instrument-yakij-formuye-arhitekturu-regionalnoyi-i-globalnoyi-bezpek>

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Кримська платформа буде закріплена у резолюції Генасамблеї ООН – Володимир Зеленський. *Армія.INFORM*. 2021. 1 грудня. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/12/01/krymska-platforma-bude-zakriplena-u-rezolyuciyi-genasambleyi-oon-volodymyr-zelenskyj/>

⁶⁰ «Кримська платформа»: Спроби РФ легітимізувати окупацію Криму – неприйнятні...

України закликав світ «засудити окупацію Криму», запросив усі країни-члени ООН приєднатися до Кримської платформи, «включно з Росією»⁶¹.

Однак офіційна позиція Російської Федерації щодо Кримської платформи не зазнала трансформацій. «Певно, не було такої країни, яка прагнула б провалу Кримської платформи так, як Росія, – писали українські медіа. – Москва останні пів року [березень–серпень 2021 р. – *Авт.*] проводила агресивну кампанію проти установчого саміту. Зрозумівши, що їй не вдасться зупинити цю українську ініціативу, вона вирішила зробити все можливе, аби понизити статус іноземних делегацій або ж щоб ті чи інші держави не направили своїх представників»⁶². Міністр закордонних справ Росії С. Лавров, який ретранслював погляди Президента Росії В. Путіна, назвав саміт Кримської платформи несправжнім заходом. «Кримська платформа – несправжній захід... Є люди, які хочуть займатися віртуальною політикою, вони нею і займаються. А якщо ми хочемо займатися реальною політикою, потрібно керуватися реаліями», – відзначав С. Лавров⁶³.

У грудні 2021 р. у Представництві Президента України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, яке з серпня стало національним офісом Кримської платформи, було створено низку додаткових служб із забезпечення її діяльності: а) службу для забезпечення керівництва діяльністю Кримської платформи, б) правовий відділ та в) відділ з інформаційного забезпечення. Загалом наприкінці 2021 р. у Представництві Президента нараховувалося 33 співробітники, з яких 21 працював у Києві, 12 – у Херсоні, звідки штаб перемістили у столицю. «Ми... зробимо все, щоб робота з деокупації та реінтеграції Криму рухалася вперед», – зазначав представник Президента України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі А. Кориневич⁶⁴. Про ефективність Кримської платформи можна буде судити з плином часу, проте уже зараз очевидні позитивні тенденції в діяльності цієї міжнародної інституції.

Отже, ідея скликання міжнародного саміту Кримська платформа викристалізувалася на ґрунті неефективної зовнішньополітичної діяльності Української держави з деокупації Кримського півострова і забезпечення територіальної цілісності держави. Форум викликав значне зацікавлення провідних держав світу, про що свідчить репрезентативний склад учасників саміту. Учасники Кримської платформи солідарно не тільки визнали окупацію Кримського півострова Російською Федерацією, але й засудили її, вважаючи подібні заходи прямим викликом міжнародній безпеці із загрозливими наслідками для міжнародного правопорядку, який захищає територіальну цілісність, єдність і суверенітет усіх держав.

⁶¹ Зеленський: «Кримська платформа» завжди буде відкритою для Росії. *DW. Made for minds*. 2021. 23 вересня. URL: <https://www.dw.com/uk/zelenskyi-krymska-platforma-zavzhdy-bude-vidkrytoiu-dlia-rosii/av-59269973>

⁶² Демченко О. Кримська платформа. Початок деокупації...

⁶³ Лавров назвав Кримську платформу несправжньою і покаржився на «приватизацію» Україною Дня хрещення Русі. *LB.ua*. 2021. 25 серпня. URL: https://lb.ua/news/2021/08/25/492419_lavrov_nazvav_krimsku_platformu.html

⁶⁴ Кориневич розповів про служби із забезпечення діяльності Кримської платформи. *Укрінформ*. 2021. 18 грудня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3371458-korinevic-rozpoviv-pro-službi-iz-zabezpecenna-dialnosti-krimskoi-platformi.html>

УЧАСТЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЯХ (1993–2021)

Миротворчі місії – операції з підтримки миру, його розбудови та операції з примушення до миру. Україна зі здобуттям незалежності стабільно підтримувала порядок та мир у європейському просторі.

Україна бере активну участь у миротворчих місіях з підтримання миру в рамках Організації Об'єднаних Націй (ООН) та в межах місії Організації з питань безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), програми «Партнерство заради миру» НАТО. Як член-засновник ООН Україна приєднується до миротворчих операцій після проголошення незалежності¹.

Долучення Збройних сил України (ЗСУ) до міжнародних операцій має важливе значення і розглядається як засіб зміцнення національної безпеки нашої держави через створення стабільного зовнішньополітичного середовища, водночас це вагомий внесок України у зміцнення системи глобальної безпеки у світі.

З 1990-х років в експертному середовищі велися дискусії щодо значення миротворчих кампаній для України. Окремі політичні сили намагалися відкинути проєвропейський вектор у зовнішній політиці, закріпивши за Україною статус нейтральної держави. Крім того, виникало питання доцільності участі українських військовослужбовців в операціях на далекій відстані, на територіях тих країн, які безпосередньо не загрожують інтересам України².

З 1992 р. українські військові беруть участь у спільних з ООН та НАТО воєнних кампаніях. Понад 42 тис. військовослужбовців ЗСУ залучили до міжнародних миротворчих місій в різних регіонах планети. За цей період 51 український військовослужбовець загинув та понад 100 зазнали поранень, виконуючи завдання під час воєнних операцій.

Формування нормативно-правових актів у сфері миротворчої діяльності ЗСУ настільки ж важливе, як і безпосередня підготовка військовослужбовців ЗСУ до миротворчих місій. Участь українських військовослужбовців в операціях з підтримання миру і безпеки започаткувала, затверджена Верховною Радою України, Постанова від 3 липня 1992 р. «Про участь батальйонів Збройних сил України в Миротворчих силах Організації Об'єднаних Націй у зонах конфліктів на території колишньої Югославії». Цей регіон свого часу залишався основним у миротворчій діяльності України під куруванням міжнародних організацій.

¹ Що відомо про українських миротворців? *Армія FM*. 2020. 17 липня. URL: <https://www.armyfm.com.ua/shho-vidomo-pro-ukrainskih-mirotvorciv/>

² Шелест Г. Миротворчість під час війни. Перспективи миротворчої діяльності України. URL: <http://prismua.org/миротворчість-під-час-війни-перспекти/>

Указом Президента України В. Ющенко від 24 квітня 2009 р. за ст. 107 Конституції України затверджено рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію міжнародної миротворчої діяльності України», відповідно до якого потрібно було розробити план та стратегію для участі в міжнародних операціях. На Кабінет Міністрів України покладено завдання розробити план фінансування українського миротворчого контингенту та миротворчого персоналу в міжнародних миротворчих операціях.

Збройні сили України, беручи участь у миротворчих операціях, переймали досвід ведення тактичних операцій; зростала боєздатність українського війська, встановлювались нові контакти з партнерами з інших країн. Першочергове значення мала можливість набутти новий досвід військового вишколу за кошти зовнішнього фінансування. Також формувалася нова генерація військовослужбовців, що мала досвід співпраці з іноземними партнерами та застосовувала на практиці нові стандарти. Використання такого досвіду у реформуванні ЗСУ, на думку експертів, дає поштовх до становлення спроможного українського війська, налагодження співробітництва з партнерами з метою підвищення сумісності.

У багатьох регіонах світу українські військовослужбовці проводили операції з погашення конфлікту між сторонами, відновлювали інфраструктуру, комунікації, розмінювали місцевість, супроводжували колони військової техніки, здійснювали перевезення військ, персоналу місій та цивільних осіб, проводили медичну евакуацію, забезпечували безпеку при проведенні виборів у країнах перебування. З 1992 р. по 2021 р. у 34 миротворчих операціях взяло участь понад 42 тис. військовослужбовців ЗСУ³.

На 2021 р. понад 351 військовослужбовець ЗСУ бере участь у дев'яти міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки під проводом ООН, НАТО та у складі спільних миротворчих сил⁴.

Не тільки військовослужбовці брали активну участь у миротворчих місіях. Важливою складовою структури українських миротворців є поліцейські підрозділи. Виклики сьогодення змінюють способи врегулювання конфліктів між ворогуючими сторонами, контролю за порядком та забезпечення миру для цивільного населення. У таких умовах важливими є поліцейські підрозділи миротворчих місій. З 1990-х років понад 2 500 працівників поліції та військовослужбовців внутрішніх військ взяли участь у миротворчих місіях. 2017 р. понад 48 українських поліцейських взяли участь у міжнародних операціях з підтримки миру: під егідою ООН – Південний Судан (27 осіб), під егідою ОБСЄ – Косово (1 особа), Кіпр (10 осіб), Ліберія (3 особи), Демократична Республіка Конго (5 осіб) та в Секретаріаті ООН (2 особи)⁵. Основні операції українських правоохоронців: у складі місій ООН у колишній Югославії, Боснії та Герцеговині, Хорватії (у Східній Славонії), Анголі, Македонії, Грузії, Східному Тиморі, Судані, Південному Судані, Ліберії, Кот-д'Івуарі, Конго, Косово (дислокувався кінологічний підрозділ), на Кіпрі. Щодо місій

³ Участь ЗС України у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки. Міністерство оборони України. *Міністерство оборони України. Офіційний веб сайт*. 2013. 19 вересня. URL: http://www.mil.gov.ua/di_yalnist/mirotvorchist/

⁴ За роки незалежності українські воїни провели 27 миротворчих операцій. *Армія INFORM*. 2019. 15 липня. URL: <https://armyinform.com.ua/2019/07/15/za-roky-nezalezhnosti-ukrayinski-voyin/>

⁵ Шелест Г. Миротворчість під час війни...

ОБСЄ, то значна частина української поліції базувалася в Хорватії та Югославії. Серед операцій в ЄС варто виділити завдання в Македонії та у Боснії та Герцеговині⁶.

З квітня 2014 р. миротворча діяльність українських військових скорочується через війну на Сході України та захоплення Росією Криму. Серед основних проблем миротворчої діяльності України під егідою міжнародних організацій стала організаційна складова в системі підготовки сил до застосування в миротворчих операціях з підтримки миру та безпеки. Також – низький рівень залучення жінок, поліцейських та цивільного населення до миротворчої діяльності.

У світовій миротворчій діяльності відбувається реорганізація та модернізація підходів до участі в миротворчих місіях, Україна не завжди підлаштовувалась та здебільшого ігнорувала ці зміни.

Історія миротворчої діяльності України розпочалась на початку 90-х років ХХ ст. Цьому посприяли політичні конфлікти, які стали каталізатором збройних протистоянь у певних регіонах Європи.

Після закінчення II світової війни одним з перших масштабних протистоянь з великою кількістю жертв стало протистояння в Югославії. 4 липня 1992 р. міністр оборони України К. Морозов підписав наказ про формування в смт Гвардійське Дніпропетровської області миротворчого підрозділу – 240-го окремого спеціального батальйону. Формування проводили на базі 93-ї гвардійської мотострілецької дивізії 6-ї гвардійської танкової армії. 15 липня 1992 р. на територію Боснії і Герцеговини прибули перші українські миротворці передової групи 240-го ОСБ (42 особи). Із Дніпровського аеродрому військовослужбовців двома літаками доправили до аеродрому Сараєво. Начальник Головного штабу та перший заступник головнокомандувача Сухопутних військ, генерал-майор В. Гудим став командувачем групи, яка прибула в Югославію⁷. Основні завдання для українських військовослужбовців: забезпечення проведення конвоїв з вантажем гуманітарної допомоги місцевому населенню, сприяння припиненню бойових дій та нормалізації ситуації, патрулювання в зонах відповідальності⁸.

В Іспанії (Мадриді) 9 липня 1997 р. підписано Хартію про особливе партнерство між Україною та НАТО. Цей договір став основним для побудови партнерських відносин. У листопаді 2002 р. прийнято «План дій Україна – НАТО», що стало важливим етапом у зовнішній політиці України. План відображає стратегію відносин України з організацією та базується на Хартії про особливе партнерство, підписаній (9 липня 1997 р.). Основна мета Плану – побудова стратегічних цілей і пріоритетів України для повної інтеграції у євроатлантичні структури безпеки. Для реалізації домовленостей передбачалися часті зустрічі та експертна оцінка, вони залежали від військово-політичного клімату в світі⁹.

Першим цілісним документом, який схарактеризував політику України щодо участі у миротворчих місіях, став Закон України «Про участь України в міжнародних

⁶ Там само.

⁷ 240-й окремий спеціальний батальйон UNPROFOR. *Ukrainian Military Pages*. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2018/05/240-osb-unprofor.html>

⁸ Історія миротворчої діяльності Збройних сил України. *Міністерство оборони України. Офіційний веб сайт*. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/mirotvorchist/istoriya-mirotvorchoi-diyalnosti-zbrojni-sil-ukraini.html>

⁹ План дій Україна – НАТО. URL: <http://ulrda.kr-admin.gov.ua/NOVYNY/Nato/plan.html>

миротворчих операціях» від 23 квітня 1999 р. У ньому йшлося про роль України у справі підтримання міжнародного миру і безпеки, про її зобов'язання як члена ООН: надавати допомогу ООН в діях, затверджених Статутом ООН. Україна розглядає участь у міжнародних миротворчих операціях як важливу складову своєї зовнішньої політики¹⁰.

Наймасштабнішою миротворчою місією з участю українських військово-службовців в історії українського війська була миротворча місія в Іраку. Упродовж 2003–2008 рр. українські підрозділи брали участь в Іракській війні у складі коаліційних військ під проводом США. Від початку війни і до встановлення миру і стабільності в Іраку було залучено понад 1 690 українських військовослужбовців, з них – 18 загинуло і понад 40 отримали поранення¹¹. Українські миротворці виконували свої обов'язки поруч з американськими і польськими військовими¹². Під час іракської війни, щоб уникнути радіопрослуховування, українські військово-службовці спілкувалися через радіозв'язок лише українською мовою, використовуючи кодові українські слова.

Президент України В. Ющенко 22 лютого 2005 р. на засіданні Комісії Україна – НАТО на рівні глав держав підтримав курс на інтеграцію в європейські і євроатлантичні структури з перспективою отримання членства в ЄС та НАТО. За словами президента, стратегічна мета України – стати повноправним членом НАТО¹³.

На засіданні Комісії Україна – НАТО 21 квітня 2005 р. ухвалено рішення запросити Україну до Інтенсифікованого діалогу з НАТО, який передбачає розв'язання проблеми з членством України в Альянсі крізь призму масштабних реформ в державі. Програма ініціатив викладена у спільному документі – «Зміцнення співробітництва Україна – НАТО: короткотермінові заходи», який розробили на основі висунутих пропозицій держав-членів Альянсу та України. Запрошення України до Інтенсифікованого діалогу стало рушійним фактором для початку проведення реформ у військовій, політичній та економічній сферах.

У 2006 р. Кабінет Міністрів України ухвалив розпорядження «Про заходи щодо забезпечення підготовки миротворчих контингентів і миротворчого персоналу», відповідно до якого була підтримана пропозиція Міністерства оборони України щодо утворення Міжнародного центру миротворчості та безпеки на базі 232-го загальновійськового полігону Західного оперативного командування за участю і за сприяння міжнародних установ та організацій, українських та іноземних

¹⁰ Закон України «Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки», від 23 квітня 1999 р. *Відомості Верховної Ради*. 1999. № 22–23. С. 202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/613-14#Text>

¹¹ Івашков Ю., Шинкарук О., Івашкова Т. Міжнародні операції з підтримання миру і безпеки Збройних Сил України на території інших держав. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України*. 2016. № 1. С. 96. URL: http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMA_GE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/znpnapv_vtn_2016_1_10.pdf

¹² Там само.

¹³ Біла книга 2005: Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2006. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2f/WB_2005.pdf

підприємств, зокрема Державної компанії «Укрспецекспорт» та дочірнього підприємства «Катредез Україна»¹⁴.

З квітня 2006 р. Україна поетапно реалізувала стратегію відносин з НАТО, визначену Законом України «Про основи національної безпеки України» та деталізовану у Плані дій Україна – НАТО. У квітні 2006 р. у складі місії України при НАТО формується оборонна секція, яка розширила можливості Міністерства оборони реалізувати завдання державної політики євроатлантичної інтеграції¹⁵.

З 2006 р. Україна приєдналась до антитерористичної операції НАТО в Середземному морі «Активні зусилля» («Active Endeavour»), учасницями якої є Іспанія, Італія, Велика Британія, Росія, Німеччина, Франція, США, Туреччина. У грудні 2006 р. Президент України підписав Указ про відрядження кораблів для участі в операції. Для цього підготували кораблі Військово-морських сил України: фрегат «Гетьман Сагайдачний», корвети «Тернопіль» та «Луцьк». У грудні 2006 р. Президент України підписав Указ про відрядження кораблів для участі в операції¹⁶.

У жовтні 2006 р. Україна бере участь в операціях НАТО з використанням військово-транспортної авіації. Того ж року Верховна Рада України ратифікувала Меморандум між урядом України та Верховним головнокомандуванням Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі¹⁷.

На 2007 р. Індивідуальна програма партнерства між Україною і НАТО залишається пріоритетним напрямком у зовнішній політиці та підготовці особового складу ЗСУ. Понад 300 представників Міністерства оборони і Збройних сил України реалізували 222 заходи, серед яких 100 навчальних курсів, 28 семінарів, 24 конференції і робочі зустрічі, 68 конференцій з планування навчань, 16 засідань робочих груп¹⁸.

У 2007 р. серед миротворчих операцій Україна стала єдиною країною-партнером, яка взяла участь у всіх операціях під проводом НАТО: операція «Активні зусилля» в Середземному морі, Міжнародні сили сприяння безпеці в Афганістані («ISAF»), Косово («KFOR»), Тренувальна місія в Іраку. Офіцери та матроси Військово-морських сил України за участь в операції «Активні зусилля» були нагороджені медаллю НАТО «За службу в операції». Збройні сили України брали участь у формуванні багатонаціональних підрозділів, спільно з поляками, українські військовослужбовці виконували завдання в операції «KFOR» у складі батальйону «УКРПОЛБАТ». Використання міжнаціональних батальйонів стало популярною практикою, оскільки це давало можливість співпрацювати та обмінюватися досвідом військовослужбовцям з різних країн¹⁹.

¹⁴ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо забезпечення підготовки миротворчих контингентів і миротворчого персоналу» від 12 липня 2006 р. *Верховна Рада України. Офіційний веб сайт*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3982006%D1%80>

¹⁵ Указ Президента України «Питання Місії України при НАТО» від 19 квітня 2006 р. *Верховна Рада України. Офіційний веб сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/319/2006#Text>

¹⁶ Біла книга 2006: Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2007. URL: https://gp.org.ua/images/articles/white_book/WB_2006.pdf

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Дробіт В. Операції НАТО. Київ: «Знання», 2007. С. 10–15.

У 2008 р. США в межах міжнародного співробітництва надають Україні міжнародну технічну допомогу, яка сприяла модернізації системи підготовки українських військовослужбовців, підготовки полігонів та закупівлі обладнання для Військово-морських сил²⁰.

У грудні 2008 р. підписано Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством оборони України і Міністерством оборони Угорщини та Штабом Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО в Європі з обміну даними про повітряну ситуацію між командним пунктом Повітряного командування «Захід» (м. Львів) і Центром управління та оповіщення (м. Веспрем, Угорська Республіка). Україна долучилась до Програми НАТО з обміну інформацією про повітряну ситуацію²¹.

На 2008 р. Україна залишалася єдиною з країн-партнерів НАТО, яка брала участь у всіх миротворчих операціях. На початку 2008 р. представники Альянсу запропонували Україні збільшити кількість українських військовослужбовців в Афганістані. У лютому 2008 р. міністр оборони України Ю. Єхануров, звітуючи про миротворчу діяльність українських військовослужбовців, зазначив, що в Афганістані перебувають три українських офіцери, однак чисельність контингенту планується збільшити²². Наступний етап – квітень 2008 р., договір України з Північноатлантичним альянсом про участь в ISAF в Ісламській Республіці Афганістан, чисельність українського військового персоналу в Афганістані було збільшено з трьох до восьми військовослужбовців. Це були не лише медики, а й фахівці військового співробітництва та інженерних військ²³. У листопаді 2008 р. до складу литовської Групи реконструкції провінції Гор увійшов український миротворчий персонал (сім військовослужбовців)²⁴. Таким чином чисельність миротворчого персоналу збільшено до рівня, визначеного Президентом України.

Також 2008 р. в Косово (KFOR) проведено 1 016 патрулювань, виставлено 188 спостережних постів, перевірено 9 156 од. автомобільного транспорту та понад 24 тис. осіб. Україна брала участь у тренувальних програмах місії НАТО в Іраку (NTM-I)²⁵.

Успішно виконали покладені на них завдання фрегат «Гетьман Сагайдачний» та корвет «Тернопіль» у рамках операції НАТО «Активні зусилля» у Середземному морі²⁶.

Указом Президента України 15 червня 2009 р. була затверджена «Стратегія міжнародної миротворчої діяльності України» – документ, який визначив перспективну та стратегічну візію майбутньої миротворчої діяльності України, пріоритетні

²⁰ Біла книга 2008: Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2009. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Viisko_Ukrainy/2008_N02_92.pdf

²¹ Дробіт В. Операції НАТО. С. 10–15.

²² Там само.

²³ Волошин В. В Афганістані ми й надалі залишатимемось. *АрміяInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/03/02/v-afganistani-my-j-nadali-zalyshatymemos/>

²⁴ Там само.

²⁵ Біла книга 2008: Збройні сили України...

²⁶ Там само.

цілі участі держави в міжнародній миротворчій діяльності, окреслив завдання та механізми реалізації національних інтересів у цьому векторі зовнішньої політики²⁷.

У 2009 р. Північноатлантична Рада НАТО ухвалила рішення відкрити між Україною та Альянсом другу лінію обміну інформацією за програмою обміну даними про повітряну ситуацію (ОДПО)²⁸.

У 2009 р. Рада національної безпеки і оборони України ухвалила рішення збільшити кількість українських військовослужбовців в операції Міжнародних сил із забезпеченням безпеки в Афганістані. Цього ж року Україна надала миротворчий контингент для підтримання миру та безпеки в Косово (KFOR), а також долучилася до місії Альянсу в Іраку (NTM-I)²⁹.

У жовтні – листопаді 2009 р. корвет «Тернопіль» виконав поставлені завдання в рамках антитерористичної операції НАТО «Активні зусилля» на Середземному морі³⁰.

На виборах 2010 р. Президентом України став В. Янукович, який обрав східний вектор у зовнішній політиці України³¹. У квітні 2010 р. В. Янукович у Харкові підписав угоду з Президентом Росії Д. Медведевим, відповідно до якої в Криму продовжує базуватися російський флот до 2042 р. Співробітництво між оборонними відомствами України та Російської Федерації (РФ) перейшло до формату активного діалогу, протягом року спільно проведено понад 25 заходів. Під час воєнно-політичного співробітництва розпочато роботу Підкомітету з питань безпеки українсько-російської міждержавної комісії. Відбулись засідання Підкомісії з питань військово-технічного співробітництва, Підкомітету та його робочих органів та Підкомісії з питань співробітництва між ЗСУ та РФ. Спільно з РФ, у межах військового співробітництва, проведено військово-морське навчання «Фарватер миру», українсько-російські тренування чергових сил ППО, тренування польотів авіації Північного флоту РФ на полігоні злітно-посадкових систем «НИТКА»³².

У 2010 р. Україна продовжила співробітництво з Республікою Польща: реалізовувала заходи у військово-технічній сфері; уклала перспективні плани співробітництва з ЄС та НАТО; підрозділи збройних сил обидвох держав брали участь у спільних міжнародних навчаннях та миротворчих операціях. Продовжувалась робота з формуванням литовсько-польсько-української бригади «ЛІТПОЛУКРБРИГ»³³.

²⁷ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 24 квітня 2009 року «Про Стратегію міжнародної миротворчої діяльності України». Указ Президента України від 15 червня 2009 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435%2F2009>

²⁸ Біла книга 2009: Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2010. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/89/WB_2009.pdf

²⁹ Там само.

³⁰ Корвет «Тернопіль» (U-209). *Мілітарний*. 2009. 24 березня. URL: <https://mil.in.ua/uk/articles/korvet-ternopil-u-209/>

³¹ Чергові вибори Президента України 17.01.2010. Повторне голосування виборів Президента України 07.02.2010. URL: <https://cvk.gov.ua/pls/vp2010/wp3005191.html?PT001F01=701>

³² Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України. *Верховна Рада України. Законодавство України*. 2010. 27 квітня. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_359#Text

³³ Україна, Литва і Польща підписали угоду про створення спільної військової частини. *Інформаційне агентство «УНІАН»*. 2014. 19 вересня. URL: <https://www.unian.ua/army/987181-ukrajina-litva-i-polscha-pidpisali-ugodu-pro-stvorennya-spilnoji-viyskovoji-chastini.html>

Україна 27 вересня 2010 р. офіційно стала контрибутором військової морської операції ЄС «EU NAVFOR ATALANTA» з боротьби з піратством біля берегів Сомалі. З листопада 2010 р. представник ЗСУ на посаді офіцера взяв участь у складі цієї операції³⁴.

У 2011 р. Україна й далі співпрацювала з РФ, упродовж року проведено сім зустрічей керівників оборонних відомств країн та засідання Підкомітету з питань безпеки українсько-російської міждержавної комісії. Затверджено рішення про подальше використання полігону злітно-посадкових систем «Нитка»³⁵, закладено основу для залучення українських підприємств до утилізації озброєння, боєприпасів, військової техніки. Негативною тенденцією стала підготовка українських військовослужбовців у військових навчальних закладах РФ. Продовжено, спільно з РФ, командно-штабне навчання «Фарватер миру»³⁶.

Збройні сили України у 2011 р. далі виконували покладені на них міжнародні зобов'язання щодо участі в місіях з регулювання криз і взяли участь у чотирьох міжнародних операціях під проводом НАТО, зокрема у Тренувальній місії НАТО в Іраку (яка у грудні 2011 р. завершила свою діяльність на підставі рішення Північноатлантичної ради), Багатонаціональних силах в Косово (KFOR), Міжнародних силах сприяння безпеці в Афганістані, Антитерористичній операції «Активні зусилля» в Середземному морі. Також велась підготовка підрозділів Військово-морських сил України до участі в антипіратській операції «Океанський щит». В угоді йшлося про залучення ЗСУ до операцій «Океанський щит» з 2012 р.³⁷

Наприкінці 2011 р. військово-транспортний літак Іл-76МД з екіпажем, групою наземного обслуговування та командним елементом долучився до оперативного чергування у складі 17-ї ротації Сил реагування НАТО³⁸.

З 1 січня по 30 червня 2012 р. три штабних офіцери хімічного, радіаційного та бактеріологічного (РХБ) захисту Сухопутних військ України приєдналися до ротації Сил реагування НАТО під проводом Чеської Республіки³⁹.

У 2012 р. в межах Процесу планування та оцінки сил досягнуто 8 Цілей партнерства України з НАТО. Збройні сили України виконали міжнародні зобов'язання щодо участі в операціях з урегулювання криз, зокрема в «Активних зусиллях», також фрегат «Гетьман Сагайдачний»⁴⁰ з вертольотом Ка-27 та групою спеціального призначення брали участь в операції НАТО з протидії піратству біля узбережжя Сомалі «Океанський щит»⁴¹.

³⁴ Біла книга 2010: Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2011. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/63/WB_2010.pdf

³⁵ Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту...

³⁶ Там само.

³⁷ Біла книга 2011: Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2012. URL: https://ia601304.us.archive.org/34/items/wb_2011/wb_2011.pdf

³⁸ Там само.

³⁹ Біла книга 2012: Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2013. URL: https://dnipr.kyivcity.gov.ua/files/2013/10/31/WB_2012.pdf

⁴⁰ Фрегат «Гетьман Сагайдачний» (флагман ВМСУ). *Український мілітарний портал*. 2009. 1 вересня. URL: <https://mil.in.ua/uk/articles/u130-sahaidacny/>

⁴¹ «Гетьман Сагайдачний»: протистояння з сомалійськими та російськими піратами. *АрміяInfo*. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/03/22/getman-sagajdachnyj-protystoyannya-z-somalijskymy-ta-rosijskymy-piratamy/>

У 2013 р. підписано угоду «Про прийом на навчання у військові навчальні заклади Міністерства оборони Російської Федерації військовослужбовців Збройних сил України», що стало тривожним дзвінком у контексті підготовки українських офіцерів⁴².

За пропозиціями міністерств оборони Австрії, Литви та України 2013 р. розпочалося проведення курсу з питань Спільної політики безпеки і оборони ЄС. Україна, як країна-партнер НАТО, першою приєдналася до операції Альянсу з боротьби з піратством «Океанський щит». З 26 грудня 2013 р. по 2 січня 2014 р. фрегат «Гетьман Сагайдачний» із персоналом національного контингенту на борту у складі екіпажа корабля, підрозділу спеціального призначення і екіпажа вертольоту Ка-27 ПР підтримував безпеку в Аденській затоці в рамках операції «Океанський щит»⁴³.

У 2015 р. через відкриту агресію РФ основні зусилля міжнародного співробітництва зосереджувалися на активізації міжнародної спільноти та залученні до врегулювання конфлікту на Сході України. Пріоритетним завданням стало підвищення оперативних спроможностей ЗСУ.

3 травня 2015 р. Україна розриває 6 міжнародних договорів у сфері військового співробітництва з РФ⁴⁴. Налагоджується співробітництво зі США в оборонній сфері, яке мало в перспективі довгострокове стратегічне партнерство. У вересні 2015 р. під час візиту міністра оборони України до США обговорювався новий формат співробітництва між країнами. За його результатами Міністерство оборони України разом зі США почали розробку «Концепції розвитку партнерства між Міністерством оборони України та Департаментом оборони Сполучених Штатів Америки на п'ятирічний період»⁴⁵. Мета – спрямувати зусилля на модернізацію систем управління та планування, підготовки, освіти та застосування військ. У процесі підготовки проведено понад 20 зустрічей як з керівництвом оборонного відомства, так і з представниками Сенату й Конгресу США.

Для досягнення максимальних результатів у реформуванні оборонних інституцій України, необхідних для набуття членства в НАТО, за рішенням Президента України П. Порошенка залучено американський аналітичний центр «Research and Development»⁴⁶.

У 2015 р. уряд Німеччини передав сучасне медичне обладнання в зону воєнних дій на Схід України – це стало вагомим внеском для забезпечення потреб населення та ЗСУ. Україна та Німеччина розпочали спільні проекти щодо поліпшення умов життя прикордонних районів. За сприяння Міністерства оборони Федеративної Республіки Німеччина понад 50 військовослужбовців ЗСУ полікувалися та відбули реабілітацію в медичних закладах Німеччини.

⁴² Біла книга 2013: Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2014. URL: https://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB_2013.pdf

⁴³ Там само.

⁴⁴ Постанова Кабінету Міністрів України «Про припинення дії Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про військово-технічне співробітництво» № 307 від 20 травня 2015 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_043#Text

⁴⁵ Біла книга 2015: Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2016. URL: http://www.compancommand.com/_ld/0/45_WB_2015.pdf

⁴⁶ Там само.

У грудні 2015 р. у штаб-квартирі НАТО проведено семінар, на якому ЗСУ поділилися досвідом участі ЗСУ в антитерористичній операції. Основні потуги Міністерства оборони та Генерального штабу у сфері миротворчої діяльності були спрямовані на збереження теперішнього формату представництва в міжнародних місіях та, попри стан війни в Україні, виконання українською стороною взятих на себе міжнародних зобов'язань із залученням необхідної кількості фінансових та матеріальних ресурсів⁴⁷.

У вересні 2015 р. у своєму виступі на саміті з миротворчої діяльності генеральний секретар ООН Г. Мун зазначив, що основна потреба миротворчої діяльності – необхідність у кваліфікованому поліцейському персоналі та експертах у сфері пенітенціарного сектору та правосуддя, також зростає потреба збільшити кількість жінок-військовослужбовців⁴⁸. Через різне ставлення окремих політичних сил до миротворчої діяльності, Україна не змогла вчасно відреагувати на потреби миротворчих операцій в інших напрямках, окрім військової діяльності.

На 2015 р. понад 1 000 українських військовослужбовців у складі багатонаціональних контингентів взяли участь у 10 міжнародних операціях із підтримання миру і безпеки під проводом ООН, НАТО та у складі спільних миротворчих сил у районі Аб'єй (Судан) та на території 8 країн світу.

Упродовж 2015 р. проведено 3 планові ротації українських національних контингентів (52 особи українського національного персоналу)⁴⁹.

У 2016 р. двостороннє співробітництво зі США відзначилось високою інтенсивністю контактів на всіх рівнях, за участю керівництва оборонного відомства України було проведено 25 зустрічей. Контактні сторони керівництва Міністерства оборони України, Збройних сил України та представників оборонного відомства й агенцій США, Сенату та Конгресу США, Європейського командування збройних сил США та Посольства США в Україні обговорювали воєнні дії на сході України.

Українські військовослужбовці ЗСУ 2016 р. у складі трьох національних контингентів та національного персоналу взяли участь у 10 міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки (МОПМБ) під керівництвом НАТО, ООН. Протягом 2016 р. проведено три планові ротації національних контингентів, в яких взяли участь 43 військовослужбовці⁵⁰.

У 2016 р. через стабілізацію ситуацій у Ліберії та Кот-д'Івуарі, згідно з положеннями резолюцій Ради Безпеки ООН, скорочено кількість 56-го окремого вертолітного загону Місії ООН у Ліберії, яка входила до складу Операції ООН у Кот-д'Івуарі⁵¹.

В жовтні 2017 р., під час відкритих дебатів Ради безпеки ООН, віцепрем'єр-міністр І. Климпуш-Цинцадзе зазначила, що Україна розуміє важливість та значення повноправної участі жінок у миротворчій діяльності, яка спрямована на

⁴⁷ Біла книга 2015: Збройні сили України...

⁴⁸ The Secretary-General – Remarks at Leaders' Summit on Peacekeeping. New York, 28 September 2015. *UNMIL* 2015. 29 September. URL: <https://unmil.unmissions.org/secretary-general-remarks-leaders%E2%80%99-summit-peacekeeping-new-york-28-september-2015>

⁴⁹ Біла книга 2015: Збройні сили України...

⁵⁰ Біла книга 2016: Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2017. URL: https://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB_2016.pdf

⁵¹ Там само.

попередження та розв'язання конфліктів, підтримку миру та безпеки⁵². На період до 2020 р., відповідно до Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН «Жінки, мир, безпека», особлива увага прикута до участі жінок у миротворчих місіях на різних рівнях: від миротворчих заходів до участі в миротворчих операціях. Основна ціль – розширення участі жінок у формуванні культури миру⁵³.

Вагомою подією 2017 р. став візит в Україну представників оборонних відомств Грузії, Великої Британії, Естонської Республіки, Латвійської Республіки, Республіки Польща, Литовської Республіки, США, Канади, Республіки Молдова, Турецької Республіки, Чорногорії з нагоди відзначення 26-ї річниці незалежності України. У тому ж році Україна та США провели 15 зустрічей за участі керівництва оборонного відомства України.

Протягом 2017 р. понад 1 000 військовослужбовців ЗСУ у складі 3 національних контингентів та національного персоналу взяли участь у 9 міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки під командуванням ООН, НАТО на території 7 країн світу та в районі Аб'єй.

У миротворчій діяльності 2017 р. відбулось планове скорочення українського військового компоненту Місії ООН в Лібєрії. У квітні 2017 р. рішенням Президента України П. Порошенка в Україну повернено 55 осіб особового складу, 2 вертольоти МІ-8 та 13 од. автомобільної техніки. Цього ж місяця українські військовослужбовці завершили виконання місії у Кот-д'Івуарі⁵⁴. Упродовж 2017 р. у 9 міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки взяли участь 445 військовослужбовців ЗСУ.

У 2018 р. відповідно до положень Концепції розвитку партнерства між оборонними відомствами держав на п'ятирічний термін відбувалось військове співробітництво між збройними силами України та США. Канада залишається одним із ключових стратегічних партнерів України⁵⁵.

Протягом 2018 р. понад 600 військовослужбовців ЗСУ у складі двох національних контингентів та національного персоналу взяли участь у 7 міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки під проводом ООН, НАТО. Відповідно до рішення Президента України 2018 р. в межах планового завершення Місії ООН в Лібєрії в Україну повернено 56-й окремий вертолітний загін. Також у вересні 2018 р. в Україну повернулися два представники ЗСУ, які виконували завдання у складі словацького військового контингенту Сил ООН з підтримання миру та безпеки на Кіпрі⁵⁶.

⁵² Statement by Ms. Ivanna Klymush-Tsintsadze, Deputy Prime Minister of Ukraine for European and Euro-Atlantic Integration, at the UNSC Open debate on Women, Peace and Security, Permanent mission of Ukraine to the United Nations in New York. 2017. 27 October/ URL: <http://ukraineun.org/en/press-center/274-statement-by-ms-ivanna-klymush-tsintsadze-deputy-prime-minister-of-ukraine-for-european-and-euro-atlantic-integration-at-the-unsco-open-debate-on-women-peace-and-security/>

⁵³ Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 24.02.2016 р. «Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 р.». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1132016%D1%80>

⁵⁴ Українські миротворці залишають Кот-д'Івуар. *Українські новини*. 2016. 18 січня. URL: <https://ukranews.com/news/404034-ukraynskye-myrotvorcy-pokydayut-kot-d-yvuar>

⁵⁵ Біла книга 2018: Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2019. URL: <https://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB-2018.pdf>

⁵⁶ Біла книга 2018: Збройні сили України...

У 2018 р. в 7 міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки взяв участь 341 військовослужбовець Збройних сил України⁵⁷.

Упродовж 2019–2020 рр., попри карантинні обмеження, спричинені пандемією COVID-19, забезпечено участь міністра оборони в офіційних та робочих закордонних візитах у складі державних та урядових делегацій до Великої Британії, Канади, Королівства Бельгія, Грузії, Республіки Польща, Литовської Республіки, Естонської Республіки, Держави Ізраїль, Румунії, Турецької Республіки, ФРН, Французької Республіки та Республіки Білорусь. Найбільш продуктивним та результативним став воєнно-політичний діалог з оборонними відомствами США, Британії, Туреччини, Канади, ФРН, Франції та Японії. Військовослужбовці ЗСУ брали участь у складі двох національних контингентів і національного персоналу в дев'яти МОПМБ під егідою ООН, НАТО й у складі спільних миротворчих сил на території семи країн світу та в районі Аб'ей⁵⁸.

На 2021 р. Україна запланувала зосередити зусилля миротворчої діяльності на приєднанні до операції НАТО в Середземному морі «Морський охоронець» та операції під проводом ЄС у Боснії та Герцеговині «Алтея»⁵⁹. Важливим завдання є підготовка військовослужбовців до Тренувальної місії НАТО в Республіці Ірак, розширення участі українського національного контингенту у складі Багатопрофільної місії ООН в Республіці Малі та підготовка підрозділу українських миротворців до участі в операції «Такуба» зі стабілізації ситуації в регіоні Сахель (Африка)⁶⁰.

Миротворча діяльність України під егідою ООН та НАТО за останні роки зазнала змін. Насамперед це пов'язано з війною, яку розпочала на Сході України РФ. Також вагомим фактором у зниженні активності українських військовослужбовців у миротворчих операціях є невідповідність підготовки українських військовослужбовців сучасним вимогам миротворчої діяльності. Водночас той досвід, який отримали українські військовослужбовці у миротворчих операціях в різних регіонах світу протягом 1992–2021 рр., позитивно вплинув на підтримку боєздатності ЗСУ. Цей досвід знадобиться в період реформування ЗСУ та для організації підготовки й ведення військових операцій на Сході України. Крім двосторонніх відносин з НАТО та ООН, з'являється можливість продемонструвати міжнародній спільноті українську військову техніку та обладнання, що дає надію на участь у перебудові постконфронтаційних країн та підвищує ймовірність нових контрактів.

Важливою ланкою в миротворчих операціях залишаються поліцейські та спостерігачі, не вистачає цивільного персоналу. Україні необхідно переглянути Стратегію миротворчої діяльності, насамперед питання залучення до Системи зі створення та визначення готовності сил до застосування в операціях ООН з підтримання миру та безпеки, залучення більшої кількості жінок до виконання миротворчих функцій. Проблемою для Збройних сил України залишається підготовка

⁵⁷ Біла книга 2018: Збройні сили України...

⁵⁸ Біла книга 2019–2020: Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2021. URL: https://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB_2020_FINAL.pdf

⁵⁹ Україна під егідою ЄС відправить військових до Боснії та Герцеговини. *АрміяInfo*. 2021. 13 серпня. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/08/13/ukrayina-pid-egidoyu-yes-vidpravyt-vijskovyih-do-bosniyi-ta-gerczegovyny/>

⁶⁰ Кравченко В. Навіщо Україні чужа війна? *ZN.UA*. 2021. 6 травня. URL: <https://zn.ua/ukr/international/navishcho-ukrajini-chuzha-vijna.html>

цивільного персоналу в складі місій. Важливою складовою зовнішньої політики України є участь у миротворчих операціях.

Українські військовослужбовці в операціях під егідою НАТО, ООН, ЄС, ОБСЄ за період з 1992 по 2021 рр. продемонстрували важливу роль України в системі європейської та світової безпеки. Активна участь у світових політичних процесах дає можливість українським політикам отримати новий досвід, а військовослужбовцям – відчутти сумісність з міжнародними партнерами України. Участь у миротворчих операціях є кроком до європейської та євроатлантичної інтеграції України.

ЧАСТИНА II

ЗМІЦНЕННЯ

ОБОРОНОЗДАТНОСТІ

ДЕРЖАВИ

ВИЩА ВІЙСЬКОВА ОСВІТА В УКРАЇНІ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

Початок російської агресії проти України 2014 р., яка втілилася в анексії Криму й окупації регулярною російською армією та її найманцями окремих районів Донецької та Луганської областей, поставила на порядок денний необхідність реагування та такі зовнішні виклики з боку не лише українських збройних сил, але й загалом безпекового сектору. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема функціонування вищої військової освіти, яка у 2000–2010-х роках законодавчо та концептуально почасти опиралася на розробки та матеріальну базу 1990-х років, а ті своєю чергою певною мірою опиралися на засади, розроблені ще в пізньорадянський час.

В останні роки існування СРСР для забезпечення збройних сил офіцерськими кадрами була створена розгалужена та всебічно забезпечена система військової освіти. На початку 1990-х років у Радянській армії налічувалося близько 400 військово-навчальних закладів, 406 військових кафедр і факультетів у цивільних навчальних закладах, які готували фахівців із майже 4 340 облікових спеціальностей¹. Підготовку висококваліфікованих офіцерських кадрів оперативно-тактичної та оперативно-стратегічної ланки здійснювали 18 військових академій. Контроль за діяльністю військово-навчальних закладів, розробка пропозицій з організації навчальної та методичної роботи, підготовка науково-педагогічних кадрів і вдосконалення системи військової освіти було покладено на Головне управління військово-навчальних закладів Міністерства оборони СРСР².

Частина закладів загальної системи вищої військової освіти СРСР була розташована на теренах тоді ще радянської України: 34 військово-навчальні заклади (2 військові академії, 30 вищих та 2 середніх військових училища) і 73 військові кафедри цивільних закладів вищої освіти (ЗВО)³. У програмах підготовки військових фахівців були передбачені військово-спеціальні та загальнофундаментальні дисципліни, зокрема суспільні, які мали чітку радянську ідеологічну спрямованість. Для вишколу курсантів та вироблення ними практичних навичок у навчальному процесі активно використовували навчально-матеріальну базу, озброєння та військову техніку, різні тренажерні комплекси тощо.

Вищі видові військові училища були первинною ланкою у системі підготовки офіцерських кадрів для Збройних сил СРСР. Вони поділялися на командні, інженерні, авіаційні та морські. Що стосується сухопутних військ, то серед них

¹ Военно-учебные заведения СССР и России в период 1989–2005 гг. URL: <https://www.soldat.ru/force/sssrf/vuz.html>

² Там само.

³ Голик М. Система вищої військової освіти України на початку її реформування: досягнення та прорахунки. Збірка науковометодичних праць Військового інституту при Державному університеті «Львівська політехніка». 1999. Вип. 5. С. 119.

були загальновійськові, танкові, артилерійські та інші училища родів військ. Підготовка інших офіцерських кадрів здійснювалася у відповідних видових вишах ЗС Радянського Союзу, а у військово-політичних училищах готували офіцерів-політпрацівників⁴.

Після розпаду Союзу на території України залишився значний масив військових навчальних закладів, які вже не могли відповідати потребам створених Збройних сил України (ЗСУ) і були економічно обтяжливими для держави. Постановою від 24 серпня 1991 р. «Про військові формування на Україні» український парламент підпорядкував всі військові формування, зокрема й військові навчальні заклади, розташовані на території Української держави, створив Міністерство оборони України та постановив, що уряд України повинен приступити до створення ЗСУ тощо⁵.

Верховна Рада 11 жовтня 1991 р. ухвалила Концепцію оборони та будівництва Збройних сил України і створила Раду оборони України⁶. У прийнятій Концепції передбачалося, що Україна поступово, з урахуванням усіх факторів національної безпеки, реалізовуватиме намір стати в майбутньому нейтральною, без'ядерною державою, яка не братиме участі у військових блоках, натомість дотримуватиметься усіх договорів і угод щодо незастосування ядерної зброї. Концепція визначала, що Збройні сили України складаються з трьох видів: Сухопутні війська (Війська наземної оборони), Військово-повітряні сили і Сили протиповітряної оборони (Війська повітряної оборони), Військово-морські сили⁷.

Збройні сили України мали будуватися за принципом розумної достатності. Виходячи з фінансово-економічних можливостей і того, що ЗСУ повністю фінансувалися з державного бюджету, чисельність усіх військ визначалася на рівні 0,8–0,9 % чисельності населення країни, тобто 400–420 тис. осіб⁸. Документ відзначав, що законодавче регулювання в галузі оборони, національної безпеки та військового будівництва здійснює ВРУ, Президент України є Головнокомандувачем ЗСУ. Тоді ж ВРУ постановила створити Раду оборони України як вищий державний орган керівництва обороною і безпекою держави, який розробляє основні напрями воєнної політики та військового будівництва, затвердила склад посадових осіб, які входять до Ради оборони України, а також Положення про Раду оборони України⁹.

ВРУ 6 грудня 1991 р. ухвалила закон «Про оборону України», який встановив засади оборони України, а також повноваження органів державної влади, основні функції та завдання органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, обов'язки підприємств, установ, організацій, посадових осіб, права та обов'язки громадян України у сфері оборони¹⁰ та закон «Про

⁴ Сидоров И. Высшие военно-политические училища СССР (1967–1995 гг.). URL: <https://nsportal.ru/vuz/istoricheskie-nauki/library/2017/06/22/vysshie-voenno-politicheskie-uchilishch-sssr-1967-1995>

⁵ Постанова Верховної Ради України «Про військові формування на Україні». *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 506.

⁶ Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України». *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 51. Ст. 729.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Закон України «Про оборону України». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 9. Ст. 106.

Збройні Сили України», що визначив функції, склад Збройних сил України, правові засади їх організації, діяльності, дислокації, керівництва та управління ними¹¹.

Важливого значення набули становлення і розвиток системи вищої військової освіти (СВВО) безпосередньо в українському контексті. Першочерговим завданням з питань розвитку СВВО стає розроблення нормативно-правової бази та забезпечення її функціонування із врахуванням процесів безперервної підготовки військових кадрів. Ще 23 травня 1991 р. Верховна Рада УРСР прийняла закон «Про освіту», який заклав основу для подальшого розвитку освіти в Україні, яка незабаром стала незалежною¹². Закон усував радянські ідеологічні обмеження для розвитку освіти, але зберіг централізований контроль в освіті, включаючи вищу¹³.

Ключовою новацією закону стало право засновувати недержавні (приватні) вищі навчальні заклади. На додаток, для всіх закладів вищої освіти незалежно від форми власності встановлювались рівні вимоги: ліцензування, акредитація спеціальностей, інституційна акредитація закладів. Закон також запровадив три освітньо-кваліфікаційні рівні вищої освіти: молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста/магістра. Заклади середньої спеціальної освіти набули статусу вищих навчальних закладів (ВНЗ), які здійснювали підготовку молодших спеціалістів, а частина з них – також бакалаврів. Нова класифікація закладів вищої освіти передбачала виділення інституцій різних рівнів: ЗВО, акредитовані на III та IV рівнях (університети, академії, інститути, консерваторії); ЗВО, акредитовані на I та II рівнях (технікуми, училища, коледжі – колишні заклади середньої спеціальної освіти)¹⁴.

Підготовча робота зі створення власної системи військової освіти проводилася в межах усієї військової освіти й офіційно розпочалася в жовтні 1991 р. з організації та проведення за дорученням тодішнього міністра оборони України генерал-майора авіації К. Морозова декількох нарад з метою розроблення підходів до реформування системи військової освіти¹⁵. До цього, починаючи від серпня 1991 р., у середовищі військових фахівців з ініціативи начальника навчального відділу Київського вищого танкового інженерного училища Ю. Прокоф'єва відбувалось активне обговорення на громадських засадах проблеми реформування військової освіти. Результатом цих нарад стало створення спеціальної комісії з представників Міністерства оборони України, військових навчальних закладів та науковців для розробки Концепції системи військової освіти України. Головною метою документа було створення цілісної СВО, яка спрямована на забезпечення безперервної підготовки військових кадрів, зменшення витрат на їхню підготовку шляхом скорочення з 34 ВВНЗ (вищих військових навчальних закладів) до 9 ВВНЗ¹⁶.

Уперше реформування системи підготовки офіцерських кадрів було визначено Наказом МОУ № 133 «Про реформування системи військової освіти в Україні»

¹¹ Закон України «Про Збройні Сили України». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 9. Ст. 108.

¹² Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1991. № 34. Ст. 451.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Реформа військової освіти: концепція, стан, проблеми, перспективи. Київ, 1993. С. 6–17.

¹⁶ Там само.

від 25 липня 1992 р.¹⁷. У ньому йшлося про формування Академії Збройних сил України (на базі ліквідованої Військової академії протиповітряної оборони Сухопутних військ імені Маршала СРСР О. Василевського у Києві), 3-х міжвидових і 5 видових військових навчальних закладів, 3-х відділень, 2-х факультетів військової підготовки, 2-х військових факультетів та 39-ти військових кафедр у вищих навчальних закладах Міністерства освіти і науки¹⁸.

Кабінет Міністрів України 19 серпня 1992 р. прийняв Постанову № 490 «Про реформу системи військової освіти». З метою удосконалення підготовки висококваліфікованих фахівців для ЗСУ, український уряд постановляв створити 9 вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ): Академію Збройних Сил України, Харківський військовий університет, Київський військовий гуманітарний інститут, Київський військовий інститут управління та зв'язку, Харківський інститут льотчиків Військово-Повітряних Сил, Київський інститут Військово-Повітряних Сил, Київський інститут Сухопутних військ, Одеський інститут Сухопутних військ, Севастопольський військово-морський інститут. Поміж тим постановою було перейменовано 4 та ліквідовано 17 ВВНЗ після завершення в них навчання або переведення курсантів і слухачів в інші виші¹⁹.

У процесі проведених реформ СВВО упродовж 1992–1993 рр. виникали труднощі через брак необхідних нормативно-правових документів у воєнній сфері, прискорені процеси щодо оптимізації ВВНЗ, відтік наукових та науково-педагогічних кадрів, руйнування навчально-матеріальної бази скорочених вишів, недостатню кількість навчального матеріалу (підручників, посібників тощо). Усе це знижувало якість навчального процесу. Як підкреслив Президент України Л. Кучма, під час наради у грудні 1994 р. в МОУ, реформаторські дії 1992–1993 рр. призвели до руйнування системи військової освіти²⁰. Тому впродовж 1994–1996 рр. проведено заходи щодо реформування СВВО на підставі прийнятої державної національної програми «Освіта» (Україна XXI ст.)²¹. У програмі було визначено стратегічні завдання та основні напрями реформування СВВО, в результаті її виконання було ухвалено важливі нормативно-правові документи, серед них: Указ Президента України щодо основних напрямів реформування вищої освіти в Україні²², спільні Накази МОУ та МОН²³. Це спонукало до розробки нових навчальних програм

¹⁷ Про реформування системи військової освіти в Україні: Наказ Міністра оборони України від 25 липня 1992 року № 133 (з додатками). Київ, 1992.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про реформу системи військової освіти», 19 серпня 1992 р. № 490. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/490-92-%D0%BF/ed19920819#Text>

²⁰ Кучма Л. Україні потрібні не потішні війська, а повноцінна армія. *Урядовий кур'єр*. 1996. 17 грудня. С. 3–4.

²¹ Про державну національну програму «Освіта» (Україна XXI століття): Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 року № 896. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п#Text>

²² Про основні напрями реформування вищої освіти в Україні: Указ Президента України від 12 вересня 2005 року № 835/95. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/832/95#Text>

²³ Про організацію ліцензування, атестації та акредитації підготовки військових фахівців: Наказ Міністерства Оборони України та Міністерства освіти України від 18 квітня 1996 року № 93/123. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>

відповідно до спеціальностей, до підготовки науково-педагогічних кадрів, активізації роботи зі створення навчальної та наукової літератури ВВНЗ, навчально матеріальної бази, впровадження ліцензування, акредитації та атестації ВНЗ за державними стандартами²⁴.

Уже в січні 1997 р. Указом Президента України була затверджена державна Програма будівництва та розвитку ЗСУ на період до 2005 р., яка передбачала реалізацію таких основних завдань:

- підвищення ефективності державного управління військовою сферою;
- приведення структури ЗСУ, їх чисельності та завдань у відповідність з національними інтересами держави та її міжнародними зобов'язаннями;
- досягнення оптимальності та збалансованості ЗСУ;
- перехід до нової системи комплектування ЗСУ;
- підняття їх технічного рівня озброєності²⁵.

Окрім того, до програми було внесено деякі питання щодо удосконалення СВО, зокрема створення дієвої системи СВО, оптимізація ВВНЗ та інтеграція її з цивільною освітою. У програмі передбачалось виконати завдання за трьома етапами: перший – 1996–1998 рр., другий – 1998–2000 рр. і третій – 2001–2005 рр.²⁶.

На першому етапі приймаються ключові нормативно-правові документи, що стосуються СВВО. Зокрема, у грудні 1997 р. була затверджена Концепція військової освіти в Україні та перелік вищих навчальних закладів, що входять до єдиної системи військової освіти, яка спрямована на збереження досягнень вищої військової школи України, її науково-педагогічного потенціалу, забезпечення якості підготовки військових фахівців відповідно до сучасних вимог, зменшення витрат на їхню підготовку, формування і забезпечення розвитку високих моральних якостей громадянина України та захисника Батьківщини²⁷.

Вища освіта військових фахівців визначалася як ступенева освіта на базі повної загальної середньої освіти, яка здійснюється у ВВНЗ за ліцензією на підготовку військових фахівців усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів (молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр) та за освітньо-професійними програмами, які відповідають вимогам державних стандартів освіти та передбачають державну атестацію випускників і отримання ними документа про освіту державного зразка²⁸.

Прописувалося, що вимоги до змісту, обсягу і рівня підготовки військових фахівців встановлюються відповідно до потреб збройних сил та інших військових формувань України, державних стандартів освіти, які є основою оцінки освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня фахівців, незалежно від форм одержання освіти.

---

show/z0223-96#Text; Про зміни термінів підготовки курсантів у військових навчальних закладах Міністерства Оборони України: спільний Наказ Міністра оборони України та Міністерства освіти України від 20 травня 1995 року №131/145.

²⁴ Там само.

²⁵ Державна програма реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 р. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Державна_програма_будівництва_та_розвитку_Збройних_Сил_України_на_період_до_2005_року

²⁶ Там само.

²⁷ Постанова Кабінету Міністрів України «Про створення єдиної системи військової освіти» від 15 грудня 1997 р. № 1410. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-97-%D0%BF/ed19971215#Text>

²⁸ Там само.

За призначенням встановлювалися тактичний, оперативно-тактичний та оперативно-стратегічний рівні підготовки військових фахівців. Водночас закріплювалися такі рівні вищої військової освіти: військова освіта за програмою молодших спеціалістів; вища військово-спеціальна освіта; вища військова оперативно-тактична освіта; вища військова оперативно-стратегічна освіта²⁹.

Зрештою, в Концепції містився й перспективний план розвитку військової освіти в Україні, яка передбачала три етапи: перший – 1997–1998 рр., другий етап – 1999–2000 рр. та третій – після 2000 р. Кожний етап передбачав досягнення певної мети, а в результаті її виконання до 2000 р. мало бути створено єдину СВО та її інтеграцію із загальнодержавною системою освіти; визначення переліку спеціальностей та обсягів підготовки військових фахівців, у тому числі за програмами підготовки офіцерів запасу; усунення наявних паралельних структур для підготовки фахівців за спорідненими спеціальностями для рбройних сил та інших військових формувань³⁰.

Отже, на першому етапі реалізації цієї концепції ухвалюють нормативно-правові документи, які мають важливі значення у формуванні СВВО, зокрема Наказ міністра оборони № 313 від 17 серпня 1998 р., яким була затверджена Концепція кадрової політики в збройних силах на період до 2005 р. та наказ міністра освіти України від 31 липня 1998 р. № 285 «Про порядок розробки складових нормативного та навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців з вищою освітою». Так, СВВО була сформована до умов забезпечення ЗСУ необхідними військовими кадрами, а процес їхньої підготовки був спрямований на реалізацію нових державних стандартів вищої освіти: освітньо-кваліфікаційної характеристики фахівця, освітньо-професійної програми підготовки фахівця, засобів діагностики рівня якості освітньо-професійної підготовки фахівця³¹. Також цінною в цьому контексті була постанова Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 р. № 963, яка затверджувала перелік посад педагогічних та науково-педагогічних працівників, зокрема у вищій військовій освіті³².

Вагомим моментом для подальшого становлення СВВО стало прийняття українським парламентом 17 січня 2002 р. Закону України «Про вищу освіту», що був спрямований на врегулювання суспільних відносин у галузі навчання, виховання, професійної підготовки громадян України та встановлював правові, організаційні, фінансові та інші засади функціонування системи вищої освіти, створював умови для самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства і держави у кваліфікованих фахівцях³³. Зокрема, у законі прописувалося поняття вищої освіти, яким визначався рівень освіти, що здобувається особою у вищому

²⁹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про створення єдиної системи військової освіти»...

³⁰ Там само.

³¹ Наказ Міністерства освіти України № 285 від 31.07.1998 «Про порядок розробки складових нормативного та навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців з вищою освітою». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0285281-98#Text>

³² Постанова Кабінету Міністрів України № 963 від 14.06.2000 р. «Про затвердження переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2000-%D0%BF/ed20000614#Text>

³³ Закон України «Про вищу освіту» 2984-III від 17.01.2002. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 20.

навчальному закладі в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, який ґрунтується на повній загальній середній освіті й завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації³⁴.

Водночас ВНЗ у документі визначався як освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє відповідно до законодавства про освіту, реалізує відповідно до наданої ліцензії освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до їхнього покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову та науково-технічну діяльність. Порушувався у законі й аспект вищої військової освіти – трактувалося поняття «курсант», під яким розумілася особа, яка в установленому порядку зарахована до військового вищого навчального закладу і навчається з метою здобуття освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівнів³⁵.

У 2002 р. було підготовлено ще два документи, які стосувалися прямо чи опосередковано регулювання вищої військової освіти. Так, 8 травня було підготовлено наказ Міністерства оборони України та Міністерства освіти і науки України № 155/291, яким затверджувалася Інструкція з планування та обліку діяльності науково-педагогічних (педагогічних) працівників вищих військових навчальних закладів (ВНП ВНЗ, навчальних центрів ЗСУ).

З-поміж іншого, затверджена Інструкція визначала організацію планування та обліку навчальної, методичної, наукової та науково-технічної діяльності, а також норми навчального навантаження науково-педагогічних (педагогічних) працівників, і поширювалася на ВВНЗ I–IV рівнів акредитації, військові інститути при вищих навчальних закладах та на військові інститути у складі вищих навчальних закладів (ВВНЗ), а також на кафедри військової підготовки (факультети військової підготовки, відділення військової підготовки) вищих навчальних закладів (ВНП ВНЗ) та навчальні центри ЗСУ. Перелік основних видів методичної, наукової та науково-технічної діяльності, а також обсяг часу, що виділявся на їх проведення, визначалися з урахуванням рекомендацій МОУ та МОН України³⁶.

17 серпня цього ж року було підготовлено й постанову Кабінету Міністрів України № 1134, що затверджувала нормативи чисельності студентів (зокрема курсантів), аспірантів (зокрема ад'юнктів), докторантів, здобувачів наукового ступеня кандидата наук, слухачів, інтернів на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника у вищих навчальних закладах III і IV рівня акредитації та вищих навчальних закладах післядипломної освіти державної форми власності³⁷.

³⁴ Там само.

³⁵ Там само.

³⁶ Наказ Міністерства оборони України та Міністерства освіти і науки України № 155/291 від 08.05.2002 «Про затвердження Інструкції з планування та обліку діяльності науково-педагогічних (педагогічних) працівників вищих військових навчальних закладів (військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, навчальних центрів Збройних Сил України)». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0452-02/ed20020508#Text>

³⁷ Постанова Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2002 року № 1134 «Про затвердження нормативів чисельності студентів (курсантів), аспірантів (ад'юнктів), докторантів, здобувачів наукового ступеня кандидата наук, слухачів, інтернів (клінічних ординаторів) на одну

Міністерство освіти і науки України 5 лютого 2003 р. видало наказ № 60 «Про затвердження Примірного статуту вищого навчального закладу», який став методичною допомогою вищим навчальним закладам, в тому числі військовим, при розробці статутів, на підставі яких ВНЗ діяли згідно із законом «Про вищу освіту». МОН рекомендували закладам формувати свої статутні документи із таких складових: загальна частина; права та обов'язки управління ВНЗ; обсяг цивільної правоздатності; управління ВНЗ; органи громадського самоврядування; майно та кошти ВНЗ; порядок звітності, контролю за здійсненням фінансово-господарської діяльності; концепція освітньої діяльності; порядок внесення змін до статуту ВНЗ; порядок реорганізації та ліквідації ВНЗ³⁸.

Важливо наголосити, що документ передбачав наявність у статутах ВНЗ, включно із військовими, положення про автономію та самоврядування управління ВНЗ, поєднання колегіальних та єдиноначальних засад, незалежності закладів від політичних партій, громадських та релігійних організацій³⁹.

Важливим етапом для розвитку ВВО в Україні, погодження її нормативної бази із Законом України «Про вищу освіту» та впровадження єдності організації, планування та методики здійснення підготовки осіб офіцерського складу у ВВНЗ став наказ Міністерства оборони України № 221 від 21 червня 2004 р. про затвердження «Положення про вищі військові навчальні заклади Збройних Сил України».

Так, у законі ВВНЗ ЗСУ визначались як суб'єкти освітньої діяльності у СВО, інтегровані в державну систему освіти та створені з метою задоволення потреб ЗСУ та центральних органів виконавчої влади у військових фахівцях. Водночас у «Положенні про вищі військові навчальні заклади Збройних Сил України» визначені основні засади діяльності ВВНЗ, окреслено їх мету та завдання, зокрема узгоджені питання структури ВВНЗ, їхнього управління, учасників навчально-виховного процесу (визначення їхнього статусу, а також прав та обов'язків), міжнародних зв'язків, фінансово-господарської діяльності. Ще одним важливим рішенням у цьому ключі було затвердження Інструкції про організацію освітньої діяльності у ВВНЗ ЗСУ та ВНП ВНЗ, здійснене спільним наказом МОУ та МОН від 13 квітня 2005 р. №221/217⁴⁰, яка анулювала наказ МОУ від 30 жовтня 1998 р. № 399⁴¹.

штатну посаду науково-педагогічного працівника у вищих навчальних закладах III і IV рівня акредитації та вищих навчальних закладах післядипломної освіти державної форми власності». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2002-%D0%BF/ed20020817#Text>

³⁸ Там само.

³⁹ Наказ Міністерства освіти і науки України від 05 лютого 2003 року № 60 «Про затвердження Примірного статуту вищого навчального закладу». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060290-03#Text>

⁴⁰ Спільний наказ Міністерства оборони України та Міністра освіти і науки України від 13 квітня 2005 року № 221/217 «Про затвердження Інструкції про організацію освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах Збройних Сил України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0574-05#Text>

⁴¹ Про затвердження Інструкції про організацію освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах Міністерства Оборони України: Наказ Міністерства Оборони України від 30.10.1998 року № 399. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0784-98#Text>

Зокрема, в Інструкції відзначалось, що освітня діяльність у ВВНЗ реалізується у вигляді навчально-виховного процесу, передбачає навчальну, виховну, методичну роботу та наукову і науково-технічну діяльність. Сам навчально-виховний процес у ВВНЗ визначався як система організаційних та педагогічних заходів, що спрямовані на реалізацію стандартів вищої освіти як сукупності норм, які визначають зміст вищої освіти, зміст навчання, засоби діагностики якості вищої освіти військових фахівців та нормативний термін навчання. Водночас наголошувалось, що навчально-виховний процес у ВВНЗ забезпечує можливість здобуття курсантами (слухачами, студентами) знань, умінь і навичок у гуманітарній, соціальній, науково-природничій, технічній та військовій сферах, необхідних для професійної діяльності, та їх інтелектуального, морального, духовного, естетичного і фізичного розвитку⁴².

Стверджувалося, що систему стандартів вищої освіти – основи оцінки якості вищої освіти та професійної підготовки, а також якості освітньої діяльності ВНЗ незалежно від їхніх типів, рівнів акредитації та форм навчання – становлять державний стандарт вищої освіти, галузеві стандарти вищої освіти та стандарти вищої освіти ВНЗ⁴³. Також в Інструкції порушувалися питання, пов'язані з організацією та проведенням навчальної роботи, її особливостями при заочній та екстернатній формі навчання, контролем та оцінкою якості навчання, державною атестацією випускників, виховною, методичною, науковою та науково-технічною роботою у ВВНЗ, підготовкою та підвищенням кваліфікації керівного складу та наукових і науково-педагогічних працівників, навчально-матеріальною базою ВВНЗ⁴⁴.

Порядок відшкодування курсантами витрат, пов'язаних з їх утриманням у ВВНЗ або у ВНП ВНЗ був затверджений Постановою КМУ № 964 від 12 липня 2006 р. Зокрема, відшкодування на користь Міноборони України та інших силових структур передбачалися у разі дострокового розірвання контракту на проходження військової служби (навчання) у зв'язку з небажанням продовжувати навчання або порушенням дисципліни, а також у разі відмови від подальшого проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу після закінчення ВВНЗ⁴⁵.

Важливо і те, що 13 грудня 2006 р. КМУ своєю постановою № 1719 встановив перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у ВНЗ за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра, серед яких були і військові науки за шифром галузі 1601 – «військові науки, національна безпека, безпека державного кордону»⁴⁶. Відповідні зміни було внесено 25 грудня 2006 р. до постанови українського уряду від 24 травня 1997 р. № 507 від 24 травня 1997 р. «Про перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних

⁴² Спільний наказ Міністерства оборони України та Міністра освіти і науки України від 13 квітня 2005 року № 221/217...

⁴³ Там само.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2006 року № 964 «Про затвердження Порядку відшкодування курсантами та особами офіцерського складу витрат, пов'язаних з їх утриманням у вищих навчальних закладах». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-2006-%D0%BF/ed20060712#Text>

⁴⁶ Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2006 р. № 1719 «Про перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1719-2006-%D0%BF/ed20061213#Text>

зкладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями», у якій поруч з іншими напрямами та спеціальностями затверджувався напрям підготовки з військових наук за освітньо-кваліфікаційними рівнями «молодший спеціаліст», «бакалавр», «спеціаліст» та «магістр» з уточненням, що конкретний перелік спеціальностей визначається Міністерством оборони України за погодженням з Міносвіти⁴⁷.

Одним із напрямів розвитку СВВО стала інтеграція з військової освіти та науки шляхом створення у ВВНЗ наукових центрів через Постанову КМУ від 26 квітня 2007 р. № 666 «Про заходи щодо оптимізації мережі науково-дослідних установ Збройних Сил України»⁴⁸. Так інтеграція військової освіти і науки отримала новий розвиток щодо удосконалення навчального процесу у ВВНЗ, оновлення їх навчально-матеріальної бази, впровадження передових методів, методик у підготовці військових кадрів.

Указ Президента України, що вийшов 10 грудня 2008 р. стосувався Положення про проходження громадянами України військової служби у ЗСУ, яка в тому числі порушувала питання й вищої військової освіти, зокрема що стосується навчання військовослужбовців військової служби за контрактом у ВВНЗ. Окрім того, після закінчення ВВНЗ наголошується на обов'язковому укладанні контракту терміном на 5 років для проходження військової служби на посадах офіцерського складу⁴⁹.

Важливим кроком в інтеграції СВО України включно із військовою, до Європейського простору вищої освіти стає наказ МОН України прийнятий у жовтні 2009 р., яким покладено запровадження впродовж 2009–2010 рр. в Україні Європейської кредитно-трансферної системи (ЄКТС)⁵⁰. Внаслідок цього 26 лютого 2010 р. з'явилися методичні рекомендації щодо запровадження ЄКТС та її ключових документів у ВНЗ. Мета, визначена в документі, – забезпечення якості вищої освіти та інтеграція національної системи вищої освіти в європейську та світову освітню спільноту. Для цього передбачалося запровадження стандартів, рекомендацій та основних інструментів мобільності Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), що сприяло б сумісності, визнанню періодів та термінів навчання у вищих навчальних закладах. Одним із новаторських підходів в рекомендації була накопичувальна бальна шкала оцінювання знань (яка передбачала 100-бальну систему) та введення обліку навчального навантаження у кредитах ECTS⁵¹.

⁴⁷ Постанова Кабінету Міністрів України від 24 травня 1997 р. № 507 «Про перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-97-%D0%BF/ed19970524#Text>

⁴⁸ Гусак Ю., Кліщевський М. Становлення системи воєнно-наукових досліджень у незалежній Україні: 1991–2013 роки. *Наука і оборона*. № 4. 2013. С. 36.

⁴⁹ Указ Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153 «Про затвердження Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008/ed20081210#Text>

⁵⁰ Наказ Міністерства освіти і науки України від 16 жовтня 2009 року № 943 «Про запровадження у вищих навчальних закладах України Європейської кредитно-трансферної системи». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0943290-09#Text>

⁵¹ Лист Міністерства освіти і науки України від 22 лютого 2010 року № 1/9-119 «Про методичні рекомендації щодо запровадження Європейської кредитно-трансферної системи та її ключових документів у вищих навчальних закладах». URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/6810/

Важливим документом у сфері проведення військової підготовки студентів ВНЗ за програмою підготовки офіцерів запасу стала постанова українського уряду від 1 лютого 2012 р., якою затверджувався відповідний його порядок. Наголошувалося, що військовий вишкіл можуть проходити студенти за умови відповідності напряму їхньої підготовки у ВНЗ військово-обліковій спеціальності, за якою поводитьсь підготовка офіцерів запасу. Зрештою, перелік ВНЗ та ВВНЗ, на базі яких проводиться військовий вишкіл, наводився в додатку до Порядку та включав 33 од.⁵².

Міністерство оборони України 19 червня 2012 р. своїм наказом № 408 затвердило перелік спеціальностей та спеціалізацій, за якими планувалося здійснювати підготовку військових фахівців у ВВНЗ та ВНП ВНЗ за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями. Документ містив 11 галузей знань, 25 спеціальностей та 44 спеціалізації у сферах освіти, гуманітарних наук та мистецтва, природничих наук, інженерії, транспорту, власне військових наук та безпеки⁵³.

Початок російської агресії проти України навесні 2014 р. вивела на порядок денний питання нагального вдосконалення системи вищої військової освіти. Врешті керівництво держави та підпорядкованих міністерств дійшли до висновку переглянути Закони України, нормативно-правові документи у сфері оборони, зокрема в підготовці військових кадрів, змінивши вектор до набуття членства в НАТО, який був знівельований попереднім урядом.

Варто наголосити, що 1 липня 2014 р. ВРУ ухвалила новий закон «Про вищу освіту», який автоматично скасовував попередній документ 2002 р. Серед новацій, які запропонував закон, передбачалися: створення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО) – незалежного органу, який має контролювати якість освіти; академічну автономію ЗВО; фінансову та господарську автономію ЗВО; дієве студентське (курсантське) самоврядування; прозорість діяльності ЗВО; п'ять ступенів вищої освіти (молодший бакалавр, бакалавр, магістр, доктор філософії / доктор мистецтва, доктор наук, освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста скасовано); активніша боротьба з плагіатом; інтенсивніша академічна мобільність; державна мова викладання; проведення вступною кампанії лише через ЗНО; гарантоване цільове фінансування наукових розробок в університетах, які отримують статус національного або дослідницького тощо⁵⁴.

Плідним в контексті законодавчого врегулювання системи вищої, в тому числі військової, освіти став 2015 р. Прозорості вищої освіти, зокрема воєнної, посприяв наказ Міністерства освіти і науки України № 166 від 19 лютого 2015 р., яким вносились зміни до Закону України «Про вищу освіту», зокрема в частині оприлюднення на офіційних вебсайтах навчальних закладів (а також на інформаційних стендах навчальних закладів, у засобах масової

⁵² Постанова Кабінету Міністрів України від 01 лютого 2012 р. № 48 «Про затвердження Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-2012-%D0%BF/ed20120201#Text>

⁵³ Наказ Міністерства оборони України від 19 червня 2012 р. № 408 «Про затвердження переліків спеціальностей та спеціалізацій, за якими здійснюється підготовка військових фахівців у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1154-12/ed20120619#Text>

⁵⁴ Закон України від 01 липня 2014 року «Про вищу освіту». *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37–38. Ст. 2004.

інформації та будь-який інший спосіб) інформації про процедури та результати прийняття рішень під час здійснення навчально-виховного процесу у сфері вищої освіти, крім інформації з обмеженим доступом, перелік якої встановлений Законом України «Про доступ до публічної інформації», офіційні документи, що стосуються діяльності ВНЗ (статут, матеріали з організації освітнього процесу, кошториси, фінансові звіти, інформації про використання бюджетних коштів у розрізі програм, штатні розписи, інформації про проведення тендерних процедур тощо). Також цьому наголошувалося на необхідності систематичного оновлення та підтриманні в актуальному стані вищезазначених даних. Крім того, керівникам ВНЗ, зокрема й військових, рекомендувалося щорічно протягом 30 днів від дня подання за місцем роботи декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік за формою, встановленою Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції», оприлюднювати їх на офіційних вебсайтах ВНЗ на термін, не менше одного року⁵⁵.

29 квітня 2015 р. вийшла постанова КМУ № 266, що затверджувала перелік галузей знань та спеціальностей, за якими з 1 вересня 2015 р. здійснювалася підготовка здобувачів вищої освіти, у якій в рамках галузі знань «воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону» (шифр галузі – 25) затверджувалися такі спеціальності: 251 – державна безпека; 252 – безпека державного кордону; 253 – військове управління (за видами збройних сил); 254 – забезпечення військ (сил); 255 – озброєння та військова техніка. 11 лютого 2017 р. до цього переліку додали ще спеціальність зі шифром 256 – національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)⁵⁶.

Надзвичайно важливим для подальшого розвитку вищої військової освіти в Україні став наказ Міністерства оборони № 240 від 27 травня 2015 р. «Про затвердження Положення про вищі військові навчальні заклади», який скасував попередній наказ МОУ № 350 від 3 червня 2014 р.⁵⁷. Це положення визначало повноваження ВВНЗ, їх структуру, склад учасників освітнього процесу, права та обов'язки особового складу, їхні міжнародні зв'язки та фінансово-господарську діяльність⁵⁸.

Спільний Наказ Міноборони України та МОН України № 719/1289 з'явився 14 грудня 2015 р. Він затверджував Інструкцію про організацію військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу, що поруч із загальними положеннями в нормувувала організацію відбору громадян для проходження військового вишколу, проведення останнього, як і навчального збору в межах

⁵⁵ Наказ Міністерства освіти і науки України від 19 лютого 2015 року № 166 «Деякі питання оприлюднення інформації про діяльність вищих навчальних закладів». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0166729-15#Text>

⁵⁶ Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF/ed20150429#Text>

⁵⁷ Про затвердження Положення про вищі військові навчальні заклади: Наказ Міністерства оборони України від 03 червня 2014 року № 350. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0671-14#Text>

⁵⁸ Наказ Міністерства оборони України від 27 травня 2015 року № 240 «Про затвердження Положення про вищі військові навчальні заклади». URL: *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0706-15#Text>

реалізації програми підготовки, здійснення контрольних заходів для визначення рівня засвоєння громадянами навчального матеріалу та рівня їхньої підготовленості до виконання обов'язків за посадами відповідної військово-облікової спеціальності⁵⁹.

Зрештою, 21 грудня 2015 р. Наказом Міністерство оборони України № 744 затверджувалася Концепція дистанційного навчання у ЗСУ, що стало важливим кроком у справі реформи системи військової освіти, а саме наближення останньої до сучасних вимог та перспектив розвитку теорії і практики збройної боротьби шляхом впровадження безперервної ступеневої системи навчання військових фахівців «протягом усього життя». Сам термін «дистанційне навчання» визначався в документі як «особлива форма цілеспрямованого процесу засвоєння знань, умінь та навичок, відмінною особливістю якого є взаємодія віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій»⁶⁰.

Актуальність його впровадження до системи підготовки військових фахівців ЗСУ в документі обумовлювалася потребою постійного удосконалення професійних знань, умінь та навичок сучасного військовослужбовця в умовах динамічності змін сьогодення; використанням новітніх інформаційних технологій у сучасному озброєнні та військовій техніці; необхідністю якісної та гнучкої системи підготовки висококваліфікованих кадрів в ситуації переходу ЗСУ на переважно контрактний принцип комплектування; потребою скорочення витрат на організацію та забезпечення процесу навчання. Серед основних принципів, на які мало опиратися впровадження дистанційного навчання, визначити: гнучкість, модульність, паралельність із виконанням службових обов'язків, економічність, технологічність, інтернаціональність, підтримання якості освіти на високому рівні⁶¹.

Наказом МОУ 12 січня 2016 р. затверджувалася й Інструкція, що визначала порядок організації та проведення військового (флотського) стажування, навчальної, виробничої, ремонтної, корабельної, інших видів практики курсантів (слухачів, студентів) ВВНЗ та ВНП ВНЗ, які навчаються для потреб ЗСУ⁶². Стажування та практика визначалися складовою практичної підготовки військових фахівців різних ступенів вищої освіти для ЗСУ, інших органів державної влади України, до сфери управління яких належать військові формування. А проте, як зазначалося в Інструкції, якщо метою стажування є набуття та вдосконалення курсантами (слухачами) необхідних знань, умінь та практичних навичок у виконанні обов'язків за

⁵⁹ Наказ Міністерства оборони України та Міністерства освіти і науки України від 14 грудня 2015 року № 719/1289 «Про затвердження Інструкції про організацію військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу» (зі змінами). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1678-15#Text>

⁶⁰ Наказ Міністерства оборони України від 21 грудня 2015 року № 744 «Про затвердження Концепції дистанційного навчання у Збройних Силах України». URL: <http://adl.nuou.org.ua/kerivni-dokumenti/>

⁶¹ Там само.

⁶² Наказ Міністерства оборони України від 12 січня 2016 року № 5 «Про затвердження Інструкції про порядок організації і проведення військового (флотського) стажування, навчальної, виробничої, ремонтної, корабельної та інших видів практики курсантів (слухачів, студентів) вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z0191-16#Text>

відповідною посадою у військових частинах (установах, організаціях) ЗСУ або у військових формуваннях, що підпорядковані іншим державним органам виконавчої влади України, то практики – набуття курсантами (слухачами, студентами) умінь та практичних навичок у виконанні технологічних операцій з технічного обслуговування та ремонту озброєння і військової техніки (ОВТ), реалізації службових завдань військово-професійної діяльності⁶³.

Про вдосконалення підготовки офіцерських кадрів тактичного рівня та сержантського (старшинського) складу у ВВНЗ та ВВП ВНЗ йшлося в наказі Міністерства оборони України № 216 від 25 квітня 2016 р., яким передбачалося узгодження змісту підготовки відповідних військових кадрів з Організаційно-методичними рекомендаціями з розробки основних нормативних документів, що регламентують навчання курсантів (студентів) у ВВНЗ та ВВП ВНЗ, починаючи з 2016/2017 н. р., з урахуванням нових поглядів на види, форми і способи застосування військ (сил), завдань, до виконання яких вони готуються, досвіду застосування військ у проведенні антитерористичної операції та сучасних воєнних конфліктах⁶⁴.

Водночас особливості зарахування на навчання до ВВНЗ та ВВП ВНЗ для підготовки військових фахівців тактичного рівня в умовах особливого періоду затверджувалися у відповідному наказі МОУ № 248 від 11 травня 2016 р. Зокрема відзначалося, що ВВНЗ, в яких здійснюється підготовка громадян на посади осіб офіцерського та сержантського (старшинського) складу для проходження військової служби за контрактом у ЗСУ та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, мають право на конкурсній основі зараховувати на навчання осіб, які відповідають Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», Положенню про проходження громадянами України військової служби у ЗСУ (зі змінами), затвердженому Указом Президента України від 10 грудня 2008 р. № 1153, та нормативно-правовим актам МОУ і МОН, що встановлюють вимоги до кандидатів на навчання. Наказ також визначав строки прийому заяв та документів, вступних випробувань, конкурсного відбору та зарахування на навчання, вимоги щодо кандидатів, які мають право брати участь у конкурсі⁶⁵.

Крім того, 19 жовтня 2016 р. наказом Міністерства оборони України та МОН України було затверджено й Інструкцію, що визначала порядок заміщення на конкурсній основі військовослужбовцями та працівниками вакантних посад НПП ВВНЗ та ВВП ВНЗ. Наголошувалося, що решта посад військовослужбовців у ВВНЗ та ВВП ВНЗ, військова служба яких не пов'язана з науково-педагогічною діяльністю, заміщується військовослужбовцями відповідно до Положення про

⁶³ Наказ Міністерства оборони України від 12 січня 2016 року № 5...

⁶⁴ Наказ Міністерства оборони України від 25 квітня 2016 року № 216 «Про вдосконалення підготовки офіцерських кадрів тактичного рівня та сержантського (старшинського) складу у вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0216322-16#Text>

⁶⁵ Наказ Міністерства оборони України від 11 травня 2016 року № 248 «Про затвердження Особливостей прийому на навчання до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів для підготовки військових фахівців тактичного рівня в умовах особливого періоду». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0776-16#Text>

проходження громадянами України військової служби у ЗСУ, затвердженого Указом Президента України від 10 грудня 2008 р. № 1153 (зі змінами)⁶⁶.

Зрештою, 4 квітня 2017 р. наказом Міністерства оборони України унормувалися організація та проведення підвищення кваліфікації військовослужбовців, працівників ЗСУ та державних службовців Міністерства оборони України та Збройних сил України, який 19 липня 2018 р. був вдосконалений та доповнений ще одним наказом оборонного відомства⁶⁷.

ВРУ 5 вересня 2017 р. ухвалила новий Закон України «Про освіту», який став новим щаблем для модернізації освітнього процесу в Україні, підвищення його якості та відповідності вимогам часу⁶⁸. 27 листопада 2017 р. з'явився ще один наказ Міністерства оборони України, який врегулював деякі питання управління ВВНЗ та ВВП ЗВО та військовими ліцеями: їх структуру підпорядкованості та розподіл основних завдань і функцій між структурними підрозділами Міністерства оборони України та Генерального штабу ЗСУ, іншими органами військового управління з питань управління військовою освітою⁶⁹.

У 2018 р. побачили світ ще два важливі для розвитку вищої військової освіти в Україні документи: наказ Міністерства оборони України та Міністерства освіти і науки України від 23 лютого 2018 р. № 82, що затверджував Типові нормативи для розробки штатів (штатних розписів) ВВНЗ, ВВП ЗВО та військових ліцеїв⁷⁰, та наказ цих же двох відомств від 15 серпня 2018 р., який затверджував Положення про ВВП ЗВО. Зокрема, останній документ визначав повноваження органів управління ВВП (військові інститути, військові коледжі, факультети, відділення військової підготовки, кафедри військової підготовки, кафедри медицини катастроф та військової медицини) ЗВО, особливості організації та здійснення освітньої діяльності

⁶⁶ Наказ Міністерства оборони України та Міністерства освіти і науки України від 19 жовтня 2016 року № 542/1255 «Про затвердження Інструкції про порядок заміщення на конкурсній основі вакантних посад науково-педагогічних працівників у вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів, що належать до сфери управління Міністерства оборони України». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1461-16/ed20161019#Text>

⁶⁷ Наказ Міністерства оборони України від 19 липня 2018 року № 353 «Про внесення змін до наказу Міністерства оборони України від 04.04.2017 № 202 «Про організацію та проведення підвищення кваліфікації військовослужбовців, працівників Збройних Сил України та державних службовців Міністерства оборони України та Збройних Сил України». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiawLzQgbDvAhVmhosKHVIWBs8QFJAegQIAhAD&url=https%3A%2F%2Fwww.mil.gov.ua%2Fcontent%2Fmou_orders%2F353_nm_2018.pdf&usg=AOvVaw1p19dcAHVuQSY11g-37IZM

⁶⁸ Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. 2145-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/ed20170905#Text>

⁶⁹ Наказ Міністерства оборони України від 27 листопада 2017 року № 621 «Деякі питання управління вищими військовими навчальними закладами Міністерства оборони України та військовими навчальними підрозділами закладів вищої освіти». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0621322-17#Text>

⁷⁰ Наказ Міністерства оборони України та Міністерства освіти і науки України від 23 лютого 2018 року № 82 «Про затвердження Типових нормативів для розробки штатів (штатних розписів) вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти та військових ліцеїв». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0340-18#Text>

в них, порядок проходження особовим складом військової служби, використання військового майна, озброєння та військової техніки⁷¹.

Поруч із нормативним врегулюванням вищої військової освіти в Україні вдалося оптимізувати та підтримати на високому належному рівні функціонування мережі ВВНЗ та ВПН ЗВО, яка станом на середину 2019 р. нараховувала 12 ВВНЗ та ВПН ЗВО (2 університети, 4 академії, 6 військових інститутів), 31 кафедру військової підготовки (5 – офіцерів кадру, 26 – офіцерів запасу), 4 військові коледжі сержантського (старшинського) складу ВВНЗ, а три заклади мають статус «Національних»: Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба та Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного⁷².

Так, упродовж 1990–2018 рр. було сформовано нормативно базу для діяльності системи вищої військової освіти, яка дозволила вдало оптимізувати ту освітньо-наукову складову, її матеріальну базу, яка залишилася незалежній Україні у спадок від СРСР, і не лише зберегти її на належному рівні, але й удосконалити, зробити її відповідною до викликів сучасності, при цьому не понижуючи якості. Особливо чимало нововведень було здійснено після 2014 р. – з початком новітньої російсько-української війни, яка зробила нагальною потребу реформування ЗСУ, зосібна у справі підготовки військових кадрів, а також в контексті трансформації всієї системи освіти в Україні за західними зразками.

⁷¹ Наказ Міністерства освіти і науки України та Міністерства оборони України від 15 серпня 2018 року № 910/412 «Про затвердження Положення про військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1229-18#Text>

⁷² Климченко К. Під час цьогорічної вступної кампанії конкурс на окремі військові спеціальності перевищував 4 особи на місце. *АрміяInform*. 2019. 4 вересня. URL: <https://armyinform.com.ua/2019/09/pid-chas-czogorichnoyi-vstupnoyi-kampaniyi-konkurs-na-okremi-vijskovi-speczialnosti-perevyshhuvav-4-osoby-na-misce/>

ФОРМУВАННЯ ОБРАЗІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В ПУБЛІЧНОМУ ДИСКУРСІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Формування образів українських військовослужбовців або ж збірною образу сучасних Збройних сил України (ЗСУ) належить до питань «незавершеної історії» та «неподоланої травми». Під впливом подій, нових обставин, медійних приводів і політичної кон'юнктури вони підлягають постійному переосмисленню, корекції під впливом розширення чи зміни уявлень про ширші процеси та роль у них конкретних особистостей. Основною особливістю досліджень в умовах незавершеного історичного процесу є фіксування й аналіз суб'єктивних суджень та емоційних оцінок, які виникають на певному етапі – «тут і тепер», часто визначають реакцію та дії людини, однак із плином часу можуть змінитися на діаметрально протилежні, втратити гостроту або ж увійти до категорії небажаних спогадів, про які більше мовчатимуть, аніж говоритимуть¹. «Прочитання» образів під кутом зору співпричетності є важливим моментом у перетворенні колективного травматичного досвіду в спільну історичну пам'ять. Уявний образ рідної людини, яка опинилася в полі під обстрілом, відіграв важливу роль у переорієнтації мислення багатьох українців зі звичних проблем і соціально та політично значущої тематики на реалії війни й допомоги військовим, «запустив» глибинні процеси переосмислення ролі армії та держави². Не викликає сумніву той факт, що досвід російсько-української війни відіграє дуже важливу роль у самоідентифікації української спільноти.

Розповідати про процес, який триває, «живе» і постійно переоцінюється, як про історію – серйозний виклик для істориків. Спроби впорядкувати потік часу виглядають неповними й відкритими, а водночас усе, що відбувається навколо, здається однаково важливим, вартим уваги та розповіді, адже те, що виглядає як дрібна деталь сьогодні, може з часом набути більшого значення. Традиційна джерельна база історії, ще не освоївшись із медіапростором, завдяки соціальним мережам і блогерству переходить у вже іншу інформаційну реальність. У ній, з одного боку, особисті історії стають не тільки важливими, а й широко доступними, що відкриває можливості для порівнянь презентацій із саморепрезентаціями. Наповнені емоціями й оцінковими судженнями джерела швидко виникають і так само швидко зникають, через що інформацію не завжди вдається вловити або ж вона залишається односторонньою, що викривляє загальну картину.

¹ Боднар Г. «Сьогодні історія твориться в Україні». Усна історія і досвіди незавершених революцій та війни: міркування про дискусійне і (не)очевидне. *Слухати, чути, розуміти: усна історія України ХХ–ХХІ століть* / за ред. Г. Грінченко. Київ: ТОВ «АРТ КНИГА», 2021. С. 31–57.

² Детальніше див.: Аркуша О. Суспільні настрої в Україні напередодні та на початку воєнного конфлікту 2014 року: безсилля держави, сила людини. *Про гідність. Волонтерський рух в Україні 2013–2017 років* / за ред. О. Аркуші, М. Литвина. Львів, 2018. С. 25–69.

З іншого боку, сучасний інформаційний простір є і благодатним полем для маніпулювання громадською думкою, зокрема за заздальгідь визначеним сценарієм, у межах інформаційної війни з реальним, уявним чи навіть нашвидкуруч сконструйованим противником. Аналіз публічних дискурсів потребує врахування особливостей гібридної війни. Остання передбачає взаємне переплетення двох основних чинників: військових та інформаційних і гуманітарних, зокрема ведення широкомасштабних інформаційних кампаній з психологічним впливом на цільові аудиторії, маніпулювання масовою свідомістю через відповідний відбір, спотворення або ж продукування фейкової інформації тощо³. В умовах війни формування образів воїнів залежить також і від уявлень громадськості про противника. Реалізуючи концепт «русского мира» шляхом розв'язання гібридної війни, творенням на кордонах Російської Федерації лінії бойових зіткнень і продукуванням хаосу, російське політичне керівництво прагнуло зміцнити цю ідею фактором пролітої в боротьбі за неї кров⁴. А проте, воно виразно недооцінило готовність українців віддавати життя за власні державно-національні інтереси, як і те, що принесені жертви сприятимуть консолідації українців навколо ідей, що є антитезами до «русского мира» та його геополітичних амбіцій.

Напередодні війни: стан і статус Української армії. Понад 20 років незалежності Українська держава звично жила паціфістською риторикою. Від Радянського Союзу у спадок Україна отримала сегмент армії, військовослужбовці якої присягали на вірність уже не існуючій державі. 24 серпня 1991 р. Верховна Рада України ухвалила взяти під свою юрисдикцію всі розташовані на території України військові формування колишнього СРСР і створити Міністерство оборони України, а 6 грудня 1991 р. затвердила закони «Про оборону України» та «Про Збройні сили України». Україна успадкувала від СРСР одне з найпотужніших угруповань військ в Європі чисельністю близько 980 тис. осіб. Воно було оснащене ядерною зброєю та відносно сучасними зразками озброєння і військової техніки; налічувало 14 мотострілецьких, 4 танкові, 3 артилерійські дивізії та 8 артилерійських бригад (9 293 танки, 11 346 бойових машин), бригаду спецпризначення, 9 бригад і окрему армію протиповітряної оборони, 7 полків бойових вертольотів, 3 повітряні армії (близько 1 500 бойових літаків)⁵.

Радянська армія змінювала стан і статус, зберігаючи всі відомі й задавлені внутрішні проблеми, з бойовим досвідом, здобутим в Афганській війні, потреби якої ніхто не розумів. Єдиний військово-промисловий комплекс розпався. У 1996 р. Україна відмовилася від статусу ядерної держави. Попри розробку концепцій реформування ЗСУ, належні кошти на це не були виділені (фактичне фінансування становило в середньому 75 % від запланованого), а частка витрат Державного бюджету на оборону впала нижче 1 % від ВВП. Кошти йшли тільки на утримання ЗСУ, а модернізація відбувалась украй повільно. Розбалансованими стали стан і чисельність окремих родів військ, а серед силових відомств ситуація теж складалася не на користь армії. Упродовж 2012–2013 рр. управління фінансами ЗСУ

³ Детальніше про елементи гібридної війни див.: Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ, 2017. 496 с.

⁴ Якубова Л. «Русский мир» в Україні: на краю прірви. Київ: Кліо, 2018. С. 26.

⁵ Пивоваров С. День Збройних сил України: від занепаду до відродження. *Hromadske.ua*. 2017. 6 грудня. URL: <https://hromadske.ua/posts/den-zbroinykh-syl-ukrainy>

здійснювалося в ручному режимі, а програми, спрямовані на досягнення стандартів НАТО, фактично згорнуті⁶.

Престиж військової служби був не високим. Звичною практикою стало уникання строкового призову до армії, бо час, проведений у війську, вважався марно витраченим. Повсюдно панувала думка, що «стандартна військова служба передбачала тільки прислуговування перед “дідами” й паперовими офіцерами, здатними лише говорити командним голосом і підтримувати режим примусу та приниження, плутаючи його з дисципліною»⁷. У той час, коли екрани телебачення заповнили російські телесеріали, що формували позитивні образи російських силовиків, в українському інформаційному просторі такі поняття, як чесна служба військового в державі, військова кар’єра, офіцерська честь були майже відсутні. «Не хотів бути в армії, – згадував про свої довоєнні міркування боєць 79-ї окремої аеромобільної бригади Олександр Животовський («Гриня»), – бо армія того часу, до війни, це було щось дивне, незрозуміле і “зелене”». Уже на фронті він підтвердив свої міркування спостереженням, як «контрактники» з довоєнної армії намагались уникнути виконання бойових завдань: «Я не раз чув від них: “Коли я підписував контракт, я ж не знав, що війна буде!” Абсурд, але так було»⁸.

Ситуацію ускладнювала й соціальна незахищеність військовослужбовців. Під прикриттям гасел про реформування відбувалося скорочення бойового складу ЗСУ, при якому вивільняли об’єкти власності. Було розформовано низку бойових частин з місцями дислокації на Півдні та Сході України і в Криму. У Державному бюджеті на 2014 р. спершу видатки на оборону мали становити 14,5 млрд грн, що було майже на 5 % менше, ніж попереднього року. Тільки під впливом бойових дій видатки Державного бюджету на потреби оборони склали до кінця 2014 р. 27,4 млрд грн, а у 2015 р. зросли до 52 млрд грн, що становило 2,61 % від ВВП⁹. Згідно з законодавством України, чисельність військовослужбовців ЗСУ впала з 455 тис. осіб у 1993 р. до 119 тис. у 2014 р., і лише у 2015 р. зросла до 204 тис. осіб¹⁰.

Стан армії, що був прямим наслідком неуваги до неї, переконання в тому, що воювати ніколи не доведеться, визначав поведінку керівників держави. Вони не відразу, а лише під тиском подій, що стрімко розгорталися, усвідомлювали, що доведеться ухвалювати самостійні, складні й ризиковані рішення, відповідати за долі людей і держави, надавати перевагу здоровому глузду перед заплутаною системою визначених законодавством повноважень, які породжували колективну безвідповідальність. Оскільки саме представники силових структур, насамперед розформований 25 лютого 2014 р. спецпідрозділ МВСУ «Беркут», несли на собі тягар звинувачень за використання зброї проти учасників Євромайдану, чимало

⁶ Аналіз видатків сектору оборони в Україні: 2006–2016 роки / упоряд. Ю. Гусев. Київ: Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України. Київ, 2017. С. 1–35.

⁷ Вирій, позивний. Жадання фронту. Київ, 2017. С. 59.

⁸ Животовський А. («Гриня»). «Ми не одразу зрозуміли, що нас називають кіборгами». *АД (аеропорт Донецьк): Історія мужності, братерства і самопожертви* / уклад. І. Штогрін. Харків, 2016. С. 41.

⁹ Кириленко О. Сучасні тенденції видатків на оборону з Державного бюджету України. *Світ фінансів*. 2019. № 3 (60). С. 183.

¹⁰ Чисельність Збройних сил України у 1993–2015 роках. *Ukrainian Military Pages*. 2015. 6 березня. URL: <http://www.ukrmilitary.com/2015/03/1993-2015.html>

їх працівників були розгубленими та дезорієнтованими, не мали певності в тому, що можуть застосовувати зброю навіть у критичні моменти. Підполковник Андрій Дубовик, призначений помічником керівника Центру спецоперацій із боротьби з тероризмом СБУ, згадував, як після прибуття підрозділу в Луганськ троє його офіцерів вдягнули георгіївські стрічки та заявили, що не воюватимуть з росіянами¹¹.

Загроза, а невдовзі й розгортання бойових дій серйозно вплинули на політичні настрої в Україні. Напередодні війни настрої населення визначало осмислення драматичних подій Євромайдану, зміни влади та розстановки політичних сил у країні, розкриття негативних моментів президентства Віктора Януковича і впливу спецслужб Російської Федерації на вищі ешелони влади в Україні з метою втрати її обороноздатності та суб'єктності в ухваленні рішень. Моніторинг громадської думки в Україні на зламі 2013–2014 рр. показав унікальний сплеск суспільної активності. Через участь у масових виступах громадянську позицію висловили 21 % опитаних; половина респондентів вказали, що в їх найближчому оточенні були учасники масових акцій. За орієнтовними оцінками, через Майдан у Києві пройшли близько 2 млн осіб. Понад 84 % респондентів відзначили, що постійно цікавляться політичними подіями.

Водночас результати дослідження на березень 2014 р. зафіксували й високий рівень соціального неспокою. 71 % респондентів вказали, що відчувають тугу та страх, тоді як у вересні 2013 р. цей показник становив 27 %¹². Йшлося не так про осмислення війни, що стояла на порозі, як про її передчуття, яке спиралося на тривожні події, їх фіксування в медіа й чутки з військових частин, досвідчені командири в яких висловлювали аргументовані припущення про ймовірність розгортання бойових дій. «Була якась тривога, така в повітрі літала, що щось з кожним днем все загострюється і загострюється», – згадував медик на псевдо Док, що з 3-м окремим полком спеціального призначення з квітня 2014 р. перебував у Донецькому аеропорту¹³.

В Україні 17 березня 2014 р. було оголошено часткову мобілізацію, а 13 квітня 2014 р. Олександр Турчинов заявив про початок Антитерористичної операції з залученням ЗСУ¹⁴. Наступного дня це рішення набуло чинності через указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»¹⁵. Відтоді погляди чи не всіх

¹¹ Бутусов Ю. История первого боя АТО 13 апреля 2014-го под Славянском глазами подполковника «Альфы» Андрея Дубовика (позывной Правосек): «Боевик выскочил в пяти метрах, я увидел, как входят в него мои пули, и тут же пуля отбросила меня». *Цензор.нет*. 2016. 13 апреля. URL: https://censor.net.ua/resonance/384081/istoriya_pervogo_boya_ato_13_aprelya_2014go_pod_slavyanskom_glazami_podpolkovnika_alfy_andreya_dubovika

¹² Балакірева О. М., Дмитрук Д. А. Суспільно-політичні настрої населення України: оцінки поточної ситуації, рівень довіри, електоральні орієнтації та показники громадської активності: березень 2014 р. *Український соціум*. 2014. № 1. С. 119–147.

¹³ Медик 3-го полку спецпризначення: Ця війна відфільтрувала сміття і загартувала справжніх чоловіків. *Сюжет інформаційного ресурсу gre4ka.info*. 2017. 19 листопада. [Відеоматеріали]. URL: https://www.youtube.com/watch?time_continue=1&v=uxsPcNDGvkM

¹⁴ РНБО розпочинає масштабну АТО із залученням Збройних Сил – Турчинов. *Українська правда*. 2014. 13 квітня. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/04/13/7022274/>

¹⁵ Указ Президента України про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України». 14 квітня 2014 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/405/2014>

мешканців України були спрямовані на тих, хто ставав головними дійовими особами майбутньої історичної драми – військовослужбовців ЗСУ. Питання: чи зможуть? чи захистять? чи вміють? зависли в повітрі, яке згущувалося від передчуття неминучих бід. Неувага Української держави до потреби творення сильної армії й формування позитивного образу військової служби, який би спирався на тривкі моральні категорії, такі як відвага, мужність, честь, логічно призвела до закріплення в суспільних уявленнях мешканців України погляду на власне військо як доволі слабку, бездіяльну та корумповану структуру, здатну лише споживати, нічого не віддаючи на заміну. Однак приклади мужності військовослужбовців, які показували готовність захищати Україну ціною власних життів, сприяли об'єднанню українського суспільства перед спільними загрозами і формуванню громадянської солідарності, хоч ще недавно суспільство було поділене на «своїх» та «чужих» за принципом ставлення до Революції Гідності¹⁶.

Переорієнтація уявлень про військовослужбовців під впливом бойових дій (на матеріалах опитувань). Аби простежити, як мешканці України усвідомлювали факт, що в їхній дім прийшла війна, які почуття при цьому переживали та як приймали цю нову реальність, протягом червня–вересня 2017 р. було проведене анкетування «Суспільні настрої в Україні напередодні та на початку воєнного конфлікту 2014 року». Мета опитування – з'ясувати першу реакцію мешканців України на вибух збройного конфлікту на території держави та її переосмислення під впливом подальших подій. Відомо, що мало хто в Україні припускав ймовірність воєнних дій. Психологічна неготовність до війни, стирання в історичній пам'яті глибшого розуміння того, чим є війна і як вона змінює людські долі, невпевнені дії керівництва держави спричиняли розгубленість і страх перед майбутнім. Завданням опитування було зрозуміти, як люди визначали власний алгоритм дій, як сприймали тривожні новини з фронту, як змінювали уявлення про обов'язки й можливості держави, армії, громадянина.

Анкетування не мало на меті сформувати картину українського суспільства на підставі соціологічної вибірки респондентів, адже такі дослідження регулярно здійснюють соціологічні наукові осередки, які оприлюднюють їх результати. До прикладу, з 28 липня по 1 серпня 2014 р. опитування «Оцінки населенням України АТО на Донбасі» провів Український інститут соціальних досліджень ім. О. Яременка та відділ моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій Інституту економіки та прогнозування НАН України. Опитування було проведене у 24 областях України та охопило 2 000 респондентів. Його результати виявили, що більшість українців на той момент вважала, що конфлікт не буде затяжним (від кількох місяців до пів року) й обмежиться територією Донбасу. Підтримували проведення АТО 55,6 % населення; 31,5 % виступали проти. Більшість опитаних визнали, що не до кінця розуміють, що саме відбувається на Донбасі. За висновками соціологів, неповне розуміння ситуації при низькому рівні довіри в соціумі породжує високий рівень невизначеності, непевності й тривожності¹⁷.

¹⁶ Смолій В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики та перспективи. (Аналітична доповідь). Київ, 2016. С. 283.

¹⁷ Балаккірева О. М., Дмитрук Д. А. Оцінки населенням України АТО на Донбасі. *Український соціум*. 2014. № 3. С. 128–137.

Методики збору та опрацювання матеріалів соціологами та істориками різні, вони також по-різному формулюють питання. Завданням проаналізованого нижче анкетування було отримати такий тип особових джерел, який зазвичай використовують історики, з нюансом того, що особи, які відповідали на поставлені питання, навряд чи зафіксували б свої думки в якомусь іншому місці. Важливими для цього дослідження вважались емоційні установки респондентів та їхні суб'єктивні оцінки, що показують можливості людини справлятися з серйозними зовнішніми загрозами та викликами. Усі поставлені в анкеті питання мали відкритий характер, а респондентів було зорієнтовано на довільну нарацію, яка б дала змогу розвинути думку. Усього було отримано 150 анкет, які заповнили мешканці з різних регіонів України, різного віку та роду занять.

У першому блоці респондентам запропоновано відповісти на наступні питання: «Пригадайте, як Ви довідалися про початок бойових дій на сході України. Якими були Ваші перші думки? Що Вам було відомо про війну до початку бойових дій в Україні? Назвіть основні джерела Ваших уявлень. Чи думали Ви про те, що Ваше покоління може жити в умовах війни? Чи припускали Ви можливість збройного конфлікту саме з Росією?». Мало хто пов'язав спогади про початок війни в Україні з однією подією, тож можна зробити висновок, що її усвідомлення відбувалося поступово: «Тут було... помаленьку наростало: захопили БТР, почали стріляти, обстріляли... там СБУ їхало, по-моєму, Губарева брати чи що там, машини СБУ розстріляли, знищили. Так воно плавно, по наростанню відбувалось»¹⁸.

Пригадуючи власну реакцію, респонденти оперували не так хронологією подій, як власними емоційними реакціями на початок відкритої фази бойових дій. «Хронологію подій запам'ятати важко, – зауважила одна з респонденток, – як і уявити, що розпочнуться бойові дії на українській території. Важко згадати, як саме поширилась дана інформація.... Було страшно чути і бачити, як українські військові вступають в бій з сепаратистами, відступають, втрачають солдатів.... Все дійшло до величезних втрат українських військовослужбовців, було страшно за долю нашої країни»¹⁹. В емоційних оцінках респондентів різних вікових категорій домінують такі визначення, як шок, страх, злість, обурення, жах, тривога, розгубленість, розпач: «Перша думка була: це божевілля! Немоżliво! У ХХІ столітті, в центрі Європи. Загарбати територію!»²⁰; «Страх. Цього не може бути з нами»²¹; «Страх, думки, що доведеться тікати»²²; «Ну що сказати, страшно було, страшно за свою сім'ю, страшно за наше майбутнє... Просто ніхто не міг подумати, що... Ну ви розумієте»²³. Уже з цих кількох висловлювань видно, що почуття страху мали багато адресатів, воно охоплювало широкий діапазон: власну долю, близьких

¹⁸ Матеріали анкетування «Суспільні настрої в Україні напередодні та на початку воєнного конфлікту 2014 року», 2017 р. Анкета Мочульського Тараса, 1966 р. н., фізика, працівника ІТ-сфери. Львів, 2017. 2 липня. *Центр усної історії при кафедрі новітньої історії України ім. М. Грушевського ЛНУ ім. І. Франка.*

¹⁹ Анкета Богун Оксани, 1978 р. н., виховательки. Мазурівка, с. Жидачівського р-ну Львівської обл., 2017. 7 липня. *Там само.*

²⁰ Анкета Глухівської Лесі, 1963 р. н., пенсіонерки. Львів, 2017. 23 червня. *Там само.*

²¹ Анкета Писаренко Лариси, 1964 р. н., викладачки. Одеса, 2017. Вересень. *Там само.*

²² Анкета Дмитріва Михайла, 1974 р. н., підприємця. Київ, 2017. 21 липня. *Там само.*

²³ Анкета Пасеки Ярослава, 1999 р. н., абітурієнта. Хмельницький, 2017. 23 липня. *Там само.*

людей, незнайомих військовослужбовців, врешті всю країну. Вислів «переживав за долю країни і близьких» є доволі типовим²⁴.

Основними джерелами інформації про війну як явище більшість респондентів назвали підручники, деяку спеціальну літературу, опубліковані спогади, художні й документальні фільми: «Як про війну взагалі. Лише мали книжне поняття, теоретичне»²⁵. Навіть фахові історики, які доволі чисельно представлені в цьому дослідженні, хоча й вказували на достатню обізнаність у питаннях війни через професійні знання, усе ж відзначали, що реальність відчували по-іншому²⁶. Деякі респонденти вказали, що їхні уявлення про війну формували «різноманітні стереотипи з курсів історії, що в школі, що в університеті»²⁷. Згадки про отримання відомостей про війну через родинну пам'ять фрагментарні, розсіпані; лише деякі представники молодшого покоління згадали про розповіді дідусів і бабусь, утім ті, як правило, також мали лише дитячі спогади про війну й таке ж її сприйняття. З-поміж старшого покоління такі згадки частіші: з розповідей батьків війна закарбувалася в їх пам'яті як щось жахливе, яке, утім, уже не мало б ніколи повторитися: «Про жахи війни я знаю не просто із книг. Мій тато загинув на війні у 1942 році. Я його зовсім не пам'ятаю ... Я ніколи навіть уявити не могла, що моя старість буде от такою. Що мені доведеться з копійчаної пенсії виділяти гроші, щоб підтримати племінника, який у такому юному віці візьме зброю до рук»²⁸.

Намагаючись укласти в цілісність попередні знання про війну, респонденти найчастіше апелювали до Другої світової та війни в Афганістані, натомість паралелі до подій в Україні здебільшого проводили з війнами у Грузії та Югославії, а протиставлення – з подіями в Сирії та зіткненнями в Африці. Відповіді на питання «Чи припускали Ви можливість збройного конфлікту саме з Росією?» розділилися. Частина респондентів вказали на виховання в дискурсі особливої спорідненості, братерства між українським і російським народами, через що у можливість війни між ними не могли повірити навіть за фактом. Інші припускали зіткнення, називали Росію серед перших імовірних противників, виходячи з історичного досвіду, але вважали, що це відбудеться не так швидко, покладали надії на те, що такого перебігу подій не дозволить світова спільнота: «У війну з Росією не вірила, сподівалась, що перетнути червону лінію вони не посміють»²⁹. Деякі респонденти вказали, що спрогнозувати війну можна було аналітичним шляхом, аналізуючи події та інформацію ЗМІ, але вони не зробили цього, будучи переконаними, що ніщо подібне Україні не загрожує. На питання «Чи думали Ви про те, що Ваше покоління може жити в умовах війни?» фактично всі респонденти відповіли негативно, а найпоширенішою стала відповідь «Ні! Ніколи!».

Респонденти згадували, що відчуття реальності при отриманні трагічних нових із зони бойових дій у них зміщувалося, виникали думки, що все це не насправді, що це страшний сон, якась випадковість, непорозуміння, яке швидко

²⁴ Анкета Вівчарика Назара, 1985 р. н., журналіста. Черкаси, 2017. 3 серпня. *Там само*.

²⁵ Анкета Біланчук Віри, 1970 р. н., вчительки. Олешник, с. Виноградівського району Закарпатської обл., 2017. 5 липня. *Там само*.

²⁶ Анкета Петрика Юрія, 1994 р. н., студента. Тернопіль, 2017. 1 серпня. *Там само*.

²⁷ Анкета Кушпети Романа, 1995 р. н., студента. Львів, 2017. 16 липня. *Там само*.

²⁸ Анкета Завалко Галини, 1940 р. н., пенсіонерки. Черкаси, 2017. 29 липня. *Там само*.

²⁹ Анкета Аркуші Наталії, 1959 р. н., інженера-технолога. Одеса, 2017. Вересень. *Там само*.

припинеться³⁰. Хоча більшість респондентів відзначили, що довідувалися новини з телебачення та інтернет-ресурсів, ця інформація з медіапростору ніби ще потребувала підтвердження з власних джерел, мала бути озвучена кимось зі знайомих, проговорена, показана чимось особистим³¹. Як доконаний факт війну моментально усвідомлювали лише ті, хто бачив її на власні очі: «Була безпосереднім свідком початку бойових дій. Виїжджала під вибухом снарядів у районі Камброда Луганської обл. ... Жахливі події, що розгорнулися, були навіть гірші за всі мої уявлення про війну»³². Проте й у випадку мешканців Донбасу простежується сприймання подій як нереальних, чогось такого, що відбувається не з ними, а в якомусь паралельному просторі³³. Вони більшою мірою, ніж усі інші, згадували про поділ родин по різні сторони фронту; відзначали, що було складно розібратись у ситуації, черпаючи дані одночасно з українських і російських новин, які подавали цілком протилежні точки зору³⁴.

Вагомим моментом усвідомлення війни як спільного ментального простору всіх громадян України було потрапляння близьких людей на лінію фронту, або ж їхні думки чи наміри піти воювати: «Пам'ятаю, коли на початку березня в Росії дозволили вводити війська в Україну. Був шок і розпач. Чоловік пішов до військкомату»³⁵. Не в одиничних випадках респонденти відзначали певний розрив у свідомості між звістками про бойові дії на Сході, які ще сприймалися як щось далеке і нереальне, і тим моментом, коли розуміли, що на війні опиниться хтось із близьких: «До останнього не вірила у це все, поки війна не торкнулась мене»³⁶; «в Західній Україні важко уявляти, що є війна на Сході... Але коли ти безпосередньо цього торкаєшся, твоє уявлення змінюється»³⁷.

Респонденти, які мали рідних або знайомих на військовій службі, усвідомлювали серйозність ситуації швидше, ніж ті, хто таких контактів не мав: «Мій чоловік військовослужбовець. Хоч він мало що розповідав, але я знала, що підготовка до відрядження їх на східні рубежі велася фактично із лютого місяця. Вже тоді моє серце заповнило страх, біль за життя людей на Сході»³⁸. Такі ж висновки можна зустріти не лише з боку кадрових військових, а й від строковиків: «Мій брат якраз завершував проходження строкової служби в Криму (Севастополь). Був острах за нього. По поверненню його додому в розмовах він давав прогноз тих подій, що нині на Донбасі»³⁹. Напередодні бойових дій розмови з військовослужбовцями, з одного боку, насторожували і змушували прогнозувати загострення ситуації,

³⁰ Анкета Кушпети Романа, 1995 р. н., студента. Львів, 2017. 16 липня. *Там само*.

³¹ Анкета Аркуші Наталії, 1959 р. н., інженера-технолога. Одеса, 2017. Вересень. *Там само*.

³² Анкета Ладиченко Ольги, 1989 р. н., адміністратора мовної агенції. Львів, 2017. 24 червня. *Там само*.

³³ Анкета С., 1983 р. н., працівниці освіти. Вінниця, 2017. 17 липня. *Там само*.

³⁴ Анкета Сельницької Ірини, 1966 р. н., підприємця. Лисичанськ, м. Луганської обл., 2017. 22 липня. *Там само*.

³⁵ Анкета Феофілової Вікторії, 1980 р. н., керівника громадської організації. Черкаси, 2017. 26 липня. *Там само*.

³⁶ Анкета Максим'як Роксолани, 1994 р. н., студентки. Львів, 2017. 30 червня. *Там само*.

³⁷ Анкета Мороз Марини, 1993 р. н., працівниці архіву. Львів, 2017. 2 липня. *Там само*.

³⁸ Анкета Клим Людмили, 1983 р. н., працівниці освіти. Харків, 2017. Липень. *Там само*.

³⁹ Анкета Шевченка Миколи, 1986 р. н., працівника місцевого самоврядування. Шпола, м. Черкаської обл., 2017. 30 липня. *Там само*.

з іншого, заспокоювали, адже військові запевняли, що зберігають контроль над ситуацією та за необхідності використають зброю⁴⁰.

Виявленню загального сприймання армії та військовослужбовців в анкеті були підпорядковані такі питання: «Яким був стан і статус армії України напередодні бойових дій? Чи вірили Ви у її здатність захистити кордони України? Як змінювалися Ваші уявлення про військових протягом воєнного конфлікту? Назвіть декілька якостей, які повинен, на Вашу думку, мати професійний військовий у сучасних умовах. Чи є в Україні кадрові військові високого рівня? Як Ви вважаєте, чи мають вони вплив у керівництві Збройними силами?».

Відповіді на ці питання показують кілька тенденцій. Фактично всі респонденти вказали на те, що їм було відомо про слабкість та дезорганізацію в Українській армії, яка особливо наростала в часи президентства Віктора Януковича⁴¹. Багато хто зізнався, що його це не турбувало, адже ніхто не замислювався про ймовірність збройної агресії, а востаннє думки про таку загрозу з'являлися на етапі розпаду СРСР, проте тоді вони швидко розвіялися: «Всю інформацію, яка у мене була про стан ЗСУ напередодні війни, я, як і більшість, черпав зі ЗМІ та інтернету. Так-от, до 2014 р. було не так багато відомостей про те, що там із нашою армією, в якому вона стані та які існують недоліки, лише згодом з'явилася інформація про те, як попередня влада послаблювала військо. До того ж не відчувалося якоїсь особливої потреби в тому, аби знати більше, ніж показують, адже типовим було б питання: “А з ким воювати, хіба у нас є вороги?”. А досвід тієї ж Швейцарії, яка, не дивлячись на свою “вічну” нейтральність, щороку проводить військовий вишкіл для населення, нас нічому не вчив. Тому щодо віри в те, чи зможе наша армія захистити кордони в разі чого, то тут навіть не виникало жодних таких питань»⁴².

Головною причиною байдужості до армії респонденти назвали зосередженість суспільства на матеріальних і побутових проблемах. Армія потрапляла в поле зору хіба що на парадах та через репортажі про військові навчання. Інколи підкреслено помпезні кадри нібито демонстрували, що армія готова до всього, але «з часом та впевненість зникала», адже вигляд та оснащення військових нагадували документальну хроніку з Другої світової війни: «від одягу солдатів і до їх техніки кидало в холодний піт»⁴³. Новини про те, що до вищого керівництва силовими структурами допускають громадян Росії, насторожували, однак не настільки, щоб спричинити акції протестів чи навіть широке громадське обговорення: «Я не мав достатніх підстав вважати, що це свідоме знищення армії, а не, скажімо, оптимізація. Хоч один мій знайомий військовик, патріот, вказував саме на саботаж»⁴⁴.

Думки респондентів про присутність в Україні кадрових військових високого рівня розділилися. Респонденти часто звертали увагу на те, що їм невідомі імена командувачів та їх заслуги і рівень кваліфікації, що ще раз підтверджує відсутність

⁴⁰ Анкета Деревчук Ірини, 1995 р. н., студентки. Яворів, м. Львівської обл., 2017. 1 серпня. *Там само*.

⁴¹ Анкета Вараниці Зіновії, 1958 р. н., домогосподарки. Львів, 2017. 23 червня. *Там само*.

⁴² Анкета Петрика Юрія, 1994 р. н., студента. Тернопіль, 2017. 1 серпня. *Там само*.

⁴³ Анкета Квасній Олександри, 1971 р. н., учительки. Журавне, смт Жидачівського району Львівської обл., 2017. 28 червня. *Там само*.

⁴⁴ Анкета Карпія Дмитра, 1987 р. н., журналіста, громадського активіста. Бровари, 2017. 26 липня. *Там само*.

довоєнної армії в інформаційному просторі. Відповіді на це питання можна звести до трьох варіантів. Згідно з першим, добрих професіоналів в Українській армії не було взагалі. Інші вважають, що талановиті військовики присутні й обґрунтували свої міркування прикладами мужності й героїзму вже під час війни. Ще інші припустили, що сама система не дозволяє професійним військовим добиватися найвищих посад, намагається утримувати їх під контролем та лише на рівні середньої ланки. Пригадуючи уявлення про армійську ієрархію на початок бойових дій, респонденти говорять про вище військове керівництво переважно в негативному ключі, стверджують, що саме «паркетні генерали» несуть повну відповідальності за численні жертви серед бійців, неузгодження і проракунки.

Віра у воїнів здебільшого була мотивована особистими контактами і спостереженнями, тобто якщо негативні оцінки мають узагальнений характер, то оптимізм має чийсь конкретні обличчя: «У здатність захистити наші кордони нашою Армією все ж таки вірила. Тому що бачила, які Люди йшли захищати Батьківщину прямо з майданів своїх міст, які черги шикувались у військкомати і як масово люди кинулись на допомогу нашим воїнам»⁴⁵. Важливо, що в цій групі респондентів опинилися також члени сімей військовослужбовців: «Мій чоловік – військовослужбовець, і за останні роки я спостерігала, як прикордонники ставали теоретиками. Курсантів готували лише для здійснення паспортного контролю та пішого патрулювання державного кордону. ... Але я вірила, що наша армія все-таки зможе захистити українців. Нам, дружинам військовослужбовців, за цей час довелося відчутти те, до чого ми були зовсім не готові. ... В Україні, звичайно, є військові високого рівня. Вплив також мають»⁴⁶.

Незважаючи на одноставну оцінку стану Української армії як сумного, у питанні про її здатність захистити кордони України й мирне життя її громадян думки респондентів розділилися на дві приблизно рівні частини. Одні вважали, що в такому стані воювати неможливо: «на початку бойових дій Українська Армія була зовсім розвалена, вона не змогла б захистити кордони»⁴⁷; «статус був жахливим, як і все в Україні. Не вірили, що в таких умовах можна захищати державу»⁴⁸; «ні. В мене багато знайомих розповідали всілякі історії про жахливий стан ..., казали, що майно розкрадається, розбазарюється, що чиновники і генералітет на тому наживаються»⁴⁹. Деякі респонденти відповідали на це питання категорично й односкладово: «не вірили», «не могли захистити». Інші ж натомість ствердили, що попри все розраховували на українських військових: «Українська Армія, хіба лише назва, все, що залишилося від реального змісту цього слова. На момент початку бойових дій не було хорошої техніки, спорядження, гідного вишколу для бійців, нічого. Мені було жаль хлопців, серед них були і мої друзі, це явно не їх війна. ... Але я знала, що ми встоїмо, і ми встояли»⁵⁰.

⁴⁵ Анкета Аркуші Наталії, 1959 р. н., інженера-технолога. Одеса, 2017. Вересень. *Там само*.

⁴⁶ Анкета Клим Людмили, 1983 р. н., працівниці освіти. Харків, 2017. Липень. *Там само*.

⁴⁷ Анкета Косогон Надії, 1962 р. н., домогосподарки. Львів, 2017. 28 червня. *Там само*.

⁴⁸ Анкета Грабовської Олександри, 1962 р. н., науковця, кандидата біологічних наук. Львів, 2017. 7 липня. *Там само*.

⁴⁹ Анкета Кушпети Романа, 1995 р. н., студента. Львів, 2017. 16 липня. *Там само*.

⁵⁰ Анкета Деревчук Ірини, 1995 р. н., студентки. Яворів, 2017. 1 серпня.

Категорії військовослужбовців у суспільному сприйнятті. Структурно українське військо, яке взяло участь у бойових діях, складалося з трьох основних груп: військовослужбовців, які перебували на той момент у лавах ЗСУ, добровольців, частина яких на початках йшла воювати в добровольчі батальйони, і мобілізованих. Історія українського добровольчого руху почалася з 14 березня 2014 р., коли безпосередньо з Майдану Незалежності перші добровольці відправилися на тренувальну базу в Нових Петрівцях під Києвом. Добровольчі батальйони «Айдар», «Донбас», «Азов», «Дніпро», «Добровольчий український корпус – Правий сектор», «Кривбас», «ОУН», «Київська Русь», «Київ» та інші брали участь у бойових діях на найгарячіших ділянках фронту. В основі деяких підрозділів лежали довоєнні організації, сформовані на ідеологічних засадах, інші були утворені безпосередньо для захисту перед російською агресією. Серед них були зафіксовані учасники як Євро, так і антимайданів. Добровольчі батальйони, особливо на початках, мали значні проблеми з елементарним озброєнням, не кажучи про військову техніку. Багато хто у їх складі не розумів поняття військової дисципліни, нехтував елементарними правилами безпеки, що призводило до значних втрат⁵¹.

«Різні за віком, статурою та звичками... – таким побачив кадровий склад добровольчого батальйону МВСУ «Миротворець» начальник його медичної служби Всеволод Стеблюк. – Від зовсім юного хлопчика ... до сивочолих дідів ... Від струнких, підтягнутих, м'язистих молодиків (за статурою видно: "специ") до "пінжаків", учорашніх цивільних, які прийшли сюди практично з Майдану ... Було пару хлопаків у беретах "Беркуту". Було пару "правосеків" (не за формою, а по суті). Всі інші особливо не виділялися, поки йшло формування. Це потім, коли будуть зачитувати списком наказ про відрядження в зону АТО, стане зрозумілим: у батальйоні 6 (шість!) полковників, величезна купа старших офіцерів разом з лейтенантами-капітанами, прапорщиками-сержантами, старшинами, разом з самооборонівцями Майдану. Дивне сполучення, дивне єднання досвіду, мужності, відваги, волелюбності. Ті, хто вчора стояв один проти одного на Грушевського та на Майдані, – сьогодні стояли поряд, в одній шерензі»⁵².

В інформаційному просторі перших років війни нерідко зустрічається теза про те, що саме добровольці були найбільш мотивованими й патріотично налаштованими воїнами. Якщо спершу між різними українськими військовими підрозділами не було не лише скоординованості дій, а й довіри, то з часом офіцери ЗСУ, яким доводилося працювати у своїх частинах з невідготовленими мобілізованими бійцями, зауважували переваги в контактах з добровольчими батальйонами. Полковник Дмитро Губський, заступник командувача 93-ї окремої механізованої бригади, що кілька місяців утримувала позиції в Донецькому аеропорту і Пісках разом з батальйонами «Правого сектору», «ОУН» та «Дніпро», визнавав, що високий рівень мотивації добровольців з цих батальйонів, їх ентузіазм не лише дозволяв їм швидко нарощувати боєздатність, а й позитивно впливав на військовослужбовців ЗСУ; а в підсумку цей досвід показав переваги й більшу ефективність мотивованої та цілеспрямованої

⁵¹ Бутусов Ю. Добровольчі батальйони: структура, страхи, проблема бойового застосування. *Дзеркало тижня*. 2014. 29 серпня.

⁵² Стеблюк В. Синдром АТО. Нотатки «Айболіта». Київ, 2017. С. 12–13.

армії перед мобілізованими⁵³. Значною мірою завдяки добровольчим підрозділам органи державної влади та командування ЗСУ мали час, щоб перейти на військові рейки та зірвати головний розрахунок політичного керівництва РФ – скористатися слабкістю Української армії, дезорганізацією серед її командування.

У перші місяці війни в зоні бойових дій масово опинялися мобілізовані чоловіки. Навесні – влітку 2014 р. в Україні було проведено три хвили мобілізації, відповідно до указів Президента «Про часткову мобілізацію» від 17 березня, 6 травня і 21 липня. У повсякденне життя тисяч сімей, зайнятих звичними турботами і планами на найближче майбутнє, ніби вривалися повістки, які не лише все змінювали, а й ставили під сумнів те, що це майбутнє загалом настане. Люди реагували по-різному: хтось зовні спокійно приймав це як нову реальність, хтось вважав, що принесе більше користі в іншому місці, хтось шукав шляхи для уникнення обов'язку, ще інші оббивали пороги військкоматів, бо не могли дочекатися бажаного виклику.

Рішення йти на фронт, як правило, було суто чоловічим, прийнятим внутрішньо, і хоча воно суттєво впливало на життя всієї родини, жінкам здебільшого доводилося просто його приймати. «Як ти міг? Як ти міг вирішити це без мене?» – її слова досі відлунували ехом у голові, хоча це були тільки букви в безголосому месенджері, – так зобразив особистісні аспекти рішення піти на фронт учасник боїв за Савур-Могили Максим Музика. – Міг би інакше – вирішив би інакше. Майже три місяці волонтерських поїздок у зону не могли не позначитися. Коли за 25–30 годин встигаєш проїхати 1 700–2 000 кілометрів “туди й назад”, у голові все змінюється. Маршрут простий: “мир – війна – мир”. Самозакоханий і ванільно-вальєжний мир. Війна, яка витверезжує і приголомшує, з присмаком сірки й заліза. Тут – доглянуті гламурні хлопчики з підкачаними біцепсиками. Там – втомлені, запорошені й обпалені хлопці. І мужики. І діди. Як я міг не вирішити? Як після того дивитись у дзеркало?»⁵⁴.

Головним мотивом взяття до рук зброї чоловіки здебільшого називають відповідальність перед дітьми, інколи навіть майбутніми, проектування уявної ситуації з дитячим питанням «А де ти був тоді, тату?». Важливим аргументом також ставало включення первинного чоловічого начала, самоідентифікації поняття «справжнього чоловіка» з мужністю й покликанням захищати, можливості проявити себе власне як чоловік, що далеко не завжди вдавалося в сучасному суспільстві: «Можливо, це прозвучить різко, але ця війна глобально стала можливістю для кожного з нас стати чоловіком. ... я думаю – саме стати. Тому що на війні нема місця самообману. Той, хто там був, хоче він чи ні, але він стає тим самим чоловіком, у первісному значенні цього слова»⁵⁵.

Поштовхом для рішення піти на фронт могла стати мобілізація когось із близьких друзів, родичів, співробітників. Траплялися випадки, коли чоловіки, йдучи до військкомату проводити товариша, вже не поверталися додому, а йшли в армію разом, навіть не завдаючи собі клопоту щось пояснювати вдома чи збирати речі. Не всі ті, хто опинявся на лінії вогневого зіткнення, зізнавалися родинам, де вони перебувають.

⁵³ Гуральська А. Звіт: Добровольчі батальйони. Виникнення, діяльність, суперечності. *Відкритий діалог*. 2015. 18 травня. URL: <https://ua.odfoundation.eu/a/6444,zvit-dobrovolchi-bataljony-vunyknennja-dijalnist-superechnosti/>

⁵⁴ Пальваль А., Музика М. Саур-Могила: военные дневники. Харьков, 2016. С. 6.

⁵⁵ Гордничая К. Олег Шульга: «Головна зміна в людині, яка була на війні – це готовність убити». *Левый берег*. 2017. 9 грудня. URL: https://like.lb.ua/celebrities/2017/12/09/27675_oleg_shulga_golovna_zmina_1_yudini.html

Поширеним явищем було намагання заспокоїти близьких, запевнити їх, що вони «на полігоні» (тому й чути постріли), «при штабі» та на позиції, де «все спокійно». Утім, рідні зазвичай відчували правду: через зміни у знайомому голосі, які не вдавалося приховати, хоч сам боєць того не усвідомлював, зникнення зв'язку та безліч інших деталей, передбачали загрози. Тож звістки про поранення чи смерть рідко ставали цілковитою несподіванкою, радше сприймалися як те, до чого належало бути готовим.

Здебільшого саме мобілізовані, позбавлені мотивації добровольців та виправки й умінь кадрових військових, ставали найбільш нестабільним середовищем у військових частинах, які вони масово поповнювали. Мало хто з них розумів, що його очікує попереду, стан забезпечення армії в перші місяці війни неприємно вражав і обурював, даючи підстави для ширення хвилювань, чуток та різких закидів у бік держави, що нібито просто кидала своїх синів на війну. Усвідомлення того, що захист Батьківщини є справою кожного й першочерговим завданням, перед лицем якого на другий план відходить усе інше, приходило не відразу. Періодичні акції протестів під військкоматами влаштували жінки. Немотивовані чоловіки не завжди справлялися з ситуацією психологічно, що позначалося на їхній поведінці. Певні проблеми вони створювали й для своїх командирів.

Поведінка людини на війні не впливала прямо з довоєнного іміджу, а залежала від низки інших чинників, що далеко не завжди були раціональними. Журналіст і філософ Віктор Трегубов пояснював це так: «За багато років у журналістиці, включно з політичною, я навчився класифікувати людей. Розбирати їх за типажми, схожими з психологічними, соціологічними чи електоральними категоріями. Аналізувати їх, по ходу відзначаючи ті чи інші якості й роблячи для себе швидкі висновки. ... Великою помилкою було прийти з таким набором стереотипів в армію ..., служба постійно натякала мені: я нічого не знаю про людей. ... Ця мобілізація зламала всі шаблони. Я й раніше знав, що на героїзм здатний тихий і спокійний обиватель. Тепер я розумію, що на нього здатний інколи і хвалько, і просто мудак, і взагалі, напевно, кожен із нас. Я завжди знав, що в армії можуть служити різні люди. Але ніколи не думав, що вони можуть воювати добре, якщо знайдуть для себе потрібне місце. Коли я у двадцять років бігав від військкомату, то ще не здогадувався, що у тридцять бігатиму за військкоматом»⁵⁶.

В умовах розгубленості перших місяців війни особливу роль відіграли бійці українських підрозділів спеціального призначення. Вони були найбільшою мірою інтелектуально, психологічно і фізично підготовлені до бойових дій, могли прорахувати доцільність чи недоречність військових операцій, розуміли потребу захищеного зв'язку і загальних правил поведінки, які мінімізують ризики на війні. Багато важив досвід бойових дій. Окрім віддаленої в часі афганської війни, деякі військовослужбовці ЗСУ протягом років незалежності Української держави могли здобути досвід бойових дій як учасники обмежених контингентів у складі миротворчих місій ООН та ОБСЄ у гарячих точках світу.

Усього Україна взяла участь у близько 20 таких місіях, серед яких, згідно з офіційними даними, найчисленнішими (близько 2 000 осіб) були підрозділи, скеровані в країни колишньої Югославії та в Ірак. За твердженням головнокомандувача ЗСУ,

⁵⁶ Трегубов В. Страна удивительных людей. *14 друзей хунты* / В. Трегубов, Б. Гуменюк, О. Степова, М. Музыка и др. Киев: Дипа, 2017. С. 7–10.

генерала армії Віктора Муженка, українські військові, які брали участь у бойових діях в Іраку, змогли «швидше адаптуватися до стресу». Чимало з них взяли участь у бойових діях на Сході України: «Коли почалася російсько-українська війна, то у багатьох із тих, хто брав участь в іракській кампанії, збереглися навіть колишні позивні ... Участь в операціях в Іраку дала можливість мати професійно і психологічно підготовлених бійців, які в критичний момент стали на захист Батьківщини. Це факт. Цей досвід був цінним для нас»⁵⁷.

Робота спецпризначенців та їх імена здебільшого не афішуються, часто вони стають відомими лише після смерті чи у зв'язку з нею. Утім, за роки війни у відкритому інформаційному просторі накопичилося чимало свідчень військовослужбовців про їхню роль у військових операціях і про те, як інші підрозділи намагалися бути до них ближче. Артилерист на псевдо Буг відтворював таку типову картину перших місяців війни (йшлося про передислокацію 79-ї Миколаївської окремої аеромобільної бригади до Савур-могили): «На чолі колони йшли японський джип і “Нива” з цивільними місцевими номерами. На цих машинах їхали наші нові провідники – розвідники з полку спеціального призначення. За ними йшла бронегрупа з БТР-ів»⁵⁸.

Важливо розуміти, що саме голос спецпризначенців у перші місяці війни став авторитетним сигналом для надання допомоги фронту з боку волонтерських організацій та ініціатив, які пізніше перебирали на себе державні органи. Вони допомогли зрозуміти реальні потреби й запити військових на фронті, в яких було складно зорієнтуватися на віддалі від його лінії⁵⁹. Деякі волонтерські організації, як-от «Combat-UA», відкрито закликали вкладати кошти саме в спецпризначенців під гаслом «Допоможемо тим, хто вмів діяти!». «Якщо дивитися на фактичні дії, – стверджував один з активістів організації Павло Кашук, – то воює в основному армія ... При всій повазі до добровольців, найбільше страждає і воює саме армія. А з армії єдиним одразу боєздатним підрозділом був спецназ»⁶⁰.

Вихід спецпризначенців у медійний простір був суттєвим стимулом для неповоротких державних структур повернутися до реальності. Як приклад можна навести низку гострих інтерв'ю, які дав ЗМІ тоді ще полковник Сергій Кривоніс, командувач 8-го окремого полку спеціального призначення, який керував обороною Краматорського аеропорту, що протягом 57-ми днів перебував у ворожому оточенні. Він розповів про брак води, хліба, засобів спеціального зв'язку й захисту для захисників аеропорту, розкритикував державний апарат, описав абсурдність ситуації, коли брак найнеобхіднішого для армії в умовах бойових дій чиновники пояснюють тендерами: «Як пояснити матері, яка поховала сина, що він загинув через те, що в його підрозділі не було тепловізора і не побачили засідку в кущах. Як? Ніяк. Тому

⁵⁷ Торба В. Армія. Війна. Екзамен. Віктор Муженко: «Є фактор, на який не розраховував ворог. Це – український характер». *День*. 2017. 9 березня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobysci/armiya-viyna-ekzamen>

⁵⁸ Жорохов М. Второй батальон. *ЛІГА.net*. Спецпроект, без дати. URL: http://project.liga.net/projects/79_brigada/

⁵⁹ Невигадані історії. Історії з фронту. Сила спеціальних операцій. *Теленограма 5-го каналу*. 2016. 5 лютого. [Відеоматеріали]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=UR1aJ1RoL6U>; *Хорообрі серця. Спецназ. Теленограма каналу 2+2*. 2015. 13 травня. [Відеоматеріали]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5SPGis45EdE>

⁶⁰ Докладніше див.: Аркуша О. «Combat-UA». *Про гідність. Волонтерський рух в Україні 2013–2017 років* / за ред. О. Аркуші, М. Литвина. Львів, 2018. С. 318–332.

що дядьки, котрі сидять у теплих кабінетах, там себе чудово почувають. О 18 годині в нього робочий день завершився, він пішов додому. А цей хлопець о 18 повечеряв, сідає в окоп і готується до артобстрілу. ... І це відчуття безвиході й слабкості на людей дуже тисне. Зрозуміло, що ні кроку назад, і в нас немає дороги назад. Але що ж ти, моя рідна Україно, для своїх синів зробила? Ти нас послала туди, а далі забезпечила? Ні. До якої міри треба не поважати своїх солдатів, щоб не забезпечити?»⁶¹.

Окремою темою є служба в лавах ЗСУ жінок, яка розглядається в контекстах гендерної рівності. На березень 2021 р. у ЗСУ служило 31 757 жінок, або 15,6 % від загальної кількості військовослужбовців. За роки війни їх кількість зросла приблизно удвічі. Понад 900 жінок-офіцерів займають командні посади. Тією чи іншою мірою жінки представлені в більшості сфер військової служби, зокрема тих, які традиційно вважалися «чоловічими»⁶². Рівність прав і можливостей чоловіків і жінок в армії є частиною міжнародних зобов'язань за програмою партнерства Україна – НАТО. Важливу роль у змінах відіграв глобальний адвокаційний проєкт «Невидимий батальйон», який розпочинався з дослідження й документування участі українських жінок у війні⁶³. Уже протягом перших його місяців стало очевидним, що застаріле законодавство, яке обмежувало роль жінок на війні до посад кухарок, швачок, зв'язківців тощо й не допускало їх до бойових позицій, не відповідає потребам часу і ставить реально воюючих жінок поза правовим полем.

Першим кроком до подолання такого стану стало ухвалення у 2018 р. Закону України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків під час проходження служби у ЗСУ й інших військових формуваннях. Якщо порівняти ситуацію на початку війни, коли жінки через неможливість здобути відповідну військову освіту не мали доступу до цілої низки військових професій, з теперішнім станом, то зміни насправді значні. Запроваджені законодавчо, вони створюють основу для розширення можливостей жінок у військовій кар'єрі. Відтак у медійному просторі з'явилися нові посили, як-от «у війни – жіноче обличчя» та «жінки – агентки змін в армії». Призначення жінок на командні посади часто стає особливо акцентованою в медійному просторі подією. Наслідком доволі широкого залучення жінок до військової служби стало також обговорення необхідності пристосувати армійську інфраструктуру до жіночих потреб під гаслом: жінки готові воювати, але чи готова армія їх прийняти?⁶⁴.

Образ жінки-військовослужбовиці ставав для суспільства звичним поступово, проте говорити про повне його сприйняття поки завчасно. Дослідники виділили три основні жіночі образи, які були сформовані протягом першого року війни: жінки-воїни, турботливої помічниці та революціонерки⁶⁵. Проведений групою до-

⁶¹ Аэропорт, Краматорск, полковник Кривонос С. Г. Сюжет съёмочной группы «Патриоты Доброполя». 2014. 15 липня. [Відеоматеріали]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=MNSpSYMoqOI>

⁶² Мосьондз О. У нашому війську служить понад 31 тисяча жінок. *Армія inform*. 2021. 4 березня. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/03/04/v-nashomu-vijsku-sluzhyt-ponad-31-tysyacha-zhinok/>

⁶³ Адвокаційний проєкт «Невидимий батальйон». Офіційний сайт. URL: <https://invisiblebattalion.org/>

⁶⁴ Беца О. Гендерна (не)рівність в українській армії, або чому військовослужбовцям потрібна жіноча форма. *Без броне*. 2020. 31 березня. URL: <https://bezbroni.net/stories/genderna-nerivnist-v-ukrainskii-armii-abo-chomu-viiskovosluzhbovcyam-potribna-zhinocha-forma>

⁶⁵ Грищенко Г. Як жінки змінили українську армію. *Гендер в деталях*. 2019. 10 жовтня. URL: https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/yak-zhinki-zmynili-ukrainsku-armiyu-1341190.html#_ftn31

слідників аналіз медійних публікацій про жінок у зоні АТО показав, що найбільш характерною була романтизація їхніх образів та нехтування труднощами. Інший аналіз цієї ж групи, який брав до уваги публікації 2017–2018 рр., дав змогу виділити два їх типи – «егалітарні» (висвітлюють реальний стан) та «патріархатні» (трактують образ жінки на війні як незвичний). Наголоси на особливій турботі чоловіків в армії про жінок, які окремі журналісти намагалися подавати як позитивні, сприймаються радше як рецидиви патріархально зорієнтованих практик.

Жінки болісно відчують і переживають власну «невидимість», знецінення участі в бойових діях, пояснення присутності на фронті не ідейними переконаннями (для частини жінок прихід у зону бойових дій став логічним наслідком участі в Революції Гідності та волонтерському русі), рішучим вибором служити Батьківщині, бажанням самореалізуватися у військовій кар'єрі, а прагненням влаштувати особисте життя тощо⁶⁶. Неготовність суспільства сприймати нові ролі жінок, через що вони змушені постійно це доводити, спричиняє внутрішні кризи. Утім, саморепрезентації ветеранок, яскравим прикладом яких є збірник Євгенії Подобної «Дівчата зрізають коси»⁶⁷, відкривають можливості для порівнянь із медійними представленнями та обмежують простір для викривлення дійсності чи замовчування реальних проблем.

Еволюція образів військовослужбовців: від віктимізації до героїзації та буденності. Першою емоцією, яка прийшла на зміну довоєнним уявленням про військо як структуру, яка багато споживає і витрачає, не приносячи жодної користі, було відчуття безпорадності. Блоквані російськими військовими українські частини в Криму, які не мали ні наказу опиратися, ні зрозумілого плану дій, врешті-решт окупація півострова та вимушений відхід з його території, поодинокі приклади демонстративного беззбройного опору українських військовослужбовців – усе це викликало співчуття та виводило на центральний план у сприйнятті армії образ жертви. Першим образом усвідомленої війни в Україні ставали «хлопчики» на обладнаних із підручних матеріалів блокпостах, які не мали відповідного озброєння і предметів першої необхідності, не розуміли й не вміли діяти.

Від початку квітня 2014 р. у соціальних мережах з'явилися любительські відео, які демонстрували колони української військової техніки, що вирушили на схід. Від цих кадрів стискалося не одне серце, адже всі в Україні розуміли, що оборонна промисловість ледь животіє, технічні засоби застаріли й невідомо як покажуть себе при серйозних випробуваннях. «Ми тоді побачили дуже велику колону, – згадував про рух українських військових частин на схід захисник Луганського аеропорту старший лейтенант Юрій Руденко. – Танків дуже багато було. Там, перед Щастям, як їхати, є спуск такий. ... Я їхав у перших рядах тоді. Це був ранок, світло було вже. ... Їхали такими шляхами, селами, полями їхали. Люди виходили в шоці, що така кількість військових і техніки. Нам одні махали, інші – тікали. Деякі плакали стояли. Треті хрестили. Ну, кожна людина по-своєму нас сприймала»⁶⁸.

Чимало щойно мобілізованих бійців і самі не знали, що їм потрібно і в якій кількості, могли лише змалювати розпачливу картину того, як усього бракує. Олексій

⁶⁶ «Невидимий батальйон 2:0»: повернення ветеранок до мирного життя (Соціологічне дослідження) / за ред. Т. Марценюк. [Без м. в.], 2019.

⁶⁷ Подобна Є. Дівчата зрізають коси. Книга спогадів. Київ: Люта справа, 2019.

⁶⁸ У вогняному кільці. Оборона Луганського аеропорту / С. Глотов та ін. Харків, 2018. С. 190.

Петров, офіцер ЗСУ, який на початку бойових дій працював у Мелітопольському військкоматі, в автобіографічній повісті «Кава з присмаком попелу» описав почуття розгубленості, яке охопило його та співробітників під час розмови з бійцем, що служив у частині, яка за кілька днів перебування в зоні АТО отримала тільки зброю і каски радянського взірця. Хоча працівники військкомату не відповідали за матеріальне забезпечення, сказати про це людині з передової, яка стверджувала, що військово-службовці там почувуються нікому не потрібними й забутими, їм не вистачило духу: «Ну як це нікому не потрібні?! – підполковник Лушников почав перекладати на столі папери з місця на місце, намагаючись не зустрічатися з гостем поглядом. – Ми щось придумуємо! Такого не буває, щоб солдат нікому не був потрібним. Не буває!»⁶⁹.

Протягом літа 2014 р. короткі вогневі сутички стрімко переросли в повномасштабні бойові дії та врешті-решт відкрите вторгнення регулярних частин Російської Федерації, драматичні події в Іловайську. «Живі заздрили мертвим», – так згадував майор Ігор Герасименко рейд 95-ї окремої Житомирської десантно-штурмової бригади для розблокування угруповання ЗСУ в районі смт Ізварине⁷⁰. Робота артилерії нарощувала число жертв, до того ж у перші тижні війни дезорієнтовані військові частини нехтували правилами безпеки. Страшні поранення завдавали фізичних і психологічних страждань постраждалим і їх близьким. Кількість втрат серед військовослужбовців зростала. За даними «Книги пам'яті полеглих за Україну», де зафіксовано лише тих загиблих, чий імена достеменно відомі, у березні 2014 р. загинуло 2 військовослужбовців, у квітні – 7, у травні – 70, а в червні – 140, у липні 2014 р. – 325, в серпні – 700, у вересні – 190, а всього за 2014 р. – 1 739⁷¹. Прийняття бортів із пораненими на тривале лікування, швидкі з увімкненою сигналізацією, оголошення про нагальну потребу здачі крові, купівлі медикаментів, предметів першої необхідності стали звичною картиною багатьох українських міст. Чи не щодня українські телеканали транслювали похорони загиблих з різних куточків України, горе і відчай їхніх родин.

Після бойових зіткнень війна з теоретичних рядків книжок і підручників, родинних спогадів старшого покоління, з якого вже мало хто залишився живим, стала повсякденною практикою разом з усім, що вона може принести, – смертю, пораненнями, руйнуваннями. Оскільки мало хто серед українських військових мав досвід бойових дій, війну пізнавали щодня, відкривали її обличчя серед окопів, обстрілів і літньої спеки, вчилися триматися за нитку життя серед хаосу і безпорадності, шукати й розпізнавати своїх, довіряти тим, хто вмів воювати. Спогади учасників подій свідчать, що переломним моментом для більшості з них ставали обстріли на відкритому просторі, смерті й важкі поранення товаришів. Після цього виникало бажання помсти, і громадянин мирної України ставав солдатом, готовим йти у бій.

Кількість громадян України, які піднялися на захист своєї держави, виявилася несподівано великою – особливо для тих, хто ставив знак рівності між слабкістю державних структур та пасивністю й інертністю громадянського суспільства. Чи не ключовим завданням на початку війни стало встановлення взаємозв'язку між

⁶⁹ Петров А. Кофе с привкусом пепла. Киев: ДИПА, 2018. С. 39–40.

⁷⁰ Рейд. Сила нескорених. Документальний фільм телеканалу ICTV. [Відеоматеріали]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_cjAXBL2JTk

⁷¹ Книга пам'яті полеглих за Україну. URL: <http://memorybook.org.ua/indexfile/statmonth.htm>

просторами війни та миру, на які розкололась Україна. Його забезпечували волонтери та журналісти, які не лише розповідали суспільству про ситуацію в зоні бойових дій, а й давали військовослужбовцям найважливіше – переконання в тому, що їх підтримують. Засоби масової інформації не відразу знаходили потрібний тон, щоб показати серйозність ситуації, і водночас не сприяти поширенню паніки. Новий образ українського війська формувался швидко. Мовою війни стала відвертість з боку тих, хто викликав довіру, адже лише вони мали шанс бути почутими в суспільстві, яке після Революції Гідності стало уразливим на найдрібніші нотки фальші. Попри небажання кадрових військових давати інтерв'ю, їм довелося взяти до уваги логіку інформаційного простору, визнати, що краще за них ніхто про них розповісти не зможе.

Протягом перших кількох місяців бойових дій ЗСУ пройшли величезний шлях до перетворення в боездатні військові підрозділи, прийнявши той факт, що воюють за свою землю й закривають собою найдорожчих людей. Характер взаємин між фронтом і тилом влучно сформульований у трейлері фільму «Кіборги»: «Тут знаходяться чоловіки, які цей аеропорт не здадуть, поки живі. Ваше завдання – вірити в нас, молитися й чекати». Ворог не розрахував, що суттєво послаблена, за його розрахунками, Українська армія чинитиме такий запеклий опір, демонструючи на окремих ділянках фронту мужність і героїзм усупереч усьому й завдаючи противникові дошкульних ударів. За оцінками військових експертів, саме бойові втрати російських підрозділів слугували головною причиною відмови від ескалації конфлікту та укладення 5 вересня 2014 р. договору про перемир'я в Мінську. Тож «війна показала українському загалу нових, цілком реальних героїв українського спротиву новітньої доби»⁷².

Реальність героїв зумовлювала сплеск суспільного запиту на історії їх життів і військової служби з перших вуст. За роки війни зібрано й частково опубліковано чимало свідчень учасників та очевидців бойових дій. Як приклад можна навести документальний проєкт «After Ilovaisk», ініційований фотографами Максимом Левіним і Маркіяном Лисейком, які працювали в зоні так званого зеленого коридору, у партнерстві з інтернет-виданням «Лівий берег». У його межах створено сайт, який поповнюється усними історіями⁷³. Такі записи, особливо ж ті, котрі проведено з дотриманням методик усної історичної дослідження, відіграють і надалі відіграватимуть дуже важливу роль у написанні історії російсько-української війни, сформують надійні бар'єри від вихолощення цієї теми офіційними зведеннями та пропагандистськими прийомами. Розмова про війну може служити перехідним містком між пройденим на практиці та нарацією про пережите, створити спільну площину між тими, хто пройшов війну, хто хоче зрозуміти її для себе й допомогти близькій людині адаптуватися до мирного життя, й тими, хто зберігатиме пам'ять про неї для наступних поколінь.

Публікації щирих розповідей про пережите на війні також трансформуються в колективну пам'ять про неї, служать спільному усвідомленню та опрацюванню тих викликів, з якими людина неминуче стикається на війні. Найвиразнішою емоцією, з якою їй доводиться жити й справлятися або ж співіснувати, є страх. Він має кілька складників: страх бути вбитим і самому вбивати, страх бути важко пораненим, не витримати фізичних мук і випробувань, стати свідком страждань чи смерті побратимів і не зможти вчасно надати допомогу та – чи не найбільшою

⁷² Україна і виклики посттоталітарного транзиту (1990–2019) / В. Головка, Л. Якубова. Київ: Академперіодика, 2021. С. 521–522.

⁷³ URL: <http://afterilovaisk.com/>

мірою – страх перед невідомим. Досвідчені військовослужбовці радили новачкам прийняти реальність і займати себе повсякденними справами, щоб відволікатися від гнітючих думок, однак здебільшого страх ставав постійним супутником, брив рефреном. «На передовій з тобою завжди страх. Інколи він сильніший, інколи слабший», – визнавав командир батальйону «Київська Русь» Іван Ступак (Мажор)⁷⁴.

Декому вдавалося переломити себе й не думати про страх, дехто стверджує, що звик або ж що боятися не залишалося часу. Утім, чимало військовослужбовців усе ж щиро визнають, що здебільшого його відчували. «Було дуже страшно, – згадував захисник Донецького аеропорту з позивним “Кока”, – бо суцільна неясність. ... Сидимо мовчки. Довкола тиша. ... Коли ми вперше йшли, то взагалі не уявляли, як воно там. Ідеш, купа заліза валяється довкола, скло, згорілі БТР наших хлопців, які були тут. Проходиш повз них, а в голові одна думка: “Тільки б додому повернутися”. Такі думки були. Перший раз було дуже страшно»⁷⁵. «Ця перебіжка була найстрашнішою з того, що зі мною траплялося, – згадував 20-річний боєць з позивним “Малой” про перехід від нового до старого терміналу ДАП. – Ми всі, окрім лікаря, приїхали вперше. Незнання того, що там попереду, дуже лякало»⁷⁶. «Зайшли в новий термінал – усе шмаляє, усе ламається, усе стріляє, усе вибухає, залізо рипить, – підтверджував боєць з позивним “Лео”. – Це був просто жах. Я так боявся, усі боялися»⁷⁷.

Важким травматичним досвідом на війні є необхідність вбивати ворога. У непрофесійних військових здебільшого ця готовність формувалася під впливом смертей чи важких поранень товаришів, що відбувалося в них на очах. Не всі чоловіки, які вирушали на війну навесні 2014 р., замислювалися про власну спроможність вбити іншу людину: домінували все ж уявлення про захист Вітчизни. Мемуаристика дає змогу простежувати, як відбувалося «включення» війни у свідомість військовослужбовців, як виникало розуміння того, що життя вже ніколи не буде таким, як раніше. «Це війна. Жорстока і нещадна війна, – так ділився своїми переживаннями боєць “Айдару” Олексій Семенов. – Вона як ріка, і ми увійшли в неї. Зворотної дороги немає і сухими не вийти. Руки у крові будуть у всіх»⁷⁸.

Утім, вбивство ворога на війні – це, мабуть, останнє, про що хочуть говорити бійці; ця тема дуже закрита, а переживання – у край особистісні. Дещо легше порушують її творчі люди, які ніби вибудовують своєю творчістю бар’єр з реальністю, пояснюють емоції через образи. «Влучив. Знову влучив. Вчора. Чи позавчора, – так розмірковує літературний герой письменника й воїна Бориса Гуменюка. – Неважливо. Точно не пригадую. Кому таке розкажеш? ... Як ти розкажеш онукові, що власноруч убив два десятки людей?»⁷⁹. «Найголовніше – це твоя згода вбити, – так пояснює змінену війною реальність актор Олег Шульга. – Ти перетинаєш якийсь Рубікон. Ми всі легко кидаємося словами “Я тебе вб’ю”, але позбавити людину життя – це зовсім інше. Мені як актору, який професійно працює зі своєю свідомістю,

⁷⁴ Цитати Сходу. Збірка спогадів 2014–2015. Черкаси, 2015. С. 26. Іван Ступак загинув у бою у Вуглегірську 29 січня 2015 р.

⁷⁵ Кіборг «Кока». Аеропорт дав упевненість, що ми можемо перемогти. *АД (аеропорт Донецьк): Історія мужності...* С. 33.

⁷⁶ «Малой». Страшно було йти у повну невідомість, але «Маршал» заспокоїв. *Там само.* С. 34.

⁷⁷ «Лео». Ми знали, що стояти треба на смерть, а «перемир’я» було за нашими спинами. *Там само.* С. 49.

⁷⁸ Цитати Сходу... С. 6.

⁷⁹ Гуменюк Б. 11 новел про війну. *14 друзей хунты...* С. 32.

довелося пройти цю метаморфозу ще до того, як я потрапив у зону бойових дій. Можливо, хтось не усвідомлював цього заздалегідь, і йому довелося прийняти це вже на практиці. Але так чи інакше ти погоджуєшся вбити і бути убитим. І це раз і назавжди. Саме з цим доведеться жити потім»⁸⁰.

Якщо на першому етапі війни образ воїна в громадській думці формувався головню на емоціях, з-поміж яких визначальними були емпатія та захоплення, то з кінця 2015 р. ситуація змінилася, бо держава вела цілеспрямовану інформаційну політику. У бойових частинах з'явилася посада пресофіцера, який відповідав за комунікацію зі ЗМІ. З 2016 р. журналісти і знімальні групи могли працювати в зоні бойових дій лише за погодженням з військовим керівництвом та в супроводі пресофіцера. Зріс обсяг інформації на офіційних ресурсах. Утім, наслідком контролю над новинами, позбавлення їх емоційної складової стало вихолощення інформації, поява однотипних репортажів із рефреном, що військо надійно захищає східні рубежі. Курс на висвітлення українського війська з максимально позитивної перспективи передбачає уникання драстичних тем (алкоголізм, наркотики, насильство, дезертирство, перепродаж спорядження, неприйнятна поведінка в місцях постійного розташування тощо). Утім, за висновком дослідника цієї теми М. В. Борисенка, самі військовослужбовці ставляться до некритичної героїзації вкрай скептично⁸¹.

Надійним запобіжником для використання й сприймання громадськістю офіційної історії війни залишається відкритий інформаційний простір, однак небезпеки, які випливають з вихолощення цієї теми, не варто повністю легковажити. На це, зокрема, звернула увагу одна з найвідоміших українських волонтерок, керівниця благодійного фонду, який з перших днів війни й дотепер допомагає військовим на передовій, Діана Макарова. Вона порівняла офіційну фейсбук-сторінку Операції об'єднаних сил зі стінгазетою в гірших радянських традиціях. У ній щодня доводиться читати про змагання на кращого снайпера чи кухара, однак, з одного боку, не замовчуються справді важливі проблеми, а з іншого – відсутня будь-яка аналітика, бо нібито вороги повинні знати, що в нашій «взірцево-показовій частині» все прекрасно⁸².

Образ військовослужбовця в публічному дискурсі періоду російсько-української війни невіддільний від оцінки характеру самої війни та гібридних технологій її ведення. Намагання дозувати інформацію із зони бойових дій лише в теорії відповідає законам воєнного часу, однак у суспільстві значно вищим є запит на якомога повнішу й правдиву інформацію, реальні життєві історії та неупереджену аналітику. Образи військовослужбовців ЗСУ за період із 2013 р. еволюціонували. У цьому процесі умовно можна виділити періоди віктимізації, героїзації та звичних буденних практик. Ці останні влучно передав журналіст Андрій Цаплієнко: «На війні піхотинець бачить тільки десять відсотків самої війни. Решта – важка фізична праця. Щоденна. Монотонна. Місити донбаський бруд, що кілограмами наростає на взутті. Вгризатися в кам'янистий ґрунт. Тягнути на собі важкі колоди, складати вручну бліндажі»⁸³. Утім, війна ще не завершена, тож і в цьому питанні можливі інші повороти.

⁸⁰ Городничая К. Олег Шульга: «Головна зміна в людині, яка була на війні – це готовність убити»...

⁸¹ Борисенко М. В. Формування образу українського військовослужбовця в контексті україно-російського збройного конфлікту: від віктимності до героїзації. *Гілея*. 2020. Вип. 159. С. 7–14.

⁸² Допис на сторінці Діани Макарової (Diana Makarova) у *Facebook*. 6 листопада 2021 р.

⁸³ Допис на сторінці Андрія Цаплієнка (Andriy Tsaplienko) у *Facebook*. 12 грудня 2017 р.

УЧАСТЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАННЯХ (1991–2021)

Нормативна база, мета і завдання міжнародних військових навчань. Із проголошенням у серпні 1991 р. Акту незалежності Українська держава негайно взяла курс на розбудову власного війська та формування державної військової політики. Важливою її складовою стало налагодження міжнародного військового співробітництва. У лютому 1994 р. на запрошення НАТО Україна приєдналася до програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ) – ініціативи, спрямованої на посилення стабільності й безпеки в Європі¹.

Одним із напрямів діяльності в межах ПЗМ стала участь українських воїнів у спільних військових навчаннях із країнами-членами та партнерами НАТО як на території України, так і за кордоном². Базовими нормативними документами, які регламентують організацію й проведення міжнародних військових навчань в Україні, є: Конституція України; Закони України «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України» (22.02.2000)³ та «Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав» (2.03.2000)⁴; Указ Президента України «Про порядок внесення і розгляду пропозиції щодо допуску підрозділів збройних сил інших держав на територію України для участі у спільних військових навчаннях» (19.01.2002)⁵; міжнародні договори України⁶.

Метою міжнародних військових навчань у межах програми ПЗМ є в максимально наближених до реальних умов удосконалювати навички та підготовку штабів і підрозділів Збройних сил України (ЗСУ) для виконання завдань відповідно

¹ КИМВ. Програма «Партнерство заради миру». *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2014. Ч. 77. URL: http://www.ji.lviv.ua/n77texts/Partnerstvo_zarady_myru.htm; Мартинов А. Ю. Партнерство заради миру. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Partnerstvo_zarady

² 26 років тому в НАТО започаткували програму «Партнерство заради миру». *Арміяінформ*. 2020. 10 січня. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/01/26-rokiv-tomu-v-nato-zapochatkuvaly-programu-partnerstvo-zarady-myru/>

³ Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України. *Верховна Рада України. Законодавство України*. 2020. 3 липня. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1479-14#Text>

⁴ Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав. *Верховна Рада України. Законодавство України*. 2018. 4 листопада. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1518-14#Text>

⁵ Про порядок внесення і розгляду пропозиції щодо допуску підрозділів збройних сил інших держав на територію України для участі у спільних військових навчаннях. *Верховна Рада України. Законодавство України*. 2015. 7 квітня. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/52/2002#Text>

⁶ Участь Збройних сил України у програмі «Партнерство заради миру». *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2014. Ч. 77. URL: http://www.ji.lviv.ua/n77texts/Uchast_zbrojnyh_syl_Ukrainy.htm

до стандартів і процедур НАТО (зокрема, підготовка контингенту ЗСУ до участі в миротворчих операціях), досягати сумісності систем управління і зв'язку, логістики, пристосовуватися до штабних процедур і стандартів НАТО, набувати досвіду спільних дій з підрозділами інших держав у проведенні миротворчих, гуманітарних, пошуково-рятувальних та інших операцій для підтримки миру й безпеки⁷.

Міжнародні військові навчання також передбачають вивчення особовим складом іноземної мови, проходження підготовки на фахових курсах на території України та за кордоном із наступним стажуванням на посадах у підрозділах та органах військового управління. Зокрема, йдеться про підготовку офіцерів до роботи в багатонаціональних штабах шляхом їхньої участі в багатонаціональних навчаннях, навчанні на курсах офіцерів багатонаціональних штабів, курсах військової термінології НАТО, а також на курсах іноземних мов⁸. Так, упродовж 2005–2006 рр. представники Міністерства оборони та ЗСУ пройшли стажування в аналогічних структурах Польщі та Чехії, переймаючи досвід цих країн щодо європейської та євроатлантичної інтеграції⁹.

Результати багатонаціональних навчань стають підставою для оцінювання рівня готовності (сумісності) залучених підрозділів до участі в операціях у складі багатонаціональних сил НАТО та в операціях із подолання кризи (Crisis Response Operations). Також вони засвідчують можливість включення цих підрозділів до Спільного фонду оперативних сил та можливостей у рамках Програми оцінки та зворотного зв'язку Концепції оперативних можливостей (КОМ) (Operational Capability Concept) НАТО¹⁰. Оцінювання проводиться з використанням програмного забезпечення «Програмно-інструментальні засоби перевірки та зворотного зв'язку Концепції оперативних можливостей» (ОСС E&F Tool) і містить два критерії: взаємосумісність (на основі Військових цілей взаємосумісності) та бойова готовність (на основі Методик оцінки бойової готовності сил НАТО). За кожним критерієм спершу проводиться самооцінка (національними експертами), а потім оцінка НАТО (представниками штабів НАТО)¹¹.

Протягом 2005–2008 рр. було проведено 16 самостійних оцінок та оцінок з боку НАТО окремих сил і засобів ЗСУ. За результатами два літаки Іл-76МД були оцінені як «взаємосумісні», а корвет «Луцьк», десантний корабель «Костянтин Ольшанський» та рота морської піхоти Військово-морських сил – як «частково взаємосумісні»¹². Протягом 2010 р. успішно пройшли сертифікацію другого рівня українські підрозділи радіаційного, хімічного, біологічного захисту, унаслідок

⁷ Крощман В., Савицький О. Навчання Sea Breeze-2021: що надихає Україну й турбує Росію. *DW. Made for minds*. 28.06.2021. <https://p.dw.com/p/3vZUQ>

⁸ Біла книга 2005: оборонна політика України / Міністерство оборони України. Київ, 2006. С. 47, 90. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2f/WB_2005.pdf

⁹ Біла книга 2006: оборонна політика України / Міністерство оборони України. Київ, 2007. С. 57–59. URL: https://gp.org.ua/images/articles/white_book/WB_2006.pdf

¹⁰ Україна приєдналася до Концепції оперативних можливостей у 2001 р.

¹¹ Скоростецький В. У 1995 році на Львівщині уперше висадився десант солдатів НАТО. *АрміяInform*. 2020. 10 вересня. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/09/10/u-1995-roczni-na-lvivshhyni-upershe-vysadyvsya-desant-soldativ-nato/>; Біла книга 2008: оборонна політика України / Міністерство оборони України. Київ, 2009. С. 40–42. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Viisko_Ukrainy/2008_N02_92.pdf

¹² Біла книга 2008... С. 40–42.

чого були зараховані до складу 15-ї ротації Сил реагування НАТО та протягом 6 місяців перебували в режимі оперативного чергування (без виїзду за межі держави)¹³. У 2012 р. було успішно проведено п'ять заходів з оцінювання НАТО і самооцінювання підрозділів збройних сил. Такі приклади можна продовжувати.

Водночас українські військові проходили навчання для здобуття сертифікатів оцінювача. У 2008 р. за результатами підготовки на курсах НАТО сертифікат військового експерта з питань оцінок першого рівня отримали 23 представники ЗСУ¹⁴. У 2009 р. було підготовлено 15 сертифікованих оцінювачів першого рівня й 27 – другого¹⁵, а 2012 р. – 7 і 5 оцінювачів відповідно, а також 4 фахівці із використання програмного забезпечення Концепції оперативних можливостей¹⁶. Здобуття таких кваліфікацій дає українським військовослужбовцям можливість формувати автономні групи національних експертів, здатних організувати спеціальну підготовку підрозділів військ та оцінювати їхню готовність за Концепцією оперативних можливостей щодо участі у спільних заходах¹⁷. Також українських сертифікованих фахівців залучають як інструкторів на міжнародних курсах підготовки фахівців з оцінювання¹⁸.

Участь ЗСУ в міжнародних навчаннях упродовж 1994–2014 рр. у межах програми ПЗМ. Приєднавшись до програми ПЗМ, українські військові того ж 1994 р. стали учасниками двох міжнародних військових навчань за кордоном. А вже наступного 1995 р. Україна й сама вперше стала організатором такої програми. Відтоді участь у цих заходах є незмінною щорічною практикою українських збройних формувань¹⁹.

Таблиця 1

**Статистика участі ЗСУ в міжнародних навчаннях
за кордоном у межах ПЗМ (1994–2000)²⁰**

рік	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
за кордоном	2	11	15	22	15	9	7
в Україні	–	1	3	2	2	2	3
разом	2	12	18	24	17	11	10

¹³ Біла книга 2010: Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2011. С. 33–34.
URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/63/WB_2010.pdf

¹⁴ Біла книга 2008... С. 40–42.

¹⁵ Біла книга 2009: Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2010. С. 34–36.
URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/89/WB_2009.pdf

¹⁶ Біла книга 2012: Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2013. С. 18–20.
URL: https://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB_2013.pdf

¹⁷ Біла книга 2009... С. 34–36.

¹⁸ Статистика укладена на основі даних щорічника «Біла книга» за 2007–2014 рр.

¹⁹ Хронологія участі Збройних сил України у заходах програми «Партнерство заради миру». *Радіо «Свобода»*. 2006. 9 червня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/946376.html>

²⁰ Хронологія участі Збройних сил України у заходах програми «Партнерство заради миру».

Таблиця 2

**Статистика участі ЗСУ в міжнародних навчаннях
в Україні та за кордоном (2006–2013)²¹**

рік	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
в Україні	8	3	4	5	5	6	2	3
за кордоном	4	4	6	8	7	6	7	5
разом	12	7	10	13	12	12	9	8

Сформувалися основні локації міжнародних військових навчань в Україні: Яворівський полігон Західного оперативного командування (Львівщина), загальновійськовий полігон першої категорії «Широкий Лан» (Миколаївщина), а також воєнні об'єкти Одеської та Миколаївської областей, де зосереджено проведення військово-морських навчань.

Основний масив міжнародних військових навчань становлять програми різного рівня, спрямовані на співпрацю насамперед між сухопутними військовими підрозділами, хоча нерідко залучають інші роди військ. Частина військових навчань стала одноразовою програмою. До навчань, які відбувалися в другій половині 1990-х, неодноразово можна було застосувати прислівник «уперше». Так, 1997 р. на Яворівському полігоні було проведено комплексне командно-штабне навчання офіцерів із залученням військ «Спільний сусід-97», завданням якого було відпрацювати взаємодію та спільну методику в проведенні миротворчих операцій. Це були перші міжнародні навчання бригадного рівня в рамках ПЗМ в Україні (участь взяли українські, американські, грецькі, молдовські, румунські, чеські, словацькі й македонські військовослужбовці – загалом понад 1 200 осіб)²². У 1999 р. в Одесі на базі комп'ютерного центру Південного оперативного командування відбулися комп'ютерні міжнародні навчання «Кооператив саппорт», у яких взяли участь 97 офіцерів ВМС із 12 країн-членів НАТО й 9 країн-учасниць програми ПЗМ. Метою навчань було відпрацювати різні аспекти тилового забезпечення військово-морських операцій для взаємодії флоту країн-учасниць ПЗМ. В Україні такі навчання на комп'ютерах і картах відбулися вперше й стали корисним досвідом для налагодження спільних морських навчань та операцій²³.

Також проводилися двосторонні програми. Зокрема, упродовж 2002 р. і 2003 р. відбулися спільні італійсько-українські навчання: військові маневри за участю італійських парашутистів «Скіфія-2002» (полігон «Широкий Лан»)²⁴ і оперативно-тактичні навчання полкового рівня з бойовою стрільбою для злагодженої миротворчої діяльності в зоні внутрішнього етнічного конфлікту

²¹ Статистика, укладена на основі даних щорічника «Біла книга» за 2006–2013.

²² Згурець С. «Спільних сусідів» в Україні аж сім. *День*. 1997. 5 липня. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/den-ukrayini/spilnih-susidiv-v-ukrayini-azh-sim>

²³ Хроника событий. *День*. 1999. 15 жовтня. URL: <https://m.day.kyiv.ua/ru/article/panorama-dnya/hronika-sobytiy-9>

²⁴ Спільні італійсько-українські військові навчання «Скіфія-2002» розпочалися сьогодні на полігоні «Широкий лан» під Миколаєвом. *Радіо Свобода*. 2002. 17 липня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/892098.html>

«Прикарпаття-2003» (Яворівський полігон)²⁵. У 2002 р. на Яворівському полігоні було проведено українсько-британські маневри з бойовою стрільбою «*Козацький експрес-2002*», мета яких – координація управління міжнародними військами, підвищення взаєморозуміння та співробітництва між ними через відпрацювання елементів бойової підготовки та польового тактичного вишколу²⁶. У 2003 р. і 2006 р. на Яворівському полігоні відбулися спільні українсько-польські командно-штабні навчання «*Співдружність*» («*Commonwealth*»). Відпрацьовували узгодження дій з метою підготовки підрозділів і штабу до виконання завдань у складі KFOR (Міжнародні сили з підтримки миру в Косово)²⁷. Підготовка підрозділів до виконання завдань у складі ротації сил KFOR ставала основним завданням україно-американських навчань 2011 р.²⁸ і 2012 р. Також українські військові проводили спільні тактичні навчання для здійснення миротворчих, розвідувальних, антитерористичних операцій зі словацькими (2006, 2007), румунськими (2008, 2010), американськими (2009, 2010) воєнними підрозділами.

У другій половині 1990-х років в Україні було започатковано низку міжнародних воєнних програм, які стали традицією, а окремі успішно проводять досі. Однією з них стала програма «*Щит миру*» – спільні американо-українські навчання на базі співпраці українських сухопутних військ та Національної гвардії штату Каліфорнія зі залученням представників військових інших країн. Місцем проведення навчань став Яворівський полігон. Програма була започаткована в 1995 р. й стала першим досвідом міжнародних військових навчань на території України. Навчання серії «*Щит миру*» відбувалися в 1996, 1998–2001, 2003 рр. Із 2006 р. вони трансформувалися в програму «*Rapid Trident*» («*Стрімкий тризуб*») і до 2013 р. відбувалися практично щороку (крім 2009 р.), суттєво наростивши кількість залучених військовослужбовців. Основним завданням програми, яка зазвичай поєднувала командно-штабну роботу бригадного рівня й польову батальйонного рівня, стало відпрацювання сценаріїв миротворчих операцій.

Прикметно, що постійними учасниками програми «*Rapid Trident*» стали також військові журналісти – кореспонденти інформаційного агентства АрміяInform, які сформували колекцію унікальних світлин і фактів з перебігу навчань. За результатами навчань 2008 р. вперше відразу три підрозділи СФОСМ здобули самооцінку першого рівня, а також було здійснено підготовку національного контингенту українсько-польського миротворчого батальйону. Саме під час навчань серії «*Rapid Trident*» українські військові почали систематично використовувати віртуальні системи імітаційного моделювання на базі програми JCATS (Joint Conflict and

²⁵ У Львові завершила роботу головна планувальна конференція українсько-італійських навчань «Прикарпаття – 2003». *Урядовий портал*. 2003. 31 березня. URL: http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=361980&cat_id=244314797

²⁶ Підлісна О., Гуцуляк М. У Яворові стріляють. Полігон. *Поступ*. 2002. 11 вересня. URL: http://postup.brama.com/020905/131_3_3.html

²⁷ На Яворівському полігоні у Львівській області завершилися спільні командно-штабні навчання «Співдружність – 2003». *Радіо Свобода*. 2003. 11 квітня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/902137.html>

²⁸ Біла книга 2011. Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2012. С. 33–34. URL: https://ia801304.us.archive.org/34/items/wb_2011/wb_2011.pdf

Tactical Simulation, Об'єднаний імітатор конфліктних і тактичних ситуацій), яка дає можливість моделювати операції багатонаціональних сил на різній місцевості²⁹.

Таблиця 3

Перебіг навчань «Rapid Trident» 2006–2013 рр.³⁰

<i>рік</i>	<i>тип навчання</i>	<i>к-сть сил</i>	<i>завдання</i>
2006	командно-штабне (комп'ютерне)	75 військовосл.	відпрацювання спільних дій об'єднаних штабів загальновійськових підрозділів під час багатонаціональної миротворчої операції
2007	командно-штабне із залуч. військ	61 військовосл.	тренування офіцерів штабів тактичної та оперативної ланок з питань управління багатонаціональним контингентом рівня бригади з використанням високих технологій
2008	командно-штабне із залуч. військ	понад 300 військовосл.; 10 бронетрансп.	тренування штабів та підрозділів до спільних дій у складі багатонаціональних сил в операціях з підтримання миру
2010	командно-штабне із залуч. військ	600 військовосл. зі штатним озброєнням і військ. технікою	відпрацювання завдань у складі багатонаціональних військових контингентів під час миротворчих операцій
2011	командно-штабне із залуч. військ	895 військовосл., 4 літаки, вертоліт	відпрацювання завдань у складі багатонаціональних військових контингентів під час миротворчих операцій
2012	командно-штабне із залуч. військ	880 військовосл., вертоліт	удосконалення тактичної взаємодії під час виконання бойових завдань у складі механізованих підрозділів
2013	командно-штабне із залуч. військ	880 військовосл., 4 вертольоти	удосконалення тактичної взаємодії під час спільного виконання завдань з підтримання миру та безпеки у складі багатонаціональних військових контингентів

У 1996 р. на полігоні «Широкий лан» було започатковано міжнародні українсько-британсько-польські навчання «*Козацький степ*» («*Cossack Steppe*»). Відтак

²⁹ Скоростецький В. У 1995 році на Львівщині уперше висадився десант солдатів НАТО. *АрміяInform*. 2020. 10 вересня. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/09/10/u-1995-goczi-na-lvivshyni-upershe-vysadyvsya-desant-soldativ-nato/>

³⁰ Дані взято зі щорічника «Біла книга» 2007–2014 рр.

вони відбулися 2000, 2003, 2006 та 2011 рр. Під час маневрів аеромобільні військові підрозділи відпрацьовували спільні дії в складі багатонаціональних військових контингентів у миротворчих (зокрема пошуково-рятувальних та гуманітарних) операціях під егідою ООН у зоні умовних етнічних конфліктів, дій терористичних та екстремістських сил³¹. До навчань залучали літаки, гвинтокрили, автомобілі. Двічі навчання «Козацький степ» відбулися в країнах-учасницях програми: 1998 р. у Британії взяв участь взвод курсантів Одеського інституту сухопутних військ та військових однієї з аеромобільних дивізій³², а 2008 р. – в Польщі (учасниками стали 50 військовослужбовців зі штатною зброєю). Аналіз залучення сил до навчань у межах цієї програми показує, що їх кількість постійно зменшувалася (у 2003 р. участь взяло 253 військовослужбовці³³, 2006 р. – 100, а 2011 р. – 35 військовослужбовців). Від 2011 р. програму «Козацький степ» закрили.

Формат співпраці українських, канадських, польських та литовських сил вилився у програму міжнародних військових навчань «Кленова арка». Навчання ведуть свою історію з 2010 р. і відбуваються як на території України, так і за кордоном. Їх метою є відпрацювання завдань у складі багатонаціональних військових контингентів під час миротворчих операцій³⁴.

Напрацювання злагодженого реагування міжнародних військових угруповань у здійсненні миротворчих операцій було метою серії навчань, що відбулися в Грузії («*Cooperative Longbow-2009*» та «*Cooperative Lancer-2009*» і «*Cooperative Lancer-2012*»).

Відповідно до програми двостороннього військового співробітництва між Україною і США 2000 р. українська сторона провела міжнародні навчання з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій «*Раф енд Реді*». Ці навчання, в яких взяли участь 378 американських і українських військовослужбовців, відбулися у Харківській області і були ефективними, що спонукало сторони до продовження програми. У 2001 р. і 2002 р. навчання цієї серії відбулися на території США за участю 10 і 13 українських військовослужбовців відповідно. В Україні навчання «*Раф енд Реді*» знову пройшли 2003 р. у форматі командно-штабних та 2004 р. як повномасштабні навчання. Захід відбувався за підтримки Євроатлантичного координаційного центру НАТО з реагування на катастрофи. Його учасниками стали по 200 осіб від України та США та по 12 від країн-членів ГУУАМ³⁵. Учасники відпрацьовували налагодження взаємодії міжнародного об'єднаного військово-цивільного координаційного центру, центральних та місцевих органів виконавчої влади у районі великомасштабного природного лиха під час рятувальної операції; вивчали можливості проведення пошуку й порятунку потерпілих спільними діями військових і цивільних формувань та

³¹ Івашко О. «Козацький степ-2003». *Голос України*. 2003. 4 вересня. URL: <http://www.golos.com.ua/article/241426>

³² Навчання «Козацький степ» 1998 року. *Укрінформ*. 2018. 1 червня. URL: <http://photo.ukrinform.ua/ukr/current/photo.php?id=902758>

³³ Івашко О. «Козацький степ-2003»...

³⁴ У Грузії розпочалися навчання «Кленова арка-2021» за участю військових ЛитПолУкрбриг. *Mil.in.ua Мілітарний*. 2021. 17 листопада. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/u-gruziyi-rozpchalysya-navchannya-klenova-arka-2021-za-uchastyu-vijskovyh-lytpolukrbryg/>

³⁵ ГУУАМ – регіональне об'єднання Грузії, України, Узбекистану, Азербайджану і Молдови. Після виходу в 2005 р. з об'єднання Узбекистану воно діє під назвою ГУАМ.

місцевого населення; відпрацьовували спільні дії пошукових, аварійно-рятувальних, медичних та інших цивільних і військових формувань у ході рятувальної операції в районі масштабного землетрусу. Навчання відбувалися в кількох локаціях: 232-му загальновійськовому полігоні Західного оперативного командування ЗСУ, промисловому майданчику Державного гірничо-хімічного підприємства «Сірка», залізничній станції Шкло та військовому майданчику лєтовища Скнилів³⁶.

Відпрацьовувати спільні дії в умовах стихійного лиха в країнах Карпатського регіону покликані міжнародні командно-штабні навчання під назвою «Світла лавина» («*Light Avalanche*»). Програма діє на підставі угоди між урядами Угорщини, Румунії, Словацької республіки й України (2002). У навчаннях бере участь інженерний батальйон «Тиса», сформований з українців, румунів, угорців та словаків для своєчасного реагування на повені в Карпатському регіоні та надання допомоги потерпілим у ліквідації наслідків стихійного лиха³⁷. Навчання відбуваються практично щороку по черзі в усіх країнах-учасницях проекту.

За кордоном представники ЗСУ ставали учасниками різноманітних багатонаціональних військових навчань: для підрозділів розвідувальних і спеціальних сил («*Камінь шакала*» («*Jackal Stone*»), 2009–2011); підрозділів зв'язку («*Комбіновані зусилля*» («*Combined Endeavour*»), 2006–2014); медичних («*Medcer*», 2008–2010) і логістичних («*Logics-2009*») підрозділів.

Досить потужний сегмент міжнародних військових навчань охоплюють програми для військово-морських сил. Від 1997 р. ведуть свою історію багатонаціональні військові навчання «*Sea Breeze*» («*Морський вітер*»). Їх співорганізаторами є Україна (забезпечує військоvu та цивільну інфраструктуру чорноморського узбережжя) та США (надають підтримку фінансами, технікою та обладнанням). Мета навчань – через проведення маневрів у морі й на суходолі покращувати воєнну співпрацю між країнами чорноморського регіону під час багатонаціональних миротворчих операцій. Від моменту заснування навчання в межах програми «*Sea Breeze*» відбувалися упродовж 1997–1999, 2001, 2002, 2007–2021 рр. Морська їхня частина традиційно відбувається у водах Чорного моря, а сухопутна – на території Одеської та Миколаївської областей. Під час навчань військові відпрацьовували: злагодження багатонаціонального штабу під час спільних дій у складі багатонаціональних сил, оперативно-тактичні маневри, взаємодію з кораблями та морською авіацією, операції з пошуку підводних човнів на заданій території, пошуково-рятувальні дії, евакуацію мирного населення, огляд підозрілих суден, боротьбу з піратами й терористами, практичні артилерійські стрільби, передачу вантажу на ходу в морі, висадку на необладнане узбережжя, тренування з повітряно-десантною та вогневою підготовки тощо. Відповідно до поставлених завдань до навчань залучалися команди водолазів та парашутистів-десантників, морська піхота, бойові кораблі та катери, гвинтокрили й літаки, бронетехніка. Навчання вирізняються великою чисельністю залучених військовослужбовців, кількість яких сягала навіть 1 500 осіб (навчання 2010 р.).

³⁶ Раф енд Реді 2004. *Державна служба України з надзвичайних ситуацій*. URL: <https://www.dsns.gov.ua/ua/RAF-END-REDI-2004.html>

³⁷ Збройні сили України прийняли від Словаччини головування у проекті «Тиса». *Генеральний штаб ЗСУ*. URL: https://m.facebook.com/GeneralStaff.ua/posts/922884047880853?locale=es_LA

Водночас із 2000-х років Військово-морські сили України ставали учасниками непоодиноких міжнародних програм, які були періодичними або ж одноразовими акціями. У 2000 р.³⁸ і 2003 р.³⁹ Україна стала організатором спільних міжнародних військово-морських навчань серії «*Кооператив партнер*», які перед тим проводили на території інших держав-учасниць Програми ПЗМ. Навчання відбулися у водах Чорного моря, а наземна частина – на полігоні поблизу Одеси. Їхнім завданням було налагодження взаємодії сил НАТО і країн-партнерів у проведенні миротворчих операцій із врегулювання кризової ситуації. Військовослужбовці відпрацьовували проведення спільних морських, берегових й авіаційних операцій із залученням надводних кораблів, катерів, підводних човнів, допоміжних суден, літаків, вертольотів, морської піхоти.

Військово-морські сили України стали учасником оперативно-тактичних навчань «*BLEAKSEAFOR*» (відбувалися упродовж 2006–2010 рр.), метою яких стало підтримання регіональної безпеки в акваторії Чорного моря. Програму реалізували в межах Спільної Чорноморської групи військово-морського співробітництва (також входили Болгарія, Грузія, Росія, Румунія, Туреччина). Під час навчань війська здобували навички бойового злагодження з'єднань військово-морських сил держав чорноморського регіону для виконання завдань за призначенням (зокрема, єдиних методів боротьби з нелегальною діяльністю і загрозою тероризму на морі) та набуття сумісності між багатонаціональними силами.

Напрацьовувати навички та кращі стандарти міжнародної співпраці в пошуково-рятувальних операціях, досягати сумісності штабів під час спільних навчань багатонаціональних сил НАТО та держав-партнерів, сприяти зміцненню регіональної безпеки та добросусідських відносин з країнами-учасницями навчання були покликані військові навчання «*Cooperative Marlin-2006*» (взяли участь 20 військово-службовців Військово-морських сил) і «*Довіра-2009*» (залучено 200 військово-службовців; 2 кораблі, 2 катери, вертоліт).

Статистика засвідчує, що в програмі розвитку ЗСУ практично цілковито поза увагою опинилася участь у міжнародних навчаннях військово-повітряних сил. Так, чи не єдиним таким випадком стала участь у багатонаціональних навчаннях військово-повітряних сил держав-членів НАТО та держав-учасниць програми ПЗМ із залученням військ «*Cooperative Archer-2007*», що відбулися в Грузії (залучено 22 військовослужбовці і літак Ан-26 «Віта»). Учасники навчань відпрацьовували підвищення рівня сумісності під час організації та проведення повітряних операцій.

Участь ЗСУ в міжнародних військових навчаннях з країнами СНД (до 2014 р.). Постійним вектором міжнародної військової співпраці ЗСУ після проголошення Акту незалежності залишалися країни колишнього радянського табору, які

³⁸ Садиленко О. Навчання «Кооператив партнер-2000». *Уніан*. 2000. 20 червня. URL: <https://photo.unian.ua/photo/2024-ucheniya-kooperativ-partner-2000>; Касьяненко М. «Держава має бути захищена з моря...». *День*. 2000. 1 серпня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/derzhava-maie-buti-zahishchena-z-morya>

³⁹ Светлицький С. Міжнародні навчання НАТО «Кооператив партнер – 2003». *Уніанфотобанк*. 2003. 27 червня. URL: <https://photo.unian.ua/photo/7268-mezhdunarodnye-ucheniya-nato-kooperativ-partner-2003>

межують з її державними кордонами: Російська Федерація (РФ), Республіки Білорусь та Молдова⁴⁰. Співпраця базувалася на низці двосторонніх нормативних актів.

Найактивніше військова співпраця розвивалася з Росією та Білоруссю. Одним із пріоритетних напрямів такої співпраці з РФ стало налагодження взаємодії в підготовці сил спеціального призначення та інженерних підрозділів. У межах діяльності Підкомісії з питань співробітництва між збройними силами України та РФ було узгоджено проведення на російських полігонах практичних навчань з бойовою стрільбою підрозділів зенітних ракетних військ України. Проводилися стажування українських військових медиків у російських вищих військово-медичних закладах та консультації експертів із питань утилізації ракет і боєприпасів⁴¹.

Цілісне уявлення про інтенсивність та форми спільних військових навчань з цими державами можна сформуванати від 2007 р. на підставі даних українського щорічника «Біла книга».

Таблиця 4

Статистика міжнародних військових навчань України з РФ, Білоруссю та Молдовою (2007–2013)⁴²

<i>навчання</i>	<i>2007</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>
<i>українсько-російські</i>	2	1	1	2	3	1	1
<i>українсько-білоруські</i>		1	1	2	1	–	–
<i>українсько-російсько-білоруські</i>	–	–	–	–	1	1	1
<i>українсько-молдовські</i>	1	1	–	–	–	–	1
<i>разом</i>	3	2	2	4	5	2	3

Протягом вказаного періоду спільні військові навчання між Україною і РФ були спрямовані на відпрацювання кількох напрямів. Насамперед це були навчання з протиповітряної оборони. Вони відбувалися протягом 2007–2011 рр. та мали на меті удосконалення взаємодії відповідних чергових сил під час виконання завдань бойового чергування. До навчань залучалися чергові бойові обслуги командного центру Повітряних сил, командні пункти повітряних командувань «Центр», «Південь», тактичної групи «Крим», військові частини протиповітряної оборони, сили радіотехнічних бригад та дивізіонів зенітних ракетних військ, пунктів наведення авіації, кілька екіпажів літаків. Також у 2007 р. у Росії відбулося тактичне навчання двох зенітних ракетних дивізіонів Повітряних сил ЗСУ з бойовою стрільбою. Завданням цих навчань було відпрацювати злагоджену бойову обслугу у складі підрозділу під час виконання завдань з ураження повітряних цілей.

Прикметно, що 2008 р. відчутно скоротилося співробітництво з оборонним відомством РФ. Так, 2007 р. було проведено 44 заходи співробітництва, а 2008 р. – тільки сім⁴³. Такі ж тенденції зберігалися протягом наступного 2009 р., що ставало

⁴⁰ Біла книга 2006... С. 57–59.

⁴¹ Біла книга 2007: оборонна політика України / Міністерство оборони України. Київ, 2008. С. 87. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/94/WB_2007.pdf

⁴² Статистика укладена на основі даних щорічника «Біла книга» за 2007–2013 рр.

⁴³ Біла книга 2008... С. 71.

наслідком проблеми функціонування Чорноморського флоту РФ та його тимчасового перебування на території України⁴⁴. Військова співпраця між країнами інтенсифікувалася тільки з 2010 р. зі зміною політичної влади в Україні, а водночас і пріоритетів курсу розвитку нашої держави. Важливим заходом військового співробітництва стало проведення двостороннього українсько-російського тренування чергових сил ППО, тренувальних польотів авіації Північного флоту РФ на полігоні злітно-посадкових систем «НИТКА»⁴⁵.

У 2010 р. після семирічної перерви було відновлено практику військово-морських російсько-українських навчань «*Фарватер миру*». Вони були започатковані 1999 р. як навчання тактичного рівня (із залученням надводних, підводних і пошуково-рятувальних кораблів, морських авіації й піхоти) та мали завдання удосконалити взаємодію між підрозділами флотів Росії й України у проведенні миротворчих акцій в зонах етнічних конфліктів та стихійного лиха. Згідно з планом програма «*Фарватер миру*» відбувалася кожних два роки, тож була проведена 1999, 2001 і 2003 рр. У 2005 р. навчання цієї серії вперше не відбулися через резигнацію російської сторони, яка пояснила це надмірною завантаженістю графіку навчань. Проте реальною причиною називали відчутне збільшення співробітництва українських ВМС з флотом європейських країн під егідою НАТО та внутрішньополітичні зміни в Україні (до влади прийшла «помаранчева» більшість). Навчання «*Фарватер миру*» відновилися аж 2010 р., коли пост Президента обійняв Віктор Янукович⁴⁶. Відтоді ці навчання стали щорічними й відбувалися аж до 2013 р. Їхньою метою було відпрацювання спільних дій щодо захисту судноплавства та економічної діяльності в умовній «зоні безпеки», пошуково-рятувального забезпечення під час проведення гуманітарної операції.

У 2011 р. було започатковано підготовку українських військовослужбовців у військових навчальних закладах РФ⁴⁷ (2012 р. згідно з двосторонньою домовленістю було розпочато підготовку 28 представників збройних сил у військових навчальних закладах РФ)⁴⁸. Також аеромобільний підрозділ ЗСУ взяв участь в оперативно-стратегічних навчаннях Збройних сил РФ «*Центр-2011*»⁴⁹.

Дещо меншим за інтенсивністю був рівень двосторонніх військових навчань України з Білоруссю. Країни проводили спільні тактичні навчання (2007, 2010), завданням яких було відпрацювати спільні дії в зоні відповідальності миротворчого контингенту та вдосконалення тактичної взаємодії під час виконання бойових завдань механізованими підрозділами. У 2009 р. і 2010 р. сторони провели спільні командно-штабні навчання із залученням літаків, чергових сил радіотехнічних бригад, дивізіонів зенітних ракетних військ та пунктів наведення авіації, а 2001 р. і 2013 р. – навчання із залученням чергових сил з протиповітряної оборони. Мета навчань – вдосконалення взаємодії чергових сил з протиповітряної оборони під час виконання завдань бойового чергування.

⁴⁴ Біла книга 2009... С. 59.

⁴⁵ Біла книга 2010... С. 54.

⁴⁶ Шталтовний О. Фарватер миру: відновлення навчань з Росією. *BBS News Україна*. 2010. 21 червня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2010/06/100621_ukr_rus_exercises_dt

⁴⁷ Біла книга 2011... С. 57.

⁴⁸ Біла книга 2012... С. 50.

⁴⁹ Біла книга 2011... С. 56–57.

Упродовж 2011–2013 рр. відбулися тристоронні українсько-білорусько-російські тактичні навчання «Слов'янська співдружність». Їхнім завданням проголошувалося удосконалення тактичної взаємодії під час спільного виконання бойових завдань механізованими підрозділами.

З 1998 р. як щорічні відбувалися українсько-молдовські тактичні навчання серії «Південь». У ході навчань молдовські й українські військові обмінювалися досвідом за методикою підготовки та виконання спільних завдань у складі миротворчих сил. Крім того, на полігоні були організовані навчання для командирів взводів українсько-молдовського підрозділу, яких їх вчили діяти під час миротворчих операцій. Також проводили практичні навчання особового складу зведеного українсько-молдовського підрозділу⁵⁰.

Участь ЗСУ у міжнародних військових навчаннях упродовж 2014–2021 рр.

Після того, як війська РФ анексували на початку 2014 р. Крим та окупували частини територій Донецької та Луганської областей, Україна опинилася в новій реальності. РФ із союзника й гаранта безпеки української державності перетворилася на її ворога. За цих умов отримання допомоги й військового досвіду країн-членів НАТО набуло особливої ваги й значення.

З огляду на неочікуване розгортання на території України військових дій у 2014 р. українські підрозділи не взяли участі в заходах підготовки за стандартами НАТО в межах програми Процесу планування та оцінки сил та Спільного фонду оперативних сил і можливостей КОМ. Також було скасовано проведення десяти запланованих багатонаціональних навчань за участі українських військовослужбовців. Тож на території України з восьми навчань відбулося тільки три («Rapid Trident», «Світла лавина» і «Sea Breeze»), а за кордоном із семи – два («Combined Endeavour» і «Кленова арка»). Проте українські військовослужбовці на запрошення країн-членів НАТО змогли взяти участь у трьох позапланових багатонаціональних командно-штабних навчаннях. 15 військових долучилися до програми «Saber Guardian-2014» – комп'ютерного навчання штабів у плануванні миротворчої операції за операційними процедурами НАТО. Також за допомогою автоматизованих систем управління ці військові долучилися до організації виконання завдань, яку здійснюють підрозділи управління та контролю. Двоє українських військових взяли участь у навчаннях «Trident Juncture-2014», завданням яких було злагодження та сертифікація штабів та підрозділів, які залучають до чергування у складі Сил негайного реагування НАТО у 2015 р. У межах навчань «Regex-2014» четверо офіцерів штабів українських збройних сил набували досвіду планування та проведення багатонаціональної операції з підтримання миру та підвищення рівня взаємної сумісності штабів держав-учасниць. Також на кінець 2014 р. п'ять підрозділів ЗСУ (інженерно-саперна рота, рота РХБ захисту, фрегат «Гетьман Сагайдачний» і два транспортних літаки Іл-76МД) розглядалися як такі, що спроможні брати участь у навчаннях та операціях під проводом НАТО й можуть бути залучені до складу багатонаціональних військових формувань високої готовності⁵¹.

⁵⁰ Івашко О. Вчаться миротворчості. *Голос України*. 2006. 16 серпня. URL: <http://www.golos.com.ua/article/215625>

⁵¹ Біла книга 2014: Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2015. С. 32–34. URL: https://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB_2014.pdf

У 2015 р. ЗСУ відновили участь у заходах підготовки за стандартами НАТО в межах Процесу планування й оцінки сил та Спільного фонду оперативних сил і можливостей КОМ⁵². Відтоді щороку підрозділи ЗСУ успішно проходять оцінювання рівня оперативної сумісності підрозділів Збройних сил із відповідними підрозділами країн – членів НАТО. Крім того, механізми КОМ використано для поліпшення вишколу підрозділів та підвищення рівня індивідуальної навченості військовослужбовців за фахом. Для забезпечення реалізації КОМ у збройних силах щороку проходять підготовку десятки фахівців з оцінювання першого і другого рівня, а також фахівці з питань використання програмного забезпечення КОМ⁵³.

З 2015 р. практика участі українських військовослужбовців у багатонаціональних військових навчаннях стала звичною; вони демонстрували стабільно високі показники.

Таблиця 5

**Статистика участі ЗСУ в міжнародних навчаннях в Україні
та за кордоном упродовж 2014–2020 рр.⁵⁴**

рік	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
в Україні	3	5	4	4	6	6	5
за кордоном	2+3	5	6	6	10	11	5
разом	8	10	10	15	16	17	10

Зокрема, продовжувалися навчання в рамках традиційних щорічних військових програм (їх докладний перелік у щорічнику «Біла книга» відображений тільки до 2018 р.). Серед них – українсько-американські тактичні й командно-штабні навчання «*Rapid Trident*», які з року в рік нарощували численність учасників.

Таблиця 6

Кількість учасників навчань «Rapid Trident» у 2014–2018 рр.⁵⁵

рік	2014	2015	2016	2017	2018
к-ть осіб	556	670	<1300	<1100	4000

Завдання навчань цієї серії – напрацьовувати практичні навички з планування й проведення операцій широкого спектра в складі багатонаціональних сил та підвищення рівня їхньої сумісності⁵⁶. Згодом завдання цих навчань розширювалися: вони мали розвивати оперативні спроможності підрозділів сухопутних військ та практичні навички штабів і підрозділів в ході планування бойових дій відповідно

⁵² Біла книга 2015: Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2016. С. 40–42. URL: http://www.compancommand.com/_ld/0/45_WB_2015.pdf

⁵³ Біла книга 2016: Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2017. С. 49–50. URL: https://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB_2016.pdf

⁵⁴ Статистика укладена на основі даних щорічника «Біла книга» за 2014–2020 рр.

⁵⁵ Статистика укладена на основі даних щорічника «Біла книга» за 2014–2018 рр.

⁵⁶ Сидоржевський М. На Львівщині почались військові навчання Rapid Trident-2016 за участю 13 країн. *DW. Made for minds*. 2018. 29 січня. URL: <https://p.dw.com/p/1JEMK>

до стандартів НАТО. У 2018 р. вишкіл в рамках цієї програми став наймасштабнішим на той час спільним сухопутним навчанням підрозділів ЗСУ, інших військових формувань України (Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України та Управління держохорони) та військових підрозділів іноземних держав (США, Азербайджану, Болгарії, Великобританії, Грузії, Данії, Канади, Литви, Молдови, Німеччини, Румунії, Польщі, Туреччини). Загалом до навчань, які склалися з командно-штабної та польової фаз, було залучено понад 350 од. техніки і 4 000 військовослужбовців, які відпрацьовували завдання бойового, логістичного та гуманітарного характеру⁵⁷. Надалі навчання «Rapid Trident» не втрачали масштабності⁵⁸.

Стабільно відбувалися й багатонаціональні тактичні та командно-штабні навчання серії «Світла Лавина», де незмінно відпрацьовували підвищення рівня сумісності та злагодженості багатонаціонального інженерного батальйону «Тиса». Прикметно, що в межах навчань 2016–2018 рр. відбувалося оцінювання ефективності дій національних складових цього батальйону та їхньої здатності виконувати завдання з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій у басейні річки Тиса. Не переривалося й проведення багатонаціональних командно-штабних навчань із залученням військ серії «Кленова Арка», завданням яких було практичне використання стандартних операційних процедур штабу багатонаціональної бригади ЛитПолУкрБриг. 2018 р. в межах навчань також відбулося оцінювання штабів підрозділів національних складових ЛитПолУкрБриг щодо спільного виконання завдань.

Також надалі відбувалися й українсько-американські військово-морські (періодично у форматі командно-штабних) навчання «Sea Breeze» із залученням військ, які працьовували підвищення рівня взаємосумісності між багатонаціональними штабами, а також підрозділами ЗСУ та країн-партнерів у плануванні й проведенні миротворчих, гуманітарних, безпекових і антитерористичних операцій на морі, відновлення спроможностей Військово-морських сил. Навчання відбувалися масштабно із залученням великої кількості військовослужбовців й військової техніки.

Після 2014 р. навчання «Sea Breeze» набули певної тактично-стратегічної специфіки з огляду на окупацію РФ Криму. РФ, яка й до того неодноразово чинила протидію навчанням «Sea Breeze», адже розглядала їх як експансію з боку НАТО, з 2014 р. посилила акції для загострення напруги навколо цих навчань: перешкоджала їх перебігові, влаштовувала військовий та інформаційно-психологічний тиск, вдавалася до хакерських атак на вебпортал ВМС ЗСУ. Свої корективи в перебіг навчань вніс також вибух світової пандемії Covid-19, унаслідок чого 2020 р. було проведено тільки морську фазу навчань із залученням авіації.

У 2016 р. в Україні було започатковано щорічні багатонаціональні тактичні навчання з підготовки підрозділів збройних сил у рамках JMTG-U. У 2016–2017 рр. їх учасниками стали понад 3 000, а 2018 р. – 13 000 військовослужбовців. Мета навчань – підвищити спроможності механізованих (аеромобільних) батальйонів

⁵⁷ Сидоржевський М. На Львівщині стартували військові навчання Rapid Trident-2018. *DW. Made for minds*. 2018. 3 вересня. URL: <https://p.dw.com/p/34Cta>

⁵⁸ Думанська М. На Львівщині почалися військові навчання Rapid Trident-2020. *DW. Made for minds*. 2020. 17 вересня. URL: <https://p.dw.com/p/3icXv>

Сухопутних військ у виконанні завдань за призначенням, обмінятися досвідом з питань організації і проведення заходів підготовки військ, професійно підготувати військовослужбовців та досягти бойового злагодження підрозділів. У 2016 р. в межах програми було підготовлено за стандартами НАТО п'ять батальйонів.

Таблиця 7

**Численність залучення сил і техніки
в навчаннях серії «Sea Breeze» у 2015–2018 рр.⁵⁹**

<i>рік</i>	<i>2015</i>	<i>2016</i>	<i>2017</i>	<i>2018</i>
<i>к-сть військових</i>	<1000	<2000	<1200	3700
<i>к-сть техніки</i>	13 кораблів і катерів 3 літаки 4 вертольоти	22 кораблі і катери 10 літаків 9 вертольотів	23 кораблі і катери 25 літаків та вертольотів	20 кораблів 5 підводних човнів 20 літаків та вертольотів

Суму міжнародних військових вишколів за участю ЗСУ 2018 р. поповнили тактичні навчання «*Чисте Небо*», до яких було залучено 800 військовослужбовців та 40 літаків і вертольотів. Метою навчань стало підвищення рівня взаємосумісності з повітряними силами США та інших держав-членів НАТО, проведення спільних повітряних операцій із забезпечення повітряного суверенітету. Прикметно, що це вперше за роки незалежності України екіпажі військових частин армійської авіації цілили в повітряні мішені.

Характерною ознакою багатонаціональних навчань стала переорієнтація їхніх основних завдань – замість підготовки ведення миротворчих операцій зроблено акцент на організації стабілізаційних дій та реагуванні військ в умовах ведення гібридної війни. Також посилено використання систем імітаційного моделювання бойових дій, що допомагає ЗСУ вивчати та впроваджувати в практику стандарти НАТО, засвоювати західні оперативні практики й підходи. Подальшого розвитку набула практика обміну досвідом. Особливо цікавими для країн-партнерів став український досвід проведення військової реформи в умовах ведення бойових дій та протидії сучасним гібридним загрозам, питання створення та функціонування військово-польової інфраструктури⁶⁰.

2015 р. було започатковано низку спеціальних ініціатив, спрямованих на поглиблення вишколу українських військовослужбовців для їхньої здатності якнайефективніше протистояти ворогові й захищати державні території. У квітні 2015 р. на базі Міжнародного центру миротворчості та безпеки ЗСУ (Яворівський полігон) розпочалися українсько-американські навчання «*Fearless Guardian-2015*» («*Безстрашний охоронець-2015*»), завданням яких була індивідуальна та колективна підготовка військових з лав Нацгвардії України за стандартами Збройних сил США, а саме навчити гвардійців виживати і протистояти ворогові, а також перейняти в американців досвід системи тренувань, щоб відтак

⁵⁹ Статистика укладена на основі даних щорічника «Біла книга» за 2015–2018 рр.

⁶⁰ Вступне слово Міністра оборони України. Біла книга 2016... С. 3.

могли навчати решту підрозділів основам ведення війни. 250 американських десантників 173-ї повітрянодесантної бригади США провели підготовку чотирьох рот Нацгвардії (понад 900 гвардійців). Заняття включали фізичні вправи, індивідуальну підготовку і роботу в групах з американськими інструкторами (на 5–7 нацгвардійців 1–2 інструктори). Військовослужбовці вчилися поводитися зі зброєю, маскуватися, застосовувати прийоми особистого захисту, правильно рухатися під мінометним вогнем, долати загородження, виявляти та знешкоджувати вибухонебезпечні замасковані предмети, надавати першу медичну допомогу, набували навичок для здійснення охорони державних об'єктів та громадського порядку, супроводу ув'язнених тощо. Інструктори щодня аналізували навчання і за потреби корегували програму. На другому етапі навчань відпрацьовували злагодженість дій підрозділів⁶¹.

До вишколу української армії також долучилися інструктори з Великобританії, Польщі, Канади, Литви. При тому ці навчання почали виходити за межі підготовки суто Нацгвардії та охоплювали підрозділи регулярних військ ЗСУ. Такі навчання для шести батальйонів ЗСУ (п'яти звичайних та батальйону військ спеціального призначення) розпочали американські військові інструктори у листопаді 2015 р. на Яворівському полігоні⁶². До них долучилася група литовських мотопіхотинців, які вишколювали українських колег, а також навчали штабний персонал⁶³. Канадські військовослужбовці передавали досвід ведення тактичних та вогневих дій, роботи з вибухівкою, першої медичної допомоги, безпеки польотів, логістики, навчання для військової служби правопорядку⁶⁴. Також було започатковано ініціативу безперервної бойової підготовки визначених підрозділів ЗСУ на базі Міжнародного центру миротворчості та безпеки (с. Старичі, Львівська обл.). Підготовка проводилася на ротаційній основі за циклами тривалістю до дев'яти тижнів, а до складу інструкторів увійшли військовослужбовці США та Канади⁶⁵. Два навчання було проведено з різними підрозділами Збройних сил Республіки Польща: військової поліції (програма «*Law and Order-2015*») та авіації («*Safe Skies-2015*»), які мали на меті відпрацьовувати взаємосумісність між цими підрозділами збройних сил України та Польщі.

Водночас курси для близько 50 українських військових інструкторів провели в Польщі з метою сприяння переходу ЗСУ до стандартів НАТО та посилення її оборонних можливостей в боротьбі з проросійськими сепаратистами. Курси відбулися

⁶¹ Немировський Б. Десантники із США тренуватимуть українських солдатів із квітня. *DW. Made for minds*. 2015. 20 березня. URL: <https://p.dw.com/p/1EuHu>; Мехед Н. Порошенко відкрив українсько-американські військові навчання. *DW. Made for minds*. 2015. 20 квітня. URL: <https://p.dw.com/p/1FB7P>; Стадник Г. Американські «рецепти виживання» для нацгвардійців. *DW. Made for minds*. 2015. 13 травня. URL: <https://p.dw.com/p/1FP4G>

⁶² Сааков В. ЗМІ: Військові США з листопада розпочнуть вишкіл підрозділів регулярних військ ЗСУ. *DW. Made for minds*. 2015. 22 жовтня. URL: <https://p.dw.com/p/1GsuN>

⁶³ Сааков В. Інструктори з Литви долучаються до вишколу українських військових. *DW. Made for minds*. 2015. 11 листопада. URL: <https://p.dw.com/p/1H3ua>

⁶⁴ Сааков В. Канадські інструктори тренуватимуть українських військових. *DW. Made for minds*. 2015. 27 червня. URL: <https://p.dw.com/p/1FoIx>; Прокопчук Д. Британські військові почали тренувати українських вояків у Миколаєві. *DW. Made for minds*. 2015. 19 березня. URL: <https://p.dw.com/p/1Et6P>

⁶⁵ Вступне слово Міністра оборони України. Біла книга 2016... С. 3.

в межах програми НАТО з удосконалення військової освіти («Defence Education Enhancement Program – DEEP»)⁶⁶. Українські військові отримали інформацію про функціонування сержантського корпусу Збройних сил Польщі⁶⁷.

Військове керівництво України звертало спеціальну увагу на нарощення інтенсивності підготовки військ та збільшення кількості навчально-тренувальних баз. Підбиваючи підсумки 2016 р., міністр оборони України Степан Полторак констатував, що протягом того року відбулося майже втричі більше заходів бойової та оперативної підготовки, ніж у 2015 р. Також було сформовано навчальний центр Сил спеціальних операцій у м. Бердичів, завершувалося формування Центру підготовки та вдосконалення на базі Міжнародного центру миротворчості та безпеки у м. Яворів, удосконалювалася навчальна база полігону «Широкий лан». Навчання, проведені на території України, дали змогу наростити й удосконалити функціональні можливості новостворених та наявних навчальних центрів збройних сил, підвищити рівень міжвідомчої взаємодії з Національною гвардією та Державною прикордонною службою України.

Проведення багатонаціонального тактичного навчання з підготовки підрозділів збройних сил на території України, до якого залучаються багатонаціональні тренувальні місії в Україні, а саме американська (JMTG-U), британська (ORBITAL), канадська (UNIFIER), литовська (LMTM-U) та інструктори від ще п'яти держав, дало змогу збільшити кількість підготовлених підрозділів та військовослужбовців збройних сил за стандартами НАТО (завдяки переходу від рівня підготовки батальйонів до рівня підготовки бригад)⁶⁸.

Потужну та поліфактурну складову військового вишколу підрозділів ЗСУ становлять міжнародні навчання за межами країни. У 2015 р. українські військовослужбовці долучилися до двох сертифікаційних навчань – «*Common Challeng-2015*» (мета – сертифікація сил і засобів ротації багатонаціональної бойової тактичної групи Європейського Союзу 2016 р.) і «*Trident Juncture-2015*» (сертифікація сил і засобів ротації Сил реагування НАТО 2016 р.), взяли участь у тактичних («*Maple Arch-2015*») та протичовнових («*Sea Shield-2015*») навчаннях, покликаних вдосконалювати рівень сумісності між підрозділами ЗСУ та країн-партнерів під час спільних операцій з підтримання миру та безпеки на суші й морі. У 2016 р. 35 представників десантних військ ЗСУ і штабних офіцерів із командування Литовсько-польсько-української бригади взяли участь у міжнародних військових маневрах «*Анаконда-2016*», учасниками яких

⁶⁶ Програма DEEP покликана підтримувати реформування системи військової освіти відповідно до стандартів НАТО. Україна долучилася до неї у 2012 р. З 2015 року окремим напрямом діяльності Програми стала допомога Україні в удосконаленні системи підготовки її сержантського складу (В Україні почали підведення підсумків реалізації програми DEEP протягом 2019 року. *Місія України при НАТО*. 2020. 12 травня. URL: <https://nato.mfa.gov.ua/news/v-ukrayini-rozpochalos-pidvedennya-pidsumkiv-realizaciyi-programi-deep-protyagom-2019-roku>)

⁶⁷ Сааков В. Українські військовослужбовці пройдуть тренування у Польщі. *DW. Made for minds*. 2015. 31 березня. URL: <https://p.dw.com/p/1F02S>

⁶⁸ Біла книга 2019–2020. Збройні сили України. Держспецтранслужба / Міністерство оборони України. Київ, 2021. С. 70–71. URL: https://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB_2020_FINAL.pdf

були понад 30 тис. військовослужбовців⁶⁹. У 2016 р. і 2018 рр. представники підрозділів Сил спеціальних операцій Збройних сил долучалися до багатонаціональних тактичних навчань «*Flaming Sword*» («*Палаючий меч*»), покликаних підвищувати рівень їхньої взаємосумісності з підрозділами збройних сил ССПО держав-членів НАТО. Завдяки участі в багатонаціональних командно-штабних навчаннях «*Saber Guardian*» (2016, 2017) українські офіцери набували навичок планування та управління підрозділами під час проведення операцій. Українські військовослужбовці неодноразово ставали учасниками командно-штабних навчань із залученням військ у межах програми «*Combined Resolve*» («*Комбінована рішучість*»), метою яких є практичне виконання завдань у багатонаціональному середовищі за стандартами та процедурами НАТО. У 2018 р. представники ЗСУ мали можливість отримати досвід з кібернетичної безпеки (навчання «*CWIX-2018*»), ведення бойових дій танковими підрозділами («*Танковий виклик міцної Європи-2018*»), набували навичок спільних дій у складі багатонаціонального підрозділу («*Платинум Ігл-2018-1*», «*Платинум Ігл-2018-2*»), навчилися різних видів загальновійськового бою та наносити вогневе ураження противнику («*Нобл Партнер-2018*»)⁷⁰.

Цьогоріч в Україні незмінно заплановано проведення численних міжнародних військових навчань – як на території країни, так і за її межами. Зокрема, 2021 р. в Україні провели вісім багатонаціональних військових навчань за участі 21 тис. українських та близько 11 тис. іноземних військовослужбовців⁷¹. Уже традиційно відбулися навчання «*Rapid Trident*», до яких долучилися близько 6 тис. воїнів із 15 країн світу (України, США, Болгарії, Канади, Грузії, Німеччини, Італії, Йорданії, Литви, Молдови, Пакистану, Польщі, Румунії, Туреччини та Великобританії), а також особовий склад литовсько-польсько-української бригади⁷².

Вразили своїм масштабом й щорічні міжнародні військові навчання «*Sea Breeze-2021*», які об'єднали учасників з 32-х країн (зокрема, Австралії, Болгарії, Бразилії, Великобританії, Греції, Ізраїлю, Канади, Латвії, Нідерландів, Румунії, Туреччини, Південної Кореї, Японії): 5 000 тисяч військових, зокрема 18 команд спеціальних операцій і дайвінгу, а також 32 кораблі та 40 літаків. Як повідомлялося, для участі в навчаннях «*Sea Breeze-2021*» ЗСУ та інші сили безпеки й оборони України забезпечили 24 з 32 кораблів і катерів, пошуково-рятувальне судно, 17 зі 40 літаків, 12 гелікоптерів, 80 од. озброєння і військової техніки та 1 500 українських військових. Прикметно, що для участі в навчаннях прибув американський ракетний есминець USS Ross. Ці маневри стали найбільшими за всю історію навчань. Вишкіл проходив у північно-західній частині Чорного моря, а також у Миколаївській, Херсонській та Одеській областях. Їх головною

⁶⁹ Прокопчук Д. У Польщі стартували масштабні військові навчання «Анаконда-2016». *DW. Made for minds*. 2016. 7 червня. URL: <https://p.dw.com/p/1J1Wi>

⁷⁰ Біла книга 2018: Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2019. С. 72–74. URL: <https://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB-2018.pdf>

⁷¹ Голубов О. Влітку в Україні відбудуться українсько-британські військові навчання Cossack Mace. *DW. Made for minds*. 2021. 3 квітня. URL: <https://p.dw.com/p/3rY5H>

⁷² Мехед Н. На Львівщині розпочалися військові навчання Rapid Trident-2021. *DW. Made for minds*. 2021. 20 вересня. URL: <https://www.dw.com/uk/na-lvivshchyni-rozpochalysia-viiskovi-navchannia-rapid-trident-2021/a-59244366>

метою незмінно залишалося налагодження сумісності між підрозділами ВМС України і США та держав-партнерів НАТО під час виконання спільних завдань для підтримання безпеки й миру в Чорноморському регіоні.

Ще перед початком маневрів Росія закликала США та їхніх союзників відмовитися від участі в них⁷³. Згодом під час навчань російська сторона закинула команді британського королівського есмінця HMS Defender порушення державного російського кордону біля Криму, що, начебто, змусило російських військових відкрити серію попереджувальних пострілів у бік корабля й здійснити попереджувальне бомбометання з повітря⁷⁴. Офіційний Лондон повністю заперечив цю інформацію, назвав її неправдивою і зазначив, що вважає Крим частиною української території⁷⁵.

У 2021 р. в Україні також було проведено міжнародні українсько-британські навчання «*Козацька булава*» («*Cossack Mace*»), які пройшли на базі міжвидового центру підготовки військових частин і підрозділів у Миколаївській області. Учасниками стали представники командування Сухопутних військ України, оперативного командування «Схід», командир 4-го батальйону Королівського полку Шотландії, командир операції UNIFAIR та інші – загалом близько 2 000 військовослужбовців і понад 300 од. військової техніки з п'яти країн – України, США, Великобританії, Канади та Швеції⁷⁶. Військові спільно планували і виконували операції батальйонно-тактичного рівня. Навчання мали на меті покращити сумісність між військовими загонами Великобританії та України⁷⁷.

Також було проведено ще одні українсько-британські маневри «*Warrior Watcher*», які мали впроваджувати досвід НАТО щодо захисту аеродромів та критичних об'єктів інфраструктури. Серію двосторонніх програм цього року поповнили українсько-румунські навчання «*Riverine*» та українсько-польські «*Three Swords*» і «*Silver Saber*»⁷⁸.

Стратегічний курс Української держави на повну інтеграцію до Організації Північноатлантичного договору залишається незмінним, адже гарантії суверенітету країна може мати тільки в рамках ефективної системи колективної безпеки⁷⁹. Одним з головних чинників успішності цього курсу є участь підрозділів ЗСУ у багатонаціональних навчаннях. Такі вишколи допомагають здобути знання на основі досвіду збройних сил провідних держав світу, підвищити рівень взаємосумісності з ними, набути практичного досвіду у процесах ухвалення рішень за стандартами НАТО, підвищити роль сержантського складу у процесі керування особовим складом. Такі навчання сприяли підвищенню ефективності реформування збройних сил та

⁷³ Завгородня І. У Чорному морі завершилися міжнародні навчання Sea-Breeze-2021. *DW. Made for minds*. 2021. 10 липня. URL: <https://p.dw.com/p/3wIwk>

⁷⁴ Вінкельмаєр А. Найбільші за 20 років: Україна і США проведуть у Чорному морі військові навчання Sea Breeze. *DW. Made for minds*. 2021. 27 червня. URL: <https://p.dw.com/p/3vdyC>

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Губар О. В Україні почалися міжнародні військові навчання «Козацька булава-2021». *DW. Made for minds*. 2021. 12 липня. URL: <https://p.dw.com/p/3wMJC>

⁷⁷ Голубов О. Влітку в Україні відбудуться українсько-британські військові навчання Cossack Mace...

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ Біла книга 2009... С. 4.

військового управління, допомогли наростити їх оперативні, бойові та спеціальні спроможності. Набуті під час міжнародних військових навчань навички дають українським збройним силам змогу ефективно діяти в рамках міжнародних операцій з підтримання миру й безпеки, а головне – протистояти збройній агресії та боронити кордони своєї держави⁸⁰.

---

⁸⁰ Біла книга 2019–2020... С. 70–71.

АРМІЙСЬКА АВІАЦІЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ ДЕРЖАВИ

У структурі збройних сил більшості розвинутих держав, поряд із військово-повітряними силами, наявні авіаційні компоненти в сухопутних військах – армійська авіація. Не виняток і Україна. На армійську авіацію Сухопутних військ Збройних сил України (ЗСУ) (надалі задля зручності будемо використовувати скорочену назву – армійська авіація України) покладені завдання ведення розвідки, знищення бойової техніки та живої сили противника при обороні наших військ, здійснення вогневої підтримки під час наступу чи контратаки, висадки тактичних десантів, доставки у вказані райони бойової техніки та особового складу, евакуації пораненого особового складу та виконання інших важливих завдань¹.

Питання стану, структури та завдань армійської авіації України довго були поза увагою дослідників. Активізувались дослідження в цьому напрямі лише після початку російської агресії. Аналіз висвітлення у закордонних та частково українських джерелах проблематики, пов'язаної з армійською авіацією України, вже зроблений в низці публікацій². Зазначимо лише, що питання застосування підрозділів цього роду військ порушувались і в публікаціях, присвячених миротворчій діяльності України³.

Формування армійської авіації України (як і збройних сил загалом) здійснювалось на базі частин і з'єднань радянської армії, дислокованих на теренах України. Основними організаційними одиницями радянської армійської авіації були окремі вертолітні полки кількох типів: бойові, бойові й управління, транспортно-бойові та ін. Кожен із них за штатом налічував 40–60 вертольотів різних типів. Полки доповнювались окремими ескадрильями, кожна з яких могла налічувати від 10–12 до 20 вертольотів. Найпотужніше угруповання армійської авіації було зосереджене на заході України, на території Прикарпатського військового округу (ПрикВО). Кожна

¹ Сухопутні війська. *Міністерство оборони України*. URL: <https://www.mil.gov.ua/ministry/sklad-zbrojnih-sil-ukraini/suhoputni-vijska/>

² Харук А. І. Висвітлення бойового застосування української армійської авіації у польській фаховій періодиці. *Застосування Сухопутних військ Збройних Сил України у конфліктах сучасності: збірник тез доповідей науково-практичної конференції 17 листопада 2016 р.* Львів, 2016. С. 104–105; Харук А. І. Деякі аспекти висвітлення у зарубіжній періодиці участі української авіації в антитерористичній операції на Сході України (за публікаціями 2014 р.). *Військово-науковий вісник*. 2015. Вип. 24. С. 206–218; Харук А. Висвітлення у спеціалізованій періодиці участі української авіації в Антитерористичній операції: спроба історіографічного аналізу. *Військово-науковий вісник*. 2016. Вип. 25. С. 255–265.

³ Попко С. Участь військовослужбовців Збройних Сил України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки. *Новітня доба*. Львів, 2020. Вип. 8. С. 122–133; Потоцький О. О. Ударні гелікоптери України в миротворчих операціях ООН: історичний аспект. *Sciences of Europe*. 2021. № 70. Р. 24–34.

з трьох армій, які входили до складу цього округу, мала по два полки: окремий бойовий вертолітний і окремий вертолітний (бойовий і управління). Дві з трьох армій мали ще й по одній окремій вертолітній ескадрилі. Крім того, безпосередньо командуванню округу підпорядковувався окремий транспортно-бойовий вертолітний полк. Одеський військовий округ (ОдВО) мав два полки: окремий транспортно-бойовий вертолітний (армійського підпорядкування) і окремий вертолітний, а також одну окрему ескадрилю. Нарешті у складі Київського військового округу (КВО) були три окремі вертолітні ескадрилі (армійського підпорядкування) і окремий вертолітний полк (окружного). Тож на момент відновлення незалежності України і початку формування власних збройних сил угруповання армійської авіації складалося з десяти окремих вертолітних полків і шести окремих ескадрилей⁴.

Основу вертолітного парку армійської авіації становили машини типів Мі-24 (бойові, з можливістю виконання транспортних функцій) та Мі-8 (середні транспортні, з обмеженою можливістю виконання ударних завдань). Їх доповнювала порівняно невелика кількість важких транспортних вертольотів Мі-6 і Мі-26. Поряд з базовими варіантами вертольотів використовувались і спеціалізовані. Скажімо, на базі Мі-24 були створені вертольоти радіаційно-хімічної розвідки Мі-24Р і коректувальники артилерійського вогню Мі-24К, на базі Мі-8 – повітряні командні пункти Мі-9, на базі Мі-6 – повітряні командні пункти Мі-6ВКП і Мі-22.

Наймасовішим типом вертольотів армійської авіації України з початку її створення були Мі-24. Варто нагадати, що у 1990 р. Прикарпатський військовий округ мав найбільший на території СРСР парк таких вертольотів (загалом же в збройних силах СРСР цей округ посідав третє місце за чисельністю армійської авіації – після Західної групи військ і Далекосхідного військового округу)⁵. На 1996 р., вже після початку скорочення ЗСУ і перепідпорядкування низки частин іншим силовим відомствам, армійська авіація України налічувала 271 вертоліт Мі-24, зокрема 217 ударних Мі-24В, Мі-24П і Мі-24ВП (останніх було лише 4–5 екземплярів), а також 54 Мі-24Р і Мі-24К⁶. Близько 450 вертольотів Мі-8 Україна «успадкувала» від СРСР⁷, однак це не лише машини армійської авіації, але й ВПС та інших силових структур. За підрахунками С. Загданського, частини армійської авіації колишньої радянської армії, дислоковані на території України, мали загалом 301 вертоліт Мі-24, 298 Мі-8 і 15 Мі-9⁸.

Важкими транспортними вертольотами Мі-6 (60 екземплярів) були частково укомплектовані два окремі вертолітні полки – 320-й в Чорнобаївці Херсонської області (ОдВО) і 51-й гвардійський в Олександрії Кіровоградської області (КВО)⁹. Нові важкі транспортні вертольоти Мі-26 (24 екземпляри) служили у двох ескадрильях 340-го окремого транспортно-бойового вертолітного полку в Новому

⁴ Ленский А. Г., Цыбин М. М. Советские сухопутные войска в последний год Союза СССР: справочник. Санкт-Петербург: Б&К, 2001. С. 130–169.

⁵ Дроздов С. Была такая авиация... Армейская авиация. *Авиация и космонавтика*. 2016. № 9. С. 16.

⁶ Котлобовский А., Мараев Р. Под сенью знамен боевых. *Авиация и время*. 1996. № 3. С. 15.

⁷ Дроздов С. Нестареющая «восьмерка». *Авиация и время*. 2016. Ч. 2. № 6. С. 14.

⁸ Zagdański S. Українське śmigłowce armijne. *Lotnictwo. Magnum X*. 2014. № 1. P. 71–72.

⁹ Мараев Р., Котлобовский А. От расцвета до заката. *Авиация и время*. 1999. № 1. С. 29.

Калинові Львівської області (ПрикВО)¹⁰. Переважна більшість вертольотів Мі-24 виготовлена у 1980-х роках. Серед Мі-8 були як нові екземпляри (Мі-8МТ виробництва другої половини 1980-х – початку 1990-х років), так і достатньо зношені, виготовлені ще на початку 1970-х років. Усі Мі-6 були випущені до кінця 1970-х років, а Мі-26 – наприкінці 1980-х років.

За часів СРСР вертольоти на території України не виготовлялися – усі вертолітні заводи були розташовані в РРФСР. Натомість Запорізький завод «Моторобудівник» був фактичним монополістом у СРСР із випуску вертолітних двигунів середньої потужності. Турбовальні двигуни ТВЗ-117, які випускало це підприємство з 1971 р., встановлювались на вертольоти Мі-8 і Мі-24¹¹. З 1982 р. у Запоріжжі випускались і двигуни Д-136 для вертольотів Мі-26¹².

Суттєве значення для підтримання боєздатності армійської авіації мала наявність відповідної ремонтної бази. На території України головним її елементом був 535-й авіаремонтний завод (АРЗ) у м. Конотоп. Це підприємство спеціалізувалось на капітальних ремонтах вертольотів Мі-24 і Мі-6. Упродовж 1980-х років у зв'язку з війною в Афганістані воно працювало на повну потужність, щомісяця ремонтуючи 10–12 Мі-24 і 5–6 Мі-6¹³. У 1989 р. в Конотопі налагодили ремонт вертольотів Мі-26, а 1992 р. – Мі-8¹⁴. Севастопольський авіаремонтний завод теж займався ремонтом вертольотів Мі-8. Капітальний ремонт двигунів ТВЗ-117 з 1974 р. здійснював Луганський авіаремонтний завод¹⁵.

Перші роки після відновлення незалежності України стали періодом пошуку оптимальної структури збройних сил та місця в них тих чи інших видів і родів зброї. Торкнулись ці процеси й армійської авіації. У серпні 1992 р. було утворене Управління авіації Національної гвардії України, до складу якого передали дві частини армійської авіації колишнього Київського військового округу: 51-й гвардійський окремий вертолітний полк (Олександрія; дві ескадрильї Мі-8 і дві Мі-6) та 318-ту окрему вертолітну ескадрилью (Біла Церква Київської обл.; вертольоти Мі-24П і Мі-8). При цьому 51-й полк реорганізували в окрему вертолітну бригаду Національної гвардії України¹⁶. Решта частин армійської авіації в 1993 р. потрапила до складу Військово-повітряних сил України. Це стало результатом спроби тодішнього командувача ВПС України генерал-лейтенанта Володимира Антонця зібрати в рамках цієї структури всю авіацію ЗСУ. Так, до складу об'єднаних ВПС внесено Війська протиповітряної оборони (які з часів СРСР були окремим видом збройних

¹⁰ Величко І. Изящный грузовоз. *Авиация и время*. 2000. № 6. С. 20.

¹¹ Харук А. Нарис історії авіаційної промисловості України (1910-ті – 1980-ті рр.): монографія. Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2010. С. 246–147.

¹² Там само. С. 243–244.

¹³ Драпак Р. «Авіакон»: піонер і унікум. *Народна армія*. 2005. № 30–31.

¹⁴ Харук А. І. Авіаремонтна галузь України: проблеми і досягнення (1991–2004). *Військово-науковий вісник*. 2006. Вип. 8. С. 261.

¹⁵ Лиходед В. Б., Сонько С. В. Работая по принципу – качество, надежность, гарантия. *Авиация и время*. 2001. № 4. С. 43.

¹⁶ Марасв Р., Сулима А. Авиация Национальной гвардии Украины. *Авиация и время*. 1996. № 4. С. 36.

сил) та частини армійської авіації¹⁷. Однак невдовзі це рішення визнали помилковим, і в липні 1994 р. армійська авіація повернулася до складу Сухопутних військ.

Упродовж 1993–1995 рр. армійська авіація України зазнала скорочення і реорганізації. На базі вертолітних полків, батальйонів аеродромно-технічного забезпечення і рот зв'язку та радіотехнічного забезпечення утворили сім бригад армійської авіації (Бр АА), дві з яких підпорядковувались військовим округам, решту – армійським корпусам (сформованим на базі колишніх загальновійськових і танкових армій):

1-ша Бр АА (с. Радянське Житомирської обл.) – 8-й армійський корпус (АК);

2-га Бр АА (с. Чернобаївка Херсонської обл.) – Одеський військовий округ;

3-тя Бр АА (м. Броди Львівської обл.) – 38-й АК;

4-та Бр АА (смт Вапнярка Вінницької обл.) – 1-й АК;

5-та Бр АА (с. Жовтнєве Волинської обл.) – 13-й АК;

6-та Бр АА (смт Раухівка Одеської обл.) – 6-й АК;

7-ма Бр АА (с. Новий Калинів Львівської обл.) – Прикарпатський військовий округ.

Українські вертолітники активно брали участь у різноманітних бойових і миротворчих операціях. Зокрема, влітку 1992 р., в період, коли ще не завершилась передача 51-го полку і 318-ї ескадрильї до складу Національної гвардії України, вертольоти з їх складу (чотири Мі-8 і один Мі-24) залучали до операції з прикриття державного кордону з Республікою Молдова під час придністровського конфлікту¹⁸. 10–14 жовтня 1993 р. 15 вертольотів Мі-8МТВ зі складу 320-го і 488-го полків (ОдВО) разом з двома вертольотами Ка-27ПС з 555-го полку морської авіації брали участь в гуманітарній місії в Грузії. Упродовж п'яти днів вони евакуювали з гірських перевалів понад 7 600 біженців і перевезли майже 1 500 тонн гуманітарних вантажів¹⁹.

Величезне значення мала діяльність підрозділів армійської авіації України в складі миротворчих місій під егідою ООН. Такі операції дозволяли екіпажам вертольотів та наземному персоналу набувати досвід за умов, максимально наближених до бойових. Кошти, отримані за участь в миротворчих операціях, витратили на ремонт вертольотів.

У середині і другій половині 1990-х років основним районом застосування армійської авіації України в миротворчих операціях стала територія колишньої Югославії. Першим підрозділом став 15-й окремий спеціальний вертолітний загін, відправлений до Хорватії 29 червня 1995 р. Він складався з п'яти вертольотів (три Мі-8 і два Мі-26) і виконував завдання в інтересах місії ЮНПРОФОР до середини лютого 1996 р.²⁰. Значно масштабнішою стала участь вертолітників у Миротворчих силах ООН у Східній Славонії. Відповідно до Постанови Верховної

¹⁷ Куравський В. Концепції створення Повітряних Сил Збройних Сил України. *Гілея: науковий вісник*. 2013. Вип. 75. С. 115.

¹⁸ Мараєв Р., Сулима А. Авиация Национальной гвардии Украины. С. 36.

¹⁹ Харук А. І. Унікальна миротворча місія: українські вертолітники в Грузії. *Виклики політики безпеки: історія і сучасність. Збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції, 18–19 жовтня 2018 р.* Львів, 2018. С. 234–235.

²⁰ Смолянюк В. Миротворчість як військова форма прояву зовнішньополітичної активності України. *Наукові записки*. Київ, 1999. Т. 12: Політологія. С. 89.

Ради України від 25 березня 1996 р. туди скерували дві вертолітні ескадрильї: 8-му окрему протитанкову (6 вертольотів Мі-24П і 4 Мі-24К) і 17-ту окрему транспортну (6 вертольотів Мі-8)²¹. За кожну годину польоту Мі-24 ООН сплачувала Україні 2 900 дол., а загальна вартість піврічного контракту становила 8 млн дол.²². Наприкінці 1996 р. обидві ескадрильї були зведені в одну (17-ту окрему вертолітну ескадрилью). У травні 1997 р. зі Східної Славонії вивели шість українських Мі-24, а 1998 р. місія була завершена²³. 14 липня 1999 р. Президент України Л. Кучма підписав Указ про направлення миротворчого контингенту для участі у міжнародній миротворчій операції в Косово. За два дні цей указ відповідним законом схвалила Верховна Рада України²⁴. До складу українського контингенту, разом з іншими підрозділами, увійшов 14-й окремих вертолітний загін (чотири Мі-8), який прибув до Косова наприкінці серпня 1999 р.²⁵. Українські вертолітники виконували завдання в складі сил КФОР до початку квітня 2001 р.

Участь армійської авіації України в миротворчих операціях на Балках мала низку характерних ознак. По-перше, це формування для кожної місії спеціальних вертолітних підрозділів, а не для штатних ескадрилей чи ланок. По-друге, невелика чисельність контингенту: як правило, загін у складі 4–5 вертольотів. Винятком була місія у Східній Славонії, куди спочатку скерували дві ескадрильї (16 вертольотів). По-третє – порівняно невелика тривалість місій, від кількох місяців до року–двох.

Упродовж 2000-х років основним регіоном участі армійської авіації України в миротворчих місіях стає Африка. Тривалість місій суттєво збільшується – скажімо, в операції ООН в Ліберії українські вертолітники брали участь упродовж 14 років (2004–2018), в Кот-д’Івуарі – 5 років (2011–2016), а в Демократичній Республіці Конго – 9 років (з 2012 р.; на кінець 2021 р. місія триває)²⁶. До операцій залучаються транспортні вертольоти Мі-8МТ та ударні Мі-24П, а їхня кількість, як правило, не перевищує кількох одиниць (винятком є початковий етап операції в Ліберії, в якому брали участь 14 машин – 8 Мі-8МТ і 6 Мі-24П).

Економічна криза 1990-х років згубно позначилась на фінансуванні ЗСУ. Якщо прийняти витрати на оборону в 1992 р. за 100 %, то в 1996 р. вони становили лише 35 %. Таке нестримне скорочення позначилось і на стані армійської авіації України. До кінця 1990-х рр. вона позбулась обох типів важких транспортних вертольотів. У червні 1998 р. в 2-й Бр АА відбулись останні польоти вертольотів Мі-6 – далі ремонтувати застарілі і зношені машини не було сенсу²⁷. А 1999 р. в 7-й Бр АА

²¹ Про участь контингенту Збройних Сил України в Миротворчих Силах Організації Об’єднаних Націй у Східній Славонії, 25 березня 1996 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/102/96-%D0%92%D0%A0#Text>

²² Котлобовский А., Мараев Р. Под сенью знамен боевых. С. 16.

²³ Потоцький О. О. Ударні гелікоптери України... С. 26.

²⁴ Про схвалення Указу Президента України «Про направлення миротворчого контингенту для участі України у міжнародній миротворчій операції в Косово, Союзна Республіка Югославія»: Закон України № 1006-XIV від 16 липня 1999 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1006-14#Text>

²⁵ Лега А. Ю. Участь українських миротворчих підрозділів у підтриманні безпеки в Косово (1999–2002 рр.). *Гілея: науковий вісник*. 2011. Спецвипуск. С. 174.

²⁶ Потоцький О. О. Ударні гелікоптери України... С. 26–29.

²⁷ Мараев Р., Котлобовский А. От расцвета до заката. С. 29.

припинилась експлуатація вертольотів Мі-26 – у них вичерпався міжремонтний ресурс. Коштів на ремонт не знайшлося, і ці відносно нові вертольоти законсервували²⁸. Повернути їх у стрій так і не вдалося. Виникали складнощі й з утриманням наймасовіших вертольотів Мі-8 та Мі-24. Скажімо, у 1996 р. лише 25 % вертольотів Мі-24 перебували у стані, придатному для польотів. Найбільші проблеми були з вичерпанням міжремонтного ресурсу лопатей гвинтів та головних редукторів. За оцінкою тодішнього начальника армійської авіації України А. Корнійця, 65 % наявних Мі-24 зможуть літати до 2006 р., а останній вертоліт цього типу доведеться списати 2010 р. Однак через зниження інтенсивності експлуатації вертольотів велась робота з Московським вертолітним заводом ім. М. Міля (проектувальником Мі-24), аби продовжити календарні терміни служби агрегатів вертольота²⁹. Водночас десятки вертольотів Мі-8 та Мі-24 були розпродані за кордон (цей процес заслуговує окремого дослідження).

Результатом недостатнього фінансування і непродуманої оборонної політики стало суттєве скорочення армійської авіації (яке, зрештою, збігалось зі скороченням сухопутних військ і ЗСУ загалом). 1998 р. була розформована 5-та Бр АА, 1999-го – 6-та, а 2003 р. – 1-ша і 4-та³⁰. У підсумку до кінця 2003 р. в складі Сухопутних військ лишилось тільки три частини армійської авіації, причому в грудні 2003 р. вони з бригад були реорганізовані в полки:

- 3-й окремих полк армійської авіації (ОП АА; колишня 3-тя Бр АА, Броди) – в підпорядкуванні Західного оперативного командування (ЗахОК, колишній ПрикВО), а з 27 квітня 2005 р. – у складі 8-го АК³¹;
- 7-й ОП АА (колишня 7-ма Бр АА, Новий Калинів) – в підпорядкуванні ЗахОК, а з 2005 р. – у складі 13-го АК;
- 11-й ОП АА (колишня 2-га Бр АА, Чорнобаївка) – в підпорядкуванні Південного оперативного командування (колишній ОдВО), а з 2005 р. – у складі 6-го АК.

Упродовж 2001–2005 рр. чисельність вертольотів у ЗСУ скоротилася з 240 до 182 од. З цього числа 106 машин перебували в армійській авіації, решта – у ВПС та авіації ВМС³².

1 липня 2007 р. шляхом об'єднання 11-го ОП АА з 79-м окремим аеромобільним полком була утворена 79-та окрема аеромобільна бригада³³. У Формування такого з'єднання проводилося як переймання досвіду країн НАТО, де частини армійської авіації часто поєднані з десантними підрозділами в єдине ціле. Планувалось надалі об'єднати 7-й ОП АА з 80-м окремим аеромобільним полком, а 3-й – з 95-ю окремою аеромобільною бригадою³⁴. Однак в українських реаліях цей досвід не спрацював через адміністративну неузгодженість, і полк армійської авіації невдовзі вивели з підпорядкування 79-ї бригади. На 2009 р. в складі армійської авіації України залишалось

²⁸ Величко І. Изящный грузовоз. С. 20.

²⁹ Котлобовский А., Мараев Р. Под сенью знамен боевых. С. 16.

³⁰ Zagdański S. Ukraińskie śmigłowce armijne. P. 73.

³¹ 16-я отдельная бригада армейской авиации. URL: 8korp.us.in.ua/ak-info/345-3obraa

³² Біла книга 2005: оборонна політика України. Київ: Заповіт, 2006. С. 14, 30.

³³ Шара А. Bravo, «Bravo»! З історії 79 ОАЕМБр. Другий батальйон. *Тиждень*. 2015. 25 грудня. URL: <https://tyzhden.ua/Society/154808>

³⁴ Zagdański S. Ukraińskie śmigłowce armijne. P. 73.

три полки – 3-й, 7-й та 11-й³⁵. До початку російської агресії остання реорганізація армійської авіації України була проведена в грудні 2012 р., коли 3-й та 11-й ОП АА були переформовані відповідно в 16-ту та 11-ту окремі Бр АА³⁶. Збереження 7-го полку в попередньому статусі, очевидно, зумовлювалось намірами розформувати його в найближчому майбутньому, але реалізувати це не встигли.

Реорганізація не призвела до покращення стану армійської авіації. Навпаки, тривало скорочення чисельності вертолітного парку. Станом на 2012 р. у складі армійської авіації України залишилось тільки 72 вертольоти³⁷. Хоч офіційної інформації не публікували, експерти наводили дані щодо типів тих вертольотів: 40 (або 50) Мі-24, 30 (або 20 Мі-8) і 2 Мі-9³⁸. У 2011 р. придатними до польотів були лише 39 вертольотів, наступного року цю кількість вдалось збільшити до 50 – завдяки коштам від участі в миротворчих операціях ООН³⁹.

З огляду на хронічний брак коштів не могло бути й мови про закупівлю вертольотів для армійської авіації України. Хоча наявний потенціал українських підприємств цілком дозволяв реалізувати глибоку модернізацію наявної техніки. Конотопський авіаремонтний завод (КАРЗ) «Авіакон» (колишній 535-й авіаремонтний завод) здатний виступати не лише виконавцем, але й системним інтегратором проєктів модернізації вертольотів, оскільки має власне конструкторське бюро. В Україні функціонують і фірми, здатні проєктувати і виготовляти окремі вузли і системи для бойових вертольотів: ВАТ «Мотор Січ» (двигуни), Державне Київське конструкторське бюро (ДККБ) «Луч» (протитанкові керовані ракети), Науково-промислова фірма (НПФ) «Адрон» (системи захисту), Ізюмський приладобудівний завод (оптично-прицільні станції) та ін.

Першою успішно реалізованою на базі «Авіакона» програмою удосконалення Мі-24 стала модернізація упродовж 2010–2011 рр. 10 вертольотів для Азербайджану. Машина під позначенням Мі-24G отримали нові українські двигуни, протитанкові керовані ракети, системи захисту, а також виготовлені в ПАР прицільно-навігаційну систему і гармату. За оцінками фахівців, цей варіант Мі-24 є найдосконалішим на пострадянському просторі – він переважає навіть російські варіанти модернізації⁴⁰. Для армійської авіації України з 2007 р. реалізовувалась дослідно-конструкторська робота для глибокої модернізації Мі-24П, до якої залучили усі вищезгадані українські підприємства та французьку фірму «Сажем»⁴¹. У 2008 р. з'явився демонстраційний зразок удосконаленого вертольота з новими двигунами, а 2011 р. – повноцінний прототип Мі-24ПУ1 з новим бортовим обладнанням і озброєнням. 2012 р. Мі-24ПУ1 офіційно взяли на озброєння⁴². Однак коштів на повномасштабну модернізацію вертольотів не виділили. На 2014 р. три машини Мі-24ПУ1 були на заводі «Авіакон».

³⁵ Люксіков М. Армійська авіація України (станом на 2009 рік). URL: mil.in.ua/uk/articles/armijska-aviatsiya-ukrayiny-stanom-na-2009-rik/

³⁶ 16-я отдельная бригада армейской авиации. URL: 8korpus.in.ua/ak-info/345-3obraa

³⁷ Біла книга 2012. Збройні Сили України. Київ: МО України, 2013. С. 66.

³⁸ Zagdański S. *Ukraińskie śmigłowce armijne*. S. 73.

³⁹ Ibid. S. 74.

⁴⁰ Kharuk A. *Współpraca w zakresie lotnictwa wojskowego pomiędzy Ukrainą a państwami Kaukazu. Kavkaz – Przeszłość – Terazniejszość – Przyszłość*. 2018. № 4. S. 128.

⁴¹ Тішков Ю. М., Шалигін А. А. Особливості модернізації вертольота Ми-24 для Збройних Сил України. *Системи озброєння і військова техніка*. 2011. № 4. С. 31.

⁴² Біла книга 2012. Збройні Сили України. Київ: МО України, 2013. С. 19.

Як відомо, російська агресія в лютому 2014 р. застала ЗСУ в не найкращому стані. За даними закордонних експертів, 16-та ОБр АА мала близько 30 вертольотів Мі-8 та Мі-24 (більшість у придатному до польотів стані), а 11-та ОБр АА і 7-й ОП АА мали в сумі близько 55 машин, з них боєздатні – не більше як половина. Загалом з урахуванням вертольотів на консервації (значна частина з них вже не підлягала відновленню) армійська авіація мала до півтори сотні машин: приблизно по 70 Мі-8 і Мі-24 та 10-12 Мі-26⁴³.

Армійська авіація України, на відміну від Повітряних сил та авіації ВМС, не зазнала втрат внаслідок російської окупації Криму – на території півострова не дислокувались частини цього роду військ. Тому армійські вертольоти з самого початку Антитерористичної операції (АТО) на Донбасі, оголошеної 14 квітня 2014 р., брали в ній активну участь. Вже 15 квітня транспортні вертольоти Мі-8 під прикриттям бойових Мі-24 висадили десант, який встановив контроль над аеродромом Краматорська. Він став головною базою для армійської авіації, хоча використовували й інші – скажімо, у квітні 2014 р. чотири Мі-24П зі складу 11-ї ОБр АА базувались в аеропорту Маріуполя⁴⁴. В Краматорську армійська авіація зазнала і першої втрати – 25 квітня внаслідок атаки терористів пострілом з ручного протитанкового гранатомета був знищений вертоліт Мі-8МТ з 16-ї ОБр АА⁴⁵.

На горі Карачун (поблизу Слов'янська) 2 травня 2014 р. з вертольотів Мі-8 (під прикриттям Мі-24) висадили десант. При цьому два Мі-24 були збиті переносними зенітними ракетними комплексами (ПЗРК), п'ять членів екіпажу загинули, один потрапив до полону. Крім того, внаслідок обстрілу зі стрілецької зброї зазнав ушкоджень Мі-8. 5 травня, знов-таки вогнем стрілецької зброї, був підбитий Мі-24, який приземлився на болоті. Екіпаж його евакуювали вертольотом Мі-8, а підбитий вертоліт довелося знищити залпом ракет зі штурмовика Су-25. Ці втрати були досить дошкульними для армійської авіації України – адже чисельність її парку не була надто висока. Генерала Володимир Пастухов, ветеран війни в Афганістані, відзначав: «досвід Афганістану не став у пригоді, бо там не було проблеми “живого щита” з цивільного населення; досвід африканських миротворчих місій теж малопримотний, бо там противник не мав ПЗРК. Найбільша проблема – недостатня розвідка й дії над урбанізованим тереном, що ускладнює локалізацію й ідентифікацію цілей»⁴⁶.

Українські війська 26 травня 2014 р. встановили контроль над аеропортом Донецька. Тут висадили вертолітний десант з чотирьох Мі-8 під прикриттям вертольотів Мі-24 та винищувачів МіГ-29. 3–4 червня в ході боїв під Слов'янськом було уражено три Мі-24, з них безповоротно втрачено лише одного. До кінця червня армійська авіація України втратила ще одного Мі-8, але в липні втрат не мала⁴⁷. Активізація бойових дій в серпні 2014 р. призвела до інтенсифікації польотів армійської авіації, яка виконувала найрізноманітніші завдання. 7 серпня в районі Савур-Могили був збитий Мі-8, який мав евакуювати поранених. 18–20 серпня

⁴³ Trendafilovski V. Ukraine's Army Aviation: Caught in the crossfire. *Air Forces Monthly*. 2014. No 5. P. 89.

⁴⁴ Trendafilovski V. Ukraine crisis report. *Air Forces Monthly*. 2014. No 6. P. 4–5.

⁴⁵ Мараєв Р., Подушкин Д., Нискоромных В. Война и мир Краматорского аэропорта. *Авиация и время*. 2014. № 4. С. 23.

⁴⁶ Gawęda M. Ukraińskie lotnictwo w wojnie o Donbas. *Lotnictwo*. 2014. Nr 11. S. 55.

⁴⁷ Ibid. S. 56.

йшли інтенсивні бої на південному фланзі (у секторі «Д»). Сепаратисти заявили, що 18 і 19 серпня біля Савур-Могили вони збили два Мі-8, однак ці втрати не підтверджені. На жаль, 20 серпня в Луганській області був збитий вертоліт Мі-24ВП з 7-го ОП АА⁴⁸. Загалом же за період з квітня по серпень 2014 р. безповоротні втрати армійської авіації України склали вісім вертольотів – п'ять Мі-24 і три Мі-8. Загинули 11 авіаторів. Ще три Мі-24 і два Мі-8 зазнали ушкоджень, але їх вдалось евакуювати з зони бойових дій⁴⁹.

Способи застосування вертольотів армійської авіації України під час російсько-української війни мали небагато спільного з досвідом, набутим під час миротворчих місій в Африці. В Африці польоти здійснювались на висоті не менше ніж 30 м, а на Донбасі – зазвичай 5-10 м, в екстремальних умовах знижувались навіть до 3 м. Типовими стали польоти Мі-8 парами: поки один вертоліт розвантажується, другий залишається в повітрі, а його екіпаж веде спостереження. При польотах на г. Карачун з'являється практика брати на борт Мі-8 бортових стрільців. Вони не лише прикривали вертоліт вогнем, але й вели спостереження, підвищуючи ситуаційну обізнаність екіпажів. Часом це призводило до втрат: 13 червня внаслідок обстрілу з землі загинув один із борттехніків, що виконував функції бортстрільця⁵⁰.

Своєрідний підсумок участі армійської авіації України в АТО зробив у жовтні 2014 р. начальник армійської авіації Командування Сухопутних військ України генерал-майор Валентин Пістряга. Від середини квітня до середини жовтня 2014 р. вертольоти армійської авіації здійснили понад 8 000 бойових вильотів, налітавши близько 8 000 год. З вересня 2014 р. простежується зниження бойової активності вертолітників, викликане підписанням Мінських угод, які наклали жорсткі обмеження на застосування авіації в зоні бойових дій. Українські вертольоти використовували здебільшого некероване озброєння: 80-мм ракети С-8, 12,7-мм кулемети, 23-мм і 30-мм гармати. Протитанкові керовані ракети «Штурм» застосовувались з вертольота Мі-24 тільки раз – для удару по імпровізованому «бронепотягу» сепаратистів. Найбільш успішними операціями армійської авіації, на думку генерала Пістряги, були висадки десантів в Донецькому аеропорту та на Савур-Могили. Головною ж проблемою генерал вважав брак засобів захисту вертольотів від ракет ПЗРК – систем постановки перешкод «Адрос» та екранно-вихлопних пристроїв⁵¹.

Необхідність відбивати російську агресію призвела до суттєвих змін у ЗСУ – кількісних і якісних. Торкнулися вони й армійської авіації. На 2014 р. пункти постійної дислокації усіх частин цього роду військ розташовувались досить далеко від зони бойових дій – у Херсонській (11-та ОБр АА) і Львівській (16-та ОБр АА і 7-й ОП АА) областях. Тому було ухвалене рішення сформувати нову частину армійської авіації, яка б дислокувалась ближче до зони АТО. У лютому 2015 р. в Полтаві на базі 215-ї авіаційної комендатури (відповідала за утримання в належному стані Полтавського аеродрому як запасного) утворили

⁴⁸ Ibid. S. 57.

⁴⁹ Мараєв Р. Потери армейской авиации в ходе АТО. *Авиация и время*. 2014. № 5. С. 31.

⁵⁰ Харук А. І. Деякі аспекти висвітлення у зарубіжній періодиці участі української авіації в антитерористичній операції... С. 215.

⁵¹ Мараєв Р., Пістряга В. Украинская армейская авиация на Донбассе. *Авиация и время*. 2014. № 5. С. 28–30.

18-ту окрему бригаду армійської авіації⁵². А 2016 р. 7-й полк був реорганізований у 12-ту окрему бригаду армійської авіації. Усі чотири бригади підпорядкували безпосередньо командуванню Сухопутних військ через управління армійської авіації.

Важливою складовою підвищення боєздатності ЗСУ за умов війни є формування корпоративного духу особового складу. Цьому сприяє і надання військовим частинам почесних найменувань. В армійській авіації першою почесне найменування «Броди» отримала 23 серпня 2017 р. 16-та ОБр АА⁵³. 15 жовтня 2019 р. 11-та ОБр АА отримала почесне найменування «Херсон»⁵⁴. А 2020 р. почесні найменування присвоїли ще двом бригадам армійської авіації. Цього разу замість географічних назв, пов'язаних з пунктами постійної дислокації, частини присвоїли імена визначних діячів, пов'язаних з авіацією: 12-та ОБр АА – генерал-хорунжого Віктора Павленка, командувача військовою авіацією УНР⁵⁵, а 18-та ОБр АА – видатного авіаконструктора Ігоря Сікорського⁵⁶.

Оновлення вертолітного парку армійської авіації України відбувається шляхом модернізації наявної техніки. Зокрема, після початку російської агресії активізувалась робота з модернізації ударних вертольотів Мі-24. У жовтні 2016 р. армійська авіація отримала перші три Мі-24ПУ1. 2018 р. на озброєння взяли тренажер КТВ-24ПУ1, призначений для підготовки екіпажів цих вертольотів⁵⁷. Однак згодом робота з модернізації знову загальмувалась через брак ключових вузлів – лопатей гвинта, які в Україні не виготовлялись. Лише освоєння їхнього виробництва дало змогу відновити модернізацію, і в жовтні 2021 р. армійській авіації була передана друга партія Мі-24ПУ1⁵⁸.

Другий основний тип вертольота армійської авіації України – транспортний Мі-8 – теж поступово модернізується. Програма удосконалення цієї машини була ініційована ВАТ «Мотор Січ» ще наприкінці 1990-х років, а основною її складовою стало встановлення нових двигунів виробництва цієї компанії. На відміну

⁵² Ночовна А. У Полтаві з'явилася нова військова частина. URL: <http://poltava.today/uk/news/show/9662>

⁵³ Про присвоєння почесних найменувань військовим частинам Збройних Сил України та уточнення деяких найменувань. Указ Президента України № 234/2017 від 23 серпня 2017 р. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2342017-22422>

⁵⁴ Про присвоєння почесних найменувань військовим частинам Збройних Сил України. Указ Президента України № 753/2019 від 15 жовтня 2019 р. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7532019-29965>

⁵⁵ Про присвоєння почесного найменування 12 окремій бригаді армійської авіації Сухопутних військ Збройних Сил України. Указ Президента України № 545/2020 від 5 грудня 2020 р. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5452020-35869>

⁵⁶ Про присвоєння почесного найменування 18 окремій бригаді армійської авіації Сухопутних військ Збройних Сил України. Указ Президента України № 547/2020 від 5 грудня 2020 р. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5472020-35881>

⁵⁷ Біла книга 2018. Збройні Сили України. Київ: МО України, 2019. С. 163.

⁵⁸ АВІАКОН передав арміїцям партію модернізованих вертольотів Мі-24ПУ1. URL: <https://ukroboronprom.com.ua/news/aviakon-peredav-armiicyam-partiyu-modernizovanix-bagatocilyovix-vertolyotiv>

від модернізації Мі-24, програма модернізації Мі-8 реалізувалась без державного фінансування, винятково коштом ВАТ «Мотор Січ». Спочатку вона орієнтувалась на цивільний ринок. Випробування удосконаленого вертольота Мі-8МСБ завершилися у жовтні 2012 р.⁵⁹ Початок російської агресії зумовив зростання інтересу до модернізованого Мі-8 з боку військових. У квітні 2014 р. на озброєння ЗСУ офіційно взяли десантно-транспортний вертоліт Мі-8МСБ-В⁶⁰. У грудні 2014 р. Міністерству оборони передали перші три вертольоти цього типу з замовлених 13 екземплярів (10 для збройних сил і 3 для Національної гвардії України)⁶¹. 2018 р. був взятий на озброєння комплексний тренажер екіпажу вертольота КТВ-8МСБ-В, а також ще один модернізований варіант Мі-8 – Мі-8МТВ-МСБ¹⁶². 12 вересня 2018 р. представник ВАТ «Мотор Січ» заявив, що для ЗСУ вже модернізовано 23 вертольоти Мі-8МСБ-В⁶³. Вертольоти цього типу постачають не тільки армійській авіації, але й Повітряним силам та авіації ВМС.

Доповненням для Мі-8 (та його модернізованого варіанту) став легкий вертоліт Мі-2МСБ – модернізований варіант Мі-2. Цю машину в радянський час використовували як навчальну. На озброєнні армійської авіації України вона не була. Проектування варіанту модернізації, головними складовими якої була заміна застарілих двигунів на сучасні й потужніші, а також оновлення бортового обладнання, почалось 2011 р. Передбачалось, що Мі-2МСБ надійде до навчальних структур Повітряних сил України і слугуватиме для підготовки майбутніх пілотів вертольотів. Офіційно Мі-2МСБ взяли на озброєння ЗСУ 2016 р.⁶⁴. У бригадах армійської авіації вертольоти Мі-2МСБ використовуються для тренувань пілотів (одна льотна година Мі-2МСБ учетверо дешевша, ніж Мі-8 та вп'ятеро – ніж Мі-24)⁶⁵. За відкритою інформацією, армійська авіація України на 2021 р. мала у складі 97 вертольотів (53 Мі-8, 34 Мі-24 та 10 Мі-2)⁶⁶.

З часу відновлення незалежності України в 1991 р. армійська авіація є невідомою складовою оборонного потенціалу держави. Після суттєвого скорочення і реорганізації її склад і структура стабілізувались, від 2003 р. до 2013 р. майже не змінювались. Практично увесь час армійська авіація потерпала від недостатнього фінансування, що не дозволяло підтримувати належний рівень бойової і технічної готовності її підрозділів. Активна участь українських вертолітників в міжнародних

⁵⁹ Жирохов М. Запорізький варіант Мі-8. *Cheline*. 2016 8 грудня. URL: <https://cheline.com.ua/news/mens-club/zaporizkij-variant-mi-8-45159>

⁶⁰ На озброєння Збройних Сил України прийнято десантно-транспортний вертоліт Мі-8МСБ-В. *Народна армія*. 2014. 24 квітня.

⁶¹ «Мотор Січ» передає Минобороны первую партию многоцелевых Ми-8МСБ. *ЦТС*. 2014. 4 декабря. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/237926.html>

⁶² Біла книга 2018. Збройні Сили України. С. 163.

⁶³ Проблеми реформування ОПК України. Шляхи та можливості реалізації реформ. *Укрінформ*. 2018. 12 вересня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2534508-problemi-reformuvannya-opk-ukraini-slahi-ta-mozlivosti-realizacii-reformi.html>

⁶⁴ Біла книга 2016. Збройні Сили України. Київ: МО України, 2017. С. 106.

⁶⁵ Мі-2МСБ – глибока модернізація радянського Ми-2, яка стане «партою» для українських вертолітників. *Defense Express*. 2021. 27 квітня. URL: https://defence-ua.com/army_and_war/chergovij_etap_viprobuvan_mi_2msb_zaversheno_zsu_faktichno_otrimali_novij_navchalno_bojovij_vertolit-3525.html

⁶⁶ World Air Force 2021. London: Flightglobal, 2021. P. 32.

миротворчих місіях за таких умов не тільки слугувала зміцненню авторитету нашої країни у світовій спільноті, але й була джерелом позабюджетних коштів, завдяки яким можна було ремонтувати зношену техніку.

У початковій фазі російсько-української війни (від початку АТО у квітні 2014 р. до підписання Мінських угод у вересні того ж року) армійська авіація України відіграла дуже важливу роль. Вертольоти висаджували тактичні десанти, забезпечували вогневу підтримку наземним підрозділам, евакуювали поранених та виконували низку інших завдань. Тож з боку військово-політичного керівництва зростає увага до цього роду військ, що проявилось у формуванні нової бригади армійської авіації та «розморожуванні» модернізаційних програм (Mi-24ПУ1, Mi-8МСБ-В, Mi-2МСБ). Щоправда, обсяг фінансування не дозволяв здійснювати закупівлю нової техніки, а темп модернізації наявних вертольотів з тієї ж причини невисокий. В організаційному плані армійська авіація відповідає сучасним вимогам у ЗСУ, проте гострою залишається проблема оновлення парку її вертольотів.

ГАРАНТУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НА МОРІ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ): ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Із проголошенням незалежності України у 1991 р. одним з важливих завдань формування державності, захисту суверенітету і територіальної цілісності України було створення необхідних сил і засобів для забезпечення національної безпеки на морі. Протягом 30 наступних років розвивались погляди на засади захисту національних інтересів на морі, формувались певні військово-морські спроможності та здійснювалось їхнє застосування під час виконання відповідних завдань. Однак досвід російсько-українського протистояння у 2003 р. поблизу острова Коса Тузла в Керченській протоці та досвід сучасної збройної агресії Російської Федерації (РФ) проти України, що розпочалась 20 лютого 2014 р., засвідчує про наявність певних проблем у забезпеченні національної безпеки на морі та оборони держави із морських напрямків¹.

Однією з найважливіших є проблема, що полягає в наявності такої розбіжності: з одного боку, зростають загрози морській безпеці України, серед яких найбільш критичними у теперішній час є агресивні дії РФ на морі та загроза повномасштабних воєнних дій противника, зокрема з моря, а з іншого боку – не забезпечується достатній рівень ефективності захисту національних інтересів України на морі, насамперед недостатніми є військово-морські спроможності держави та відсутня всебічно обґрунтована стратегія забезпечення національної безпеки на морі або стратегія морської безпеки України.

Найповніше та системно питання загроз національній безпеці України на морі та шляхи їх нейтралізації свого часу були розглянуті у праці колишнього командувача Військово-морських сил України (ВМС) віцеадмірала В. Г. Безкоровайного². Однак в умовах збройної агресії РФ проти України суттєво змінилися умови виконання завдань забезпечення безпеки і оборони на морі, потрібно уточнити шляхи протидії загрозам. Питання визначення сутності, складових військової безпеки і шляхів її забезпечення розглянуто у праці провідних українських фахівців у цій галузі³, а також у публікації⁴

¹ The White Book of the Anti-terrorist Operation in the East of Ukraine in 2014–2016 / I. Rusnak, V. Vudniy, S. Segeda, S. Yakymiak and etc. Kyiv, 2017. 162 p.; Яким'як С. В. Висновки та уроки з досвіду діяльності Військово-Морських Сил Збройних Сил України під час окупації Криму та антитерористичної операції. *Воєнна історія*. 2014. № 3–4. С. 76–86.

² Безкоровайний В. Г. ВМС України та проблеми національної безпеки України. *Дзеркало тижня*. 2001. 8–14 вересня. С. 4.

³ Артюшин Л. М., Костенко Г. Ф. Теоретичні аспекти стратегії воєнної безпеки суспільства і держави: монографія. Харків: Вид-во НУВС, 2003. 176 с.

⁴ Богданович В. Ю. Воєнна безпека України: методологія дослідження та шляхи забезпечення. Київ: ПП «Дельта», 2003. 322 с.

та праці Національного університету оборони України⁵. Проте у вказаних працях не окреслено особливостей забезпечення національної безпеки і оборони у морській сфері, що обумовлює необхідність проведення досліджень у цьому напрямі.

Захист суверенітету і територіальної цілісності, зокрема на морі, є одним з найважливіших завдань будь-якої держави. Тому з проголошенням незалежності України у 1991 р. новостворені органи державного управління активно вживали усі необхідні заходи для формування сил національної безпеки і оборони.

Проте слід зазначити, що не одразу вище воєнно-політичне керівництво держави змогло зосередити увагу на створенні національного військового флоту. Незважаючи на схвалення Концепції оборони та будівництва Збройних сил України (ЗСУ)⁶ і ухвалення законів України «Про оборону України» та «Про Збройні Сили України» у грудні 1991 р., реальне організаційне будівництво національних ВМС розпочалось лише у квітні 1992 р. – з набуттям чинності відомого Указу Президента України «Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України»⁷.

Як відомо, після завершення етапу самоорганізаційного створення національного військового флоту, який тривав з моменту проголошення незалежності України до квітня 1992 р., виникли різні точки зору стосовно його призначення, завдання, складу та ведення практичної роботи зі включення до складу флоту військових кораблів, іншого озброєння і військової техніки, формування органів управління, з'єднань і військових частин. Після завершення розподілу Чорноморського флоту Україна отримала 18 % його складу, було продовжено виконання завдань щодо розвитку, підготовки і застосування ВМС України.

Важливим етапом у формуванні поглядів на забезпечення національної безпеки на морі та підвищенні ефективності морської діяльності стало запровадження і реалізація Указу Президента України від 20 травня 2008 р. № 463/2008, яким передбачалось розробити Морську доктрину України на період до 2035 р. та здійснити комплексні заходи з метою розвитку морського, зокрема й військово-морського, потенціалу держави⁸. У 2009 р. Морська доктрина України була запроваджена на період до 2035 р.⁹. Однак, як засвідчує аналіз подальших подій, зокрема початок російсько-української війни у 2014 р., далеко не всі з передбачених заходів були виконані.

Як відомо, внаслідок збройної агресії РФ, що розпочалась із захоплення Криму в гібридний спосіб, Україна зазнала чималих втрат у сфері морської діяльності, зокрема:

⁵ Основи стратегії національної безпеки та оборони держави: підручник / О. П. Дузь-Крячченко, Ю. В. Пунда, В. П. Грищенко та ін.; за заг. ред. В. М. Телелима. Київ, 2015.

⁶ Концепція оборони та будівництва Збройних Сил України, схвалена Постановою Верховної Ради України від 11 жовтня 1991 р. № 1659-ХІІ.

⁷ Указ Президента України від 5 квітня 1992 року № 209 «Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209/92#Text>

⁸ Указ Президента України від 20 травня 2008 року № 463/2008 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16 травня 2008 року “Про заходи щодо забезпечення розвитку України як морської держави”». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463/2008#Text>

⁹ Морська доктрина України на період до 2035 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2009 року № 1307. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF#Text>

- противник захопив і контролює понад 50 % територіального моря та внутрішніх вод України в межах Чорного й Азовського морів;
- порушуються суверенні права України на економічну діяльність у межах виключної (морської) економічної зони України, понад 90 % якої захоплено та контролюється в теперішній час підрозділами військових формувань РФ;
- противник здійснює незаконне управління судноплавством в акваторії захопленої ним Керченської протоки та отримує відповідну економічну вигоду;
- РФ незаконно захопила та експлуатує морські нафтогазодобувні платформи, з яких дві самохідні на зразок «Петро Годованець» вартістю майже 1 млрд дол. США, та морські родовища газу в межах виключної (морської) економічної зони України (протягом 2015 р. засобами захопленого Росією підприємства «Чорноморнафтогаз» незаконно добуто та використано понад 2 млрд куб. м газу, якого, для прикладу, достатньо для забезпечення річної потреби таких адміністративних одиниць, як АРК Крим і м. Севастополь);
- противник захопив та незаконно експлуатує морські порти, промисловий флот, судноремонтні та суднобудівні заводи України, що були розміщені у Криму, зокрема значних збитків економіка України зазнає через захоплення причального фронту портів, що забезпечують експортно-імпорتنі операції (для прикладу, причальний фронт у бухтах м. Севастополь загальною довжиною понад 20 тис. м становить понад 50 % причального фронту усіх разом портів України), неможливо використовувати судноремонтні підприємства Криму для ремонту озброєння і військової техніки ВМС ЗС України;
- на території Криму Росія утримує 9 бойових кораблів основних класів, що становили основний ударний, протичовновий і протимінний потенціал національного флоту, захоплена значна частка іншого озброєння і військового майна ВМС ЗС України, зокрема два берегових ракетних комплекси і 100 % протикорабельних ракет;
- РФ незаконно захопила та використовує наукові установи і навчальні заклади морської галузі, що були розміщені у Криму та мають значну за обсягами та вартістю унікальну науково-дослідну й навчально-матеріальну базу.

За підсумками подій у Криму перед державою постали складні проблеми, пов'язані з відновленням необхідного військово-морського потенціалу. Тому, незважаючи на призупинення у 2014 р. виконання заходів Державної комплексної програми реформування і розвитку ЗСУ на період до 2017 р., що затверджена Указом Президента України від 2 вересня 2013 р. № 479, була розгорнута робота з відновлення та розвитку національних ВМС. У короткостроковій перспективі, тобто до кінця 2014 р., передбачено налагодити організаційну складову, максимально укомплектувати особовим складом пріоритетні органи управління і військові частини флоту. На наступних етапах, згідно із затвердженим задумом розбудови ВМС, передбачено повністю відновити спроможності всіх частин та згідно з визначеними пріоритетами поповнювати бойовий склад більш ефективним новітнім озброєнням, у тому числі бойовими катерами, суднами забезпечення, іншим озброєнням.

З аналізу наслідків збройної агресії РФ проти України та досвіду діяльності щодо забезпечення національної безпеки й оборони на морі і з морських напрямків зроблено такі основні висновки:

- в умовах гібридної війни РФ Україна продовжує втрачати значні природні ресурси морських районів, що прилягають до тимчасово окупованого Криму та визначеного району Донецької області, а також отримує значні збитки від гібридного впливу на судноплавство та власну портову діяльність;
- незважаючи на заходи, які проводить держава в інтересах забезпечення національної безпеки і оборони України на морі з 2014 р. і досі, противник продовжує тимчасову окупацію Криму, контролює захоплені частини територіального моря, внутрішні морські води та виключно (морську) економічну зону України в межах Чорного й Азовського морів, що щорічно призводить до значних втрат в економіці України;
- у разі ескалації конфлікту з боку РФ існує загроза захоплення інших ділянок території України та заборони їй доступу до морських акваторій;
- на тепер силами безпеки та оборони держави, зокрема ЗСУ, з урахуванням обраної стратегії впливу на противника не забезпечено відновлення та захист суверенітету та територіальної цілісності України на морі, хоч цього вимагає ст. 17 Конституції України.

Окрім того, за підсумками аналізу досвіду діяльності в умовах захоплення противником Криму та застосування Об'єднаних сил на Сході України й інших районах, виникла необхідність доопрацювати найважливіші нормативно-правові акти з питань забезпечення національної безпеки і оборони держави, зокрема й Морську доктрину України на період до 2035 р., затверджену в жовтні 2009 р. В частині, що стосується забезпечення морської безпеки та ведення оборони держави на морі, було проведено низку наукових досліджень та запропоновано відповідні рекомендації.

На підставі аналізу досвіду діяльності в умовах збройної агресії РФ та з урахуванням результатів досліджень, отриманих у ході попередньо виконаних наукових досліджень, опублікованих у численних наукових виданнях, зокрема й праці «Основи військово-морської науки» кафедри ВМС Національного університету оборони України (2014), було обґрунтовано необхідність чіткіше визначити структуру і повноваження основних складових системи забезпечення національної безпеки на морі, визначити морську стратегію держави та нову військово-морську стратегію. На підставі досліджень, проведених 2015 р. Національним інститутом стратегічних досліджень при Президентові України із залученням фахівців міністерств і відомств, провідних наукових установ та навчальних закладів, зокрема й Національного університету оборони України, було розроблено нову редакцію Морської доктрини України на період до 2035 р.¹⁰ Для визначення довгострокових пріоритетів розвитку національного військового флоту упродовж 2017–2018 рр. із залученням провідних вітчизняних та іноземних фахівців було напрацьовано Стратегію військово-морських сил ЗСУ до 2035 р., презентовану командувачем ВМС ЗСУ у листопаді 2018 р.¹¹ Окрім того, для формування засад застосування сил та військ ВМС в умовах гібридних дій противника та впровадження стандартів НАТО у підготовку і застосування сил кафедра ВМС Національного університету оборони України напрацювала проєкт

¹⁰ Морська доктрина України на період до 2035 року..

¹¹ Стратегія Військово-Морських Сил Збройних Сил України 2035. Одеса: Командування ВМС ЗС України, 2018. *Новини Військово-Морських Сил*. 2019. 11 січня. URL: <https://navy.mil.gov.ua/strategiya-vijskovo-morskyh-syl-zbrojnyh-syl-ukrayiny-2035/>

Тимчасової доктрини застосування ВМС ЗСУ, що набув чинності у квітні 2019 р. наказом Командування ВМС ЗСУ¹². Із запровадженням у 2020 р. нової системи доктрин сил оборони, зокрема й Збройних сил України, з використанням вказаного вище документа, було напрацьовано і запроваджено на початку 2021 р. новий стандарт (документ) – доктрину «Військово-Морські Сили Збройних Сил України»¹³.

Проте, як засвідчили результати аналізу наведених вище документів, незважаючи на проведену роботу, не подолано низки недоліків. Розглянемо основні з них. Як відомо, в сучасних умовах державна морська політика з питань забезпечення національної безпеки й оборони України на морі здійснюється відповідно до положень законодавчих та нормативно-правових актів, основними з яких є: Закон України «Про національну безпеку», Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки України, Доктрина застосування сил оборони держави, Морська доктрина України на період до 2035 р. Розглянемо найбільш важливі положення зазначених документів, які стосуються морської безпеки.

У Законі України «Про національну безпеку»¹⁴ визначено: «... основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз», але не передбачено деталізації щодо визначення засад державної політики з питань національної безпеки і оборони у морській сфері.

Водночас у Стратегії національної безпеки України визначено такі положення і вимоги стосовно забезпечення національної безпеки на морі*:

- у п. 5 до пріоритетів національних інтересів України та забезпечення національної безпеки зараховано «... відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України», зокрема на морі;
- у п. 46 передбачено «... підвищувати ефективність державної політики у сферах захисту державного кордону України та охорони суверенних прав України у її виключній (морській) економічній зоні»;
- у п. 55 визначено, що Україна є морською державою, а також те, що Україна буде «... захищати свободу судноплавства, сприяти ефективному використанню ресурсів Чорного та Азовського морів, річок Дніпро і Дунай, розвивати торговельний флот і Військово-морські сили Збройних сил України».

Уперше в Доктрині застосування сил оборони держави** було визначено чіткі та прагматичні воєнно-стратегічні цілі застосування сил оборони, зокрема щодо захисту державного кордону на морі та у підводному просторі, виключної

¹² Тимчасова доктрина застосування Військово-Морських Сил Збройних Сил України, затверджена наказом Командування ВМС ЗС України від 08.04.2019 р. № 80. Одеса, 2019. 207 с.

¹³ Доктрина «Військово-Морські Сили Збройних Сил України», затверджена Головнокомандувачем ЗС України 19 січня 2021 року. Одеса, 2021.

¹⁴ Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 31, ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

* Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020.

** Доктрина застосування сил оборони держави, затверджена Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України 17 серпня 2018 року.

(морської) економічної зони України, морських портів України та стримування і відсічі збройної агресії противника, зокрема на морі.

Слід зазначити, що певні питання щодо забезпечення національної безпеки на морі, здійснення оборони держави з морських напрямків та зміцнення обороноздатності на морі були визначені у новій редакції Морської доктрини України на період до 2035 р.¹⁵ Так, у розділі «Загальні питання» зазначено, що доктрина визначає: «... стратегію та основні напрями подальшого розвитку України як морської держави»; у розділі «Визначення термінів» наведено такі основні терміни, як «державна морська політика», «національні інтереси на морі», «загрози національній безпеці у сфері морської діяльності», «зона національних інтересів на морі», «морська діяльність», «військово-морська діяльність». Наведено найважливіші з них. Під поняттям «державна морська політика» розуміють «... систему цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, спрямованих на реалізацію національних інтересів на морі». Уперше в доктрині було визначено поняття «національні інтереси на морі» як сукупність «матеріальних та інтелектуальних потреб українського народу і держави у сфері морської діяльності, що реалізуються на основі морського потенціалу». У частині, що стосується забезпечення національної безпеки на морі новим, але дуже важливим, стало поняття «військово-морська діяльність», яке в доктрині визначено як «складова морської діяльності, спрямована на захист національних інтересів, реалізацію пріоритетів діяльності у сфері вивчення, освоєння і використання зони національних інтересів на морі з метою оборони та безпеки держави із застосуванням її військово-морського потенціалу». Розвиток термінологічної системи у цій галузі триває.

У відповідних розділах Морської доктрини України було визначено: пріоритетні національні інтереси на морі; загрози національній безпеці у сфері морської діяльності; мету, принципи і напрями реалізації державної морської політики. Також у Морській доктрині України, крім інших напрямів та заходів реалізації державної морської політики, наведено розділ «Розвиток військово-морської діяльності. Протидія агресії, забезпечення оборони з моря», в якому визначено напрями та заходи щодо повернення захоплених територій та забезпечення оборони з моря.

Розглядаючи положення таких документів, як Стратегія ВМС ЗСУ, Тимчасова доктрина застосування ВМС ЗСУ, Доктрина «Військово-Морські Сили Збройних Сил України», слід наголосити, що їх розробка здійснювалась з урахуванням та впровадженням положень стратегій та доктрин НАТО і ЄС, зокрема:

- Морської стратегії НАТО (Alliance Maritime Strategy, 2011)¹⁶;
- Стратегії морської безпеки ЄС (European Union Maritime Security Strategy, 2014)¹⁷;

¹⁵ Морська доктрина України на період до 2035 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2009 р. № 1307 (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМУ від 18.12.2018 № 1108 та від 28.10.2020 № 1023). *Gov.ua*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/243196720>

¹⁶ Alliance Maritime Strategy. Brussels (Belgium): NATO, HQ, 2011. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_756

¹⁷ European Union Maritime Security Strategy. Brussels, Belgium: Council of EU, 2014. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST%2011205%202014%20INIT/EN/pdf>

– Об'єднаної доктрини морських операцій НАТО (Allied Joint Doctrine for Maritime Operations, AJP-3.1, 2016)¹⁸.

У Тимчасовій доктрині застосування ВМС ЗСУ, проект якої був підготовлений у Національному університеті оборони України, вперше за період новітньої незалежності України у нормативно-правовому документі було закріплено такі основоположні терміни державної морської політики, як «національна морська ідея» та «національні цінності України на морі». Сьогодні ці положення містяться у п. 3.1 Доктрини «Військово-Морські Сили Збройних Сил України». Слід зазначити, що загалом для нормативно-правового та науково-методичного забезпечення діяльності з організації та здійснення державної морської політики з питань забезпечення національної безпеки й оборони України на морі упродовж 2016–2021 рр. тільки у Національному університеті оборони України було виконано шість науково-дослідних робіт, а для апробації отриманих результатів щорічно проводиться Міжнародний науковий форум «Морська стратегія держави. Розвиток та реалізація морського потенціалу». До форуму, що проводиться протягом двох днів і складається з двох конференцій та декількох круглих столів, традиційно залучають представників керівництва органів державного і військового управління, міністерств та відомств України, провідних українських і закордонних експертів, зокрема: представників Офісу Президента України, профільних комітетів Верховної Ради України, Апарату Ради національної безпеки та оборони України, Національної академії наук України, Національного інституту стратегічних досліджень, Департаменту морського та річкового транспорту Міністерства інфраструктури України; Адміністрації Державної прикордонної служби України, структурних підрозділів Міністерства оборони України та Генерального штабу ЗСУ, Командування ВМС ЗСУ, профільних державних установ і підприємств оборонно-промислового комплексу України, Офісу зв'язку НАТО в Україні, оборонного аташату посольств іноземних держав в Україні, провідних експертів військово-морських сил іноземних держав, зокрема США, Великобританії, Норвегії, Швеції, Польщі, Румунії, Литви, провідних науково-дослідних та вищих навчальних закладів України, експертів громадських організацій. Такий рівень залучення фахівців дозволяє охопити весь спектр наявних проблем у забезпеченні національної безпеки на морі та розглянути можливі шляхи їх розв'язання, дати необхідні рекомендації.

Розглядаючи проблеми, що існують в сучасних умовах у галузі морської безпеки України, слід чітко усвідомлювати особливості воєнно-політичної, воєнно-стратегічної та суспільно-політичної ситуації, що склалася навколо та всередині України. В умовах сучасної збройної агресії РФ проти України одне з найважливіших завдань – забезпечення захисту держави з морських напрямків. Противник, здійснюючи агресію саме з морського напрямку, зміг захопити Крим та продовжує активно вести гібридні дії в Чорному й Азовському морях, що негативно впливає на економічну діяльність України на морі та відповідно на соціально-політичну ситуацію у приморських районах й загалом у державі.

¹⁸ Allied Joint Doctrine for Maritime Operations (AJP-3.1). Edition A Version 1. Brussels, Belgium: NATO Standardization office, 2016. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/797323/doctrine_nato_conduct_of_ops_ajp_3.pdf

Незважаючи на певний поступ у питаннях захисту національних інтересів України на морі, в сучасних умовах існує низка проблем у формуванні і реалізації державної морської політики з питань забезпечення національної безпеки й оборони на морі, зокрема:

- відсутність достатніх військово-морських спроможностей держави для захисту національних інтересів на морі та оборони держави з морських напрямків, зокрема в Азовському морі;
- неефективність наявної системи моніторингу та координації щодо виконання завдань із забезпечення національної безпеки держави у військовій сфері на морі та розвитку морської галузі України;
- недостатній рівень комплексності, своєчасності та обґрунтованості рішень щодо розвитку основних складових системи забезпечення національної безпеки держави у воєнній сфері на морі, зокрема щодо розвитку військово-морських спроможностей України, та їх узгодженості з рішеннями стосовно розвитку морської галузі;
- неповне і неякісне висвітлення у законодавчих актах і нормативно-правових документах питань формування і реалізації державної морської політики у сфері забезпечення національної безпеки і оборони України на морі та значні затримки у здійсненні заходів нормативно-правового забезпечення розвитку морської галузі та військово-морських спроможностей України.

Розглянемо їх детальніше за окремими напрямками (галузями). До основних проблемних питань нормативно-правового забезпечення формування і реалізації державної морської політики в частині, що стосується забезпечення національної безпеки й оборони України на морі, належать такі.

На законодавчому рівні не закріплено основи та принципи державної морської політики, порядок її формування і реалізації та розподіл повноважень. Сьогодні питання основ, принципів, пріоритетів державної морської політики визначені у Морській доктрині України, яка запроваджується через постанову Кабінету Міністрів України. Проте такий стан справ не відповідає вимогам законодавства, адже у вказаній доктрині йдеться про формування і реалізацію державної політики у сфері національної безпеки на морі. Крім того, у доктрині не визначено повноважень органів державної влади щодо формування та реалізації державної морської політики України. Для розв'язання проблеми необхідно розробити й ухвалити Закон України «Про державну морську політику», в якому визначити принципи та пріоритети державної морської політики як складової державної політики, визначити повноваження органів державної влади щодо формування та реалізації державної морської політики України.

Наступним проблемним питанням є стан реалізації Морської доктрини України. Сьогодні, в умовах збройної агресії РФ проти України, попри те, що єдиним чинним документом державного рівня, який визначає державну морську політику, залишається Морська доктрина України на період до 2035 р., її не впроваджують у практику. Незважаючи на п. 2 постанови Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1108, у якому вимагалось протягом трьох місяців розробити проект плану заходів з реалізації доктрини, це не було виконано. Щобільше, з ініціативи Мінінфраструктури було внесено зміни у вказану постанову та вилучено з неї зазначений

пункт¹⁹. Цією постановою було передбачено: «... забезпечити дотримання положень Морської доктрини України на період до 2035 року під час розроблення документів державного планування». За підсумками внесених змін виник ризик невиконання наведених у Морській доктрині конкретних заходів із реалізації державної морської політики, зокрема з питань національної безпеки й оборони на морі, до того ж не забезпечується взаємоузгодженість і скоординованість у діяльності міністерств і відомств щодо розвитку військово-морських спроможностей України. Окрім того, певною мірою перекладено контроль за виконанням заходів доктрини на міністерства і відомства.

Щоб вирішити вказану проблему, необхідно:

- для забезпечення скоординованого та узгодженого виконання заходів, передбачених Морською доктриною України на період до 2035 р., безумовного забезпечення обороноздатності України на морі в умовах сучасної збройної агресії РФ та до ухвалення і запровадження нової системи документів (Закону України «Про державну морську політику», Стратегії морської безпеки України, Стратегії розвитку морської діяльності України) вжити заходів парламентського контролю та посприяти, щоб уряд скасував чинність постанови Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1023;
- розробити та запровадити розпорядженням Кабінету Міністрів України план заходів з реалізації Морської доктрини України, при цьому використати уже напрацьовані у 2019 р. пропозиції до нього, зокрема пропозиції, надані Національним університетом України;
- для забезпечення ефективного контролю за виконанням заходів, передбачених Морською доктриною України на період до 2035 р., зокрема в частині, що стосується забезпечення національної безпеки і оборони на морі, внести зміни в цю доктрину та закріпити в ній механізм щорічного звітування уряду про стан виконання заходів доктрини та показники (індикатори) оцінювання ефективності її реалізації.

Одне з проблемних і пріоритетних питань, яке потрібно першочергово вирішити, пов'язане із забезпеченням ефективного функціонування системи управління формуванням і реалізацією державної морської політики. Досвід реалізації завдань державної морської політики засвідчив, що однією з важливих проблем є неефективність наявної системи моніторингу та координації з виконання завдань державної морської політики щодо комплексного розвитку морської галузі та військово-морських спроможностей України. Рішення, які ухвалюють, зазвичай стають запізнаним реагуванням на події, що уже відбулись, системна робота протягом року не ведеться.

Водночас аналіз іноземного досвіду показує, що формування і функціонування у провідних морських державах спеціальних координаційних та дорадчо-колегіальних органів із питань гарантування національної безпеки на морі дозволило підвищити ефективність захисту національних інтересів держав на морі, забезпечило систематичність та випереджувальність дій. У провідних морських державах

¹⁹ Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1023 «Про внесення змін до пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2009 р. № 1307 та визнання таким, що втратив чинність, пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1108». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2020-%D0%BF#Text>

створено такі координаційні та дорадчо-колегіальні органи: у США – Координаційний комітет з політики морської безпеки (Maritime Security Policy Coordinating Committee, MSPCC), у Великобританії – Міжвідомчу (міністерську) робочу групу з морської безпеки (The Ministerial Working Group on Maritime Security), у РФ – Морську колегію.

Щоб розв'язати зазначене проблемне питання та підвищити ефективність функціонування системи моніторингу та координації діяльності з виконання завдань державної морської політики (зокрема з питань забезпечення національної безпеки і оборони), з урахуванням результатів аналізу іноземного досвіду доцільно ініціювати створення Національної морської ради (колегії, комітету) як дорадчо-колегіального органу при Президентові України (відповідним указом Президента України), а також Національний морський координаційний центр (при Апараті Ради національної безпеки і оборони України) як інформаційно-аналітичний та координаційний орган, що може розглядатись як складова Головного ситуаційного центру.

В інтересах розв'язання проблемних питань із гарантування національної безпеки на морі важливою складовою діяльності керівництва держави є міжнародне співробітництво. Слід зазначити, що гібридні дії РФ у Чорноморському регіоні у 2014–2021 рр. негативно вплинули не тільки на національну безпеку України, а й суттєво знизили рівень міжнародної безпеки в Азово-Чорноморському регіоні та призвели до розширення масштабів загроз національній безпеці інших причорноморських країн. Через агресивні дії РФ постійно загострюються загрози суверенітету причорноморських держав, міжнародному судноплавству, енергетичній безпеці. До того ж реагування на них з боку світової спільноти та ключових гравців на світовій арені сповільнені та неадекватні.

Водночас у Чорноморському регіоні помітно інтенсифікуються спільні дії НАТО, зокрема США та інших держав-членів Альянсу, України, Грузії та деяких нечорноморських держав, які здійснюються і задля власної безпеки цих держав, і задля міжнародної безпеки. На стан міжнародної безпеки та національної безпеки України в Азово-Чорноморському регіоні позитивно вплинули заходи, вжиті упродовж 2019–2020 рр. керівництвом НАТО, США та інших держав-членів Альянсу, а також керівництвом України та Грузії. До заходів, що сприяли розв'язанню питань із забезпечення міжнародної безпеки та національної безпеки України в Азово-Чорноморському регіоні упродовж 2019–2020 рр. слід віднести першочергово такі:

- підтвердження курсу України на вступ до НАТО у новій Стратегії національної безпеки України (затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020);
- ухвалення рішення на зустрічі міністрів закордонних справ держав-членів НАТО 4 грудня 2019 р. у Вашингтоні щодо посилення заходів із гарантування безпеки в Чорноморському регіоні (формування Чорноморського пакету НАТО);
- збільшення обсягів військово-технічної допомоги, що надається Україні з боку США, зокрема патрульних катерів типу «Айленд» (12 жовтня 2019 р.) та іншого озброєння;
- поглиблення співпраці України та НАТО та уточнення пріоритетів і механізмів співпраці (під час візиту Північноатлантичної ради альянсу до м. Одеса 30 вересня 2019 р.);

- схвалення Північноатлантичною радою НАТО рішення про надання Україні статусу країни-партнера НАТО з розширеними можливостями (Enhanced Opportunities Partnership) 12 червня 2020 р.;
- у Міністерстві оборони України визначено шляхи підвищення рівня безпеки в Азово-Чорноморському регіоні (виступ міністра оборони України на Чорноморському і Балканському безпековому форумі в Бухаресті 4 вересня 2020 р.).

У частині, що стосується міжнародної безпеки у Чорноморському регіоні, на підставі проведеного аналізу зроблено такі основні висновки з досвіду гібридних дій РФ:

- використовуючи технології гібридного впливу та порушуючи міжнародне право, упродовж 1991–2014 рр. РФ дестабілізувала ситуацію і захопила значні частини територій і водних просторів трьох держав Чорноморського регіону (Молдови, Грузії, України), створила на їхній території невизнані квазідержавні утворення;
- проведені РФ дії проти вказаних держав призвели до масштабних порушень прав людини та гуманітарних катастроф на окупованих (контрольованих) територіях;
- після захоплення водних просторів України і Грузії РФ незаконно використовує морські ресурси Чорного й Азовського морів та негативно впливає на морську економічну діяльність держав, зокрема України;
- мілітаризуючи Крим, нарощуючи військові спроможності у регіоні та ведучи агресивні дії у морі, Росія створила передумови до ескалації напруження у своїх відносинах зі США та НАТО;
- гібридними діями в морі, зокрема затримками цивільних суден і масштабним закриттям районів для плавання, РФ негативно впливає на міжнародне судноплавство і морську безпеку загалом.

Аналіз стану міжнародної безпеки і національної безпеки України у Чорноморському регіоні та результати виконаних заходів засвідчили, що однією з найскладніших проблем є відсутність узгодженої стратегії спільних дій НАТО, США, України, Грузії та інших причорноморських держав з протидії гібридному впливу РФ.

Для розв'язання цієї проблеми, щоб зупинити масштабні порушення Росією прав людини на окупованих територіях трьох держав (України, Молдови, Грузії), насамперед в Криму (Україна), відновити територіальну цілісність вказаних держав згідно з Гельсінським актом від 1 серпня 1975 р., припинити порушення міжнародного права і забезпечити міжнародну безпеку, доцільно напрацювати сумісно з НАТО і країнами партнерами та реалізовувати Спільну стратегію безпеки у Чорноморському регіоні (Cooperative Black Sea Security Strategy, CBSSS). Під час роботи над нею використати матеріали науково-дослідної роботи з питань обґрунтування порядку застосування сил (військ) ВМС ЗСУ у складі міжвідомчих (міжвидових) угруповань сил (військ) спільно з формуваннями об'єднаних збройних сил НАТО в умовах гібридних дій РФ в Азово-Чорноморському регіоні.

Спільна стратегія із гарантування безпеки у Чорноморському регіоні повинна містити: стратегічні цілі, завдання, способи (механізми) виконання цих завдань та потрібні для цього спроможності. Базуючись на досвіді, набутому Україною та іншими причорноморськими державами, та використовуючи результати

геополітичного, воєнно-політичного і воєнно-стратегічного аналізу, доцільно реалізувати такі завдання:

- сформувати нормативно-правові підстави для реалізації стратегії; формування та застосування всебічних спроможностей із запобігання, випередження та ефективної протидії агресивним діям Росії;
- вести всеохопну інформаційну кампанію в регіоні та світі з попередження і нейтралізації російського інформаційного впливу;
- створити спеціальні правові та інші умови у морських просторах регіону, які б забезпечували стримування Росії та не дозволяли їй зайняти стратегічні вихідні райони; використовувати міжнародну співпрацю, зокрема військово-морське співробітництво, для унеможливлення вільного доступу Росії до районів, з яких можна ефективно продовжувати агресію;
- вести активну міжнародно-правову роботу зі створення та застосування правових механізмів з повернення Україні та Грузії їхніх територій, що захоплені Росією, притягнення Росії до міжнародно-правової відповідальності;
- розгорнути в регіоні необхідні сили для протидії силовому варіанту агресивних дій Росії проти чорноморських держав; створити додаткові, постійно присутні в регіоні військово-морські та інші активи, збільшити їхні спроможності для ведення дій зі швидкого реагування на загрози й ін.

Для виконання кожного із завдань необхідно обрати доцільні способи їх виконання. На підставі моделювання дій щодо виконання зазначених вище завдань доцільно визначити спроможності для досягнення мети. Виконання таких заходів дозволить зміцнити безпеку у Чорноморському регіоні та покращити спроможності з виконання завдань оборони України з морських напрямків.

Окрім того, в умовах постійного розширення гібридних дій РФ проти України та інших держав як в Чорноморсько-Азовському регіоні, так і в інших регіонах світу, для спільної протидії та переходу до ведення організованої колективної протигібридної оборони слід передбачити:

- формування ефективної системи міжнародної морської безпеки та національної безпеки причорноморських держав – Болгарії, Грузії, Румунії, Туреччини, України спільно з іноземними партнерами, перш за все США та іншими країнами-членами НАТО в Чорному та Азовському морях, гирлі Дунаю, Керченській протоці та протоці Босфор;
- планування і реалізацію комплексу політичних, дипломатичних, інформаційно-психологічних, економіко-санкційних, військово-демонстраційних та інших заходів і дій, зокрема впровадження нового формату угоди про заходи зміцнення довір'я та безпеки в регіоні;
- розробку та впровадження механізмів, які б унеможливили порушення вимог міжнародного морського права у Чорному й Азовському морях, протоці Босфор і Керченській протоці, забезпечили порядок плавання суден, зокрема дотримання правил використання прапора держави, датчиків міжнародної системи ідентифікації суден AIS, здійснювали арешт суден, які порушують ці вимоги, а також механізмів, які б змусили РФ припинити практику постійних затримок суден, яка не обґрунтована жодним міжнародним законодавством;

- розширення обсягів військово-морської присутності та кількості міжнародних військових навчань з їхнім поширенням на центральну і східну частини Чорного моря;
- розробку і розгортання під егідою ООН міжнародної операції в Чорноморському регіоні, спрямовану на те, щоб примусити Росію до миру та відновити повний контроль Грузії та України над їхніми територіями та морськими акваторіями (територіальні моря та виключні (морські) економічні зони цих держав);
- організацію, встановлення і підтримання постійної взаємодії між причорноморськими державами – Грузією, Україною, Болгарією, Румунією, Туреччиною й іншими країнами-членами НАТО з питань моніторингу протигібридних дій (на міждержавному, державному, військовому, науково-експертному рівнях), зокрема: створення постійних робочих груп; узгодження порядку обміну інформацією між координаційними центрами та центрами управління;
- формування (розширення) експертної та наукової спільноти в інтересах розвитку теорії та методології протигібридних дій; створення в Україні центру вивчення гібридних дій на базі Національного університету оборони України;
- розробку довгострокових, середньострокових та короткострокових планів спільних протигібридних дій; нарощення спроможностей з ведення протигібридних дій; збільшення кількості та розширення масштабів проведення заходів підготовки до ведення спільних протигібридних дій.

Для забезпечення національної безпеки України та відсічі збройній агресії РФ вирішальне значення має формування і застосування міжнародних механізмів впливу на агресора. Протягом останнього часу закордонні та українські експерти напрацювали низку пропозицій щодо розв'язання наявних проблем. Найбільш комплексними працями вітчизняних фахівців з питань забезпечення безпеки в Азово-Чорноморському регіоні в умовах гібридних дій можна вважати такі:

Російська політика у Чорноморському регіоні: загрози і виклики для України (Національний інститут стратегічних досліджень, аналітична доповідь, 2020);

Scenarios of sea wars for 2020: Russian Hybression in the Black Sea (Klymenko A., Black Sea Security Analytical journal, № 1, 2020);

Штормове попередження: зростаючі загрози в Чорноморському регіоні (аналітична доповідь, ГО Центр оборонних стратегій, Кабаненко І., Клименко А., Риженко А., Фролова А., Хара О., 2020);

Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України (Національний університет оборони України, монографія, Богданович В. Ю., Сиротенко А. М., Щипанський П. В., Яким'як С. В. та ін., 2020);

Обґрунтування рекомендацій щодо застосування сил (військ) ВМС ЗСУ у складі міжвідомчих (міжвидових) угруповань сил (військ) спільно з формуваннями об'єднаних збройних сил НАТО в умовах гібридних дій РФ в Азово-Чорноморському регіоні (Звіт про НДР, шифр «Море», головний виконавець – кафедра Військово-морських сил НУОУ, 2020). У зазначеному звіті про НДР запропоновано проєкт Спільної стратегії безпеки в Чорноморському регіоні.

У межах заходів, спрямованих на формування і функціонування Кримської платформи та з урахуванням її головної мети – деокупації АР Крим та

м. Севастополь, повернення півострова під контроль України та відновлення й захист прав жертв окупації – громадян України, пропонується:

- розробити та внести до проєкту Декларації, яку передбачається схвалити за підсумками установчого саміту Кримської платформи 23 серпня 2021 р., перелік загроз національній і міжнародній безпеці у воєнній сфері внаслідок діяльності РФ у Чорноморському регіоні та спільні заходи протидії цим загрозам;
- враховуючи важливість безпекових та оборонних питань у функціонуванні Кримської платформи, серед уже запропонованих рівнів її діяльності (найвищий – рівень глав держав та урядів; рівень міністрів закордонних справ; рівень міжпарламентського співробітництва; рівень експертної мережі за участі українських і міжнародних неурядових організацій) передбачити рівень взаємодії керівників та робочих груп міністерств оборони держав та інших силових (безпекових, правоохоронних) структур;
- до заходів у рамках Кримської платформи, що передбачають захист та відновлення прав жертв збройної агресії РФ (зокрема, розроблення механізмів швидкого реагування для оперативної та скоординованої відповіді держав-учасниць і міжнародних організацій на порушення РФ міжнародного права, прав людини та міжнародного гуманітарного права у тимчасово окупованому Криму та в регіоні), додати відповідні заходи з реагування на порушення норм міжнародного морського права, передовсім щодо свободи судноплавства, дотримання імунітету військових кораблів, а також виконання вимог щодо заборони використання портів Криму, які визначені національними нормативно-правовими актами України;
- вжити заходів для повернення майна держави Україна, її громадян і юридичних осіб, зокрема майна Міністерства оборони та ЗСУ – озброєння, військової техніки, об'єктів інфраструктури та іншого майна ВМС ЗСУ, незаконно захопленого у зв'язку зі збройною агресією РФ та тимчасовою окупацією території України;
- у разі неможливості чи визначення Україною недоцільності повернення майна Міністерства оборони та Збройних сил, у тому числі озброєння, військової техніки, об'єктів інфраструктури та іншого майна ВМС ЗСУ, яке було незаконно захоплене РФ під час тимчасової окупації території України, вимагати від РФ компенсації вартості цього майна та втраченої вигоди внаслідок його незаконного відчуження, зокрема втраченої вигоди через неможливість використання за призначенням захоплених військових кораблів ЗСУ, іншого озброєння, військової техніки, об'єктів інфраструктури та майна за час збройної агресії РФ. Окрім того, компенсувати додаткові, пов'язані з незаконним відчуженням, потреби у такому майні і об'єктах і пов'язані з цим збитки й витрати, у тому числі фінансові;
- постійно моніторити факти протиправного заволодіння, користування та розпоряджання Російською Федерацією чи її окупаційною адміністрацією майном і об'єктами інфраструктури Міністерства оборони та ЗСУ, зокрема земельними ділянками, на тимчасово окупованій території та формувати доказову базу з метою захисту порушених прав та законних інтересів у судовому порядку, посилення санкцій (моніторинг має здійснювати Міністерство оборони та ЗСУ);

- планувати та виконувати заходи зі збору та документування у Міністерстві оборони і ЗСУ фактів мілітаризації Автономної Республіки Крим та м. Севастополя з боку РФ, здійснення нею негативного впливу на регіональну і міжнародну безпеку та свободу судноплавства в акваторіях Чорного і Азовського морів, порушення інших норм міжнародного морського права;
- проводити заходи з участі Міністерства оборони та ЗСУ у створенні і наповненні реєстру заподіяної шкоди державі Україна, її громадянам і юридичним особам у зв'язку зі збройною агресією РФ та тимчасовою окупацією території України;
- визначити (уточнити) та розвивати спроможності ЗСУ, інших складових сил безпеки й оборони України, необхідні для виконання завдань з деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та встановити контроль над прилеглими до них ділянками територіального моря і виключної (морської) економічної зони України, планувати діяльність з виконання зазначених завдань;
- проводити спеціалізовані курси підготовки персоналу, визначених військових частин і підрозділів ЗСУ й інших складових сил оборони для виконання покладених на них завдань у ході деокупації та реінтеграції з урахуванням досвіду проведення АТО, ООС, заходи забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі збройній агресії РФ та її стримування, міжнародні операції з підтримання миру і безпеки;
- планувати і проводити наукові дослідження у Міністерстві оборони та ЗСУ з виконання покладених на них завдань у ході деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та постконфліктного врегулювання.

Незважаючи на життєво важливе значення морських просторів для забезпечення національної безпеки України, розвитку економіки і реалізації спроможностей громадян та держави загалом, захисту інших національних інтересів на морі, у законодавчих та нормативно-правових актах не закріплено вимог щодо формування і реалізації стратегій, які б визначали довгострокові мету, завдання, напрями та заходи скоординованої комплексної діяльності держави щодо забезпечення її розвитку як морської країни та реалізації державної морської політики з питань забезпечення національної безпеки на морі.

У п. 3 ст. 25 Закону України «Про національну безпеку» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII (зі змінами) визначено, що, окрім Стратегії національної безпеки України, до документів довгострокового планування належать: Стратегія воєнної безпеки України, Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України, Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України, Стратегія кібербезпеки України, Національна розвідувальна програма. Окрім зазначених стратегій, у п. 66 Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020, передбачено розроблення: Стратегії людського розвитку, Стратегії економічної безпеки, Стратегії біобезпеки та біологічного захисту, Стратегії інформаційної безпеки, Стратегії зовнішньополітичної діяльності, Стратегії забезпечення державної безпеки, Стратегії енергетичної безпеки, Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату, Стратегії інтегрованого управління кордонами, Стратегії продовольчої безпеки. З переліку

наведених вище стратегій зрозуміло, що окремої стратегії щодо забезпечення національної безпеки у морській сфері законом не передбачено. Водночас слід зазначити, що у травні 2021 р. у Річній національній програмі під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 р., затвердженій Указом Президента України від 11 травня 2021 р. № 189/2021, згідно з підпунктом 2.3.6. (Національні інтереси та економічні зони України на морі) було передбачено розроблення Державної морської стратегії зі строком виконання 2022 р.

Принагідно варто наголосити, що в НАТО, ЄС, провідних світових та сусідніх морських державах приділено значну увагу стратегічному плануванню забезпечення безпеки на морі та формуванню і реалізації відповідних морських безпекових стратегій. Так, в НАТО розроблено та запроваджено Морську стратегію НАТО (Alliance Maritime Strategy, 2011 р.), в ЄС – Стратегію морської безпеки ЄС (European Union Maritime Security Strategy, 2014), у Великобританії – Національну стратегію морської безпеки Великобританії (The UK National Strategy for Maritime Security, 2014 р.), у Польщі – Стратегічну концепцію морської безпеки Польщі (Strategiczna Koncepcja Bezpieczeństwa Morskiego Rzeczypospolitej Polskiej, 2017). У противника, РФ, реалізуються такі документи: Морська доктрина РФ (Морская доктрина РФ) 2015 р., вноситься Морською колегією та затверджується президентом; Основи державної політики РФ у сфері військово-морської діяльності на період до 2030 року (Основы государственной политики РФ в области военно-морской деятельности на период до 2030 года) 2017 р., затверджуються указом президента; Стратегія розвитку морської діяльності РФ до 2030 р. (Стратегия развития морской деятельности РФ до 2030 года) 2010 р., затверджується розпорядженням уряду.

Цілком логічно, що здійснюючи заходи з європейської та євроатлантичної інтеграції, Україна повинна узгоджувати свою діяльність з партнерами, переймати закордонний досвід, впроваджувати найкращі стандарти і практики та передбачати розробку власних подібних стандартів з урахуванням їхньої сумісності з документами партнерів.

Для розв'язання цього проблемного питання та з метою визначення і реалізації цілей, завдань, напрямів та заходів забезпечення національної безпеки на морі необхідно розробити та впровадити Стратегію морської безпеки України. Її потрібно розробляти на підставі Стратегії національної безпеки та запроваджувати указом Президента України. Зазначену стратегію необхідно включити до переліку документів, що розробляються за сферами безпеки згідно з Законом України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII (з внесенням відповідних змін до нього). Для забезпечення всебічного і скоординованого розвитку морських галузей, зокрема розвитку військово-морських спроможностей держави, Кабінет Міністрів України повинен розробляти Стратегію розвитку морської діяльності України.

Актуальність розв'язання наукової проблеми щодо розроблення теоретичних та методологічних основ забезпечення національної безпеки на морі (морської безпеки) насамперед обумовлена зростанням практичних потреб, що виникли у ході захисту національних інтересів України на морі в умовах збройної агресії РФ. Це додатково підтверджується рішенням почати роботу над Стратегією морської безпеки, про що засвідчує створення і проведення засідань відповідної міжвідомчої робочої групи під головуванням Секретаря

Ради національної безпеки і оборони України, завдання якої – сформувати такий документ. До роботи над Стратегією було залучено провідних вітчизняних експертів, представників громадських організацій, науковців, у тому числі від Національного університету оборони України. 7 грудня 2021 р. було повідомлено про завершення роботи над проектом Стратегії та її подання на розгляд Ради національної безпеки і оборони України.

Розглянемо підходи до формування основних змістовних елементів та структури Стратегії морської безпеки України.

Ключовим та системоутворюючим поняттям у межах цієї Стратегії є поняття «морська безпека». Визначення цього поняття у керівних документах (стратегіях, стандартах) НАТО, ЄС, провідних морських держав світу мають певні особливості та відмінності. Виходячи із засад, сформованих національною науковою школою у сфері національної безпеки, а також термінологічної системи, закріпленої у законодавстві України, логічно припустити, що національне поняття «морської безпеки» повинне мати певні національні особливості. Сутність та основні складові цього поняття повинні ґрунтуватися на положеннях Конституції України, зокрема основних цінностях, визначених у ст. 3: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави», а також на положеннях Закону України «Про національну безпеку України», зокрема визначеннях понять «національні інтереси» та «національна безпека».

У Стратегії морської безпеки України, на думку автора, визначення морської безпеки може бути викладено так: «Морська безпека України є невіддільною складовою національної безпеки, забезпечення якої здійснюється на морі (у морській сфері). Вона ґрунтується на положеннях про національну безпеку, визначених у Законі України “Про національну безпеку” та у Стратегії національної безпеки України. Морська безпека України (національна морська безпека) – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, життєво важливих інтересів людини, українського суспільства, держави та інших національних інтересів України на морі від реальних та потенційних загроз».

Цей документ повинен мати таку структуру:

- загальні положення (декларування України як морської держави; якими документами обумовлено необхідність розроблення Стратегії; значення морських просторів для існування, розвитку і безпеки України; визначення морської безпеки та її місця серед сфер (галузей) національної безпеки, визначення національної морської ідеї, національних цінностей та національних інтересів; загальні засади забезпечення морської безпеки; розуміння морської безпеки України у контексті міжнародної регіональної та глобальної безпеки на морі);
- небезпеки, загрози та виклики морській безпеці України (зовнішні небезпеки, загрози, виклики, насамперед небезпека внаслідок збройної агресії РФ; внутрішні загрози, першочергово – відсутність комплексного підходу до створення і функціонування системи забезпечення морської безпеки та низький рівень скоординованості у діяльності різних складових цієї системи);

- цілі, напрями (галузі), завдання та принципи забезпечення морської безпеки;
- система забезпечення морської безпеки (склад системи; розподіл повноважень між суб'єктами забезпечення морської безпеки; механізми та порядок функціонування системи; основи всебічного забезпечення функціонування системи, у тому числі фінансового; основи управління системою, зокрема органи управління, порядок планування, організація управління, взаємодії та координації, контроль виконання, порядок оцінювання ефективності та звітування, у тому числі посадовій особі, яка затверджує та запроваджує стратегію; порядок перегляду та оновлення стратегії, здійснення громадського контролю над реалізацією стратегії).

На початку першого розділу Стратегії морської безпеки України слід вказати, що Україна є морською державою з понад тисячолітньою історією боротьби за незалежність та економічні інтереси (власні інтереси) на морі. Маючи доступ до двох морів – Чорного й Азовського, а через них – до всіх морів Світового океану, Україна має життєво важливі інтереси на морі, які повинні бути захищені.

У наступному пункті слід зазначити, що ця стратегія, ґрунтуючись на положеннях Закону України «Про національну безпеку» та Стратегії національної безпеки України, встановлює основні засади морської безпеки України, визначає національні інтереси на морі, які потребують захисту, сучасні загрози морській безпеці, стратегічні цілі, принципи та завдання забезпечення морської безпеки, склад системи забезпечення морської безпеки, основи управління нею та цивільного контролю.

Висвітлюючи у першому розділі Стратегії роль та важливість для України забезпечення морської безпеки, необхідно вказати, що вони обумовлені значенням морів для України. Це значення характеризується такими чинниками:

- 19,4 % державного кордону є морським (1 355 км – з 6 993 км), що засвідчує про наявність значного доступу України до морів та їхню роль у забезпеченні розвитку і безпеки держави;
- 25 % регіонів України – приморські (7 – з 27 регіонів), формують значну частину валового внутрішнього продукту України, зокрема завдяки морській діяльності;
- 17 % площі Чорного моря (72 тис. кв. км – з 422 тис. кв. км) є морським простором, в якому Україна має суверенні права на використання економічних ресурсів моря згідно з нормами міжнародного морського права щодо визначення меж виключної (морської) економічної зони держави та згідно з міжнародно визнаними кордонами України на морі;
- 30 % від загальних розвіданих запасів вуглеводнів України розташовані на морському шельфі і становлять до 1583,5 млрд куб.м природного газу та 409,8 млн тонн нафти, при цьому на морі видобуто лише 4 %, а з берегових родовищ – 70 %;
- 90 % від загального обсягу експорту зернових вивозиться з України морським шляхом, при цьому Україна посідає третє місце серед експортерів зернових у світі;
- 1,5 % валового внутрішнього продукту України становлять доходи від портової діяльності, яка ведеться із залученням 18 портів та понад 43 тис. м причального фронту, портовий потенціал держави – найпотужніший серед усіх країн регіону;

- Україна має значний суднобудівний потенціал, зокрема 7 великих суднобудівних заводів, на яких свого часу будували найбільші бойові кораблі – авіаносці;
- Україна є однією з країн-світових лідерів з постачання висококваліфікованої робочої сили для комплектування екіпажів цивільних суден, що здійснюють плавання під прапорами різних країн у Світовому океані.

Нижче також слід зазначити про те, що внаслідок збройної агресії РФ Україна втратила контроль над більшою частиною територіального моря і виключної (морської) економічної зони у Чорному морі, портами, суднобудівними заводами та іншою інфраструктурою, розташованою у Криму, щороку втрачає значні запаси газу й інших ресурсів, що добуваються на морі.

Деякі з фахівців, що залучені до роботи над проєктом Стратегії, серед ключових понять, що стосуються морських просторів, вживають словосполучення «берегова лінія». Однак слід наголосити, що цей термін в усіх сучасних енциклопедичних та інших словниках пояснено як «умовна межа (лінія) на карті між берегом і водним простором (водним басейном), що проходить по урізу води при середньому або повному рівні моря... Використовується головним чином в картографії». Отже, цей термін не можна вживати у Стратегії.

Визначаючи у міжнародному контексті важливість діяльності із забезпечення безпеки на морі, у Стратегії варто зазначити, що вона обумовлена значенням морських просторів у діяльності людства, яке в сучасних умовах характеризується такими чинниками:

- понад 70 % земної поверхні вкрито водами Світового океану, який містить, зокрема у підводних надрах, визначальний обсяг загальносвітових ресурсів і з'єднує у єдину мережу економічні, соціальні, політичні, фінансові та інші відносини усіх країн світу;
- близько 80 % населення планети живе в межах до 200 км від узбережжя; 90 % світової торгівлі здійснюється морем, у морі добувають, морем транспортують нафту і природний газ, у морському середовищі прокладено трансконтинентальні телекомунікаційні кабелі. Також слід зазначити, що зростаюча конкуренція за ресурси Світового океану обумовлює поглиблення розбіжностей і виникнення конфліктів між державами за право володіння морськими просторами. Агресивні дії призводять до захоплення частин територіального моря і виключних (морських) економічних зон держав та загрожують свободі використання морів, зокрема свободі навігації й міжнародного судноплавства. Крім того, сучасне морське безпекове середовище характеризується зростанням активності морського тероризму, піратства, міграційних потоків, незаконного обігу товарів, зброї, наркотиків. Динамічно зростають загрози екологічній безпеці морських просторів, безпеці об'єктів критичної морської інфраструктури та кібербезпеці морської діяльності, що обумовлює зростання уваги держав і міжнародних організацій до морської безпеки. НАТО та ЄС забезпечують безпеку на морі, реалізуючи Морську стратегію Альянсу та Стратегію морської безпеки ЄС.

Розкриваючи загальні засади забезпечення морської безпеки в першому розділі Стратегії морської безпеки України, після визначення поняття «морська безпека

України» слід подати такі поняття, як «національна морська ідея», «національні цінності», «національні інтереси на морі».

Формування та успішна реалізація державної політики у сфері національної безпеки на морі вимагають системного опрацювання, впровадження та своєчасного оновлення основ морської безпеки, які визначаються:

- сутністю та спрямованістю національної морської ідеї;
- національними цінностями та національними інтересами України на морі;
- актуальними небезпеками, викликами та загрозами національній безпеці на морі; пріоритетами державної політики щодо забезпечення національної безпеки й оборони на морі, пріоритетами розвитку України як морської держави та державної морської політики.

Національна морська ідея, визначення якої вперше сформулював автор (в офіційний обіг її запроваджено у 2019 р. – в Тимчасовій доктрині застосування ВМС ЗСУ), як складова української національної ідеї деталізує її в частині, що стосується розуміння ролі і значення морських просторів для української нації та держави в минулому, сучасному і майбутньому. Українська національна морська ідея полягає в тому, що доступ до Чорного та Азовського морів, а через них – до інших районів Світового океану, а також володіння морським середовищем та його використання мають життєво важливе значення для забезпечення безпеки, зростання добробуту і прогресивного розвитку української нації та України як морської держави. Виходячи з сутності національної морської ідеї та практики морської справи, формуються національні цінності на морі.

Основними національними цінностями України на морі доцільно вважати: володіння Україною морськими просторами, що прилягають до її сухопутної території; вільний доступ України до ресурсів Світового океану; свобода використання Україною морських просторів та океанів відповідно до норм міжнародного морського права.

Відповідно до визначених національних цінностей, враховуючи особливості конкретних історичних умов та сучасні обставини розвитку держави, основними національними інтересами України на морі, що потребують захисту та відповідно ведення морської безпекової діяльності, є:

- відновлення і захист суверенітету та територіальної цілісності України на морі, зокрема її територіального моря, внутрішніх морських вод, їх дна і надр та повітряного (повітряно-космічного) простору над ними;
- створення сприятливих умов для економічної, політичної та інших видів діяльності України на морі;
- захист суверенних прав України у виключній (морській) економічній зоні і на континентальному шельфі України – прав розвідувати, розробляти і зберігати природні ресурси – як живі, так і неживі, ті, що розташовані на дні моря, в його надрах і у водах, управляти цими ресурсами, виробляти енергію шляхом використання води, течій і вітру, створювати і використовувати штучні острови, установки і споруди, проводити морські наукові дослідження, зберігати морське середовище;
- забезпечення вільного доступу України до визначених районів Світового океану та його ресурсів, свободи відкритого моря, що передбачає свободу судноплавства, польотів, рибальства, наукових досліджень, прокладання

підводних кабелів і трубопроводів, забезпечення функціонування життєво важливих морських комунікацій України;

– забезпечення охорони людського життя на морі та запобігання забрудненню морського середовища.

Для цілеспрямованої діяльності із забезпечення морської безпеки держави необхідно визначити основні об'єкти забезпечення морської безпеки, просторові й інші умови такої діяльності.

Як засвідчує проведений аналіз, основними об'єктами забезпечення морської безпеки відповідно до положень Конституції України, Стратегії національної безпеки України та особливостей морської діяльності України в сучасних умовах є: людина, її життя, здоров'я та безпека на морі, безпека економічної, політичної, військової, морської, інших видів діяльності держави на морі та різних видів законної діяльності недержавних структур, у тому числі морських перевезень, портової діяльності, рибальства, виробничої діяльності, морських наукових досліджень, рекреаційної діяльності, збереження морської спадщини та інших.

Забезпечення морської безпеки здійснюється у визначених районах морського простору та прилеглих ділянках суші і повітряного простору, а також у кібернетичному просторі, де функціонують об'єкти забезпечення морської безпеки. До таких районів морського простору належать: внутрішні морські води, гирла річок, що впадають у моря, та їх визначені приморські ділянки, територіальне море, прилегла зона, виключна (морська) економічна зона, континентальний шельф та інші визначені законодавством й обумовлені фактичним становищем райони Світового океану.

У першому розділу Стратегії морської безпеки України важливо визначити її місце в діяльності держави на морі та вказати, що забезпечення морської безпеки узгоджується з реалізацією пріоритетів розвитку України як морської держави, розвитку морських галузей та морської діяльності України. В умовах сучасної збройної агресії РФ проти України та відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» забезпечення морської безпеки повинно бути спрямоване на захист у морському середовищі фундаментальних національних інтересів України: державного суверенітету і територіальної цілісності на морі, недопущення втручання у внутрішні справи України з морських напрямків; сталого розвитку національної економіки, що здійснюється на морі та через море; інтеграцію України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір в частині, що стосується морської сфери, для набуття членства в ЄС та НАТО, розвиток рівноправних вигідних взаємин на морі з іншими державами.

Однією з найважливіших складових Стратегії морської безпеки України після визначення небезпек, загроз, викликів морській безпеці, цілей і напрямів її забезпечення є, безумовно, завдання турбуватися про морську безпеку. Ці складові повинні орієнтуватися на кожен галузь (складову) морської безпеки і відповідне міністерство, відомство, службу, що призначені для виконання відповідного завдання. Кожне з цих завдань надалі стане однією з цілей функціонування відповідного відомства. Значним недоліком проекту Стратегії може бути відсутність конкретних завдань, які відображають заходи і дії із безпосереднього забезпечення безпеки України на морі (з моря) в умовах збройної агресії РФ та інших головних загроз.

Зважаючи на сучасну ситуацію у сфері морської безпеки, основними виписаними у Стратегії завданнями мають бути:

- забезпечення воєнної безпеки та оборони на морі та з морських напрямків, зокрема відновлення контролю над тимчасово окупованими територіями України, територіальним морем та іншими водами України в Чорному та Азовському морях;
- захист суверенітету та територіальної цілісності України на морі та з морських напрямків;
- захист державного кордону України на морі та суверенних прав України у виключній (морській) економічній зоні України;
- протидія терористичним актам на морі та на прилеглих ділянках морського узбережжя, захист важливих державних об'єктів та об'єктів морської інфраструктури;
- протидія актам піратства та іншим видам злочинної діяльності на морі;
- підтримання громадського порядку в межах внутрішніх морських вод та територіального моря України, на річках та інших внутрішніх водоймах України;
- забезпечення безпеки портової діяльності та безпеки на суднах під прапором України і суднах під прапорами інших держав у водах України;
- захист рибальства, що здійснюється суднами під прапором України, у визначених районах світового океану;
- протидія незаконній діяльності РФ на захоплених (контрольованих) нею ділянках внутрішніх морських вод, територіального моря та ділянках виключної (морської) економічної зони України, зокрема шляхом вимоги відшкодування збитків, нанесених Україні РФ в результаті її позаконної діяльності;
- захист природного середовища у внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні України, на річках та інших внутрішніх водоймах України.

У разі внесення до переліку завдань забезпечення морської безпеки завдання щодо організації і ведення спільних або скоординованих з державами-партнерами дій на морі не слід використовувати, як це роблять деякі «фахівці», термін «морський патруль», що є швидше публіцистичним, а не фаховим чи офіційним. Значимо, що словосполучення «морський патруль» не використовується у стандартах (керівних документах) НАТО та ЗСУ. Якщо є потреба окреслити назву способу застосування сил під час забезпечення морської безпеки, варто вживати термін «морська безпекова операція» (*maritime security operation*), під яким розуміють спосіб застосування сил на морі, що використовується для підтримки морської безпеки, зазвичай саме міжнародної. Такий спосіб застосування сил визначений у документі НАТО щодо проведення морських безпекових операцій (MC 588 NATO *Maritime Security Operations*). Цей термін також уже запроваджений у Доктрині «ВМС ЗС України», затвердженій Головнокомандувачем ЗСУ 19.01.2021 р.

Для забезпечення об'єктивності контролю за станом реалізації Стратегії морської безпеки України необхідно мати відповідну методологію оцінювання ефективності реалізації стратегії. У прикінцевому розділі Стратегії необхідно обов'язково навести відповідні показники для оцінювання ефективності реалізації стратегії. Варто зазначити, що під час формулювання цих положень важливо

використовувати сучасні підходи до оцінювання ефективності, викладені у працях провідних вчених українських наукових шкіл у галузі національної безпеки, які функціонують у Національному інституті стратегічних досліджень, Національному університеті оборони України й ін. Як відомо, показники мають найменування та під час обчислення приймають певні значення. Конкретне кількісне значення показника, яке задовільняє вимоги дослідника, є критерієм, на підставі якого й ухвалюється рішення про те, що досліджувана система досягла мети.

Для оцінювання ефективності реалізації Стратегії морської безпеки України пропонується використовувати таку систему показників (індикаторів). Головний показник – ступінь захищеності та реалізації національних інтересів України на морі. Він визначається співвідношенням досягнутого ступеня захищеності і реалізації цих інтересів до необхідного рівня.

Додаткові показники: ступінь виконання кожного завдання із забезпечення морської безпеки України, визначеного у відповідних сферах, галузях, напрямках; частка зростання річного обсягу сукупних видатків із Державного бюджету України на виконання завдань забезпечення морської безпеки України; ступінь достатності ресурсів, серед них фінансових, наданих на відповідний рік для забезпечення морської безпеки України; ступінь реалізації органами державної влади програм (заходів), зокрема цільових, із забезпечення морської безпеки України, міжнародної (спільної) безпеки в Азово-Чорноморському регіоні, Балто-Чорноморському регіоні, в Арктиці, Антарктиці, інших визначених районах Світового океану; ступінь результативності ухвалених нормативно-правових актів, ратифікованих міжнародних договорів, спрямованих на забезпечення морської безпеки України, Азово-Чорноморського, Балто-Чорноморського й інших регіонів Світового океану.

Часткові показники: ступінь національної стійкості України від гібридних загроз на морі; ступінь забезпечення воєнної безпеки України на морі; ступінь виконання завдань військово-морської діяльності України; ступінь захищеності державного кордону на морі та суверенних прав України у виключній (морській) економічній зоні; ступінь відповідності наявних та необхідних оперативних спроможностей ВМС ЗСУ, оперативно-службових спроможностей Морської охорони Державної прикордонної служби України, спроможностей інших формувань та структур (органів) міністерств і відомств із виконання завдань забезпечення морської безпеки.

В економічній галузі морської діяльності, на думку окремих експертів, можуть бути використані такі часткові показники: частка зростання річного обсягу видобутку природних ресурсів на шельфі, зокрема енергетичних; частка зростання річного обсягу інвестицій у вітчизняні морську індустрію та внутрішній водний транспорт; частка зростання річної кількості (або кількості) морських суден та суден внутрішнього плавання під державним прапором України; частка зростання річного обсягу (або річний загальний обсяг) переробки вантажів в українських портах; частка зростання річного прибутку (або річний загальний прибуток) українських підприємств, установ, організацій – суб'єктів господарювання, що провадять свою діяльність в морських портах, з використанням об'єктів інфраструктури внутрішнього водного транспорту, що здійснюють перевезення морським та внутрішнім водним транспортом. Для оцінювання можуть бути використані й інші показники (індикатори).

У положеннях щодо планування діяльності із забезпечення морської безпеки важливо зазначити, що Стратегія морської безпеки України є головним документом не тільки для розроблення заходів у сфері забезпечення морської безпеки держави, що визначатимуть шляхи та інструменти її реалізації, – Стратегію також потрібно використовувати під час планування діяльності у сферах воєнної безпеки і оборони та розвитку морської галузі (морської діяльності) України. Це забезпечує взаємне врахування ключових засад у сферах, що перетинаються (взаємодіють), та формує спільні засади для скоординованої діяльності.

Підсумовуючи можна ствердити, що:

1. Аналіз досвіду забезпечення національної безпеки України упродовж 1991–2021 рр. засвідчив, що одним з основних уроків є перманентна відсутність цілеспрямованої державної морської політики щодо системного формування та комплексної реалізації заходів зі створення необхідних сил і засобів для захисту національних інтересів на морі, всебічного забезпечення військово-морської діяльності, своєчасного розроблення і сміливої реалізації раціональних стратегій (доктрин, концепцій) діяльності із забезпечення морської безпеки.

2. В умовах сучасної збройної агресії РФ та реалізації концепції гібридного впливу важливим завданням в напрямі забезпечення національної безпеки на морі є визначення раціональних форм протидії гібридним загрозам; формування і реалізація таких військово-морських спроможностей, які б забезпечували випередження противника та ефективну нейтралізацію агресивних дій РФ в Азово-Чорноморському регіоні з використанням потенціалу співробітництва з НАТО. Цей потенціал можна застосовувати для ведення спільних дій на морі зі стримування РФ та відновлення контролю над тимчасово окупованими територіями та морськими просторами України.

3. Для підвищення ефективності діяльності із гарантування морської безпеки України необхідно покращувати міжвідомчу координацію та якість управління силами з використання наявних ресурсів. Для цього першочергово необхідно розробити і реалізовувати Стратегію морської безпеки України. Ключовим елементом Стратегії, окрім ретельно обґрунтованих загальних положень, зокрема щодо національної морської ідеї, національних цінностей та інтересів на морі, чітко визначених загроз, цілей і напрямів діяльності, повинні бути чітко сформульовані завдання забезпечення морської безпеки, орієнтовані на конкретні міністерства і відомства, які будуть відповідальними за їхнє виконання.

4. Успішність реалізації Стратегії морської безпеки України залежатиме від ефективності обраного механізму її реалізації, а саме – оперативного створення дорадчо-колегіального органу при Президентові України – Національної морської ради, яка забезпечить систематичний огляд та колегіальність у реалізації ключових рішень та оперативність розв'язання проблемних питань. Для цілодобового інформаційно-аналітичного узагальнення даних, міжвідомчої координації, підготовки й оперативного надання пропозицій вищому керівництву держави необхідно створити при Апараті Ради національної безпеки і оборони України Національний морський координаційний центр (як складову Головного ситуаційного центру).

5. Для оцінювання ефективності забезпечення морської безпеки та надання обґрунтованих висновків необхідно сформувати систему показників ефективності, головним з яких повинен бути ступінь захищеності й реалізації національних інтересів України на морі.

СИЛИ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ ДЕРЖАВИ

Світове безпекове середовище стрімко змінюється, особливо наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Це призводить до зміни поглядів та принципів ведення сучасної війни. Спостерігається значне зростання невійськових способів досягнення перемоги. Поряд з традиційними способами ведення бойових дій, дедалі частіше застосовуються іррегулярні. У таких умовах зростає роль сил спеціальних операцій.

Об'єднання військ та підрозділів спеціального призначення різного профілю в об'єднані Сили спеціальних операцій (ССО) (окремий компонент військової потуги держави) сьогодні перетворилося на одну з магістральних тенденцій модерного військового будівництва. У провідних країнах світу сили спеціальних операцій уже створені та виокремлені в окремий рід військ або вид збройних сил. У низці країн такі процеси ще тривають¹.

В Україні Сили спеціальних операцій – це окремий рід сил Збройних сил України (ЗСУ), який відповідно до Закону України «Про Збройні Сили України» може залучатися до: здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану; організації та підтримання дій руху опору; проведення військових інформаційно-психологічних операцій; боротьби з тероризмом і піратством; заходів щодо захисту життя, здоров'я громадян та об'єктів (майна) державної власності за межами України, забезпечення їхньої безпеки та евакуації (повернення); посилення охорони державного кордону; захисту суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні і континентального шельфу України та їх правового оформлення; забезпечення безпеки національного морського судноплавства України у відкритому морі чи в будь-якому місці поза межами юрисдикції будь-якої держави; заходів щодо запобігання розповсюдженню зброї масового ураження; протидії незаконним перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів у відкритому морі; ліквідації надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, надання військової допомоги іншим державам. Також ССО може брати участь у міжнародному військовому співробітництві, міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях із підтримання миру і безпеки на підставі міжнародних договорів України та в порядку й на умовах, визначених законодавством України².

¹ Слюсаренко А. В. Творення та застосування сухопутного компонента Сил спеціальних операцій (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): дис. ... д-ра іст. наук: 20.02.22 / Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Львів, 2019. 486 с.

² Сили спеціальних операцій Збройних Сил України. *Міністерство оборони України. Офіційний вебсайт*. 2017. 19 січня. URL: <https://www.mil.gov.ua/ministry/sklad-zbrojnix-sil-ukraini/sili-speczialnih-operacij-zbrojnih-sil-ukraini/>

Сучасна українська історіографія досягла помітних дослідницьких результатів у вивченні різних періодів історії військ спецпризначення та процесу їх трансформації в Сили спеціальних операцій, досвіду їх застосування у локальних війнах та збройних конфліктах межі ХХ і ХХІ ст. (охоплюючи пострадянський простір), воєнно-теоретичних і науково-практичних аспектів творення та діяльності цих сил.

Процес творення, становлення та трансформації сил спеціальних операцій провідних країн світу в окремий компонент збройних сил відображені у працях П. Гаращука³, Д. Веденєєва, Г. Биструхіна, А. Семуки⁴, В. Паливоди⁵, В. Колесника⁶.

Особливості комплектування та підготовки до їх бойового застосування розглянуто у дисертаціях В. Кобка⁷, Н. Молдавчук⁸, посібниках В. Янковича, М. Єзерського⁹.

Головні завдання та особливості застосування підрозділів спеціального призначення та сил спеціальних операцій наведені у наукових працях О. Анікеєнка¹⁰, І. Данилюка, О. Печоріна, М. Єзерського¹¹, П. Черника, А. Шумки¹² та ін.

Питання історії створення, стану, структури та завдань Сил спеціальних операцій ЗСУ в українській історіографії відображені у працях незначного кола

³ Гаращук П. Сили спеціальних операцій країн НАТО. *Військо України*. 1997. № 5–6. С. 30–32.

⁴ Веденєєв Д., Биструхін Г., Семука А. Гострі кігті орла. Сили спеціальних операцій США: історія та сучасність: монографія. Київ: К.І.С., 2010. 400 с.

⁵ Паливода В. Как «GROM» с ясного неба. *Секретные материалы*. 2011. № 6 (59). С. 69–78; Паливода В. Реформа системи керівництва і командування Збройними силами Республіки Польща. Виклики і ризики. *Безпековий огляд ЦДАКР*. 2017. № 16. С. 28–35; Паливода В. Реформа системи керівництва і командування Збройними силами Республіки Польща. Виклики і ризики. *Безпековий огляд ЦДАКР*. 2017. № 15. С. 12–22; Паливода В. Сили спеціальних операцій Збройних сил Республіки Польща. *Оборонний вісник*. 2017 № 10. С. 16–19; Паливода В. Сили спеціальних операцій Польщі. Досвід, який може бути цікавим. *Ukrainian Military Pages*. 2017. 17 серпня. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2017/08/poland-special-operationforces.html> (дата звернення: 10.06.2018; 17.10.2017); Паливода В.О. Спеціальні служби Румунії: від «Сігуранци» до розвідувального співтовариства. Виклики і ризики. *Безпековий огляд ЦДАКР*. 2017. № 18. С. 24–33.

⁶ Колесник В. Т. Зарубіжний досвід управління персоналом Сил спеціальних операцій на прикладі збройних сил Сполучених Штатів Америки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 1. С. 97–101.

⁷ Кобко В. А. Підготовка та проведення спеціальних операцій у збройних конфліктах другої половини ХХ ст.: дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Національна академія оборони України. Київ, 2004.

⁸ Молдавчук Н. М. Розвиток форм і способів протиповстанської боротьби після Другої світової війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2008. 18 с.

⁹ Янкович В. М., Єзерський М. Р. Сили спеціальних операцій армій провідних країн Європи (структура, завдання, система підготовки). Київ, 2013. 74 с.; Янкович В. М., Єзерський М. Р. Сили спеціальних операцій суміжних з Україною держав (структура, завдання, система підготовки). Київ, 2012. 54 с.

¹⁰ Анікеєнко О. Ф. Сил спеціальних операцій армій провідних зарубіжних країн та їх застосування. *Інформаційно-аналітичний огляд ЦНДІ ЗС України*. Київ, 2005. 28 с.

¹¹ Данилюк І. А., Печорін О. М., Єзерський М. Р. Спеціальні операції провідних країн світу: навч. посіб. Київ, 2017. 76 с. URL: <http://csef.ru/media/articles/6094/6094.pdf>

¹² Черник П. П., Шумка А. В. Інформаційно-психологічні операції у війнах та збройних конфліктах другої половини ХХ – початку ХХІ ст. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2008. № 634. С. 126–133.

дослідників. Основною працею з цієї проблематики залишається дисертаційне дослідження А. Слюсаренка «Творення та застосування сухопутного компонента сил спеціальних операцій (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)»¹³ та монографія цього автора «Світовий досвід розбудови та застосування сухопутного компонента Сил спеціальних операцій (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)», що побачили світ у 2019 р.¹⁴.

Основні аспекти творення ССО ЗСУ (хронологічний перебіг процесу, створення необхідної законодавчої бази, аналіз факторів, які впливали на якість результатів) також висвітлено в Аналітичній записці «Формування сил спеціальних операцій» співробітників Дніпровського регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України А. Герасимові та О. Куплевацької¹⁵. Автори, з перспективи кінця 2017 р., досить стисло, однак обґрунтовано проаналізували процес побудови Україною власних сил спеціальних операцій, який тоді відбувався. Особливу увагу автори приділили виявленню прогалин у розробці доктринальних засад творення, окреслили низку пропозицій стосовно удосконалення механізму управління формуваннями сил спецоперацій в межах сектору безпеки і оборони держави, їх матеріально-технічного забезпечення, узгодження розбудови Сил з міжнародним військовим співробітництвом України.

Історія створення Сил спеціальних операцій України. Створення Сил спеціальних операцій ЗСУ розпочалося у 2007 р., коли директивою міністра оборони України створене Управління Сил спеціальних операцій, яке організаційно входило до структури Генерального штабу ЗСУ. Воно існувало до 2012 р.¹⁶.

Із початком російсько-української війни потреба України у власних ССО актуалізувалася. Анексія Криму та окупація частини Донбасу Російською Федерацією яскраво засвідчили потребу у збройних силах високої бойової готовності. У цьому процесі важливе місце посіло створення та розвиток нашою державою власних ССО.

У Рішенні Ради національної безпеки та оборони України від 28 серпня 2014 р. «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності (запроваджене Указом Президента України №744/2014 від 24.09.2014)» Міністерству оборони України визначалося завдання щодо прискорення формування ССО ЗСУ та їхнього оснащення сучасними засобами озброєння і військовою технікою¹⁷.

Очевидно, досвід ведення бойових дій у 2014 р. засвідчив необхідність виокремлення ССО в окремий компонент ЗСУ, що дозволило б значно розширити можливості застосування та повною мірою використати їхній бойовий потенціал.

¹³ Слюсаренко А. В. Творення та застосування сухопутного компонента Сил спеціальних операцій... 486 с.

¹⁴ Слюсаренко А. В. Світовий досвід розбудови та застосування сухопутного компонента Сил спеціальних операцій (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): монографія. Львів, 2019. 419 с.: іл., фот.

¹⁵ Герасимов А. П., Куплевацька О. І. Формування сил спеціальних операцій. Аналітична записка. *НІСД*. 2017. 16 листопада. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2908/>

¹⁶ Там само.

¹⁷ Рада національної безпеки та оборони України. Рішення від 28 серпня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності» (Рішення введено в дію Указом Президента № 744/2014 від 24.09.2014). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0011525-14#Text>

Така теза підтверджується положеннями актуальної на той час Воєнної доктрини України, затвердженої Указом Президента України від 24 вересня № 555/2015 р., у якій наголошувалось на тому, що одним із напрямів формування національних оборонних спроможностей є пріоритетний розвиток Сил спеціальних операцій ЗСУ відповідно до стандартів НАТО¹⁸.

Пізніше важливість такого завдання відобразилася в Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, де створення ССО України було віднесено до пріоритетних, першочергових завдань реформування та розвитку ЗСУ¹⁹.

Наступним у формуванні «елітних військ» України був перехід від декларативних кроків до практичних, а саме створення Командування ССО, визначення завдань, організаційної структури, системи забезпечення і підготовки ССО. Це була одна зі структурних змін ЗСУ, передбачених Планом заходів Міністерства оборони України з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Коаліційної угоди у 2015 р.²⁰. На початку 2016 р. Президент України призначив командувача ССО України – їх очолив генерал-майор Ігор Луньов²¹. Із серпня 2020 р. командувачем «сталевих» є генерал-майор Григорій Галаган.

Основні правові зміни законодавства, що регулюють функціонування та застосування ССО України, розпочалися влітку 2016 р. У стратегічному оборонному бюлетені, запровадженим Указом Президента України від 6 червня 2016 р. № 240/2016, одним із заходів юридичного забезпечення механізму імплементації оборонної реформи було передбачено унормування змін загальної структури ЗСУ з урахуванням створення ССО. Також однією з оперативних цілей, що забезпечить набуття силами оборони необхідних оперативних (бойових, спеціальних) спроможностей, було прописано створення ССО як окремого роду військ за стандартами НАТО.

Стратегічний оборонний бюлетень визначав і очікуваний результат такої реформи – окреслити та нормативно врегулювати основні завдання, принципи застосування та функціонування ССО України відповідно до завдань, встановлених у силах спеціальних операцій держав-членів НАТО; створити систему управління ССО; підпорядкувати командуванню ССО визначені військові частини видів ЗСУ, тобто створити їхню структуру, запровадити формування, оснащення та підготовку ССО, створити відповідний центр підготовки, здійснити відбір кандидатів та комплектування підрозділів²².

¹⁸ Указ Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015 «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>

¹⁹ Указ Президента України від 14 березня 2016 р. № 92/2016 «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016>

²⁰ Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 4 березня 2015 р. № 213-р. Про затвердження плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» у 2015 році. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kr150213>

²¹ Командувачем ССО Міноборони став генерал ВДВ Луньов. *LB.ua*. 2016. 5 січня. URL: https://lb.ua/news/2016/01/05/325079_komandyuyushchim_sso_minoboroni_stal.html

²² Указ Президента України № 240/2016 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України». *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2402016-20137>

Верховна Рада України 16 червня 2016 р. ухвалила Закон № 1420-VIII, згідно з яким структура ЗСУ була доповнена новим окремим родом сил – ССО ЗСУ²³. Незабаром, вже 7 липня того ж року, Верховна Рада внесла зміни до низки Законів України, чим унормувала діяльність ССО. Змін набули Закони України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав», «Про Збройні Сили України», «Про оборону України»²⁴. Це усунуло законодавчі перепони та дозволило ефективніше використовувати ССО України.

Із зазначених вище змін необхідно виокремити запровадження у Законі України «Про оборону України» визначення «Спеціальна операція» (офіційно затверджене цим законом), яке означило «сукупність узгоджених і взаємопов'язаних за метою, завданнями, місцем та часом спеціальних дій підрозділів Сил спеціальних операцій Збройних сил України, спрямованих на створення умов для досягнення стратегічних (оперативних) цілей, які проводяться за єдиним задумом самостійно або у взаємодії з військовими частинами, іншими підрозділами Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів України та інших складових сил оборони для виконання завдань»²⁵. Також важливим було надання ССО України права здійснювати спеціальну розвідку²⁶.

Законодавчу базу, яка стосується ССО, доповнює Положення про Сили спеціальних операцій ЗСУ. Воно затверджене Указом Президента України від 3 березня 2018 р. № 52/2018 і має гриф обмеження доступу «таємно»²⁷. Також таємними є структура та відомості про особовий склад цих сил.

Окрім власне згаданого вище положення, наказами Генерального штабу було деталізовано функціонування ССО України – затверджено настанови з підготовки та застосування цього роду сил, порядок планування та ведення спеціальних та психологічних операцій ЗСУ, концепцію підготовки та застосування снайперів військових частин ССО України, визначені основні напрямки формування та розвитку повітряного та морського компонентів ССО України тощо²⁸.

Останнім на сьогодні нормативним актом, який регулює діяльність ССО України, є Закон України «Про основи національного спротиву». Згідно з ним ССО України відіграватимуть провідну роль в організації, підготовці, підтримці

²³ Закон України № 1420-VIII від 16 червня 2016 року «Про внесення змін до деяких законів України з питань оборони». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1420-19#Text>

²⁴ Закон України № 1437-VIII від 7 липня 2016 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо Сил спеціальних операцій Збройних Сил України». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-19#Text>

²⁵ Закон України «Про оборону України» (зі змінами). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

²⁶ Закон України «Про Збройні Сили України» (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 9. ст. 108. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>; Закон України «Про розвідку». *Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text>

²⁷ Указ Президента України № 52/2018 «Про Положення про Збройних Сил України». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/52/2018#Text>

²⁸ Створення ССО та їх інтеграція до системи країн НАТО – один з пріоритетів воєнно-політичного керівництва держави – генерал-лейтенант Ігор Луньов. URL: https://www.facebook.com/GeneralStaff.ua/posts/1310651702437417/?locale=uk_UA

та виконанні завдань руху опору – системи воєнних, інформаційних і спеціальних заходів, організація, планування, підготовка і підтримка яких здійснюється з метою відновлення державного суверенітету і територіальної цілісності під час відсічі збройної агресії проти України.

Рух опору, який готує громадян до національного спротиву та обороняє територію нашої держави, є складовою національного спротиву – комплексу заходів, які організуються та здійснюються з метою сприяння обороні України шляхом максимально залучення громадян України до дій, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності держави, стримування і відсічі агресії та завдання противнику серйозних втрат, з огляду на які він буде змушений припинити збройну агресію проти України²⁹.

Командувач ССО України генерал-майор Григорій Галаган оцінює підготовку й організацію руху опору як нелегке та пріоритетне завдання: «Нам дасться право на законних підставах забезпечити соціальний захист людей, які беруть участь, а також організувати сам порядок руху опору та проведення певних заходів... Ми повинні бути готові в кожній області. В тих, які не окуповані, і в тих, які під окупацією... Цей процес поставлено мною на одне з ключових місць: і формування, і розвиток, і захист людей, які вже беруть участь. Для мене це пріоритет»³⁰.

Погоджуючись з періодизацією, наведеною у працях А. Слюсаренка, відповідно до особливостей державотворчих процесів та розбудови (реформування) ЗСУ можемо виокремити такі етапи процесу творення українських ССО:

- перший етап, 1991–2007 рр., коли здійснювали реорганізацію (адаптацію) успадкованих суверенною Україною частин і підрозділів спеціального призначення ГРУ ГШ Радянської армії відповідно до нових завдань та структури ЗСУ, їх розвідувальних органів;
- другий етап, 2007–2015 рр., під час якого ухвалили рішення про створення Управління Сил спеціальних операцій як автономного компонента ЗСУ, коли поступово формували комплект частин (підрозділів) спеціального призначення під егідою управлінського органу ССО ЗСУ та проводили інші заходи;
- третій етап, 2015–2018 рр., коли затверджували належне загальнодержавне законодавче й концептуальне (доктринальне) поле творення та діяльності ССО, оптимізували організаційно-штатну структуру (чисельність), значно активізували реорганізацію та посилення оперативно-бойових можливостей частин ССО відповідно до вимог збройного конфлікту гібридного характеру на Сході України, інших загроз безпеці України та потреб її стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію³¹;
- четвертий етап, з 2018 р. – до сьогодні, коли розпочався та відбувається розвиток ССО України.

²⁹ Закон України «Про основи національного спротиву». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2021, № 41, ст. 339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

³⁰ Рух опору створюють у кожному районі, – Галаган. *Ukrainian Military Pages*. 2021. 22 жовтня. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2021/10/ruh-oporu-ss.html>

³¹ Слюсаренко А. В. Творення та застосування сухопутного компонента Сил спеціальних операцій... С. 429.

Основні напрями цього розвитку відображено у Візії Генерального штабу ЗСУ щодо розвитку збройних сил на найближчі 10 років. Зокрема, військове керівництво держави вбачає основним такий розвиток, який би у короткостроковій перспективі забезпечив зниження можливості наступу противника на територію України, у тому числі з тимчасово окупованих територій, шляхом організації розвідувально-диверсійної діяльності руху опору, проведення психологічних операцій.

У довгостроковій перспективі ССО нашої держави повинні гарантовано виконувати спеціальні завдання за межами України (за умови внесення необхідних змін до законодавства)³².

В Україні День Сил спеціальних операцій ЗСУ відзначається щороку 29 липня. Це унормовано наказом Президента України від 26 липня 2016 р.³³. «Сталеві» цей день відзначають, але не святкують. 29 липня 2014 р. стало одним з найтрагічніших днів: тоді одночасно загинуло найбільше спецпризначенців. У районі села Латишеве на Донеччині розвідувальні групи (загалом 19 бійців), які очолювали капітани Тарас Карпа та Кирило Андрієнко, почали пошук пілота збитого українського літака Су-25. Потрапили в засідку. У бою загинули 10 військовослужбовців 3-го окремого полку спецпризначення, що на той час підпорядковувався Головному управлінню розвідки Міністерства оборони разом із 8-м полком³⁴.

Отримали українські ССО і свою символіку. Її впровадив Президент України своїм Указом від 17 січня 2019 р. № 11/2019. Емблемою ССО ЗСУ є зображення крокуючого вовка срібного кольору, підперезаного широким золотим поясом, яке накладено на вінок з лаврового листя срібного кольору. У центрі нижньої частини вінка вміщено двозуб – княжий знак Святослава Хороброго срібного кольору. Під нижньою частиною вінка півколом розміщено стрічку золотого кольору з написом чорними літерами девізу Святослава Хороброго «ІДУ НА ВИ». Ця Емблема також використовується на прапорі та штандарті командувача ССО України³⁵.

Зображення голови вовка та двозуб стали невіддільними елементами символіки ССО України. У різноманітних варіаціях вони втілені на нарукавних знаках командування ССО України, військових частин та підрозділів, що входять до їхнього складу. Емблема ССО також є основою беретного знака цього роду сил³⁶, двозуб – основою емблем на комірці парадної та повсякденної форми одягу військовослужбовців елітних військ.

³² Візія Генерального штабу ЗС України щодо розвитку Збройних Сил України на найближчі 10 років. *Міністерство оборони України*. URL: <https://www.mil.gov.ua/special/news.html?article=55107>

³³ Указ Президента України № 311/2016 Про День Сил спеціальних операцій Збройних Сил України. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. 2016. 26 липня. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3112016-20323>

³⁴ Назарчук І. «Нас не видно, але ми тут...». До 5-річчя Сил спеціальних операцій України. *Радіо Свобода*. 2021. 29 липня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/syly-spetsialnykh-operatsiy-ukrayiny/31379742.html>

³⁵ Указ Президента України від 17 січня 2019 року № 11/2019 «Про внесення змін до деяких указів Президента України». *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/112019-25926>

³⁶ Беретний знак ССО України. Технічний опис. URL: https://www.mil.gov.ua/content/ddz/znaku/beretnyy_znak_SSO.pdf

У кольоровій гамі однострою військовиків переважає сірий колір. Однострій ССО України має темно-сірий колір, у кольорі «сталь» (світло-сірий) виконуються берети, також сірого кольору – ремені, пояси парадні та пряжки до них³⁷.

Загалом емблематика символізує спадковість бойових традицій від воїнів часів князя Святослава Хороброго – покровителя цих військ, козаків-характерників до сучасних військовиків ССО.

Структура Сил спеціальних операцій України. Відомості про особовий склад ССО ЗСУ, а також про осіб, які співпрацюють або раніше співпрацювали на конфіденційній основі з ними, становлять державну таємницю і підлягають захисту відповідно до Закону України «Про державну таємницю»³⁸. Тож наведені нижче дані взяті виключно з відкритих джерел, не є офіційними та можуть містити неточності.

На думку авторів, до складу ССО входять два полки спеціального призначення та низка інших частин, у тому числі центри інформаційно-психологічних операцій та навчальний центр³⁹.

Орієнтовна теперішня структура ССО України виглядає так:

командування сил спеціальних операцій;

військові частини спеціального призначення:

– 3-й окремий полк спеціального призначення імені князя Святослава Хороброго;

– 8-й окремий полк спеціального призначення імені Ізяслава Мстиславовича;

– 73-й морський центр спеціальних операцій імені кошового отамана Антона Головатого;

– 140-й центр спеціального призначення;

військові частини інформаційно-психологічних операцій:

– 16-й центр;

– 72-й центр;

– 74-й центр;

– 83-й центр;

військові частини забезпечення:

– 99-й окремий батальйон управління та забезпечення;

– 142-й навчально-тренувальний центр⁴⁰;

³⁷ Наказ Міністерства оборони України від 20.11.2017 № 606 «Про затвердження Правил носіння військової форми одягу та знаків розрізнення військовослужбовцями Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту та ліцеїстами військових ліцеїв». *Верховна Рада України. Законодавство України*. 2017. 20 листопада; URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1502-17#Text>; Наказ Міністерства оборони України від 30.06.2020 № 238 «Про внесення змін до наказу Міністерства оборони України від 20 листопада 2017 року № 606». *Верховна Рада України. Законодавство України*. 2020. 30 червня. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0663-20#Text>

³⁸ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо Сил спеціальних операцій Збройних Сил України», із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 17 вересня 2020 року N 912-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 33, ст. 564)*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-19#Text>

³⁹ Збройні Сили України (офіційний сайт). Історія Збройних Сил України (з 1991 р.). *Збройні Сили України*. 2020. 4 грудня. URL: <https://www.zsu.gov.ua/menu/5fe440852f429b1f88ce9c9cbe>

⁴⁰ Слюсаренко А. В. Творення та застосування сухопутного компонента Сил спеціальних операцій... Додаток Г.

– 35-а змішана авіаційна ескадрилья⁴¹.

Надалі структура ССО України зазнаватиме змін. Зокрема, планується оптимізувати чисельність полків спеціального призначення та переформувати їх у центри спеціального призначення. Окрема увага буде приділена формуванню та розвитку повітряної та морської компоненти.

Перспективна структура ССО України виглядатиме так:

- центри спеціального призначення;
- центри інформаційно-психологічних операцій;
- окрема змішана авіаційна ескадрилья;
- загін морських засобів виведення та евакуації;
- навчальний центр (центр підготовки підрозділів).

Орієнтовну чисельність «елітних військ» України планується утримувати на рівні близько однієї п'ятдесятої від складу ЗСУ⁴².

Підготовка військовослужбовців ССО та участь у сучасній російсько-українській війні. ССО України, хоч недавно створені, є найбільш прогресивною структурою у ЗСУ. Їх формування та оснащення відбувалося за участі та підтримки країн НАТО. Ці країни – США, Латвія, Литва, Польща та інші країни Альянсу, надалі надають необхідну допомогу – інструкторську та матеріально-технічну⁴³.

Основою підготовки для проходження служби у ССО України є аналог відомого Q-курсу (Special Forces Qualification Course), який використовують для відбору спецпризначенців США. Він є надзвичайно складним фізично та психологічно. Як показує практика – відбір у ССО проходять лише 10 % кандидатів – високомотивовані, стресостійкі та досвідчені військові.

Основному етапу курсу передують відбірковий (селекція). Упродовж трьох тижнів курсанти живуть в наметах на полігоні без будь-якого зв'язку із зовнішнім світом. Щоденні фізичні навантаження витримують не всі – чимало кандидатів здаються, інші не проходять психологічного відбору⁴⁴.

На тих, хто успішно пройшов відбір, чекає навчання, під час якого кожен військовослужбовець повинен освоїти одну з п'яти спеціалізацій – командира, інженера, фахівця з озброєння, медика або зв'язківця. Усі ці спеціалізації взаємозамінні, тобто військовики мають знання і з основ медицини, і з мінування.

Опісля спецпризначенці протягом пів року вчать бути розвідниками, беруть участь у рейдах у тил ворога, підпільній роботі за лінією фронту і створенні агентурної мережі, в пошуку і евакуації полонених або заручників, антитерористичній діяльності та наданні медичної допомоги⁴⁵.

Загалом в ССО України створена система відбору, підготовки та кадрового менеджменту військовослужбовців. Впроваджено нові принципи відбору та

⁴¹ Сили спецоперацій відтепер мають свою авіаескадрилью. *Ukrainian Military Pages*. 2020. 4 січня. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2020/01/soae.html>

⁴² Візія Генерального штабу ЗС України щодо розвитку Збройних Сил України...

⁴³ Назарук І. Спецпризначенців України в 2020 році залучатимуть до Сил реагування НАТО. *Радіо Свобода*. 2019. 29 жовтня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ccco-lunev-nato/30236600.html>

⁴⁴ SOF Q-COURSE. ССО України / SOF UA. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Q-MLHDn_tS8

⁴⁵ Сили спеціальних операцій Збройних Сил України. URL: <https://sof.mil.gov.ua/join>

призначення на посади з обов'язковим проходженням курсів базової, фахової, кваліфікаційної підготовки та курсів лідерства.

Окрім професійних знань і навичок, у ССО України велика увага приділяється знанню англійської мови. Значна кількість не лише офіцерів, а й сержантів та солдат володіють іноземною мовою на необхідному професійному рівні відповідно до стандарту НАТО STANAG 6001. «Знання мови надає можливість навчати наших військових за кордоном, залучати до навчального процесу іноземних інструкторів та радників, брати участь у виконанні завдань міжнародних миротворчих операцій, отримувати досвід армій передових країн світу під час спільних міжнародних навчань», – наголошував свого часу на важливості мовної підготовки командувач ССО генерал-лейтенант Ігор Луньов⁴⁶.

Підрозділи ССО України на постійній основі беруть участь у міжнародних військових навчаннях. Основними з них є Combined Resolve, Rapid Trident, Silver Saber та інші. Також звичною справою стали міжнародні курси для керівництва інструкторів країн-членів НАТО: Medical training, Combat marksmanship, Sniper training, SUT, MFF training, Staff assistance, Fast shooting, CQB, Mountaineering, HANO, HALO, TSE, TLP, SDMP.

Про високу якість підготовки військовиків і підрозділів ССО України свідчить їхнє міжнародне визнання. Військовослужбовці тактичної групи 3-го окремого полку спеціального призначення імені князя Святослава Хороброго пройшли оцінювання та можуть бути залучені до Сил реагування НАТО. Підрозділ виконав усі вимоги стандартів Альянсу для виконання бойових завдань пліч-о-пліч з іноземними партнерами та заступив на бойове чергування NATO Response Force⁴⁷. Це перший в історії підрозділ з країни, яка не є членом НАТО, що отримує таке визнання.

«Сталеві» були одними з перших, хто взяв участь у відбитті російської агресії на Донбасі – тоді ще у складі підрозділів спецпризначення, які були підпорядковані різним відомствам. За наступні роки російської агресії на Сході України воїни ССО виконали близько 10 тис. бойових спеціальних завдань, понад 600 воїнів були відзначені державними нагородами, а 7 одержали звання «Герой України». На жаль, 80 воїнів-спецпризначенців віддали життя за Україну⁴⁸.

⁴⁶ Створення ССО та їх інтеграція до системи країн НАТО...

⁴⁷ Підрозділ ССО ЗС України став на бойове чергування NATO Response Force. *АрміяInform*. 2021. 8 жовтня. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/10/08/pidrozdil-sso-zs-ukrayiny-stav-na-bojove-cherguvannya-nato-response-force/>; Як українські спецпризначенці проходили сертифікацію на сумісність з підрозділами НАТО. *АрміяInform*. 2021. 15 грудня. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/12/15/yak-ukrayinski-speczpryznachenzi-prohodyly-sertyfikacziyu-na-sumisnist-z-pidrozdilamy-nato/>

⁴⁸ За часи війни на Донбасі загинули 80 спецпризначенців – Зеленський. *УкрInform*. 2021. 29 липня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3288831-za-cas-rosijskoi-agresii-zaginuli-80-speczpryznacenciv-zelenskij.html>; Книга пам'яті полеглих за Україну. URL: <https://memorybook.org.ua/units/zsu.htm>

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Елементом воєнного потенціалу держави є морально-психологічний (духовний) потенціал – духовні сили суспільства, що проявляються в моральній та психологічній готовності вести війну, усвідомленні мети війни і прагненні до перемоги, високому рівні довіри до військово-політичного керівництва держави. Усе це неможливо досягти без цілеспрямованого інформаційного впливу на свідомість населення і особового складу збройних сил держави.

На сьогодні у Збройних силах України (ЗСУ) здійснюється діяльність щодо формування, підтримання та відновлення морально-психологічного стану особового складу – морально-психологічне забезпечення підготовки та застосування збройних сил¹.

Однією зі складових цієї діяльності залишається інформаційно-пропагандивне забезпечення (ІПЗ) – цілеспрямований інформаційний вплив на свідомість особового складу з метою зміцнення його морально-психологічного стану, формування і поширення ідейних переконань, національних цінностей, стійкої мотивації та готовності до збройного захисту України, адекватного розуміння військовослужбовцями воєнно-політичної обстановки, завдань, покладених на війська (сили)².

З 2020 р. із метою наближення до стандартів і процедур НАТО у ЗСУ триває процес трансформації ІПЗ у моральну підтримку³. Водночас у разі опрацювання оптимальної моделі морально-психологічного впливу на особовий склад військових формувань доцільно вивчати та врахувати вітчизняний досвід. Важливим сегментом цього дослідницького напрямку є досвід ІПЗ у Військово-морських силах (ВМС) ЗСУ упродовж 1992–2014 рр. Це зумовлено тим, що з початку свого створення у 1992 р. ВМС ЗСУ (далі ВМС) перебували в епіцентрі перманентного російсько-українського

¹ Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 27 квітня 2018 року № 173 про затвердження «Настанови з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України».

² Наказ Міністерства оборони України від 14 червня 2013 року № 401 про затвердження «Інструкції з організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України»; Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 4 січня 2017 року № 41 про затвердження «Інструкції з організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України».

³ ВД 2.01. 1.021 Доктрина «Об'єднана підтримка персоналу». Головне управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України. Липень 2020 року; ВКП1.58(31).01 Доктрина «Морально-психологічне забезпечення військ (сил) в об'єднаних операціях». Головне управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України. Жовтень 2020 року.

протистояння. З 20 лютого 2014 р. вони першими зіткнулися з російською збройною агресією гібридного характеру.

ІПЗ у ВМС в окреслений період розвивалося під впливом багатьох чинників, серед яких найбільше значення мали: проведення Російською Федерацією (РФ) інформаційних і психологічних операцій проти України, розвиток суспільно-політичних процесів в Україні та економічна ситуація в державі, суспільно-політичне становище в районах дислокації ВМС ЗСУ, наявний радянський досвід організації ідеологічної роботи та вивчений досвід організації інформаційної роботи в збройних силах іноземних держав, особливості реформування та розвитку ЗСУ та ВМС (зміни в процесі підготовки військ (сил), перманентне реформування гуманітарної і соціальної сфери, зміна способу комплектування військ), характер покладених на ВМС завдань (зокрема, активна участь ВМС в заходах міжнародного військового співробітництва з державами НАТО та Європейського союзу)⁴.

Метою інформаційно-пропагандистського забезпечення у ВМС було і дотепер залишається формування та підтримання морально-психологічного стану особового складу, необхідного для виконання поставлених завдань⁵. Тому вищезазначені чинники прямо впливали на організацію ІПЗ у ВМС чи опосередковано торкалися морально-психологічного стану особового складу.

Проведення інформаційних і психологічних операцій РФ в районах дислокації ВМС ЗСУ в лютому – березні 2014 р. (зокрема, застосування ефекту інформаційного вакууму) спричинило значне зниження морально-психологічного стану особового складу ВМС⁶. Об'єктами впливу інформаційних і психологічних операцій РФ проти України в місцях дислокації ВМС стали особовий склад ВМС та цивільне

⁴ Підпригора І. І. Умови та чинники впливу на організацію інформаційно-пропагандистського забезпечення Військово-Морських Сил Збройних Сил України у 2014 році. *Військово-науковий вісник*. Львів, 2018. № 29. С. 216–229.

⁵ Підпригора І. І. Інформаційно-пропагандистське забезпечення у Військово-Морських Силах Збройних Сил України в 1992–2014 роках: теоретико-методологічні аспекти. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. 2019. № 5 (45). Part 8. P. 36–41. URL: https://eesa-journal.com/wp-content/uploads/EESA_may8.pdf

⁶ Підпригора І. І. Проблемні питання інформаційно-пропагандистського забезпечення у світлі російсько-української війни. *Військово-науковий вісник*. Львів, 2018. № 30. С. 217–237; Куцька О. М., Туранський М. О. Причини, які призвели до «неактивності» військових частин ЗСУ в ході анексії Криму Російською Федерацією. *Відродження Українського війська: сучасність та історична ретроспектива: збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції* (Київ, 1–2 грудня 2016 р.) Київ, 2016. С. 132–133; Підпригора І. І. Організація інформаційно-пропагандистського забезпечення підготовки і застосування 36-ї окремої бригади берегової оборони Військово-Морських Сил Збройних Сил України (за досвідом дій в ході анексії Автономної Республіки Крим та під час виконання завдань за призначенням після передислокації з тимчасово окупованої території). *Анексія Автономної Республіки Крим та війна на Донбасі 2014–2015 рр.: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-історичної конференції*, (Національний військово-історичний музей України, 23 вересня 2015 р.). Київ, 2015. С. 62–73; Підпригора І. І. Ефект інформаційного вакууму як чинник впливу на організацію інформаційно-пропагандистського забезпечення Військово-Морських Сил Збройних Сил України у лютому – березні 2014 року. *Військово-історичний меридіан*. 2018. № 1 (19). С. 64–78.

населення. Проведення цих операцій упродовж 1992–2013 рр. створило підґрунтя для тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополя⁷.

Також одним з основних завдань інформаційних і психологічних операцій РФ була дестабілізація суспільно-політичної обстановки в районах дислокації ВМС. Суспільно-політична ситуація була вагомим чинником впливу на ІПЗ у ВМС, оскільки на морально-психологічний стан особового складу безпосередньо впливали інформаційний простір і економічна ситуація в місцях дислокації, опосередкований вплив здійснювали: діяльність політичних сил, національний склад населення, релігійне і криміногенне становище. Перебування особового складу ВМС у проросійському інформаційному та релігійному середовищі в поєднанні з низьким рівнем матеріального забезпечення і соціально-правового захисту військовослужбовців зменшувало ефективність заходів ІПЗ. В умовах початку російської агресії проти України 2014 р. це призвело до того, що значна частина особового складу ВМС перейшла на службу до РФ. Зниження морально-психологічного стану особового складу військових частин ВМС унаслідок негативного інформаційно-психологічного впливу з боку РФ стало однією з причин передислокації військових частин ВМС із Криму і Севастополя до інших регіонів України⁸.

Накопичений радянський досвід партійно-політичної роботи був застосований у формах і методах проведення заходів ІПЗ та підготовці фахівців структур ІПЗ, а вивчення закордонних взірців організації інформаційної роботи та досвід організації ІПЗ під час міжнародних навчань і миротворчих операцій сприяли розширенню напрямів інформаційно-пропагандивного впливу на особовий склад (зокрема, виокремленню духовної підтримки особового складу однією зі складових ІПЗ)⁹.

Дослідження історичного розвитку ІПЗ у ВМС дозволило виявити, що під впливом умов створення і розвитку ІПЗ у ВМС утворилися взаємозв'язки, які, на нашу думку, у схожих історичних умовах або під впливом аналогічних чинників можуть набути форми закономірностей. Виявлені взаємозв'язки ми розподілили на політичні, соціально-економічні й організаційні.

Взаємозв'язки політичного характеру демонструють зв'язок розвитку ІПЗ із політичним режимом та формою державного правління, зовнішньою і внутрішньою політикою держави. Орієнтація України в окремі періоди на інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур призвела до спроб наблизити ІПЗ у ВМС до західної моделі інформаційної роботи у військах. І навпаки, періоди переорієнтації

⁷ Підпригора І. І. Вплив суспільно-політичної обстановки на інформаційно-пропагандистське забезпечення у Військово-Морських Силах Збройних Сил України в 1992–2014 роках. *Воєнно-історичний вісник*: зб. наук. праць. Київ, 2019. Вип. 2 (32). С. 65–87.

⁸ Підпригора І. І. Умови та чинники впливу на організацію інформаційно-пропагандистського забезпечення Військово-Морських Сил Збройних Сил України у 2014 році. С. 216–229; Підпригора І. І. Вплив суспільно-політичної обстановки... С. 65–87; Душпастирська опіка у Збройних Силах України: досвід, проблеми, перспективи: монографія / В. П. Кротиков та ін. Київ, 2010. 258 с.; Йосифчук М., Йосифчук М., Красота І. Основні проблеми інформаційної війни та впливу супротивника в сучасних умовах України. *Православ'я в Україні: збірник за матеріалами VIII Міжнародної наукової конференції «Українська Церква в історії українського державотворення»*. Київ, 2018. С. 573–589.

⁹ Підпригора І. І. Розвиток нормативно-правової бази інформаційно-пропагандистського забезпечення у Військово-Морських Силах Збройних Сил України в 1992–2014 роках. *Воєнно-історичний вісник*: зб. наук. праць. Київ, 2019. Вип. 3 (33). С. 54–73.

України на співпрацю з РФ характеризувалися поверненням системи ІПЗ у ВМС до східної моделі організації інформаційної роботи у військах. Також західна і східна моделі інформаційної роботи у військах відповідали певному типу політичному режиму й формі державного правління. На це вказує дослідження іноземного досвіду інформаційно-пропагандивної діяльності у військах¹⁰.

Упродовж 1992–2014 рр. в Україні періодична зміна форми державного правління (парламентсько-президентська, президентсько-парламентська) опосередковано впливала й на розвиток ІПЗ у ВМС. Зокрема, у періоди функціонування парламентсько-президентської форми відзначаємо намагання наблизити систему ІПЗ у ВМС до західної моделі інформаційної роботи у військах¹¹.

Серед внутрішньополітичних чинників впливу на ІПЗ у ВМС відзначаємо історичну політику в Україні. У досліджуваній період вона характеризувалася протистоянням двох основних наративів історичної пам'яті – національного і радянсько-ностальгічного, що пов'язані з різними формами ідентичності. На початку 1990-х років це протистояння було яскраво виражене, до 2004 р. перейшло в латентну фазу і посилилося після 2005 р. у вигляді «війни пам'яті»¹². Упродовж 1994–1998 рр. в умовах російсько-українського політичного протистояння в районах дислокації ВМС основою ІПЗ був національний наратив історичної пам'яті. Упродовж 1998–2006 рр. унаслідок потепління російсько-українських відносин в ІПЗ ВМС активізувалося використання російсько-радянського наративу історичної пам'яті. Період 2006–2010 рр. знову відзначився домінуванням в історичній політиці держави національного наративу, що позитивно позначилося на спрямованості заходів ІПЗ у ВМС. Однак упродовж 2011–2012 рр. в умовах змін в історичній політиці держави в бік поступового повернення до радянсько-ностальгічного наративу в тематиці ІПЗ ВМС усе більше уваги стали приділяти спільним з Росією подіям історії. В умовах проведення РФ інформаційних і психологічних операцій в районах дислокації ВМС це призводило до загострення ціннісних й ідеологічних розбіжностей. Також на історичну політику держави наклала свій відбиток каденція кожного з українських президентів.

Закономірності соціально-економічного характеру відображають залежність розвитку ІПЗ у ВМС від економічних можливостей держави та рівня соціального захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей, а також ставлення населення держави до ЗСУ. Так, на морально-психологічний стан особового складу ВМС суттєво впливала економічна ситуація в державі та районах дислокації ВМС. Неспроможність держави в повною мірою забезпечити задекларовані матеріальні і соціальні гарантії військовослужбовців (передусім забезпечення житлом) породжувала негативні тенденції: зневіру особового складу в спроможність держави забезпечити їх усім необхідним для життя, сумніви в потребі ризикувати власним життям задля захисту Батьківщини, звільнення з військової служби. Посилення роз'яснювальної

¹⁰ Підпригора І. І., Хайрулін О. М. Інформаційно-пропагандистське забезпечення в збройних силах іноземних держав у кінці ХХ – на початку ХХІ століття: зб. наук. статей. Київ: ЦП «Компринт», 2018. С. 110–111.

¹¹ Підпригора І. І. Періодизація розвитку інформаційно-пропагандистського забезпечення у Військово-Морських Силах Збройних Сил України в 1992–2014 роках. *Воєнно-історичний вісник*: зб. наук. праць. Київ, 2019. Вип. 4 (34). С. 95–115.

¹² Касьянов Г. В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 118–137.

роботи з питань соціального і правового захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей заходами ПЗ не могло компенсувати недоліки інших видів забезпечення і давало тимчасовий ефект. Також несприятлива економічна ситуація знижувала привабливість військової служби за контрактом у місцях дислокації ВМС, змушувала спрямовувати зусилля ПЗ на її рекламу серед військовослужбовців строкової служби і населення в інших регіонах України. У березні 2014 р. вищий рівень матеріального забезпечення і соціально-правового захисту в Збройних силах РФ порівнянно з тривалим нехтуванням державою потреб українських військовослужбовців став однією з причин переходу значної частини особового складу ВМС на службу до РФ. Це вказує на закономірну залежність ефективності інформаційно-пропагандивного забезпечення від економічних можливостей держави та рівня соціального захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей¹³. Зростання рівня релігійності населення та пов'язане з цим поступове збільшення кількості віруючих військовослужбовців у ВМС зумовили початок роботи зі сприяння задоволенню релігійних потреб особового складу та функціонування так званої світської моделі. Характерною особливістю цієї моделі було те, що безпосереднім організатором задоволення релігійних потреб виступав представник структури ПЗ – заступник командира з виховної роботи. Світська модель була орієнтована на збройні сили, що комплектувалися за призовом¹⁴.

Розвиток інформаційного суспільства та інформаційних технологій сприяв покращенню методичного забезпечення заходів ПЗ та ширшому впровадженню активних форм занять із залученням технічних засобів пропаганди.

Також встановлено, що ставлення населення держави до ЗСУ в умовах збройного конфлікту залежить від іміджу війська, сформованого у мирний час. Непривабливий імідж українського війська, неусвідомлення загроз національній безпеці та необхідності зосередження уваги суспільства на проблемах ЗСУ спричинили труднощі з комплектуванням за призовом і за контрактом, низьку мотивацію до служби всіх категорій військовослужбовців, відсутність необхідної суспільної підтримки армії та стирання її суспільної значущості. Напередодні російської агресії військовослужбовець перестав бути шанованою в українському суспільстві людиною, ставлення до нього в людей за роки незалежності змінилося з шанобливо-захоплюючого до зневажливо-упередженого¹⁵.

У березні 2014 р. відбувся соціально-психологічний розкол населення Криму. Місцева влада та частина місцевого населення не розуміла потребу продовжувати опір російській агресії, який чинили ВМС. Те, що частина населення не підтримувала ВМС у місцях дислокації або ж виявляла байдужість до дій українських військ, негативно впливало на морально-психологічний стан особового складу¹⁶.

¹³ Підпригора І. І. Вплив суспільно-політичної... С. 65–87.

¹⁴ Исторический опыт удовлетворения религиозных потребностей (религиозной поддержки) личного состава Военно-Морских Сил Вооруженных Сил Украины в 1992–2014 годах / И. Подопрігора и др. *SDirect24. Scientific Journal*. 2020. № 4. Р. 51–77.

¹⁵ Підпригора І. І. Формування іміджу збройних сил України засобами інформаційно-пропагандистського забезпечення в умовах російсько-українського конфлікту. *Історичні студії суспільного прогресу*. Глухів, 2018. Вип. 6. С. 81–89.

¹⁶ Підпригора І. І. Умови та чинники впливу... С. 216–229; Підпригора І. І. Вплив суспільно-політичної обстановки... С. 65–87.

Закономірності організаційного характеру показують залежність ІПЗ у ВМС від особливостей реформування та розвитку ЗСУ та ВМС (особливостей організації ІПЗ в умовах повсякденної діяльності та під час бойових дій, змін у процесі підготовки військ (сил) та способів їх комплектування, перманентного реформування гуманітарної і соціальної сфери, характеру покладених на ВМС завдань, стану військової дисципліни тощо).

Так, виконання військами бойових (навчально-бойових) завдань зменшує часові показники заходів ІПЗ порівнянно з умовами повсякденної діяльності військ. У бойових умовах цей факт зумовлює перехід на проведення заходів ІПЗ оперативними формами¹⁷. Також це свідчить про залежність ефективності ІПЗ від тривалості проведення інформаційно-пропагандивних заходів у мирний час. Як показує власний досвід автора під час проходження служби у 36-й окремій бригаді берегової оборони ВМС, для формування у свідомості військовослужбовців стійких ідеалів, зокрема щодо необхідності збройного захисту Батьківщини та вірності військовій присязі, потрібно близько року систематично та цілеспрямовано вести інформаційну роботу¹⁸.

Зміни в процесі підготовки військ (сил) здебільшого впливали на організацію планування ІПЗ, аніж на змістовно-тематичну спрямованість заходів. А от стурбованість керівництва ВМС погіршенням стану військової дисципліни призвела до поступового зменшення з 1996 р. кількості тем щодо висвітлення ідеологічних засад української державності, історії України та її війська, з одночасним розширенням тематики, присвяченої питанням виховання військовослужбовців, порядку і правил проходження військової служби, військового етикету та правил поведінки. Тобто чітко окреслилася зміна спрямованості гуманітарної підготовки на зміцнення військової дисципліни.

У зв'язку з проведенням у ВМС упродовж 2005–2007 рр. експерименту з комплектування визначених військових частин військовослужбовцями служби за контрактом та повного переходу на комплектування упродовж 2013–2014 рр. посилилося рекламування цього виду військової служби силами і засобами інформаційно-пропагандивного забезпечення. Наслідком переходу ВМС до комплектування військовослужбовцями служби за контрактом стали зміни в порядку проведення основних заходів ІПЗ, до цього орієнтованих на військовослужбовців строкової служби.

Вказані вище взаємозв'язки виявлялися як тенденції, що відображали основні напрями розвитку ІПЗ у досліджуваній період. Виходячи з періодизації розвитку ІПЗ у ВМС¹⁹, вважаємо за доцільне розподілити тенденції на стійкі (діяли впродовж усього досліджуваного періоду) та нестійкі (діяли періодично чи лише впродовж певного часу).

До стійких тенденцій розвитку ІПЗ у ВМС відносимо:

- збереження поліфункціональності структур ІПЗ, які впродовж 1992–2014 рр., окрім завдань ІПЗ, виконували увесь комплекс заходів морально-психологічного забезпечення військ (сил);

¹⁷ Підпригора І. І. Розвиток нормативно-правової бази... С. 54–73.

¹⁸ Підпригора І. І. Умови та чинники впливу... С. 216–229.

¹⁹ Підпригора І. І. Періодизація розвитку інформаційно-пропагандистського забезпечення... С. 95–115.

- поступове упорядкування нормативно-правової бази ІПЗ, формування сукупності (ієрархії) нормативно-правових актів. Логічним завершенням цієї тенденції стала впроваджена 2017 р. і чинна до цього часу сукупність (ієрархія) нормативно-правових актів з організації інформаційно-пропагандивного забезпечення у ЗСУ;
- розширення впродовж 1992–2014 рр. переліку основних та додаткових заходів ІПЗ;
- поступове об'єднання в ІПЗ усіх інформаційних напрямів впливу на свідомість особового складу. Логічним завершенням вказаної тенденції стало вироблення упродовж 2016–2018 рр. єдиних підходів до організації ІПЗ на усіх рівнях управління та об'єднання усіх інформаційних заходів в єдину складову;
- поступове зменшення часових обсягів інформаційного навантаження на особовий склад завдяки заходам ІПЗ;
- зміна спрямованості ІПЗ з висвітлення ідеологічних засад української державності на розв'язання проблем зміцнення військової дисципліни;
- збереження в умовах специфічної суспільно-політичної ситуації орієнтації значної частини військових засобів масової інформації ЗСУ на забезпечення інформаційних потреб саме ВМС. Інформаційний вплив виключно на особовий склад ВМС та цивільне населення в місцях дислокації здійснювався за допомогою газети «Флот України», журналу «Морська держава», програм телерадіокомпанії «Бриз»;
- поступове виокремлення задоволення релігійних потреб особового складу як напряму діяльності структур ІПЗ;
- збереження світської моделі задоволення релігійних потреб військовослужбовців (дотримання принципу відділення церкви від держави та пов'язане з цим використання можливостей позаштатного релігійного забезпечення потреб віруючих військовослужбовців);
- дотримання принципу теоцентризму в задоволенні релігійних потреб військовослужбовців (діяльність священнослужителів рідко зводилась до індивідуальної роботи з окремими військовослужбовцями чи членами їхніх сімей, в цій роботі акцент робився на проведенні релігійних обрядів та застосуванні організаційних і групових форм роботи священнослужителів з особовим складом);
- участь структур ІПЗ в історичній роботі та розробленні військово-морської символіки;
- збереження виробленого ще в період існування СРСР підходу до підготовки фахівців структур ІПЗ;
- застосування суб'єктивного підходу до оцінювання ефективності ІПЗ у ВМС. До нестійких тенденцій розвитку ІПЗ у ВМС відносимо:
- намагання в окремі періоди наблизити ІПЗ у ВМС до західної моделі інформаційної роботи у військах;
- централізацію в плануванні основних заходів ІПЗ у ВМС;
- використання активних форм проведення заходів ІПЗ;
- поєднання зусиль структур ІПЗ ВМС і редакцій військових ЗМІ ВМС, характерне для західної моделі організації інформаційної роботи у військах;

- спрямованість ІІЗ ВМС на забезпечення переходу ВМС до комплектування військовослужбовцями служби за контрактом;
- укомплектування первинних посад структур ІІЗ ВМС фахівцями командного та технічного профілю;
- поступова трансформація задоволення релігійних потреб особового складу зі світської в західноєвропейську модель з використанням досвіду задоволення релігійних потреб військовослужбовців українських миротворчих контингентів штатними священнослужителями. Логічним завершенням цієї тенденції стало впровадження у ВМС інституту капеланства;
- шефську допомогу регіонів України у вирішенні матеріальних проблем особового складу ВМС, наданні допомоги в забезпеченні методичними матеріалами для проведення заходів ІІЗ і створенні матеріальної бази ІІЗ²⁰.

Вказане повною мірою підтверджує думку українських фахівців, що початковий період збройної агресії РФ проти України засвідчив неготовність ВМС ефективно реагувати на сучасні виклики та гібридні методи, недостатню моральну готовність особового складу до протидії збройній агресії РФ; залежність морально-психологічного стану особового складу від інформаційної й історичної політики держави в місцях дислокації ВМС ЗСУ та (більшою мірою) від рівня соціального захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей.

Основними проблемними питаннями інформаційно-пропагандивного забезпечення у початковий період збройної агресії РФ проти України виявилися:

- неготовність і неспроможність командування та структур ІІЗ протидіяти інформаційно-психологічному впливу противника в умовах стрімкого погіршення суспільно-політичної ситуації та виведення з ладу системи управління (силами) військами;
- захоплення противником переваги в інформаційному полі АР Крим та м. Севастополю, втрата ВМС ідеологічної ініціативи у проведенні суспільно значущих заходів внаслідок непродуманої інформаційної й історичної політики держави в районах їх дислокації та відсутності ресурсів для протидії інформаційно-психологічному впливу з боку РФ;
- відсутність у командирів умінь самостійно (зокрема в умовах втрати стійкого управління) забезпечити протидію інформаційно-психологічному впливу противника та підтримувати морально-психологічний стан особового складу через низьку особисту навченість та ігнорування завчасним систематичним проведенням заходів ІІЗ в умовах мирного часу, коли ці питання були делеговані фахівцям структур ІІЗ;
- застарілість технічних засобів пропаганди, їх неспроможність забезпечити доступ особового складу до інформації в умовах активної інформаційної протидії противника.

Також далися взнаки нездатність швидко трансформувати наявну систему ІІЗ до нових умов ведення бойових дій і протидії гібридним методам російської

²⁰ Підопригора І. І. Інформаційно-пропагандистське забезпечення у Військово-Морських Силах Збройних Сил України у 1992–2014 роках: дис. ... д-ра філос. у галузі знань 25 – воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону; спец. 254 – забезпечення військ (сил) / Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. Київ, 2020. С. 433–434; Исторический опыт удовлетворения религиозных потребностей... С. 51–77.

агресії; неможливість забезпечити оперативну доставку періодичних друкованих видань у військові частини (на кораблі) та повністю використати потенціал наявних сучасних ТЗП (в першу чергу польових кіновідеосалонів ПКВС); відсутність безперервного доступу до мережі Інтернет; відсутність у складі військових частин (кораблів) прессекретарів.

Початковий період збройної агресії РФ проти України виявив залежність ефективності ПЗ від:

- спрямованості інформаційної й історичної політики держави;
- економічних можливостей держави та рівня соціального захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей;
- ставлення населення держави до ЗСУ в умовах збройного конфлікту та їхнього іміджу, сформованого у мирний час;
- переваги над противником в інформаційному просторі своїх військ і місць дислокації;
- спрямованості інформаційно-пропагандивних заходів і тривалості їхнього проведення у мирний час;
- завчасного формування у свідомості особового складу національно-патріотичної налаштованості й образу ворога;
- рівня укомплектованості структур ПЗ і навченості їхніх фахівців;
- обраної моделі задоволення релігійних потреб особового складу;
- відповідності технічних засобів пропаганди вимогам часу²¹.

Зокрема, практика застосування ВМС в умовах здійснення тимчасової окупації російськими військами Автономної Республіки Крим та м. Севастополь засвідчила неефективність світської моделі задоволення релігійних потреб військовослужбовців в умовах ведення бойових дій (особливо в умовах ведення РФ інформаційних і психологічних операцій проти ВМС у районах їхньої дислокації).

Крім того, практика організації ПЗ у ВМС упродовж 1992–2014 рр. вказує на наявність проблемних питань в оцінюванні суспільно-політичної ситуації, реалізації завдань захисту особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу противника; на відсутність цілеспрямованої інформаційної роботи з кримськотатарським населенням задля використання їхнього потенціалу в інтересах оборони Кримського півострова від російської агресії²².

Також досвід капеланського служіння у військових частинах ВМС, які з 2014 р. брали участь у бойових діях на Сході України вказує на те, що духовна підтримка в умовах російсько-української війни має зводитися насамперед до індивідуальної роботи з військовослужбовцями, роботи в малих групах та до просвітницької діяльності, спрямованих на формування у військовослужбовців психологічної стійкості до факторів сучасного бою²³.

²¹ Підпригора І. І. Інформаційно-пропагандистське забезпечення у Військово-Морських Силах Збройних Сил України у 1992–2014 роках: дис. ... С. 342–353.

²² Підпригора І. Опыт информационно-пропагандистского обеспечения в военно-морских силах вооруженных сил Украины в 1992–2014 годах: теоретический аспект. *SDirect24. Scientific Journal*. 2020. № 2. Р. 7–30.

²³ Капелани. На службі Богу і Україні / уклад.: Т. Ковтунович, Т. Привалко. Київ: ФОП Гончарук А. Б., 2019. 424 с.

Вказане лише підтверджує зроблені до 2014 р. українськими дослідниками висновки з історичного досвіду капеланського служіння, які свідчать про помилковість обмеження задоволення релігійних потреб військовослужбовців виключно релігійними обрядами. Досвід капеланського служіння в умовах ведення бойових дій на Сході України вказує також на потребу не лише релігійної підтримки військовослужбовців-мусульман, а й на роз'яснення особовому складу підрозділів, в яких мусульмани проходять службу, особливостей ісламу задля уникнення конфліктних ситуацій²⁴.

Враховуючи історичний досвід, удосконалення ІПЗ надалі має здійснюватися за напрямками:

- створення умов для світоглядних змін особового складу ЗСУ на основі національних цінностей;
  - удосконалення нормативно-правової бази з питань ІПЗ;
  - оптимізація організаційної структури та системи підготовки фахівців ІПЗ, подальший розвиток задоволення релігійних потреб військовослужбовців;
  - осучаснення матеріально-технічної бази ІПЗ;
  - впровадження сучасних принципів та підходів до проведення заходів ІПЗ.
- Удосконалення ІПЗ за вказаними напрямками має передбачати реалізацію низки практичних заходів:
- щодо створення умов для світоглядних змін особового складу – посилення ідеологічної спрямованості заходів ІПЗ шляхом удосконалення національно-патріотичної підготовки, зокрема проведення занять з висвітлення національної ідеї й ідеології української державності, а також відмова від використання радянсько-ностальгічного нарративу історичної пам'яті у заходах ІПЗ;
  - щодо удосконалення нормативно-правової бази – створення схожої на американську сукупності (ієрархії) військових керівних публікацій, чітке й однозначне нормативне визначення ІПЗ як частини внутрішніх комунікацій;
  - щодо оптимізації організаційної структури та системи підготовки фахівців ІПЗ – наближення структур ІПЗ до прийнятої в державах НАТО моделі (відхід від поліфункціональності структур морально-психологічного забезпечення, створення на їх базі вузькоспеціалізованої структури зв'язків з громадськістю), збереження та розвиток науково-дослідних установ Міністерства оборони України, нарощування потенціалу військових засобів масової інформації (зокрема, поновлення випуску газет і журналів видів ЗСУ), збільшення кількості гуманітарних дисциплін (зокрема, історії України та її війська, поведінкової психології та психології масових комунікацій) у вищих військових навчальних закладах, навчання майбутніх офіцерів тактичного рівня ідеологічним основам української державності, психології і теорії комунікацій, а офіцерів оперативного та стратегічного рівня – організації стратегічних комунікацій, поступовий перехід до американської моделі задоволення релігійних потреб штатними офіцерами-капеланами;
  - щодо осучаснення матеріально-технічної бази ІПЗ – забезпечення сил (військ) сучасними технічними засобами пропаганди (перш за все похідною технікою), уніфікація ТЗП відповідно до цивільних зразків для створення мобілізаційного резерву, організація випуску періодики для ВМС (військових частин).

²⁴ Исторический опыт удовлетворения религиозных потребностей... С. 51–77.

Виявлені взаємозв'язки, тенденції розвитку ІПЗ у ВМС та практика інформаційно-пропагандивної діяльності упродовж 1992–2014 рр. дозволяють запропонувати шляхи удосконалення, які сприятимуть досягненню мети ІПЗ в умовах збройної агресії РФ проти України, а саме: дотримання україноцентричного підходу, ідеологічна спрямованість, використання в ІПЗ державної мови, науковість, комплексність, систематичність та цілеспрямованість, завчасна підготовка до майбутньої війни, інформаційне домінування, комбінація зусиль, принцип виховання на перемогах, систематична протидія негативному інформаційно-психологічному впливу противника, підпорядкування ІПЗ завданням підготовки військ (сил), диференційований підхід до планування заходів ІПЗ, індивідуалізація інформаційно-психологічного впливу, дотримання релігійної толерантності та людиноцентризму в душпастирській опіці військовослужбовців, забезпечення системності і послідовності в реформуванні структур морально-психологічного забезпечення, технічна оснащеність, об'єктивність в оцінюванні результатів ІПЗ.

Дотримання україноцентричного підходу базується на світоглядних позиціях беззаперечного існування та історичної правонаступності української державності й передбачає державницьку та національно-патріотичну спрямованість заходів інформаційно-пропагандивного забезпечення, дотримання й примноження національних бойових традицій, ідейну та патріотичну спрямованість діяльності командирів усіх рівнів як організаторів внутрішньо-комунікаційної роботи та стратегічних комунікацій.

Ідеологічна спрямованість передбачає, що фундаментальною основою інформаційно-пропагандивного забезпечення та першоджерелом усіх інформаційно-пропагандивних заходів мають бути українська національна ідея та національно-державницька ідеологія. Обґрунтування та роз'яснення особовому складу характеру діяльності ЗСУ має виходити з важливості забезпечення національних інтересів. У сучасних умовах ІПЗ має формувати в особового складу чітке однозначне розуміння змісту національної ідеї та давати відповіді на прості запитання: які цінності українського народу? за що боролися (і вмирали) його сини й дочки в процесі розвитку Української держави? якою цю державу хотіли б бачити в майбутньому? Крім того, усвідомлення військовослужбовцями змісту національної ідеї має супроводжуватися пов'язуванням національних інтересів України з їхніми повсякденними потребами. Лише тоді, навіть коли в інформаційному полі держави чи в районах дислокації переважатимуть деструктивні антидержавні джерела інформації, ідеологічна спрямованість ІПЗ дозволить формувати та підтримувати державницькі ідейні переконання особового складу. Тому удосконалення ідеологічної складової інформаційно-пропагандивного забезпечення має стати пріоритетним напрямом діяльності.

Важливим є використання в інформаційно-пропагандивному забезпеченні державної мови. В умовах російсько-українського конфлікту державна мова має стати засобом уніфікації військової діяльності й розуміння виконання бойових завдань, а також інструментом самоідентифікації особового складу. Обов'язковими мають бути проведення заходів ІПЗ державною мовою та її знання офіцерським і сержантським складом.

Науковість полягає в застосуванні теоретичних положень різних наук для удосконалення інформаційно-пропагандивного забезпечення, встановленні причинно-наслідкових зв'язків між ефективністю ІПЗ та суспільно-політичними процесами й характером збройної боротьби в сучасних умовах, а також у єдності теорії і практики

ППЗ (зокрема, у своєчасному теоретичному узагальненні практики інформаційно-пропагандивної діяльності та фіксуванні досвіду організації ППЗ у нормативно-правових актах). Також науковим має бути підхід до методичного забезпечення заходів ППЗ, який передбачатиме розроблення якісного інформаційного продукту науково-дослідними установами та забезпечення військ методичними матеріалами, які б відповідали специфіці конкретної військової частини (підрозділу, корабля).

Комплексність передбачає нерозривний зв'язок ППЗ з інформаційною та історичною політикою держави, а також з іншими видами всебічного забезпечення операцій (бойових дій). Маємо зрозуміти, що збройні сили є третім (після сім'ї і загальнодержавної системи освіти) соціальним інститутом, а ППЗ – лише наступним рівнем інформаційної й історичної політики держави. Важливість ППЗ полягає в тому, що воно здійснюється в момент формування у молодого захисника України віком 18–25 років ідеологічних установок і стереотипів поведінки. Однак ППЗ не може повністю компенсувати і замінити національно-патріотичну роботу попередніх соціальних інститутів (поки що – незадовільну).

Систематичність та цілеспрямованість ґрунтується на залежності ефективності ППЗ (і морально-психологічного стану особового складу) від цілеспрямованої (зі змістовно-тематичним наповненням, що сприяє досягненню цілей чи формуванню моделей поведінки) та систематичної (тривалої) інформаційно-пропагандивної діяльності; передбачає інформаційно-пропагандивну діяльність (тривалістю не менше як рік) щодо формування певних ідеалів та моделей поведінки особового складу.

Завчасна підготовка до майбутньої війни зумовлює підпорядкованість ППЗ завданню попередньої всебічної підготовки держави до оборони та вмілому використанню матеріальних і моральних сил нації під час відсічі збройній агресії. Передбачається завчасне (у мирний час) формування засобами ППЗ такого важливого компонента морально-психологічного стану особового складу, як моральна (духовна, національно-патріотична) налаштованість. Крім того, принциповим є завчасне формування засобами ППЗ образу ворога у свідомості військовослужбовців.

Інформаційне домінування передбачає перевагу над противником в інформаційному полі своїх військ та районах їх дислокації (виконання завдань за призначенням). Це охоплюватиме створення переважаючої (або хоча б достатньої) кількості власних інформаційних джерел для забезпечення своєчасного інформування та інтерпретації подій; передбачатиме високий авторитет командирів як організаторів внутрішньої комунікаційної роботи, що забезпечить до них довіру особового складу як до первинних джерел інформації; значно знизить можливість того, що противник створить інформаційний вакуум навколо своїх військ²⁵.

Комбінація зусиль полягає в застосуванні різних пропагандивних методів і прийомів для одночасного формування у свідомості особового складу декількох образів – позитивного образу своїх військ та держав-союзників, негативного образу військ противника, образу жертви-населення тимчасово окупованих територій держави.

Виховання на перемогах передбачає відхід ППЗ від культивування жертвовності в ім'я Батьківщини та спрямування зусиль на виховання непереможності та сили духу. Для цього необхідно звертати увагу особового складу на перемоги

²⁵ Підпригора І. І. Ефект інформаційного вакууму... С. 64–78.

українського війська, зокрема впровадити в тематику національно-патріотичної підготовки цикл занять та цільових інформувань «Перемоги української зброї».

Систематична протидія негативному інформаційно-психологічному впливу противника на особовий склад вимагає формування засобами ІПЗ високого рівня стійкості військовослужбовців до негативного інформаційно-психологічного впливу, задоволеності ухваленими військово-політичними рішеннями керівництва держави, задоволеності рівнем соціально-правового захисту; передбачає своєчасність та адекватність заходів інформаційно-пропагандивного забезпечення (зокрема, своєчасність та актуальність наданої командирами інформації).

Підпорядкування ІПЗ завданням підготовки військ (сил) передбачає не лише висвітлення засобами ІПЗ діяльності військ, а й поступову імплементацію заходів ІПЗ у заняття з бойової підготовки, прив'язування тематики командирського та цільового інформування до заходів бойової підготовки та виконання завдань за призначенням. Також потрібно брати до уваги, що в умовах ведення бойових дій часу на проведення заходів ІПЗ буде менше порівнянно з повсякденною діяльністю. Тому в місцях виконання військами завдань за призначенням найдієвішими будуть оперативні (нетривалі) форми внутрішньокommunікаційної роботи – командирське та бойове інформування, аналіз проведених дій. Натомість у пунктах постійної дислокації, місцях бойового злягодження та відновлення боєздатності доцільним є збільшення часу на проведення тематичних і цільових інформаційних заходів та душпастирської підтримки.

Диференційований підхід до планування заходів ІПЗ передбачає поєднання централізації та надання права командирам військових частин змінювати тематику заходів ІПЗ відповідно до специфіки бойової підготовки та виконання завдань за призначенням. Це пояснюється тим, що в умовах відсутності у командирів відповідної підготовки і досвіду організації внутрішньо-комунікаційної роботи більш ефективним буде здійснення централізованого планування заходів ІПЗ і забезпечення підрозділів методичними матеріалами, підготовленими офіцером ІПЗ. Таке планування дозволить пов'язувати тематику заходів як з історичними подіями, так і з суспільно-політичними процесами в державі та збройних силах, а також увільнить командирів від планування ІПЗ.

Також диференційований підхід має передбачати розподіл зусиль ІПЗ відповідно до періодів підготовки військ (сил). Зокрема, у базовому періоді підготовки в умовах достатньої кількості часу заходи ІПЗ доцільно планувати централізовано, зосереджуючи увагу на вивченні найскладніших для розуміння тем – ідеологічних основ української державності, теоретичних основ національної безпеки, завдань ЗСУ тощо. В інтенсивному періоді навчання в умовах зростання кількості заходів бойової підготовки більш доцільним є децентралізоване визначення тем відповідно до специфіки виду збройних сил та роду військ, пов'язування тематики заходів ІПЗ з історією бойової діяльності українських військових формувань у схожих умовах і конкретними заходами бойової підготовки чи районами дислокації (виконання завдань за призначенням).

Індивідуалізація інформаційно-психологічного впливу зумовлена швидким розвитком інформаційних технологій та інформаційного суспільства, переходом комунікацій у віртуальну сферу та значним збільшенням обсягів інформації. Основними каналами інформаційного впливу противника на українських

військовослужбовців в умовах російської агресії проти України є телебачення, мережа Інтернет, засоби мобільного зв'язку. Зі зростанням обсягів інформації та інформаційних джерел більшість людей вже не можуть самі критично осмислювати події і змушені користуватися готовим інформаційним продуктом. Оскільки цей продукт може негативно впливати на свідомість і поведінку військовослужбовців, надзвичайно важливо створити і поширювати засобами ІПЗ власні інформаційні продукти (зокрема, доцільним вважаємо спрощене теоретичне викладання та роз'яснення (зокрема за допомогою інфографіки) сутності національної ідеї та ідеологічних основ української державності).

Ефективному використанню гібридних методів російської агресії сприяє багатоплощинність і багаторівневність подання інформації. Тому інформаційну роботу у військах слід спрямовувати на пов'язання завдань оборони держави з базовими потребами громадян: захистом родини, її матеріальним добробутом і майбутнім дітей, обороною рідного села, міста, області, тобто змінювати смисли інформації, пов'язуючи при цьому потреби людини із загальнодержавними завданнями і пояснюючи їх доступною мовою. Налагодження комунікації з сім'ями військовослужбовців дасть змогу командирам самим бути джерелом інформації для близьких своїх підлеглих, забезпечити взаємну довіру й мати додатковий канал опосередкованого виховного впливу.

Індивідуалізація інформаційного впливу на військовослужбовців і членів їхніх сімей через мережу Інтернет вимагатиме створення нових мобільних ресурсів для здійснення інформування про події у ЗСУ, соціальний і правовий захист, культурні та громадські ініціативи, можливості відпочинку і розвитку особистості. Також це зумовлює необхідність формування медіаграмотності особового складу – здатності свідомо сприймати і критично оцінювати інформацію, виокремлювати реальність від віртуально створених подій.

Душпастирська опіка військовослужбовців має здійснюватися шляхом забезпечення релігійної толерантності та дотримання людиноцентричного підходу. В умовах тяглої агресії маємо відійти від проведення лише релігійних обрядів і спрямувати цей напрям внутрішньокommунікаційної роботи на формування у військовослужбовців психологічної стійкості до чинників сучасного бою.

Забезпечення системності і послідовності в реформуванні структур морально-психологічного забезпечення має передбачати поступовий відхід від поліфункціональності цих структур та створення на їхній базі структури зв'язків з громадськістю та структури психологічного забезпечення. Новостворена структура зв'язків з громадськістю має інтегрувати в одне ціле й поєднати зусилля фахівців ІПЗ і зв'язків із громадськістю (пресслужб). Також необхідно враховувати, що скороченню посад офіцерів морально-психологічного забезпечення повинно передувати навчання посадових осіб (перш за все командирів тактичної ланки), на яких буде покладено виконання функцій ІПЗ, проведення занять з національно-патріотичної підготовки та заходів військово-патріотичного виховання з метою недопущення зниження інтенсивності і цілеспрямованості ІПЗ.

Технічна оснащеність передбачає відповідність наявних у військах технічних засобів пропаганди сучасному стану розвитку інформаційних технологій.

Об'єктивність оцінювання результатів ІПЗ вимагає вироблення нових підходів до оцінювання результатів інформаційно-пропагандивної діяльності²⁶, зумовлює відхід від суб'єктивізму та застосування об'єктивних психологічних і математичних методів (зокрема, методики оцінювання морально-психологічного стану особового складу).

Отже, історичний досвід ІПЗ у ВМС ЗСУ упродовж 1992–2014 рр. дозволив визначити напрями та шляхи удосконалення інформаційно-пропагандивної діяльності у ЗСУ в сучасних умовах.

---

²⁶ Зозуля О. С. Моделі та методи оцінки ефективності інформаційно-пропагандистського забезпечення: теоретичний аспект. *Науковий часопис Академії національної безпеки*. 2017. Вип. 3–4 (15–16). С. 88–101.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ НЕГАТИВНОМУ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ ВПЛИВУ НА ОСОБОВИЙ СКЛАД ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Невіддільною складовою забезпечення інформаційної безпеки України, в тому числі у воєнній сфері, є протидія негативному інформаційному впливу. Серед основних завдань забезпечення інформаційної безпеки Міністерства оборони (МО) України та Збройних сил України (ЗСУ) міститься питання організації та здійснення протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад ЗСУ¹, що викликає необхідність створення відповідної системи. Особливої актуальності ця обставина для України набула з початком гібридної агресії Російської Федерації (РФ), коли гостро та відчутно проявилися наслідки зовнішнього негативного інформаційно-психологічного впливу, зокрема на особовий склад ЗСУ та інших військових формувань, утворених відповідно до чинного законодавства України.

Військовий стандарт² визначає вплив у такій редакції.

Інформаційно-психологічний вплив – цілеспрямоване інформаційне втручання у свідомість (підсвідомість) цільової аудиторії з метою корекції її поведінки та (або) світогляду, зміни морально-психологічного стану. Засобами інформаційно-психологічного впливу є засоби масової інформації, спеціальна друкована продукція, публічна голосова агітація, агентурна діяльність, спеціальні інформаційні технології тощо.

Цільовою аудиторією інформаційно-психологічного впливу розглядається особовий склад військ (сил) та органи військового управління. Цей вплив може мати позитивний або негативний характер. Негативний інформаційно-психологічний вплив на таку цільову аудиторію спричиняє зниження рівня її морально-психологічного стану, що своєю чергою знижує загальну боєздатність військових формувань.

В інтересах протидії такому впливу шляхом адекватного реагування пріоритетного значення набуває процес моніторингу інформаційного простору для виявлення, оцінки та аналізу інформаційних подій негативного для ЗСУ змісту.

¹ Сніцаренко П., Саричев Ю., Ткаченко В., Хоменко Л. Комплексна система протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад Збройних Сил України. *Наука і оборона*. 2018. Вип. 2. С. 40.

² Військовий стандарт. Інформаційна безпека держави у воєнній сфері. Терміни та визначення: ВСТ 01.004.004 – 2014 (01). [Чинний від 2014. 02. 27]. Київ, 2014. 24 с.

Питання протидії негативному інформаційному впливу на особовий склад ЗСУ розглядали у своїх працях українські науковці А. Рося³, В. Толубка⁴, С. Жука⁵, В. Телелима⁶, Г. Певцова⁷ й ін. Аналіз показує, що, попри значну кількість публікацій⁸ за тематикою, наближеною до питань протидії негативному інформаційно-психологічному впливу, зокрема на особовий склад військ (сил)⁹, на сьогодні теорія протидії такому впливу обмежена на рівні концептуально-декларативних положень. Якщо узагальнити вагомі чинники, відразу видно, що основною причиною незадовільного стану щодо протидії негативному впливу є комплекс нерозв'язаних питань теоретичного та практичного характеру. Водночас головна теоретична проблема полягає у відсутності системного підходу та дієвого методичного апарату для розв'язання цього питання. Звідси й різні варіанти рішень, які автори звужують до рівня свого розуміння. Зокрема, недосконалість таких рішень для практики обумовлюється відсутністю чітких формальних методів і методик для кількісних оцінок певних аспектів цієї сфери (насамперед щодо виявлення та оцінки рівня негативного інформаційно-психологічного впливу на особовий склад ЗСУ). З цієї причини на практиці кількісна оцінка такого впливу не проводиться, а оцінка морально-психологічного стану ЗСУ, який є наслідком і такого впливу, здійснюється за якісними показниками на основі результатів моніторингу у військових частинах та підрозділах відповідно до чинних інструкцій¹⁰, тобто постфактум, після наслідків різних впливів. Це означає, що підсистема виявлення та оцінки рівня негативного інформаційно-психологічного впливу на особовий склад ЗСУ й інших військових формувань реально відсутня, та й загалом розбалансованою є реальна система протидії такому впливу. Це не дозволяє проводити випереджувальні заходи для стабілізації морально-психологічного стану військ (сил).

³ Основи стратегії національної безпеки та оборони держави: підручник / О. П. Дузь-Крятченко та ін. 2-ге вид., доп. і випр. Київ, 2010. 591 с.

⁴ Інформаційна безпека держави у контексті протидії інформаційним війнам: навч. посіб. / В. Б. Толубко та ін.; за ред В. Б. Толубка. Київ, 2004. 176 с.

⁵ Концептуальні основи інформаційної безпеки України / В. Б. Толубко, С. Я. Жук, В. О. Косевцов. *Наука і оборона*. 2004. № 2. С. 19–25.

⁶ Розвиток форм і способів ведення інформаційної боротьби на сучасному етапі / І. С. Руснак, В. М. Телелим. *Наука і оборона*. 2000. № 2. С. 18–23.

⁷ Інформаційно-психологічна боротьба у военній сфері: монографія / Г. В. Певцов та ін. Харків: Вид. Рожко, 2017. 276 с.

⁸ Інформаційна безпека (соціально-правові аспекти): підручник / В. В. Остроухов та ін.; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. Київ: КНТ, 2010. 776 с.; Проблеми захисту інформаційного простору України: монографія / В. П. Горбулін, М. М. Биченок. Київ: Інтертехнологія, 2009. 136 с.; Бегма В. М., Малінко В. П., Рубель К. В. Концептуальні підходи до визначення категоріально-понятійного апарату інформаційної безпеки України. *Національна безпека: український вимір: шокв. наук. зб.* 2008. Вип. 1–2 (20–21). С. 81–86; Почепцов Г. Г. Сучасні інформаційні війни. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 497 с.

⁹ Інформаційна війна. ЗМІ як інструмент інформаційного впливу на суспільство. Ч. 1 / В. О. Хорошко, Ю. Є. Хохлячова. *Ukrainian Scientific Journal of Information Security*. Vol. 22. Issue 3. 2016. p. 283–288.

¹⁰ Інструкція про порядок оцінки морально-психологічного стану в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України (затверджено наказом МО України від 21.05.2013. № 335, зі змінами, внесеними наказом МО України від 17.12.2015 № 728, зареєстровано в Мін'юсті України 11.01.2016 № 29/28159). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0915-13#Text>

Особливості функціонування наявної системи протидії негативному інформаційному впливу на особовий склад військ (сил) проявляються в діяльності структурних підрозділів МО України та ЗСУ, функції, завдання і можливості яких є дотичними до організації та проведення заходів такої протидії, яка має бути координована на загальнодержавному рівні. Розглянемо ці особливості.

Міністерство оборони України. У структурі МО України до підрозділів, які безпосередньо можуть бути причетними до сфери протидії негативному інформаційному впливу, можна зарахувати Головне управління розвідки, Департамент соціального та гуманітарного забезпечення, Директорат інформаційної політики у сфері оборони та стратегічних комунікацій, Управління преси та інформації, Директорат політики цифрової трансформації та інформаційної безпеки у сфері оборони, Управління інформаційних технологій.

Головне управління розвідки (ГУР) МО України. Відповідно до Закону України «Про розвідувальні органи України»¹¹ на Головне управління розвідки покладаються, зокрема, такі завдання¹²:

- добування, аналітична обробка та надання визначеним законом органам державної влади розвідувальної інформації;
- здійснення спеціальних заходів, спрямованих на підтримку національних інтересів і державної політики України в економічній, інформаційній сферах, зміцнення обороноздатності.

У підрозділах ГУР проводиться відповідна розвідувальна та інформаційно-аналітична робота з метою моніторингу інформаційного простору, у тому числі масмедійного, для виявлення ознак та джерел інформаційного впливу на соціальні об'єкти сфери оборони держави.

Департамент соціального та гуманітарного забезпечення (ДСГЗ). Практичну діяльність Департамент проводить на підставі Концепції гуманітарного і соціального розвитку у ЗСУ¹³. Одна з цілей соціального і гуманітарного забезпечення у ЗСУ – морально-психологічне забезпечення бойової і мобілізаційної готовності військ (сил), формування та підтримка морально-психологічного стану особового складу, бойових і психологічних якостей, необхідних для успішного виконання бойових завдань¹⁴. Захист від негативного інформаційно-психологічного впливу – дуже важлива складова морально-психологічного забезпечення¹⁵.

Серед основних завдань Департаменту – організація ідеологічної роботи у ЗСУ, зокрема захист від негативного інформаційно-психологічного впливу. Із

¹¹ Закон України «Про розвідувальні органи України». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 19. С. 94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹² Головне управління розвідки Міністерства оборони України. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Головне_управління_розвідки_Міністерства_оборони_України#cite_note-2

¹³ Указ Президента України «Про Концепцію гуманітарного і соціального розвитку у Збройних Силах України» від 12 січня 2004 р. № 28/2004. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28/2004#Text>

¹⁴ Перелік актуальних керівних документів, інших військових публікацій за напрямком морально-психологічного забезпечення з урахуванням Ієрархії доктринальних документів Збройних Сил України URL: <https://dovidnykmpz.info/wp-content/uploads/2021/11/Perelik-kerivnykh-dokumentiv-MPZ-2021.pdf>

¹⁵ Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: підручник: у 2 ч. Київ, 2012. Ч. 1 / В. М. Вілко та ін.; за заг. ред. В. В. Стасюка. 464 с.

цього погляду на Департамент покладено завдання напрацювати проекти нормативно-правових документів. Зауважимо, що в обов'язки Департаменту не входить моніторинг інформаційного простору.

Директорат інформаційної політики у сфері оборони та стратегічних комунікацій (ДПСОтаСК) МО України. Відповідно до Положення про цей підрозділ¹⁶ Директорат має широкі повноваження з питань забезпечення інформаційної безпеки у воєнній сфері, що може суттєво посилити позиції протидії негативному інформаційному впливу на особовий склад ЗСУ. До таких повноважень, зокрема, належать:

- підготовка пропозицій керівництву МО України щодо формування пріоритетів, цілей та першочергових проектів державної інформаційної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері в мирний час та особливий період;
- розробка проектів законодавчих та нормативно-правових актів щодо державної інформаційної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері у МО України, ЗСУ та Держспецтрансслужби;
- здійснення аналізу інформаційних загроз та джерел їхнього виникнення (проводить контент-аналіз публікацій, оцінює вплив на громадську думку традиційних ЗМІ, інтернет-ЗМІ та соціальних мереж);
- аналіз тенденції інформаційного простору, прогноз її розвитку та організація заходів з реагування та протидії спеціальним інформаційним операціям проти МО України, ЗСУ та Держспецтрансслужби;
- участь у вдосконаленні системи моніторингу інформаційного простору, яке здійснюють структурні підрозділи МО України, органи військового управління ЗСУ та Держспецтрансслужба;
- взаємодія з громадськими організаціями для побудови ефективної системи протидії гібридним загрозам в інформаційному просторі;
- розробка рекомендацій з планування заходів протидії негативним тенденціям в інформаційному просторі (тематика – діяльність МО України та державної політики у сфері оборони загалом);
- координація діяльності структурних підрозділів МО України, ЗСУ та Держспецтрансслужби щодо реалізації державної інформаційної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері.

Директорат згідно з його завданнями може стати координаційним органом у системі МО України з питань протидії негативному інформаційному впливу. Але сьогодні він перебуває на стадії становлення, свої функції виконує в неавтоматизованому (ручному) режимі, а тому його можливості обмежені. Зазначене не дає змоги протидіяти негативному інформаційному впливу як системному процесу.

Управління преси та інформації (УПІ) МО України. Відповідно до положення про цей підрозділ¹⁷, Управління виконує завдання з реалізації державної інформа-

¹⁶ Наказ Міністерства оборони України від 31 серпня 2020 року № 309 «Про затвердження Положення про Директорат інформаційної політики у сфері оборони та стратегічних комунікацій Міністерства оборони України». URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2020/nm309.PDF

¹⁷ Наказ Міністерства оборони України від 22 вересня 2020 року № 347 «Про затвердження Положення про Управління преси та інформації Міністерства оборони України». URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2020/mou_347.pdf

ційної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері в мирний час та особливий період з метою всебічного об'єктивного інформування про діяльність МО України, здійснює заходи з формування позитивної громадської думки щодо МО України та ЗСУ, організує взаємодію із засобами масової інформації.

Серед основних завдань Управління – ведення та аналіз моніторингу інформаційного середовища, виявлення та реагування на потенційні та реальні інформаційні загрози у сфері оборони, здійснення відповідних заходів. Як правило, ця діяльність Управління є ситуативною з реагуванням на окремі інформаційні події та приводи і здійснюється без засобів автоматизації.

Директорат політики цифрової трансформації та інформаційної безпеки у сфері оборони (ДПЦТтаІБСО) МО України. Відповідно до положення про цей структурний підрозділ¹⁸, серед основних завдань Директорату такі:

- формування політики цифрової трансформації, інформаційних технологій, автоматизації, інформатизації та інформаційної безпеки (зокрема й кібербезпеки), відповідних інноваційних технологій у сфері оборони, створення умов щодо її реалізації;
- організація, координація, контроль та супроводження виконання завдань інформаційної безпеки (в тому числі й кібербезпеки) у сфері оборони України;
- організація та забезпечення моніторингу інформаційного простору (включаючи кіберпростір), проведення інших заходів щодо виявлення потенційних та реальних інформаційних та кіберзагроз у сфері оборони, здійснення відповідних заходів їхнього запобігання, стримування, протидії у разі виникнення (відвернення, ліквідації загроз, мінімізації їх наслідків).

Це означає, що Директорат має організовувати та координувати й заходи з питань протидії негативному інформаційному впливу на особовий склад військ (сил), зокрема через кіберпростір, як один із заходів забезпечення інформаційної безпеки у МО України та ЗСУ.

Управління інформаційних технологій (УІТ). Відповідно до Положення про цей підрозділ¹⁹, серед основних завдань Управління такі:

- забезпечення реалізації державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері в мирний час та особливий період стосовно політики цифрової трансформації, інформаційних технологій, автоматизації, інформатизації та інформаційної безпеки (в тому числі й кібербезпеки), інноваційних технологій;
- виконання завдань оборонної реформи в частині, що стосується питань цифрової трансформації, інформаційних технологій, автоматизації, інформатизації та інформаційної безпеки (в тому числі й кібербезпеки), відповідних інноваційних технологій у сфері оборони.

Збройні сили України. У ЗСУ також є певні сили та засоби, підпорядковані Головнокомандувачу ЗСУ і в складі Генерального штабу (ГШ) ЗСУ, здатні

¹⁸ Наказ Міністерства оборони України від 25 листопада 2020 року № 440 «Про затвердження Положення про Директорат політики цифрової трансформації та інформаційної безпеки у сфері оборони МО України». URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2020/440_nm.pdf

¹⁹ Наказ Міністерства оборони України від 11 травня 2021 року № 116 «Про затвердження Положення про Управління інформаційних технологій». URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2021/116_nm.pdf

здійснювати заходи протидії негативному інформаційному впливу на особовий склад військ (сил).

До структурних підрозділів, які безпосередньо можуть бути залучені до протидії негативному інформаційному впливу, належать: Управління стратегічних комунікацій Апарату Головнокомандувача ЗСУ, Головне оперативне управління ГШ ЗСУ (в перспективі – ІЗ), а в його структурі – відділ інформаційної боротьби і Центральне управління зв'язку та інформаційних систем ГШ ЗСУ, а також Управління морально-психологічного забезпечення ЗСУ, Командування Військ зв'язку та кібербезпеки ЗСУ, Командування Сил підтримки ЗСУ (у його структурі – Центральне управління РЕБ), і, крім того, Головний командний центр ЗСУ (у його структурі – центр моніторингу та системного аналізу інформації). Серед них завдання моніторингу інформаційного простору в інтересах протидії негативному інформаційному впливу на особовий склад військ (сил) виконує лише Головний командний центр ЗСУ, зокрема його структурний підрозділ – центр моніторингу та системного аналізу інформації.

Управління стратегічних комунікацій (УСК) Апарату Головнокомандувача ЗСУ. Відповідно до положення про цей підрозділ, на Управління покладено організацію та реалізацію заходів державної інформаційної політики у воєнній сфері, координацію та синхронізацію заходів стратегічних комунікацій ЗСУ.

Найважливіше значення системи стратегічних комунікацій ЗСУ полягає у протидії зовнішнім агресивним інформаційним впливам на особовий склад ЗСУ, насамперед з боку РФ.

Головне оперативне управління (ГОУ). У його структурі діє відділ інформаційної боротьби, призначений для організації інформаційної боротьби в інтересах застосування ЗСУ. Серед його основних завдань:

- організація планування інформаційної боротьби та розроблення документів щодо проведення інформаційних операцій;
- координація та контроль над розробкою документів про виконання заходів інформаційної боротьби (документи розробляють визначені структурні підрозділи ГШ та органи військового управління ЗСУ).

Центральне управління зв'язку та інформаційних систем (ЦУЗтаІС). Цей структурний підрозділ, відповідно до положення, стратегічно планує застосування військ зв'язку та кібербезпеки ЗСУ і визначає вимоги до їхніх спроможностей, які мають забезпечити реалізацію стратегічних планів. Серед основних завдань Центрального управління – участь у реалізації протидії кіберзагрозам в інформаційно-телекомунікаційних системах ЗСУ.

Управління зв'язків з громадськістю (УЗГ) ЗСУ. Відповідно до положення про цей підрозділ, Управління виконує завдання з реалізації державної інформаційної політики в частині оприлюднення власної офіційної інформації, протидії негативному інформаційно-психологічному впливу для підтримання позитивного іміджу ЗСУ та створення сприятливих умов виконання завдань за призначенням.

Управління морально-психологічного забезпечення (УМПЗ) ЗСУ. Відповідно до Положення про цей підрозділ, серед його основних завдань такі:

- планування і організація роботи з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування військ (сил);

– керівництво установами, що безпосередньо підпорядковані Управлінню морально-психологічного забезпечення.

Відповідно до завдань Управління проводить організаційну та координаційну діяльність за напрямками, які об'єднують інформаційно-пропагандистське, психологічне, соціально-правове та культурологічне забезпечення, що є складовими морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування військ (сил). Водночас складова «захист від негативного інформаційно-психологічного впливу» в Положенні про Управління у конкретних формулюваннях не розкрита.

Командування Сил підтримки (КСП) ЗСУ. У його структурі діє Центральне управління РЕБ (ЦУРЕБ), призначене для організації та координації заходів радіоелектронної боротьби в інтересах застосування ЗСУ, що здійснюються частинами і підрозділами РЕБ у складі військ (сил). Серед основних завдань Центрального управління РЕБ та військових частин, які йому підпорядковані, – організація та реалізація в ході інформаційних операцій заходів радіоелектронного придушення (заглушення) теле- та радіостанцій противника, які здійснюють передачі зі змістом негативного інформаційного характеру для ЗСУ та населення держави, а також сприяння виокремленню оптимального радіочастотного ресурсу силами і засобами своїх військ для здійснення інформаційного (інформаційно-психологічного) впливу на визначену цільову аудиторію.

Командування Військ зв'язку та кібербезпеки (КВЗтаКБ). Під час заходів з протидії негативному інформаційному впливу на особовий склад військ (сил) ЗСУ очевидним основним завданням Командування є організація надійного зв'язку між елементами сил та засобів, залучених до проведення таких заходів.

Управління захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах, яке діє у складі цього Командування, спільно з Головним об'єднаним центром захисту інформації та кібербезпеки в інформаційно-телекомунікаційних системах ЗСУ, у процесі підготовки та реалізації заходів протидії негативному інформаційному впливу має, зокрема, брати участь у плануванні, організації та веденні інформаційно-психологічних операцій (акцій) з використанням інформаційно-телекомунікаційних мереж (кіберпростору).

Головний командний центр (ГКЦ) ЗСУ. Цей структурний підрозділ є робочим органом Головнокомандувача ЗСУ, через який здійснюється оперативне керівництво визначеними силами і засобами ЗСУ в часі виконання завдань оборони держави, в тому числі їхніми інформаційними діями.

У Головному командному центрі створено *центр моніторингу та системного аналізу інформації*. Змістом його діяльності є моніторинг інформаційного простору держави, виявлення та оцінювання інформаційного (інформаційно-психологічного і кібернетичного) впливу з метою оцінки ситуації та планування (за потреби) відповідної протидії через інформаційне середовище або в інший спосіб. До сьогодні виконання цього завдання належним чином не автоматизоване, робота ведеться переважно експертним методом та ситуативно. Крім зазначеного, у ЗСУ існують структурні підрозділи, що також мають бути враховані при розв'язанні питання протидії негативному інформаційному впливу на особовий склад військ (сил).

По-перше, у видах ЗСУ (а згодом – в оперативних командуваннях) на усіх рівнях управління діють структурні підрозділи морально-психологічного забезпечення, а також їм підпорядковані сили та засоби, як-от: заклади культури, пункти

психологічної допомоги, інформування, включно з їхнім технічним оснащенням аж до теле- і відеоапаратури та пересувних засобів звукомовлення.

По-друге, можливості Головного об'єднаного центру захисту інформації та кібербезпеки в інформаційно-телекомунікаційних системах ЗСУ під час інформаційної протидії, з одного боку, можуть бути зосереджені на технічному захисті інформаційно-телекомунікаційних систем ЗСУ, а отже, на забезпеченні належного функціонування армійських web-сайтів, які слід вважати ефективним засобом пропаганди діяльності ЗСУ, а з іншого боку, можливості центру дозволяють реалізувати адресність – доведення необхідної інформації до визначеної цільової аудиторії.

По-третє, у складі оперативних командувань (Командування Військово-морських сил) ЗСУ діють частини і підрозділи РЕБ, які, вживаючи заходи протидії негативному інформаційному впливу противника, забезпечують радіоелектронне придушення (заглушення) шкідливих передач його теле- та радіостанцій.

По-четверте, у військах діють місцеві радіо- і телецентри, газетні редакції та пресслужби командувань, які можна залучати до виконання заходів інформаційної протидії негативному впливу на особовий склад військ (сил) ЗСУ під координацією Управління преси та інформації МО України.

По-п'яте, безпосередньо для реалізації заходів інформаційно-психологічних операцій та акцій у складі Сил спеціальних операцій ЗСУ діють центри інформаційно-психологічних операцій²⁰. Призначення центрів – здійснення заходів інформаційно-психологічної боротьби під час виконання ЗСУ завдань за призначенням.

По-шосте, завдання протидії інформаційному впливу в усіх сферах розповсюдження виконує Центр інформаційної протидії Об'єднаного оперативного штабу ЗСУ²¹. Центр у процесі виконання покладених на нього завдань взаємодіє в установленому порядку зі структурними підрозділами Об'єднаного оперативного штабу, МО України, Генерального штабу ЗСУ, органами військового управління ЗСУ, військових формувань та правоохоронних органів, утворених відповідно до законів України, державними органами.

Тож, як випливає з наведених результатів аналізу, в МО України, ГШ ЗСУ та у структурі ЗСУ є основні складові для системи протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад військ (сил). Тому цей факт слід вважати за об'єктивну підставу для функціонування та застосування такої системи в інтересах виконання ЗСУ завдань за призначенням. Але відсутність належної теоретичної бази, методичного забезпечення призвело до практики епізодичного здійснення окремих заходів протидії під час гібридної війни з Росією, яка триває досі. Це підтверджує відсутність у цій діяльності системного підходу, що спричиняє розбалансованість та унеможливорює комплексне застосування зусиль для протидії такому впливу.

Опираючись на результати проведених наукових досліджень, основні результати яких опубліковані у наукових виданнях²², пропонуємо методологічний підхід

²⁰ Сніцаренко П., Саричев Ю., Ткаченко В., Хоменко Л. Комплексна система протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад Збройних Сил України. *Наука і оборона*. 2018. Вип. 2. С. 42.

²¹ Сили спеціальних операцій. *Ukrainian Military Pages*. 2020. 6 вересня. URL: <https://www.ukrmilitary.com/p/specially-forces-operations.html>

²² Сніцаренко П. М. Методичний підхід до визначення критеріїв оцінки рівня інформаційного впливу на елементи інформаційної інфраструктури воєнної організації держави /

до створення комплексної системи протидії негативному інформаційно-психологічному впливу (на прикладі особового складу ЗСУ) з урахуванням кількісних показників оцінки рівня негативного інформаційно-психологічного впливу як необхідної умови створення такої системи з можливостями організації та реалізації дій випереджувального характеру.

Адекватна протидія негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад військ (сил) можлива лише за умов побудови комплексної системи протидії такому впливу. Процес функціонування такої протидії відповідає кібернетичній моделі управління з такими її обов'язковими фазами:

- виявлення впливу;
- оцінка рівня впливу;
- формування висновків з оцінки рівня впливу та рішення щодо необхідності протидії;
- планування заходів протидії впливу, затвердження плану заходів протидії;
- реалізація заходів протидії впливу відповідно до плану;
- контроль дієвості реалізованих заходів протидії впливу та їх коригування.

За законами кібернетики стійкість управління забезпечується наявністю так званих прямого і зворотного зв'язків, тому кібернетична модель такого управління матиме вигляд, як на рис. 1.

Як видно з моделі, при такому управлінні процеси своєчасного і достовірного виявлення та оцінювання рівня негативного інформаційно-психологічного впливу на визначену цільову аудиторію (ЗСУ) і своєчасного й адекватного реагування стають нерозривними та взаємно синхронізованими. А це запорука стійкості загального процесу управління.

Сьогодні у ЗСУ ця модель реалізується частково, лише в межах контуру, обмеженого штриховою лінією. Але для організації ефективної протидії шляхом здійснення випереджувальних стабілізаційних заходів цього недостатньо, оскільки оцінка морально-психологічного стану ЗСУ, який є індикатором сукупного інформаційного впливу на цільові аудиторії, здійснюється за наслідками цього впливу (постфактум), а отже, без аналізу його динаміки, особливо негативного впливу, джерелом якого є інформаційний простір. Цей недолік чинної системи можливо компенсувати шляхом здійснення випереджувальних заходів, зокрема на основі цілеспрямованого моніторингу подій в інформаційному просторі України з виченням тих подій, що можуть завдати шкоди морально-психологічному стану військ (сил).

П. М. Сніцаренко, Ю. О. Саричев, В. О. Касалап. *Збірник наукових праць в/ч А1906*. Київ, 2011. № 31. С. 126–139; Методичний підхід до виявлення та оцінювання негативного інформаційно-психологічного впливу на особовий склад військ (сил) / П. М. Сніцаренко, Ю. О. Саричев, Ю. І. Міхеев, М. В. Праута. *Наука і оборона*. 2017. № 3/4. С. 18–25; Підсистема моніторингу інформаційного простору як необхідна складова системи протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад Збройних Сил України / П. М. Сніцаренко, Ю. О. Саричев, В. А. Ткаченко, О. А. Мотузаник. *Наука і оборона*. 2018. № 1. С. 29–33; Комплексна система протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад Збройних Сил України / П. М. Сніцаренко, Ю. О. Саричев, В. А. Ткаченко, Л. В. Хоменко. *Наука і оборона*. 2018. № 2. С. 40–45.

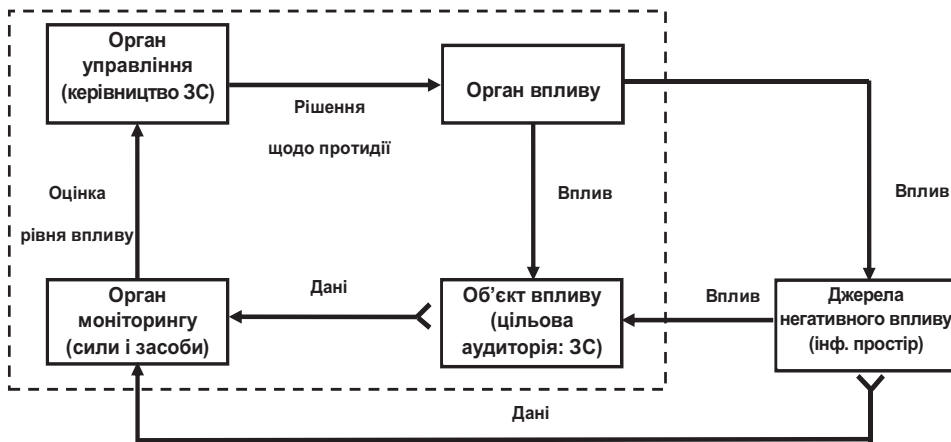

Рис. 1. Кібернетична модель реалізації протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад військ (сил)

Методологічний підхід до створення підсистеми моніторингу інформаційного простору для виявлення та оцінки рівня негативного інформаційно-психологічного впливу на особовий склад ЗСУ базується на основі відповідної методики, за допомогою якої визначаються необхідні кількісні показники. Результати такого моніторингу дозволяють організувати та проводити випереджувальні стабілізаційні заходи протидії одночасно на двох напрямках – шляхом необхідного впливу на особовий склад ЗС України і на об’єкти зовнішнього інформаційного простору.

Для створення умов проведення випереджувальних стабілізаційних заходів та реалізації моделі (рис. 1) у повному обсязі в системі протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад ЗСУ необхідно запровадити практику реагування на основі кількісних критеріїв оцінювання рівня такого впливу. Оскільки такої практики у ЗСУ не було, то з цією метою розроблена та верифікована методика виявлення і оцінки рівня негативного інформаційно-психологічного впливу на особовий склад військ (сил). Розглянемо загально сутність цієї методики.

Зважаючи на інформаційні процеси, які відбуваються в інформаційному просторі держави та доходять до особового складу військових формувань (впливають на свідомість військовослужбовців), висунуто твердження, що одним із підходів до оцінки інформаційного впливу та розробки відповідної методики оцінювання може бути такий, де характеристикою (показником) дії загального деструктивного інформаційного процесу щодо певної цільової аудиторії (особового складу ЗСУ) вважається рівень його інтенсивності, тобто міра дії процесу за одиницю часу

$$\text{Інтенсивність } \chi = \frac{\text{Міра дії процесу}}{\Delta T}$$

Зазначене одночасно є інтегральним показником як оцінки рівня негативно впливу, так і індикатором виявлення такого впливу за величиною (значенням) цього рівня. Можна стверджувати, що значення показника інтенсивності χ за деякий проміжок часу ΔT може приймати певні значення – від мінімальних і вище. Тоді динаміку ескалації інтенсивності загального деструктивного інформаційного

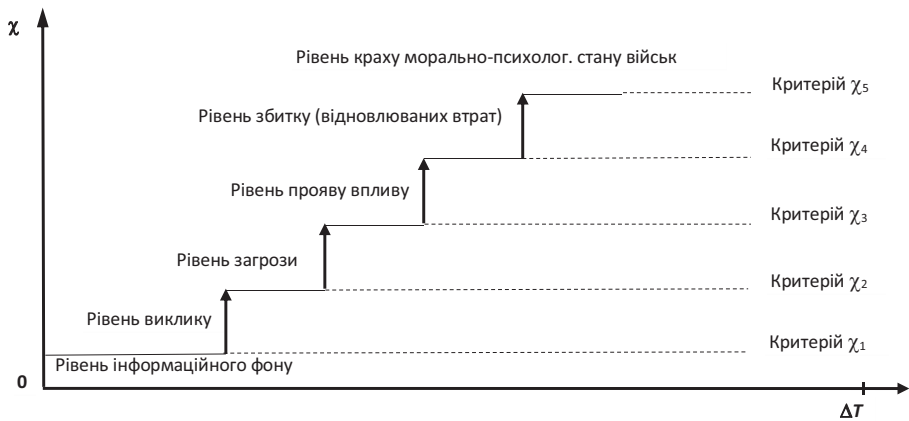

Рис. 2. Динаміка ескалації інтенсивності загального деструктивного інформаційного процесу

процесу в інформаційному просторі держави за час ΔT щодо особового складу військ (сил) можна умовно представити ступеневою функцією рівнів, які слід вважати частковими показниками впливу, як показано на рис. 2. При цьому переходу на кожен із рівнів відповідає певний критерій за шкалою оцінок χ : $\chi_1, \dots, \chi_5$.

У зв'язку з цим запропоновано шість умовних якісних станів (часткових показників) загального деструктивного інформаційного процесу в інформаційному просторі держави та відповідні критерії, які можуть бути застосовані для визначення рівня інтенсивності цього процесу як міри впливу, зокрема на особовий склад військ (сил):

- інформаційний фон (шум);
- виклик (інформаційно-психологічний);
- загроза (інформаційно-психологічна);
- прояв інформаційно-психологічного впливу на особовий склад військ;
- збиток (відновлювані втрати) в морально-психологічному стані військ;
- крах морально-психологічного стану військ.

Розкриємо ці поняття:

- *рівень інформаційного фону* – це практична відсутність за фіксований час ΔT спостереження інформаційних процесів (дій, фактів) в інформаційному просторі держави, що можуть мати негативний (підривний, руйнівний) вплив на особовий склад військ;
- *рівень виклику* – кількість та змістовність інформаційних процесів (дій, фактів) за час ΔT , виявлених в інформаційному просторі держави, які потенційно (за певних умов) можуть створити інформаційно-психологічну загрозу особовому складу військ;
- *рівень інформаційно-психологічної загрози* – кількість цілеспрямованих деструктивних інформаційних процесів (дій, фактів) за час ΔT , виявлених в інформаційному просторі держави, результатом чого може знизитися рівень морально-психологічного стану особового складу військ;

- *рівень прояву інформаційно-психологічного впливу* – кількість цілеспрямованих деструктивних інформаційних процесів (дій, фактів) за час ΔT , виявлених в інформаційному просторі держави, результатом чого є ознаки зниження рівня морально-психологічного стану особового складу військ;
- *рівень збитку (відновлюваних втрат)* – кількість цілеспрямованих деструктивних інформаційних процесів (дій, фактів) за час ΔT , виявлених в інформаційному просторі держави, результатом чого є зниження рівня морально-психологічного стану особового складу військ, яке можна компенсувати наявними можливостями за час, достатній для ефективного виконання військами (силами) завдань за призначенням;
- *рівень краху морально-психологічного стану військ* – кількість цілеспрямованих деструктивних інформаційних процесів (дій, фактів) за час ΔT , виявлених в інформаційному просторі держави, результатом чого є значне зниження рівня морально-психологічного стану особового складу військ, яке не можна компенсувати наявними можливостями за час, достатній для ефективного виконання військами завдань за призначенням.

Під час досліджень обґрунтовано методичний підхід із використанням експертного методу до визначення значення критеріїв для отримання кількісних оцінок рівня інтенсивності негативного інформаційно-психологічного впливу на цільову соціальну аудиторію (особовий склад ЗСУ). Цей підхід покладено в основу розробки цілісної методики. Водночас шляхом реалізації процедури експертного опитування фахового середовища України та статистичної обробки отриманих даних визначено 22 класи та 17 підкласів інформаційних процесів (дій, фактів), які можуть негативно впливати на свідомість військовослужбовців і, відповідно, морально-психологічний стан особового складу ЗСУ (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікаційний перелік можливих інформаційних процесів (дій, фактів), що спричиняють негативний інформаційно-психологічний вплив на особовий склад військ (сил)

№ з/п	Види інформаційних процесів (дій, фактів)
1	2
1	Поширення ЗМІ* повідомлень про нові досягнення у воєнно-технічній сфері у віддаленій країні**.
2	Поширення ЗМІ повідомлень про нові досягнення у воєнно-технічній сфері у сусідній країні.
3	Повідомлення (коментарі) ЗМІ щодо можливих намірів агресивного характеру з боку певних суб'єктів: а) держав; б) окремих організацій; в) окремих неофіційних осіб, що можуть мати негативні наслідки для інформаційної інфраструктури воєнної сфери, обороноздатності держави та національної безпеки загалом.

Продовження таблиці 1

1	2
4	Повідомлення ЗМІ про заяви офіційних осіб щодо можливих намірів агресивного характеру, які можуть мати негативні наслідки для інформаційної інфраструктури воєнної сфери, обороноздатності держави та національної безпеки загалом: а) іноземних ЗМІ про агресивні заяви офіційних осіб <i>віддалених</i> держав; б) іноземних ЗМІ про агресивні заяви офіційних осіб <i>сусідніх</i> держав; в) національних ЗМІ про агресивні заяви офіційних осіб <i>віддалених</i> держав; г) національних ЗМІ про агресивні заяви офіційних осіб <i>сусідніх</i> держав.
5	Отримання (наявність) достовірної інформації про наміри агресивного характеру віддалених держав, які можуть мати негативні наслідки для інформаційної інфраструктури воєнної сфери, обороноздатності держави та національної безпеки загалом.
6	Отримання (наявність) достовірної інформації про наміри агресивного характеру сусідніх держав, які можуть мати негативні наслідки для інформаційної інфраструктури воєнної сфери, обороноздатності держави та національної безпеки загалом.
7	Насичення вітчизняного інформаційного простору продукцією для впливу на індивідуальну та масову свідомість особового складу національних військових формувань (з боку іноземних ЗМІ, провокативних національних ЗМІ, непатріотичної частини населення власної держави) з метою послаблення їхньої готовності до оборони держави та погіршення іміджу збройних сил, а також військової служби шляхом: а) розповсюдження інформації (дезінформація або спотворення інформації), що дискредитує історичне минуле держави, її військово-політичне керівництво та збройні сили, технологічні можливості держави, її спроможність протистояти воєнним загрозам; б) поширення викривленої, недостовірної та упередженої інформації, яка дискредитує органи військового управління, керівний склад, діяльність військових частин і підрозділів, військову службу та військовий обов'язок; в) заклику до вигідних протиборчій стороні (зловмисних) дій військового керівництва (штабів військових частин, командних пунктів, центрів управління, спеціалізованих армійських об'єктів інформаційної діяльності); г) підбурювання до суспільно-політичних, міжетнічних та міжконфесійних конфліктів серед особового складу військових формувань держави.
8	Те ж саме за п. 7 – із застосуванням противником <i>спеціальних військових сил та засобів інформаційно-психологічного впливу</i> (підпункти а, б, в, г).
9	Здійснення противником інформаційно-психологічного тиску на військовослужбовців через індивідуальні технічні засоби комунікації, а також родинні (дружні) зв'язки.

Продовження таблиці 1

1	2
10	Діяльність іноземних спецслужб, зокрема: – агентурні дії щодо примушення до ухвалення рішень (діяльності), вигідних противнику (погрози, навіювання, переконання, підкуп тощо); – прихована агітаційна підтримка опозиційних, етнічних та конфесійних рухів антидержавного характеру.
11	Інформаційна діяльність наявних опозиційних рухів, політичних партій, об'єднань, блоків з метою втягування особового складу військових формувань у політичні процеси в державі, зокрема таких як підтримка сепаратизму або зміна конституційного ладу (блокування військових частин, залякування, підбурювання, акцентовані заклики тощо).
12	Поширення у вітчизняних ЗМІ інформаційних продуктів (громадського спрямування, державних, приватних), які провокують загострення внутрішніх суперечностей, напругу у суспільстві, пацифізм, нехтування національними культурними і державними цінностями, що негативно впливає на свідомість (підсвідомість) особового складу військових формувань.
13	Те ж саме за п. 12 суб'єктами блогосфери та соціальних мереж.
14	Пропаганда ворожих державі національних ідей через поширення науково-популярних і художніх фільмів, публіцистичних матеріалів, літератури, текстових музичних творів та творів образотворчого мистецтва, зокрема закордонного походження.
15	Розповсюдження агітаційних матеріалів на користь протиборчої сторони в місцях дислокації частин і підрозділів військових формувань держави.
16	Публічні прояви неузгодженості поглядів та дій воєнно-політичного керівництва держави в кризових ситуаціях.
17	Неупереджене розповсюдження національними ЗМІ, а також суб'єктами блогосфери та соціальних мереж інформації про наміри дій власних збройних сил.
18	Умисне перешкоджання національним засобам теле- і радіомовлення (відключення, влаштування радіоперешкод, блокування мереж тощо).
19	Прояви мирного спротиву місцевого населення діям військ (сил) в місцях виконання бойових завдань (демонстрації протесту або підтримки ворожої сторони).
20	Прояви агресивного спротиву місцевого населення діям військ (сил) у місцях виконання бойових завдань (протест із застосуванням зброї).
21	Власні спостереження військовослужбовців щодо результатів бойових дій: а) втрат противника; б) втрат власних частин і підрозділів.
22	Невідповідність офіційної інформації в національних ЗМІ реальній картині бойових дій.

*тут і далі зокрема й електронні ЗМІ в Інтернеті та соціальних мережах

**не межус з Україною

Також фахово встановлено середнє значення «ваги» а

Таблиця 2

№ позиції класифікаційного ряду	Середнє α_i^*	№ позиції класифікаційного ряду	Середнє α_i^*
1	40	9	68
2	57	10а)	62
3а)	59	10б)	52
3б)	40	11	54
3в)	28	12	54
4а)	28	13	57
4б)	48	14	56
4в)	36	15	46
4г)	61	16	61
5	48	17	56
6	66	18	54
7а)	60	19	72
7б)	59	20	72
7в)	58	21а)	55
7г)	57	21б)	78
8а)	66	22	77
8б)	64		
8в)	65		
8г)	62		

На основі табл. 2 та отриманої статистики з усіх інформаційних процесів (дій, фактів) в інформаційному просторі України протягом часу $\Delta T = 1$ рік експертним методом також отримано критерії розрахунку рівня негативного інформаційно-психологічного впливу на шкалі «зваженої» інтенсивності у перерахунку їхньої сумарної дії з погляду впливу на морально-психологічний стан ЗС України (рис. 3).

Ці результати базові для реалізації методики виявлення та оцінки негативного інформаційно-психологічного впливу на особовий склад військ (сил). На практиці ця методика діє на принципі масштабування у часі (відносно базового терміну $\Delta T = 1$ рік) «зваженої» суми балів, отриманої з появи в інформаційному просторі держави за час $\Delta t \ll \Delta T = 1$ рік певної кількості класифікованих інформаційних процесів (дій, фактів).

Отримана теоретична основа дозволяє доволі просто застосовувати методику виявлення та оцінки рівня негативного інформаційно-психологічного впливу на особовий склад військ шляхом реалізації принципу масштабування в часі спостереження інформаційних процесів в інформаційному просторі держави, тобто через набір статистики інформаційних процесів та їхньої обробки не за період $\Delta T = 1$ рік, а за значно менший s термін $\Delta t_s \ll \Delta T$, наприклад, за місяць чи тиждень, через реалізацію алгоритму:

$$\chi_s = \chi \frac{\Delta T}{\Delta t_s}, \quad (1)$$

де інтенсивність χ обчислюється за період $\Delta t_s \ll \Delta T$.

Наприклад, якщо за $\Delta t_s = 1$ тиждень (7 днів) нараховане сумарне число балів 3 000, то, застосовавши формулу (1), отримаємо:

$$\chi_s = 3000 \times 365 / 7 \approx 156,5 \times 10^3 \text{ (балів)}.$$

Таке число балів свідчить, що рівень негативного інформаційно-психологічного впливу перебуває в межах інформаційного фону і фактично не впливає на зниження вже досягнутого морально-психологічного стану особового складу військ (сил), а отже, зусилля для відповідної протидії недоцільні.

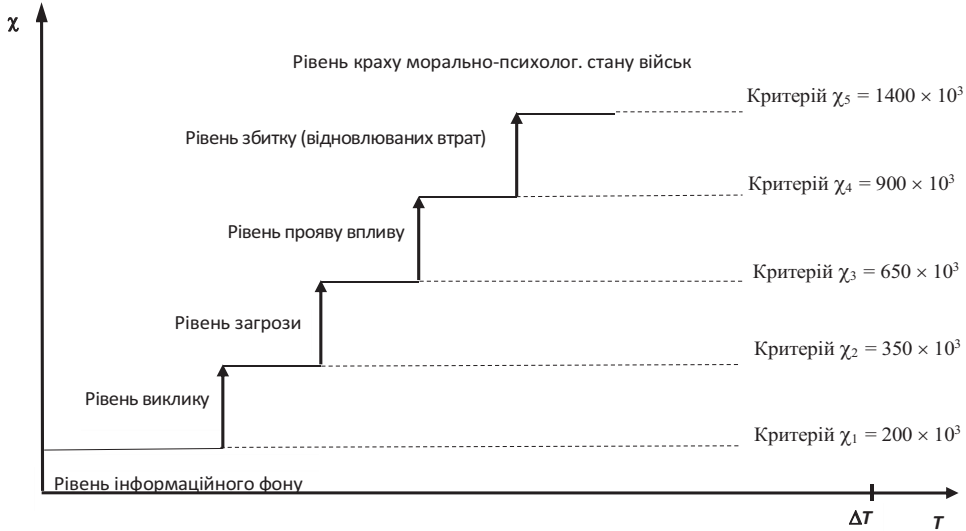

Рис. 3. Квантовані рівні інтенсивності загального деструктивного інформаційного процесу (за період $\Delta T = 1$ рік, «зважений» вимір)

Якщо ж за $\Delta t_s = 1$ тиждень нараховане число балів, скажімо, 13 500, то, застосувавши формулу (1), отримаємо:

$$\chi_s = 13500 \times 365 / 7 \approx 704 \times 10^3 \text{ (балів)}.$$

У цьому випадку число балів свідчить, що рівень негативного інформаційно-психологічного впливу перебуває в межах прояву впливу, за якого попередньо досягнутий морально-психологічний стан особового складу збройних сил починає знижуватися. Слід зауважити, що лише в цьому діапазоні значень показника χ_s можна вести мову про виявлення власне негативного впливу (за ознаками незначного зниження морально-психологічного стану військ). Очевидно, що при цьому вже мають бути застосовані відповідні заходи протидії.

Останній приклад дуже показовий з позиції розуміння факту виявлення негативного інформаційно-психологічного впливу – таке виявлення фіксується не за окремими подіями в інформаційному просторі держави, а за їхньою інтегральною дією на особовий склад збройних сил, тобто коли їх «зважена» сумарна інтенсивність за певний відносно невеликий проміжок часу Δt_s стає відчутною для зниження морально-психологічного стану військ (сил).

Вищенаведений аналіз показує, що в МО України та ЗСУ є профільні структурні підрозділи, які виконують функції моніторингу інформаційного простору в інтересах ЗСУ. Проте явно бракує їхнього злагодженого та гармонійного

функціонування для протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад військ (сил), тим паче, коли мова про діяльність за кібернетичним принципом. Тому задля впровадження в практику вищезазначеної або подібної методики моніторингу інформаційного простору як невіддільного елемента для реалізації ефективної системи протидії необхідно провести відповідні організаційні заходи з метою забезпечення координованих дій цих структурних підрозділів відповідно до алгоритму методики. Реалізація таких заходів означатиме потребу першочергового створення підсистеми моніторингу інформаційних процесів в інформаційному просторі держави для виявлення та оцінки рівня негативного інформаційно-психологічного впливу на особовий склад військ (сил) у загальній системі протидії, що забезпечить найбільш зважене реагування на прояви такого впливу, зокрема працюватиме на випередження.

Зазначене дозволяє стверджувати, що реалізація кібернетичної моделі системи протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад військ (сил) та створення умов для випереджувальних стабілізаційних заходів потребує виконання таких вимог:

а) система протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад військ (сил) має діяти за кібернетичним принципом відповідно до схеми на рис. 1, де об'єктом управління є рівень морально-психологічного стану визначеної цільової аудиторії, зокрема особового складу ЗСУ;

б) в систему протидії потрібно запровадити модель реагування на негативний інформаційно-психологічний вплив на особовий склад ЗСУ, виходячи з оцінки поточного рівня цього впливу в кількісному вимірі за ступенем його «зваженої» інтенсивності (квантування), тобто значення для впливу на морально-психологічний стан особового складу ЗСУ;

в) для виявлення та оцінки рівня негативного інформаційно-психологічного впливу на особовий склад військ (сил) у загальній системі протидії необхідно створити трирівневу підсистему моніторингу інформаційних процесів в інформаційному просторі держави, яка зображена на рис. 4;

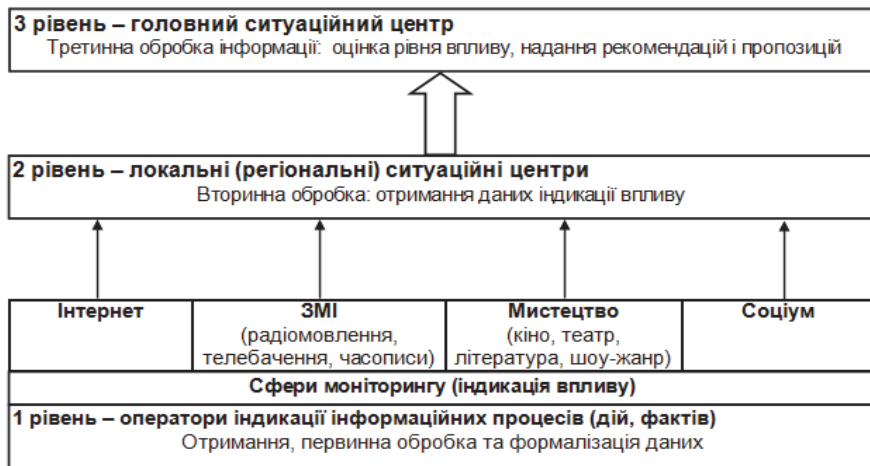

Рис. 4. Трирівнева підсистема моніторингу інформаційних процесів в інформаційному просторі держави

г) застосувати в підсистемі моніторингу методику виявлення та оцінювання в кількісному вимірі рівня негативного інформаційно-психологічного впливу на особовий склад військ (сил) із його квантуванням за ступенем значення для морально-психологічного стану ЗСУ;

д) кожному квантовому рівню інформаційно-психологічного впливу на особовий склад військ (сил) має відповідати певна сукупність компенсаційних заходів протидії шляхом здійснення цілеспрямованого впливу відповідно до кібернетичної моделі (рис. 1) з метою стабілізації морально-психологічного стану цільової аудиторії – особового складу ЗСУ;

ж) забезпечити контроль рівня морально-психологічного стану ЗСУ шляхом проведення моніторингових процедур безпосередньо у військах.

Потреба виконання відповідних організаційних заходів для реалізації цієї підсистеми пов'язана з необхідністю розподілу завдань між структурними підрозділами МО України та ЗСУ, які повинні залучати до протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад ЗСУ за вищенаведеною кібернетичною моделлю та до забезпечення координації їхньої роботи. Участь таких підрозділів спричинена їхніми функціями в інформаційній сфері, які визначені нормативно-правовою базою, місцем та роллю в загальній структурі МО України та ЗСУ.

Аналіз функцій структурних підрозділів МО України та ЗСУ в інформаційній сфері дозволяє запропонувати варіант розподілу ролей, місць та завдань кожного зі структурних підрозділів у кібернетичній схемі протидії з реалізацією запропонованого методичного підходу виявлення та оцінювання рівня негативного інформаційного впливу на особовий склад військ (сил) та відповідної схеми моніторингу (рис. 4). Такий доцільний розподіл (відповідно до реалізації схеми на рис. 1) демонструє схема на рис. 5:

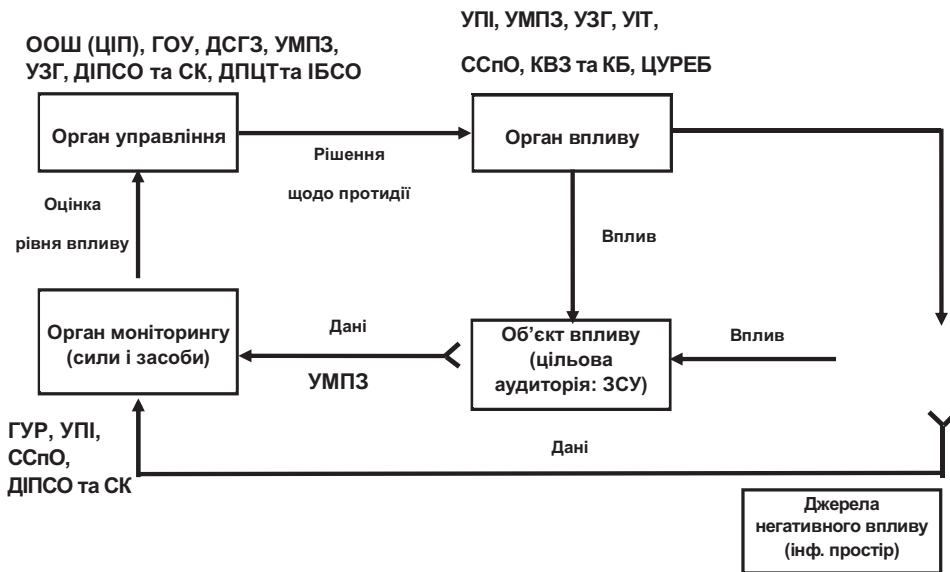

Рис. 5. Кібернетична модель реалізації системи протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад ЗСУ

Кожен із виконавців, що організовує роботу в режимі безперервного моніторингу відповідного сегменту інформаційного простору (ГУР МО України, УПІ МО України, ДПСОтаСК МО України, ССПО ЗСУ), узагальнює результати роботи за певний період (щоб була певна статистика) відповідно до класифікаційної таблиці подій в інформаційному просторі України (табл. 1), готує за встановленою формою донесення та надає його до робочого органу управління протидією (доцільно, щоб головним робочим органом був ЦПП ООШ ЗСУ).

Робочий орган управління протидією (ЦПП ООШ ЗСУ) на основі отриманих донесень (з урахуванням їхньої «вагової» оцінки) визначає квантовий рівень негативного інформаційно-психологічного впливу на особовий склад ЗСУ за період формування отриманих донесень. Виходячи з цих результатів та беручи до уваги основні тенденції в отриманих повідомленнях цей орган готує пропозиції керівництву ЗСУ, яке ухвалює рішення щодо протидії.

Коли є потреба залучити профільні структурні підрозділи МО України та ЗСУ (ГОУ ГШ ЗСУ, ДСГЗ МО України, ДПСОтаСК МО України, ДПЦТтаБСО МО України, УМПЗ ЗСУ) до практичних заходів, робочий орган управління протидією планує заходи впливу, які забезпечать протидію в інтересах стабілізації морально-психологічного стану особового складу ЗСУ.

Заплановані заходи впливу як на особовий склад ЗСУ, так і на джерела негативного інформаційно-психологічного впливу проводять виконавчі сили і засоби відповідно до призначення, які організуються і координуються. Зокрема, це сили та засоби від структур УПІ МО України, УЗГ ЗСУ, УМПЗ ЗСУ, КВЗтаКБ ЗСУ, ЦУРЕБ КСП ЗСУ, ССПО ЗСУ.

Таким чином, кібернетична модель (рис. 5), яку можуть реалізовувати зазначені виконавці, найбільш повно забезпечує активну та адаптивну протидію негативному інформаційному впливу на особовий склад військ (сил) ЗСУ.

Водночас організація та реалізація системи протидії за кібернетичним принципом управління з використанням вищезазначеної методики виявлення та кількісної оцінки рівня негативного інформаційного впливу на особовий склад ЗСУ сьогодні малоперспективні. Одна з головних причин цього – неможливість запровадження трирівневої підсистеми моніторингу інформаційних процесів в інформаційному просторі держави (рис. 4) через значну трудомісткість. Це пов'язано з потребою залучення операторів моніторингу від багатьох структурних підрозділів МО України та ЗСУ, функції, завдання і можливості яких дотичні до організації та проведення заходів такої протидії, а також їхньої взаємної координації, про що наголошується, зокрема, у дослідженнях*.

Очевидно, що реалізація зазначеної методики потребує як зменшення трудомісткості, так і підвищення оперативності усієї процедури моніторингу в інформаційному просторі. Звідси випливає потреба розв'язання цього завдання шляхом автоматизації складових загального інформаційного процесу, тобто створення відповідної інформаційної технології.

* Методичний підхід до виявлення та оцінювання негативного інформаційно-психологічного впливу на особовий склад військ (сил); Підсистема моніторингу інформаційного простору як необхідна складова системи протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад Збройних Сил України; Комплексна система протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад Збройних Сил України.

Зважаючи на сутність методики, її автоматизація потребує реалізації процесу автоматизованої класифікації інформаційних подій за 22-ма класами та 17-ма підкласами. Розгляд особливостей такого завдання показує, що його важко реалізувати прямим вирішенням через складність виконання процесу розподілу отриманих релевантних інформаційних повідомлень такої кількості класів та підкласів. Складність спричинена потребою формування та уточнення адекватного лінгвістичного критерію класифікації або їх сукупності, що ускладнює і сам процес автоматизації. З цього приводу виникає проміжна задача – удосконалення відомої методики шляхом пошуку скорочення розмірності ознак лінгвістичного критерію.

Зауважимо, що в сучасній теорії українського військового управління ще не обґрунтовано науково-методичного апарату щодо забезпечення машинного відбору та класифікації інформаційних подій на основі лінгвістичних ознак, що характеризують тональність повідомлень (тексту), які можуть мати негативний вплив на особовий склад ЗСУ. Тому пропонується наступне, необхідне для реалізації процесу автоматизації методики виявлення та кількісної оцінки рівня негативного інформаційного впливу на особовий склад ЗСУ, рішення.

Скористаємося результатами статистичних даних, отриманих під час верифікації базової методики, яку було проведено шляхом «ручного» моніторингу інформаційного простору держави. Протягом року опрацьовано близько 150 тис. інформаційних повідомлень, із яких близько 15 тис. виявились суттєвими для дослідження (релевантними). За результатами обрахунку таких повідомлень отримано статистику щодо рівня впливу за усіма визначеними 22-ма класами. Гістограми цього дослідження поквартально за рік наведені на рис. 6.

Зрозуміло, що пряме розв'язання задачі селекції та машинного розподілу суттєвих інформаційних повідомлень за усіма визначеними 22-ма класами потребує наукового обґрунтування загального та часткових (за класами) лінгвістичних критеріїв відбору релевантних повідомлень. Це якраз і спричиняє її складність та потребує скорочення (згортання) широкого спектра лінгвістичних ознак для спрощення розв'язання такої задачі, отже удосконалення самої методики для забезпечення можливості її технічної реалізації. Для удосконалення методики сформуємо очевидні висновки (ознаки) із результатів наведеної на гістограмах (рис. 6) статистики.

1. Наведена статистика підтверджує стабільність та загалом закономірність розподілу за класами відносної величини рівня негативного впливу інформаційних повідомлень (їхньої «зваженої» інтенсивності) упродовж одного року.

2. Найбільш суттєвими щодо інтенсивності та ваги впливу є умовні 7-й та 8-й класи (у зв'язку з високою кореляцією їхнього змісту вага цих класів враховується порівну). Змістовність цих класів стосується *насичення вітчизняного інформаційного простору продукцією для впливу на індивідуальну та масову свідомість особового складу національних військових формувань (з боку іноземних ЗМІ, провокативних національних ЗМІ, непатріотичної частини населення власної держави) з метою послаблення їх готовності до оборони держави та погіршення іміджу збройних сил*. Зважена інтенсивність деструктивного інформаційного процесу обох класів панівна серед усіх класів зафіксованих інформаційних повідомлень, а отже, найбільш визначальна (інформативною) в загальному процесі негативного впливу на особовий склад ЗСУ за певний період ΔT .

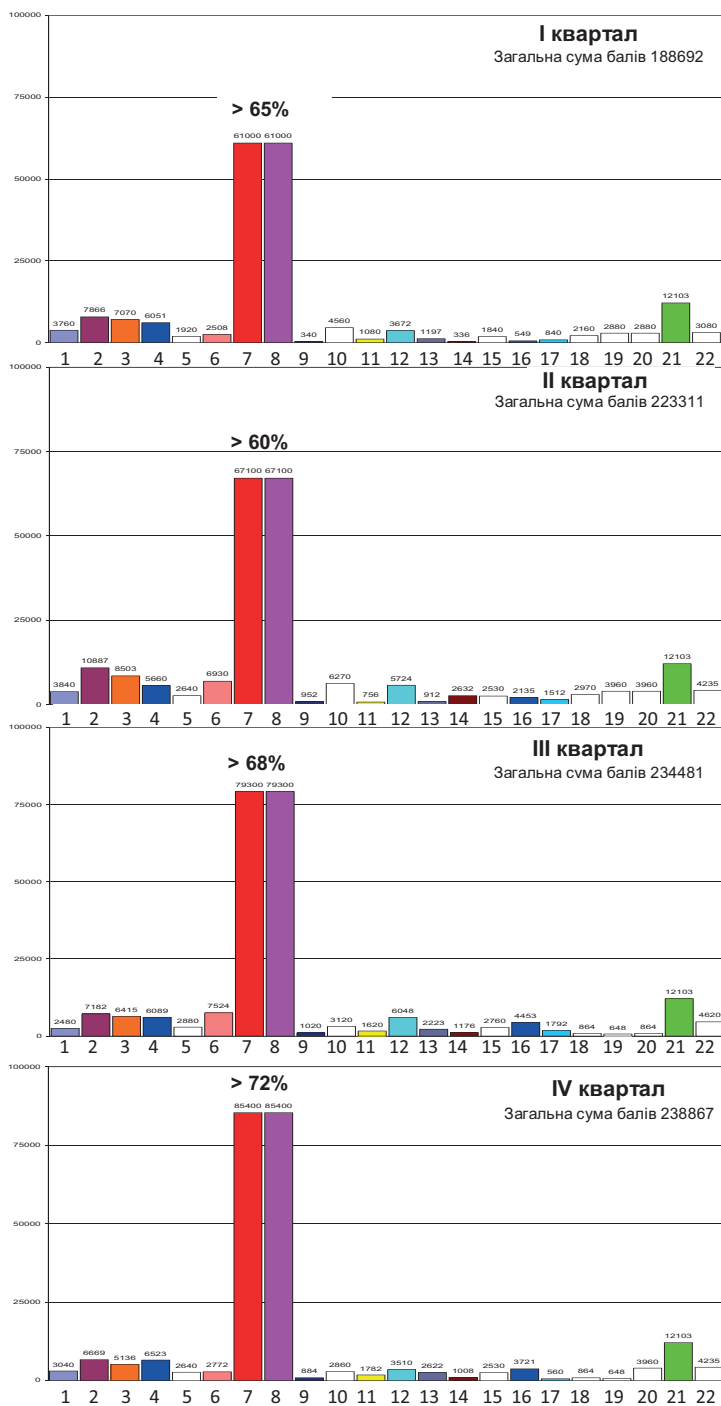

Рис. 6. Порівняльна характеристика рівня інформаційного впливу поквартально протягом року

3. У кількісному вимірі середнє значення сумарної ваги інформаційних повідомлень деструктивного характеру, що належать до цього об'єднаного класу, становить приблизно 67 % від загальної ваги усіх негативних повідомлень. Частка інших 20 класів становить близько 33 %, тобто вони формують загальний стабільний негативний фон інформаційного впливу, що умовно зображено на рис. 7.

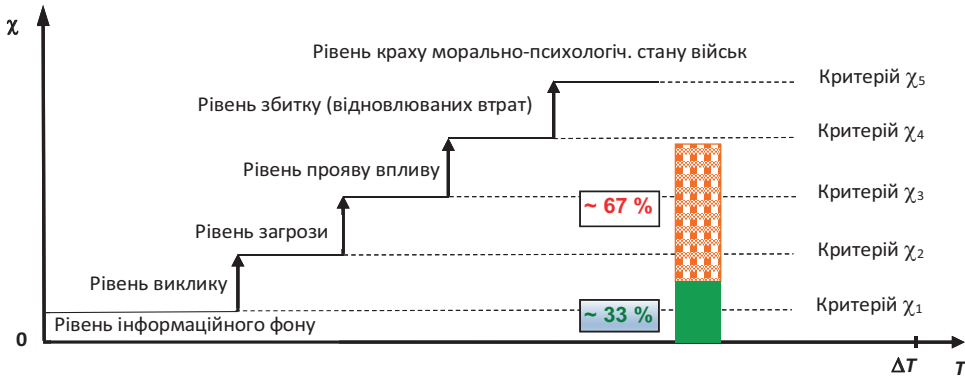

Рис. 7. Співвідношення найбільш інформативного класу з іншими

Тож аналіз закономірностей ознак показує, що в нашому випадку базову методику можна звести до необхідності виявлення та обчислення сумарної «ваги» впливу негативних за змістом повідомлень лише одного панівного (найбільш інформативного) класу зі збільшенням обчисленої «ваги» на 33 %.

Ця закономірність дозволяє сформувану основну сутність удосконалення методики, що не заперечує її базової функціональності. Запропоноване рішення дає змогу перейти від селекції інформаційних повідомлень за кожним із 22 класів до відбору одного панівного (найбільш інформативного) класу. Це означає і зменшення кількості критеріїв відбору (селекції) повідомлень із 22-х до 1, і спрощення задачі обґрунтування цього критерію з причини значного скорочення спектра лінгвістичних ознак, а відтак полегшення реалізації відповідної процедури (алгоритму) автоматизації. Тому можна стверджувати, що таким рішенням отримано удосконалену методику, яка, на відміну від базової методики, побудована з використанням найбільш інформативного скороченого переліку лінгвістичних ознак інформаційних повідомлень негативного характеру для ЗСУ, що характерні лише для одного панівного з 22-х класів релевантних повідомлень. Тобто селекція та відбір релевантних інформаційних повідомлень здійснюється за спрощеним лінгвістичним критерієм.

Такий підхід до практичної реалізації методики може бути покладено в основу спеціалізованої інформаційної технології, що побудована з використанням найбільш інформативного скороченого переліку лінгвістичних ознак інформаційних повідомлень негативного характеру для ЗСУ. Як основа інформаційної технології її можна відносно легко автоматизувати з використанням лише одного лінгвістичного критерію відбору релевантних інформаційних повідомлень.

Впровадження такої інформаційної технології дозволить реалізувати методику виявлення та кількісної оцінки рівня негативного інформаційного впливу на особовий склад ЗСУ в автоматизованому режимі, не використовувати громіздку трирівневу підсистему моніторингу інформаційного простору, що забезпечить підвищення оперативності та зниження трудомісткості цього процесу в загальній системі протидії такому впливу.

Висновки

1. Процес інформаційного протиборства в сучасній війні потребує протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на певні цільові аудиторії, зокрема на особовий склад військ (сил) ЗСУ. Для цього впроваджується відповідна комплексна система протидії, яка повинна діяти за кібернетичним принципом управління. Кібернетична модель системи протидії такому впливу може бути реалізована шляхом визначення місця, ролі та основних функцій суб'єктів здійснення протидії, якими є профільні структурні підрозділи МО України та ЗСУ.

2. Невід'ємною ланкою системи протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад військ (сил) має бути підсистема моніторингу інформаційного простору для виявлення та оцінки рівня такого впливу. Головним методологічним принципом функціонування підсистеми має бути принцип застосування кількісної міри при виявленні та оцінці рівня впливу, що забезпечить безперервне стеження за його динамікою та реалізацію випереджувальної стратегії протидії.

3. Аналіз чинної системи протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад ЗСУ засвідчив, що її складова моніторингу інформаційного простору для виявлення та оцінювання рівня такого впливу має низку недоліків організаційного, технічного і методичного характеру. Це негативно впливає на реалізацію адекватних заходів протидії, зокрема випереджувальних, та є об'єктивною підставою для її суттєвого удосконалення шляхом розробки відповідних методичних засобів.

4. Випереджувальні заходи щодо протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад військ (сил) обґрунтовано та об'єктивно можливо проводити на підставі отриманих кількісних «квантових зрізів» інтенсивності негативного інформаційного процесу в інформаційному просторі України, які забезпечують індикацію зміни інформаційного стану, зокрема ще до того, як такий вплив починає відчутно проявлятися.

5. Задля розв'язання такого завдання була розроблена оригінальна методика виявлення та кількісної оцінки рівня негативного інформаційного впливу на особовий склад ЗСУ. Але її практична реалізація ускладнена через значну трудомісткість відбору та класифікації релевантних інформаційних повідомлень в інформаційному просторі. Таку роботу спільно проводять структурні підрозділи МО України та ЗСУ, що негативно впливає і на оперативність застосування методики, і загалом на весь процес управління протидією.

6. Для підвищення оперативності та зниження трудомісткості розв'язання завдання виявлення та оцінювання негативного інформаційного впливу на особовий склад ЗСУ потрібно автоматизувати процедури оцінювання та класифікації проявів впливу в інформаційному просторі держави, тобто створити відповідну інформаційну технологію.

7. Із метою підвищення оперативності та зниження трудомісткості процесу моніторингу в інформаційному просторі держави запропоновано методичний підхід щодо створення такої інформаційної технології на основі удосконалення базової методики – звужити спектр лінгвістичних ознак такого впливу, зменшивши кількість критеріїв відбору релевантних (негативних) повідомлень до одного (за ознаками паничного класу). Таке рішення забезпечує спрощення процедури розробки і лінгвістичного критерію відбору повідомлень, і алгоритму автоматизації процесу моніторингу при реалізації інформаційної технології і не порушує сутності базової методики.

8. Впровадження такої інформаційної технології суттєво спрощує процес реалізації системи протидії негативному інформаційному впливу на особовий склад ЗСУ, що на практиці дає змогу забезпечити проактивне (завчасне) реагування на прояви такого впливу на основі інтегрального оцінювання його рівня.

ЧАСТИНА ІІІ

**ЄВРОАТЛАНТИЧНА
ІНТЕГРАЦІЯ**

ВПРОВАДЖЕННЯ СТАНДАРТІВ НАТО В СЕКТОР БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ УКРАЇНИ (2014–2021)

Стандартизація та сумісність армій держав-членів НАТО – основа безпеки Альянсу¹. Запровадження стандартів НАТО у складові сектору безпеки та оборони – одне з пріоритетних завдань для України на шляху до Альянсу. Ця тема залишається актуальною вже не один рік². Українські експерти та урядовці вважають, що перехід на військові стандарти НАТО посилить обороноздатність країни та «пошле правильний політичний сигнал Альянсу»³.

Саме НАТО визначає стандартизацію як «розроблення та запровадження процедур, проектів і термінології для досягнення належного рівня сумісності (interoperability) союзників або рекомендування корисних практик для багатонаціонального співробітництва»⁴. Процес стандартизації відбувається в межах різних ініціатив («Партнерство заради миру» (саме в межах цієї ініціативи здійснюється перехід на стандарти НАТО в Україні), «Стамбульська ініціатива співпраці», «Середземноморський діалог» тощо), зважаючи на прагнення держав-партнерів збільшити рівень власної безпеки шляхом інтеграції в демократичну систему⁵. Хоча політика стандартизації НАТО не гарантує членство у цьому військово-політичному блоці, упродовж останніх років понад 70 держав виявили інтерес до цієї політики.

Загалом стандарти НАТО є трьох видів: адміністративні, оперативні та матеріально-технічні⁶. Адміністративні – це стандарти щодо ведення військової документації, термінології та управління щоденною діяльністю військ. Прикладом впровадження адміністративних стандартів є реформування Міністерства оборони та Генерального штабу і перехід на притаманну НАТО так звану J-структуру – оптимальну для управління військами структуру штабів. Як показує досвід, така

¹ Strategic Concept For the Defence and Security of The Members of the North Atlantic Treaty Organisation. Adopted by Heads of State and Government in Lisbon. Active Engagement, Modern Defence. URL: <http://www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf>

² Стандарти НАТО: механізм і темпи впровадження, адаптація до українських реалій. *Армія Inform*. 2021. 12 лютого. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/02/12/standarty-nato-mehanizm-i-tempy-vprovadzhennya-adaptacziya-do-ukrayinskyh-realij/>

³ Щур М. «Червоні – більше не свої». Як Україна впроваджує стандарти НАТО. *Радіо Свобода*. 2021. 7 квітня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/yak-ukrayina-vprovadzhuye-standarty-nato/31190593.html>

⁴ Allied administrative publication AAP-03 (J) «Directive for the Production, Maintenance and Management of NATO Standardization Documents». URL: https://www.coemed.org/files/stanags/05_AAP/AAP-03_EDK_V1_E.pdf

⁵ Возняк С., Іващенко А., Пеньковський В. Політика стандартизації Північноатлантичного Альянсу. URL: <https://drive.google.com/open?id=1mpEPVTFjy7xeRGiqjHeFwsRvdv5QqDGI>

⁶ Збройні сили України: курсом до НАТО. Розповідає головнокомандувач Збройних Сил України, генерал армії Віктор Муженко. *Hi-tech.UA*. 2018. 4 квітня. URL: <https://hi-tech.ua/article/zbroyni-sili-ukrayini-kursom-do-nato/>

система надає керівникам усіх рівнів більшу самостійність в ухваленні управлінських рішень⁷. Оперативні – це стандарти, які стосуються розробки, підготовки і безпосереднього проведення військових операцій, навчань, а також їхній подальший аналіз. Матеріально-технічні – це стандарти забезпечення армії всім, що їй потрібно для роботи: технікою, зброєю, боєприпасами, харчуванням тощо. «З першими двома пунктами в Україні проблем виникнути не повинно – їхня реалізація залежить насамперед від бажання та вирішується здебільшого організаційною роботою. А от матеріально-технічні передбачають залучення значних матеріальних ресурсів. Однак за активної матеріальної та фінансової допомоги західних партнерів Україна може й тут досягти значного прогресу», – резюмують експерти⁸.

«Стандарти НАТО» – це не «абстрактна категорія», а ретельно розроблені та формалізовані у документах регламенти та норми, які стосуються тієї або іншої сфери військової діяльності⁹. Метою запровадження стандартів НАТО є забезпечення максимальної сумісності ЗСУ (Збройних сил України) зі збройними силами держав-членів Альянсу. Впровадження стандартів НАТО в Україні є важливим елементом реформування сектора безпеки і оборони України, який вважається одним із найоптимальніших шляхів підвищення рівня її боєздатності й, відповідно, обороноздатності всієї країни. Водночас, за словами директора Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння В. Бадрака, «стандарти НАТО потрібні, але вони не можуть бути головним пріоритетом створення оборонного потенціалу...»¹⁰.

Для України перехід на стандарти НАТО означає перехід на якісно новий рівень, остаточне позбавлення так званого пострадянського спадку. На практиці це означає розробку, прийняття та поступове впровадження у Міністерстві оборони України та ЗСУ внутрішніх положень та правил, охоплюючи, наприклад, норми забезпечення та положення статутних документів, які дозволятимуть ЗСУ досягати оперативної сумісності з військовими підрозділами та частинами з країн НАТО¹¹.

Під «переходом України на стандарти НАТО» варто розуміти насамперед реформу її армії, а саме впровадження у національному законодавстві та нормативному полі України Угод зі стандартизації та інших нормативних документів НАТО. Також варто відрізнити стандарти, тобто систему нормативних документів, і практики НАТО: в українському політичному дискурсі стандартами часто некоректно називають і те, і те¹². Наприклад, цивільний міністр оборони та парламентський контроль над розвідувальними органами не є «стандартами» у нормативному розумінні – вони є радше практиками, не відображеними в Угодах зі стандартизації, але спільними для більшості держав-членів НАТО. Так само спільні навчання не можуть вважатися переходом на стандарти НАТО. Вони лише можуть виявити, які ще стандарти

⁷ Що таке «стандарти НАТО» і що вже зроблено на шляху стандартизації. URL: <https://rpr.org.ua/news/standarty-nato-prohres-vprovadzhenia-v-ukraini/>

⁸ Збройні сили України: курсом до НАТО...

⁹ Там само.

¹⁰ Справжнє-будівництво-армії-vs-стандарт. *Defense express-ua*. 2019. 20 грудня.

¹¹ Збройні сили України: курсом до НАТО...

¹² Гетьманчук А., Зарембо К., Фахурдінова М. Україна і стандарти НАТО: як влучити у «рухому ціль»? 2019. 10 липня. URL: <http://neweurope.org.ua/analytics/ukrai-na-i-standarty-nato-yak-vluchyty-u-ruhomu-tsil/>

потрібно впровадити країні-партнеру для досягнення сумісності¹³. Щобільше, в Альянсі неодноразово наголошували: прийняття всіх технічних стандартів не гарантує зміни підходів та свідомості в ЗСУ, як-от принцип делегування повноважень на найнижчий можливий рівень або принцип гендерної рівності та взаємоповаги¹⁴.

Посилення співробітництва та покращення взаємодії НАТО з іншими організаціями у сфері безпеки не лише дають можливість отримати переваги, але й висувають додаткові вимоги до всіх учасників процесу забезпечення міжнародної безпеки: досягнення порозуміння стосовно необхідності узгодження сфер компетенції і проведення узгоджених інституційних реформ¹⁵. Завдання прийняття і впровадження стандартів НАТО стояли перед Україною ще в 1997 р., після підписання Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору (підписана сторонами 9 липня 1997 р.). Хартія досі є основним документом, що визначає відносини України та Альянсу. У ст. 3 Хартії зазначено, що «Україна підтверджує свою рішучість продовжувати військову реформу, зміцнювати демократичний та цивільний контроль над збройними силами та підвищувати їхню оперативно-технічну сумісність зі збройними силами НАТО та країн-партнерів»¹⁶.

Співпраця у галузі стандартизації та сумісності систем озброєнь передбачала створення системи своєчасного доведення стандартів НАТО до відома користувачів, а також забезпечення умов для їх оновлення, коригування та перевидання. Крім того, планувалось запровадження системи класифікації, кодування та каталогізації озброєння і військової техніки НАТО, налагодження співробітництва з Агентством НАТО з матеріально-технічного забезпечення з метою вивчення можливостей і впровадження основних елементів системи кодифікації НАТО; ознайомлення та використання стандартів з розробок, виробництва й випробувань ОВТ; впровадження прийнятої в НАТО системи метрологічного забезпечення військових частин та підрозділів¹⁷.

Досягнення належної сумісності з відповідними силами і засобами ОЗС НАТО було необхідною передумовою для забезпечення участі України (миротворчих підрозділів ЗСУ) у Багатонаціональних загальновійськових оперативно-тактичних силах (БЗОТС). Це передбачало розширення співробітництва з НАТО та її державами-членами з питань підготовки та забезпечення українських підрозділів, які залучатимуться до складу багатонаціональних миротворчих формувань, а також удосконалення законодавчої бази з питань миротворчої діяльності з урахуванням досвіду держав-членів НАТО та держав-партнерів. З цією метою за участі вищих військових навчальних закладів та інфраструктури полігонів ЗСУ передбачалося реформування національної системи підготовки контингентів (персоналу) для виконання миротворчих завдань¹⁸.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Партнерство Україна – НАТО: час усвідомлення реалій, потреб і нових підходів. Доповідь Центру Разумкова. *Національна безпека і оборона*. 2012. № 2–3. С. 3.

¹⁶ Україна і стандарти НАТО: як влучити у «рухоми ціль»?..

¹⁷ Про Державну програму співробітництва України з Організацією Північно-Атлантичного Договору (НАТО) на період до 2001 року. Указ Президента України від 4 листопада 1998 року № 1209/98. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209/98#Text>

¹⁸ Там само.

На 2005 р. під час роботи Вільнюського саміту НАТО з боку керівництва Альянсу була підтверджена готовність допомогти Україні у разі реалізації наміру приєднання держави до складу НАТО¹⁹. Ключовою реформою на шляху України до НАТО мала стати реформа оборонної інфраструктури. Після цього основною метою зовнішніх військово-політичних відносин України і Північноатлантичного альянсу було приєднання до «Плану дій щодо набуття членства» («Membership Action Plan» або «MAP»), який передбачав програму заходів, спрямовану на вдосконалення вітчизняного законодавства у військовій сфері, а також здійснення військової реформи, підготовка фінансової, організаційної та безпекової системи держави до такого рішення. Таким чином, Україна мала забезпечити виконання заходів, визначених Державною програмою розвитку ЗСУ на 2006–2011 рр.²⁰

Ведучи мову про стан ЗСУ та плани їх розвитку на 2006–2011 рр., Україна заявляла, що продовжує реформування ЗСУ та їх погодження зі стандартами НАТО. Водночас вона продовжувала оптимізувати чисельність ЗСУ відповідно до їх завдань та ресурсних можливостей²¹. Зазначимо, що чисельність ЗСУ станом на грудень 2006 р. становила близько 221 тис. осіб, у тому числі 165 тис. військово-вслужбовців. На кінець 2006 р. чисельність Сухопутних військ ЗСУ становила близько 88 тис. осіб²².

Відзначимо, що для розв'язання проблем сумісності дій та взаємозамінності частин і підрозділів у країн-членів НАТО було створено організаційні структури, системи управління і логістики, мовлення та спілкування, регламентовано відповідні правила й процедури та налагоджено стан інформаційної системи, побудованої на сучасних технологіях. У період президентства В. Ющенка Україна мала намір приєднатися до країн-членів Євросоюзу і НАТО, тому повинна була взяти на себе певні зобов'язання і виконувати їх відповідно до встановлених правил і процедур²³. Президент України, зокрема, заявляв, що «політика України, спрямована на вступ до НАТО, не націлена проти когось. Вона не має антиросійського чи будь-якого іншого забарвлення. Її єдиний колір – це українські національні інтереси. Ми прагнемо бачити Україну вільною, політично незалежною та територіально цілісною»²⁴.

Загальну організацію та координацію роботи з військової стандартизації здійснював орган військової стандартизації, представники якого пройшли відповідне стажування в Агенції НАТО зі стандартизації та беруть активну участь у засіданнях робочих груп Альянсу з питань стандартизації. З метою належного інформаційного

¹⁹ Головка В. Бухарестський саміт НАТО. *Цей день в історії*. URL: <https://www.jnsn.com.ua/h/0404Q/>

²⁰ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 червня 2004 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 року». Указ Президента України № 670/2004 від 22.06.2004. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/670/2004#Text>

²¹ Криза оборонної реформи 2000–2010 років. Нові умови, рішення, результати. *НІСД*. 2011. 1 березня. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-03/Kriza_obor.pdf

²² Там само.

²³ Білетов В., Закалад М., Пивовар О., Ворона Т. Стратегія військово-технічного співробітництва Збройних Сил України в умовах їх євроінтеграції та переходу на євростандарти. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2014. Вип. 3. С. 122–125.

²⁴ Кравченко В. Північноатлантична порада. *Дзеркало тижня*. 2008. № 23 (702). 21 червня.

забезпечення ЗСУ у сфері військової стандартизації Україна вживала заходів для автоматизації роботи фонду нормативних документів. Спільними зусиллями фахівців України та НАТО було налагоджено постійний канал зв'язку через Центр інформації та документації НАТО в Україні. Періодичний каталог документів НАТО готують на постійній основі та доводять до відома центральних органів виконавчої влади, установ та організацій, які беруть участь у співробітництві²⁵.

Також було заплановано забезпечити переклад стандарту STANAG та інших нормативних документів НАТО, які використовуються для досягнення цілей партнерства в межах участі ЗСУ у Процесі планування та оцінки сил. Серед іншого також планувалось:

- комп'ютеризувати фонд нормативних документів ЗСУ з під'єднанням його до Інтернету та автоматизованої системи управління військами «Дніпро» за сприяння НАТО та держав-членів НАТО;
- забезпечити участь представників ЗСУ в курсах із питань стандартизації за підтримки НАТО та держав-членів Альянсу;
- підготувати експертів ЗСУ з питань стандартизації, здійснення аудиту та контролю за якістю відповідно до стандартів НАТО та результатів проведення оцінки сумісності;
- забезпечити впровадження автоматизованої системи кодифікації у ЗСУ та її інтеграцію в Єдину систему управління адміністративно-господарськими процесами;
- установити в Бюро кодифікації у військовій сфері ЗСУ систему поштової скриньки НАТО та забезпечити її підключення до відповідної автоматизованої системи Альянсу;
- підготувати на курсах коледжу Національного бюро кодифікації (США) двох фахівців Бюро кодифікації у військовій сфері ЗСУ²⁶.

В умовах внутрішньополітичного протистояння Україна продовжила реалізацію заходів для досягнення стандартів НАТО. Основними пріоритетами нашої держави у сфері військово-технічного співробітництва у 2009 р. було названо оснащення ЗСУ новітніми зразками озброєння та військової техніки; підтримання в належному стані та модернізація наявних систем (комплексів), досягнення їх сумісності з озброєнням і військовою технікою держав-членів НАТО; утилізація надлишкового озброєння та боєприпасів; розвиток оборонних досліджень і технологій, інноваційних технологій зв'язку, реалізація спільних проектів з розробки і постачання озброєння та військової техніки, надання послуг військового призначення; досягнення належного рівня сумісності у сфері стандартизації та кодифікації²⁷.

Проте недостатній рівень фінансування потреб оборони упродовж 2006–2009 рр. створив реальну загрозу практичній реалізації запланованих реформ. Унаслідок цього критично знижувалися показники бойової готовності ЗСУ, фактично було зірвано виконання планів щодо модернізації та закупівлі озброєння та військової техніки,

²⁵ Про Цільовий план Україна – НАТО на 2008 рік у рамках Плану дій Україна – НАТО. Указ Президента від 1 квітня 2008 року № 289/2008. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/289/2008#Text>

²⁶ Там само.

²⁷ Бегма В. М., Свергунов О. О. Військово-технічна та оборонно-промислова політика України в сучасних умовах. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-04/Begma-83d74.pdf>

суттєво знижені темпи їхньої професіоналізації. Збройні сили України продовжували виконувати невластиві їм функції, пов'язані зі збереженням надлишкового майна й утилізацією непридатних ракет і боеприпасів.

Виходячи з такої ситуації, Міністерство оборони України переглянуло Державну програму розвитку ЗСУ на 2006–2011 рр. із метою уточнення її пріоритетів та перерозподілу ресурсних показників. Україна мала намір продовжити оптимізацію системи управління ЗСУ та її наближення до стандартів НАТО, а саме:

- забезпечити набуття початкових оперативних спроможностей Центром повітряних операцій;
- створити в рамках розгортання Єдиної автоматизованої системи управління ЗСУ мобільну польову компоненту системи зв'язку ЗСУ;
- сформувати систему супутникового зв'язку, комплексну систему захисту інформації на пунктах управління та систему сервісного обслуговування засобів зв'язку й автоматизації;
- запровадити у Міністерстві оборони України систему управління якістю та провести її сертифікаційний аудит²⁸.

На 2009 р. у Міноборони України рапортували, що ЗСУ повністю укомплектовані основними видами озброєння та військової техніки. У сфері розробок озброєння та військової техніки наша держава й надалі впроваджувала національні стандарти, гармонізовані з відповідними європейськими стандартами та стандартами НАТО. Крім того, продовжувалося впровадження системи кодифікації НАТО як найбільш ефективної системи збирання та актуалізації інформації про продукцію військового призначення²⁹. З урахуванням досвіду держав-членів НАТО в Україні була створена військова система стандартизації та кодифікації, яка охоплювала Центральне управління метрології і стандартизації ЗСУ та Бюро кодифікації у військовій сфері ЗСУ (з доступом до NMBS та NABS). Міністерство оборони України уклало Військовий класифікатор озброєння, військової техніки та майна (понад 45 тис. найменувань) та розпочало впровадження системи кодифікації предметів постачання для ЗСУ відповідно до вимог Керівництва НАТО з кодифікації (ACodP-1)³⁰.

Після президентських виборів 2010 р. та перемоги «російського ставленика» Віктора Януковича, Україна радикально змінила зовнішньополітичні пріоритети у сфері безпеки³¹. У середньостроковій перспективі була законодавчо закріплена позаблокова політика. Розпочався новий етап партнерства України з НАТО, характерними ознаками якого з української сторони стали:

- послідовність у декларуванні намірів стосовно продовження конструктивного партнерства;
- інерційність у виконанні планів;
- збереження формату відносин з одночасними несистемними організаційними змінами в інфраструктурі партнерства;

²⁸ Управління розвитку автоматизації. *Міністерство Оборони України. Офіційний веб сайт*. URL: <https://www.mil.gov.ua/ministry/struktura-generalnogo-shtabu/upravlinnya-rozvitku-avtomatizaczii.html>

²⁹ Кодифікація предметів постачання. *Міністерство Оборони України. Офіційний веб сайт*. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/uchast-ukraini-u-sistemi-kodifikaczii-nato.html>

³⁰ Там само.

³¹ Партнерство Україна – НАТО: час усвідомлення реалій... С. 4.

– невизначеність головних цілей і пріоритетів³².

Упродовж 2011–2012 рр. пріоритетні завдання у співпраці України з НАТО в напрямі досягнення сумісності передусім стосувалися фінансових питань і проблем стратегічного планування. Задекларовано намір продовжити здійснення заходів щодо досягнення стандартів НАТО. Пріоритетними завданнями було визначено проведення консультацій з експертами НАТО щодо оцінки досягнутого прогресу в реалізації Цілей партнерства для України. Серед іншого Міністерства оборони й органам державної влади, які були залучені до програми співпраці з НАТО та розширення сумісності ЗСУ з військовими формуваннями держав-членів Альянсу, пропонувалося: провести оновлення пакету Цілей партнерства в рамках Процесу планування та оцінки сил; провести уточнення календарних планів участі визначених підрозділів ЗСУ у Програмі перевірки та зворотного зв'язку Концепції оперативних можливостей НАТО; ужити заходів для досягнення оперативної сумісності визначених сил і засобів ЗСУ в межах Концепції оперативних можливостей НАТО; продовжити нарощування оперативних можливостей сил та засобів, що залучаються до чергових ротаций у складі Сил реагування НАТО; продовжити вдосконалення навчальної матеріально-технічної бази підготовки військ (сил) ЗСУ й ін.³³

Відзначимо, що до 2014 р. ЗСУ переживали довготривалий період напіврозпаду, який мало не призвів до втрати держави³⁴. Боездатність армії знизилася внаслідок незадовільного стану озброєння та військової техніки, значна частина яких потребувала модернізації чи оновлення. Неналежне матеріально-технічне забезпечення привело до скорочення переважно бойових частин та накопичення надлишкового людського ресурсу у структурах забезпечення³⁵.

Суттєвим поштовхом руху України до стандартів НАТО став Уельський саміт Північноатлантичного альянсу (2014), на якому започатковано Ініціативу з питань розвитку сумісності з операційними партнерами. Впровадження стандартів НАТО в Україні підтримувалася Альянсом через Трастовий фонд НАТО з реформування систем логістики і стандартизації ЗСУ, а також Річними національними програмами під егідою Комісії Україна – НАТО, Дорожньою картою Україна – НАТО з оборонно-технічного співробітництва та цілями партнерства³⁶.

Водночас згідно з рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 28 серпня 2014 р. «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності» визначено, що пріоритетним національним інтересом України у сфері зовнішньополітичної діяльності у 2014-му та наступних роках є дальший розвиток відносин стратегічного партнерства України з США, ЄС і НАТО³⁷. Відповідно внесено зміни до ст. 6, 8 Закону «Про основи національної безпеки України» та ст. 11 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», згідно з

³² Там само.

³³ Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2012 рік від 19 квітня 2012 року № 273/2012. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2012#Text>

³⁴ Романовська Ю., Урбанович В. Видатки на оборону: порівняльний аналіз ситуації в Україні та країнах НАТО. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/28_2_2018/26.pdf

³⁵ Там само.

³⁶ Україна і стандарти НАТО: як влучити у «рухомих ціль»? ...

³⁷ Особливе партнерство України з НАТО. URL: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/nato>

якими відновлено курс євроатлантичної інтеграції, а основними напрямками державної політики з питань національної безпеки і основними засадами зовнішньої політики України визначено поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства в цій організації³⁸.

У 2015 р. Україна оголосила амбітну мету, яка увійшла в усі стратегічні оборонні документи держави – перехід на стандарти НАТО до 2020 р.³⁹. З цією метою було ухвалено Державну програму розвитку ЗСУ на період до 2020 р., яка визначила п'ять стратегічних цілей розвитку на основі прийнятих в НАТО принципів і стандартів:

- 1) розвиток системи управління збройних сил;
- 2) удосконалення системи оборонного планування, запровадження у збройних силах прозорого та ефективного управління ресурсами;
- 3) набуття спроможностей ЗСУ для гарантованої відсічі збройній агресії, оборони держави та участі в підтриманні миру і міжнародної безпеки;
- 4) створення єдиної системи логістики та удосконалення системи медичного забезпечення збройних сил;
- 5) професіоналізація та створення необхідного військового резерву ЗСУ⁴⁰.

Сьогодні перехід на стандарти НАТО – одне з головних завдань розвитку збройних сил, відображене в концептуальних документах. Йдеться насамперед про Стратегічний оборонний бюлетень України і про Державну програму розвитку ЗСУ на період до 2020 р. Наші військові мають набути спроможностей, які дозволять їм не лише ефективно реагувати на військові загрози національній безпеці України, але й досягти євроатлантичних стандартів та критеріїв, необхідних для набуття Україною членства в НАТО⁴¹.

Головне завдання реформування сектору, який забезпечує національну безпеку України, – розвиток оборонних і безпекових спроможностей нашої держави на основі стандартів НАТО для відновлення територіальної цілісності. Упродовж 2014–2018 рр. були реалізовані суттєві кроки на шляху реформ, які мали критично важливе значення для ефективної протидії російській агресії, зокрема:

- відбудова боєздатності ЗСУ та відновлення Національної Гвардії дозволили стабілізувати ситуацію у зоні конфлікту з РФ на Донбасі, не допустити подальшої агресії Росії;
- створення Національної поліції та, зокрема, Патрульної поліції стало демонстрацією початку трансформації українських силових відомств після Революції Гідності;
- ухвалення нової Стратегії національної безпеки України, Воєнної доктрини та закріплення євроатлантичного курсу в Конституції сформувало стратегічний фундамент для реформ⁴².

³⁸ Президент підписав Закон про відмову від позаблокового статусу України. URL: <http://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-providmovu-vid-pozablokovogo-statu-34460>

³⁹ Україна і стандарти НАТО: як влучити у «рухоми ціль»?..

⁴⁰ Збройні сили України: курсом до НАТО...

⁴¹ Там само.

⁴² Реформи у секторі безпеки та оборони. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/Fin_8.Natsionalna_bezpeka_oborona_brif_16.4.19.pdf

За президенства В. Зеленського вперше з початку впровадження стандартів НАТО в Україні з'явилась відповідна законодавча база, а сам процес впровадження стандартів став публічним. Уже в червні 2019 р. (перший місяць при владі новообраного президента) Верховна Рада України ухвалила закон, яким було чітко визначено такі терміни, як «військова стандартизація», «військовий стандарт», «стандарт НАТО». Відповідальність за розробку необхідних документів у сфері військової стандартизації було покладено на Міністерство оборони⁴³.

Крім того, вперше було систематизовано та визначено механізм впровадження військових стандартів в Україні й розділено сфери відповідальності між суб'єктами стандартизації. Ще одна позитивна зміна у процесі впровадження стандартів НАТО – звітування щодо впровадження стандартів НАТО стало публічним⁴⁴. Так, на сайті Міністерства оборони було створено відповідне вкладення, на якому щопівроку оприлюднюється інформація про стан впровадження стандартів Альянсу в Україні. Започатковано роботи зі створення офіційного сайту органу військової стандартизації, на якому буде оприлюднюватися звіт про виконання Програми робіт з військової стандартизації (документ, який встановлює на три роки роботи з розробки військових стандартів та впровадження стандартів НАТО) та щорічний план перевірки військових стандартів⁴⁵.

Упродовж 2019–2020 рр. було впроваджено майже 100 нових угод зі стандартизації НАТО (за Президента П. Порошенка, коли Україна відмовилася від «позаблоковості» часів Віктора Януковича й активізувала співпрацю з НАТО, було впроваджено 196 стандартів та керівних документів)⁴⁶. Загалом у січні 2021 р. Україна запровадила 292 стандарти, що становить 19 % стандартів НАТО (оперативних – 205, матеріальних – 86, адміністративних – 26)⁴⁷. Якщо порівняти з державами-членами Альянсу, то станом на початок 2021 р. у Чорногорії запровадили всього близько 22 % угод зі стандартизації НАТО, в Албанії – 29 %, а Північна Македонія поки що навіть не вийшла на рівень 1 %. Що ж до держав-партнерів НАТО, то схожий з Україною показник має Австрія – 14 % від загальної кількості. «Ці дані свідчать про цілком пристойний поступ України у впровадженні стандартів НАТО, яка навіть не є членом Альянсу», – резюмували експерти⁴⁸.

Вищезазначені стандарти збройні сили держав-членів НАТО застосовують у різних галузях, зокрема вони стосуються:

- воєнної політики, безпеки та стратегічного планування, операцій та бойових дій, підготовки території держави до оборони, розвідки;
- інформаційних та психологічних операцій, військового зв'язку, розроблення, випробування озброєння та військової техніки;
- стратегічних комунікацій;

⁴³ Щур М. «Червоні – більше не свої»...

⁴⁴ Гетьманчук А., Фахурдінова М. 19 % від стандартів НАТО: що зроблено за президентства Зеленського. *Європейська правда*. 2021. 7 квітня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/04/7/7121726/>

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Щур М. «Червоні – більше не свої»...

⁴⁷ Гетьманчук А. 19 % від стандартів НАТО...

⁴⁸ Там само.

– гендерних питань тощо⁴⁹.

На вересень 2021 р. були запроваджені 303 нормативні документи НАТО шляхом розроблення 331 національного документа. За словами полковника Андрія Павелка, «запроваджені стандарти НАТО застосовуються у таких галузях, як воєнна політика, безпека та стратегічне планування, операції та бойові дії, розвідка, інформаційні та психологічні операції, зв'язок, розроблення, поставлення на виробництво та прийняття на озброєння зразків озброєння, військової і спеціальної техніки, стратегічні комунікації та гендерні перспективи»⁵⁰.

Досвід опрацювання стандартів НАТО показує, що в окремих випадках відповідні чинні національні стандарти висувають суворіші вимоги до продукції оборонного призначення, а в окремих випадках у НАТО навіть відсутні аналоги таких стандартів⁵¹. Водночас зауважимо, що держави-члени НАТО також не впроваджують усі стандарти. Найбільше до виконання всіх стандартів НАТО наблизилася Німеччина – вона виконує їх на 91 %, Велика Британія – на 83 %, Франція та Норвегія – на 81 %, Канада – на 76 %⁵².

Отже, стандартами НАТО називають систему угод, яку уклали держави-члени НАТО і яка охоплює широке коло проблем. Вони допомагають найефективніше здійснювати спільне управління силами й засобами збройних сил, уможливають спільні операції та місії, бойову підготовку, технічне оснащення армій, розробку й виробництво озброєння та військової техніки⁵³. Суть стандартів НАТО полягає в тому, щоб отримувати, надавати допомогу та брати участь у формуванні колективної безпеки. Український шлях застосування стандартів НАТО динамічний і має позитивну динаміку, однак публічний дискурс часто зумовлює проблеми з тлумаченням базових понять. Попереду ще великий пласт роботи, оскільки більшість стандартів наразі не прийняли⁵⁴. Для налагодження повноправного діалогу з Північноатлантичним альянсом необхідно досягнути рівня сумісності ЗСУ з інфраструктурою держав – членів НАТО⁵⁵. На сьогодні завдання щодо запровадження стандартів НАТО в діяльність Міноборони, ЗСУ та інших складових сил оборони визначені законодавством, зокрема Законом України «Про національну безпеку України» та стратегічними оборонними документами України – Стратегією національної безпеки України, Стратегічним оборонним бюлетенем, Воєнною доктриною України тощо.

⁴⁹ Стандарти НАТО: механізм і темпи впровадження, адаптація до українських реалій. *Армія Inform*. 2021. 12 лютого. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/02/12/standarty-nato-mehanizm-i-tempy-vprovadzhennya-adaptacziya-do-ukrayinskyh-realij/>

⁵⁰ В українській армії запроваджено понад 300 стандартів НАТО. URL: https://lb.ua/society/2021/09/19/494295_ukrainskiy_armii_zaprovadzheno.html

⁵¹ Там само.

⁵² Щур М. «Червоні – більше не свої»...

⁵³ Вус Р. Стандарти НАТО: переваги і складнощі переходу на них <http://www.na.mil.gov.ua/index.php/2018/03/02/standarty-nato-perevagiy-i-skladnoshhi-perehodu-na-nyh/>

⁵⁴ Що таке «стандарти НАТО» і що вже зроблено на шляху стандартизації...

⁵⁵ Там само.

СПІЛЬНА ПОЛІТИКА БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Європейський Союз (ЄС) – політико-економічний союз держав Європейського континенту, який в останні два десятиліття приділяє особливу увагу безпековій складовій. На сьогодні в ЄС нараховується 27 армій, загальна кількість особового складу яких становить близько 1,2 млн осіб. Оборона організована переважно на національному рівні, що призводить до дублювання структур і функцій. Із цих причин в останнє десятиліття зростає кількість прихильників ідеї створення Європейських збройних сил¹. Її прибічники запевняють, що налагоджена співпраця всіх країн-членів ЄС дасть змогу заощадити на розробці та придбанні сучасних систем озброєнь і в такий спосіб перерозподілити завдання так, щоб кожна з держав мала свою військову спеціалізацію².

Можна констатувати, що на сьогодні не існує єдиної/цілісної і всеохопної теорії, яка б пояснювала всі аспекти європейської інтеграції, а отже, спільних безпекових явищ і процесів, які вона зумовила³. «Будь-яка загальна чи метатеорія європейської інтеграції схиляється або до надмірного узагальнення чи універсалізації, або до зайвої детермінізації, диференціації чи заперечення альтернатив. Також існує проблема відсутності достатньої кількості саморефлексивних, критичних і теоретично зорієнтованих робіт», – констатують учені⁴.

Отже, питання реалізації Спільної політики безпеки і оборони (СПБО) – злободенне й доволі складне у правовій практиці ЄС⁵. «Його складність полягає в самому предметі регулювання – оборонна політика є доволі складним явищем, оскільки тісно пов'язана з державними інтересами», – зазначають науковці⁶. Беззаперечно, ЄС повинен мати всі необхідні можливості та засоби для захисту й реалізації своїх зобов'язань, закріплених у ст. 4 Договору про ЄС: підтримка миру, безпеки та сталого розвитку планети, солідарності і взаємної поваги народів, а також суворе дотримання й розвиток міжнародного права, зокрема принципів Статуту ООН⁷.

¹ Волошин В. Чи матиме Європейський Союз власні збройні сили. *Армія Inform*. 2021. 8 вересня. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/09/08/chy-matyme-yevropejskyj-soyuz-vlasni-zbrojni-syly/>

² Там само.

³ Бучик В. Спільна безпекова політика Європейського Союзу в теоріях європейської інтеграції. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2011/25.pdf

⁴ Там само.

⁵ Шелудченкова А. Спільна політика безпеки і оборони в структурі Європейського Союзу. URL: <http://www.apdp.in.ua/v60/54.pdf>

⁶ Там само.

⁷ Таран Л. Спільна політика безпеки та оборони ЄС. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-2353/>

Оцінюючи процес військово-політичної взаємодії у просторі ЄС після Другої світової війни, Володимир Шатун виокремив сім етапів зародження й формування його політики та стратегії у питаннях міжнародної безпеки:

- пошук загальних напрямів і форм співпраці (1946–1949);
- відхилення наддержавних проєктів (1950–1954);
- період концептуальної невизначеності (1955–1968);
- поступове поживлення діалогу з проблем безпеки (1969–1986);
- нормативно-правове й інституційне визначення сфери безпекової та оборонної співпраці (1987–1997);
- реалізацію та вдосконалення інституційного механізму європейської безпекової та оборонної політики (ЄБОП) (1998 р. – середина 2000-х років);
- адаптацію ЄБОП до реалій багатоплярної міжнародної системи (зі середини 2000-х років)⁸.

Як бачимо, ідея військової інтеграції на Європейському континенті чи не вперше була публічно озвучена наприкінці 1940-х – на початку 1950-х років в умовах формування біполярного світоустрою. Проте перші практичні кроки щодо запровадження спільної зовнішньої безпекової політики фактично пов'язують із прийняттям Єдиного європейського акта (1986), який сформував принципи європейської політичної співпраці. Однак, на думку вчених, для забезпечення подальшого прогресивного розвитку європейських співтовариств «цього було замало» – необхідні реформи, які б не тільки удосконалили структуру та компетенцію об'єднання, а й забезпечили ефективну зовнішню політику й активну участь європейської спільноти в міжнародних справах. Така можливість почати формувати якісно новий союз європейських держав випала на початку 1990-х років⁹.

Вдруге ідея військової інтеграції на Європейському континенті набула актуальності в 1990-х роках – на тлі розпаду СРСР. Контури спільної політики безпеки й оборони були визначені в Петербурзьких деклараціях Західноєвропейського союзу (1992)¹⁰. У цей же період Рада ЄС визначила пріоритетні сфери для спільних дій у сфері політики безпеки, якими стали: активна співпраця ЄС у межах Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ); роззброєння і контроль над озброєнням в Європі разом із заходами створення атмосфери довіри; нерозповсюдження ядерної зброї; контроль процесу передачі військової технології третім країнам¹¹. «Виходячи з цього кола певних пріоритетів, стає зрозумілим, що ЄС не передбачав безпосереднього військового втручання в міжнародні конфлікти», – стверджують науковці¹².

Справді, конфлікт у Югославії (1991–1995), Косовська криза (1999) «не тільки виявили неготовність об'єднаної Європи оперативної і ефективно діяти, як того

⁸ Шатун В. Оборона і безпекова політика Європейського Союзу: формування та еволюція. URL: <https://mk-eu.at.ua/material/naukpratsi/shatun.pdf>

⁹ Золотарьова М. Міжнародні правові засади формування та реалізації зовнішньої політики Європейського Союзу. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15595615986436.pdf>

¹⁰ Битяк Ю., Яковюк І. Спільна політика безпеки і оборони ЄС: еволюція і стратегія розвитку. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14031/1/Butyk_Ykovyuk_3-9.pdf

¹¹ Шамраєва В. Політика безпеки та оборони ЄС: еволюція формування. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/15636/14958>

¹² Там само.

вимагають обставини для врегулювання кризових ситуацій»¹³, а й показали нездатність ЄС діяти самостійно, без Організації Північноатлантичного договору (НАТО)¹⁴. Спільна декларація з оборони Європи (1998)¹⁵ також не вирішувала проблеми колективної безпеки континенту. Наприкінці ХХ ст. для провідних європейських держав стала очевидною нагальність подолання кризи гарантування військово-політичної безпеки ЄС.

Так, на Кельнському саміті в червні 1999 р. у межах реалізації Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС була офіційно започаткована Спільна політика безпеки й оборони. Набуття чинності Лісабонського договору ЄС (1 грудня 2009 р.) дало змогу розблокувати процес зміцнення європейських інституцій і створити повноцінну нормативно-правову базу СПБО¹⁶. Розвитку набули процеси, пов'язані з інтеграцією оборонно-промислових комплексів країн ЄС, створенням єдиного європейського ринку оборонної продукції, посиленням військових можливостей ЄС щодо швидкого реагування на кризові ситуації. Збільшився внесок ЄС у міжнародну миротворчу діяльність за рахунок започаткування нових операцій у межах СПБО (Афганістан, Африка/Сомалі, Косово)¹⁷.

Тоді ж, у 1999 р., у ЄС актуалізовано проблему створення системи бойових груп, чисельність яких мала становити близько 1 500 осіб. Їхня мета – реагування на кризи, що виникають у світі (створені у 2007 р. групи ніколи не використовували у військових операціях)¹⁸. У 2002 р. у Декларації НАТО–ЄС про європейську політику у сфері безпеки й оборони було закріплено принципи стратегічного партнерства НАТО і ЄС, а у т. зв. домовленостях «Берлін плюс» визначено порядок доступу ЄС до ресурсів НАТО й умови їхньої спільної або самостійної діяльності під час врегулювання кризових і конфліктних ситуацій¹⁹. У Європейській стратегії безпеки (2003) зазначено, що на глобальному рівні Європа повинна здійснити «відновлення багатостороннього порядку»²⁰.

Відповідно до визначених загроз (Європейська стратегія безпеки) було встановлено цілі, яких Європа має досягти, щоб гарантувати власну безпеку:

- реагування на загрози – створення механізмів попередження та реагування, зокрема у сфері активного кризового менеджменту і міжнародної співпраці;
- побудова безпеки в найближчому оточенні – реагування на загрозові тенденції з метою запобігання і недопущення конфліктів та криз;
- побудова міжнародного порядку, що ґрунтується на ефективній багатосторонній співпраці з іншими впливовими гравцями на міжнародній арені, зокрема зі світовими організаціями²¹.

¹³ Битяк Ю., Яковюк І. Спільна політика безпеки і оборони ЄС...

¹⁴ Волошин В. Чи матиме Європейський Союз власні збройні сили...

¹⁵ Битяк Ю., Яковюк І. Спільна політика безпеки і оборони ЄС...

¹⁶ Тенденції розвитку Спільної політики безпеки і оборони та ініціатив ЄС у військовій сфері. *Український мілітарний портал*. 2011. 25 квітня. URL: <https://mil.in.ua/uk/d1-82-d0-b5-d0-bd-d0-b4-d0-b5-d0-bd-d1-86-d1-96-d1-97-d1-80-d0-be-d0-b7-d0-b2-d0-b8-d1-82-d0-ba-d1-83-d1-81-d0-bf-d1-96-d0-bb-d1-8c-d0-bd-d0-be-d1-97-d0-bf-d0-be-d0-bb-d1-96-d1-82-d0-b8-d0-ba/>

¹⁷ Там само.

¹⁸ Волошин В. Чи матиме Європейський Союз власні збройні сили...

¹⁹ Битяк Ю., Яковюк І. Спільна політика безпеки і оборони ЄС...

²⁰ Там само.

²¹ Шагун В. Оборонна і безпекова політика Європейського Союзу: формування та еволюція. URL: <https://mk-eu.at.ua/material/naukpratsi/shatun.pdf>

Проте консенсусу щодо цілей політики європейської безпеки досягнуто не було. Дослідники зауважували: «Запеклі дебати щодо принципів спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС розгортаються не лише на національному рівні, а й на європейському наднаціональному рівні. Основна проблема полягає в тому, що спроба формування європейської наднаціональної політики реалізується за умов відсутності цілісного європейського громадянського суспільства. До виникнення непорозумінь призводять різні національні ідентичності країн-членів Європейського Союзу, та слабка “федеральна” згуртованість»²².

Для подолання суперечностей 2005 р. ЄС ухвалив ще один документ – Європейський консенсус із питань розвитку²³. Після прийняття Лісабонського договору 2007 р. спільна політика оборони визнана юридично автономним напрямом діяльності ЄС²⁴. У 2008 р. проведено дві зустрічі міністрів оборони країн ЄС у Довілі (1–2 жовтня) та Брюсселі (10 листопада), як наслідок прийнято документ «Зобов’язання міністрів оборони щодо розвитку військових потужностей», який згодом підтримала Європейська рада (грудень 2008 р.)²⁵. Серед проєктів, які мали створювати під егідою Європейського оборонного агентства, варто виокремити:

- MUSIS (Multinational Space-Based Imaging System) – багатонаціональна космічна система одержання зображень для розвідки та спостереження (брали участь Бельгія, Греція, Іспанія, Німеччина та Франція, 2010 р. до них долучилися Польща та Швеція). Система мала почати працювати 2015 р. Цей проєкт мав посилювати здатність одержувати інформацію завдяки засобам космічної розвідки.
- Декларація намірів про створення європейського флоту стратегічного повітряного транспорту на основі військово-транспортного літака A400M виробництва «Airbus Military» та «Геркулес» C-130 виробництва «Lockheed» (участь брали Німеччина, Бельгія, Іспанія, Франція, Греція, Італія, Люксембург, Португалія, Румунія, Нідерланди, Чеська Республіка та Словаччина).
- Проєкт розробки майбутнього спостережувального дрону, здатного підійматися у повітря з та сідати на палубу корабля (заявляють Німеччина, Іспанія, Фінляндія, Франція, Польща, Португалія, Швеція). Мета цього і попереднього проєктів – покращити потужності ЄС щодо проєкції сили під час операцій²⁶.

Окрім цих ініціатив, також були запропоновані промислові та технологічні: промислова і технологічна база європейської оборони (BITDE), здатна відповідати потребам країн-членів ЄС та підтримати Спільну зовнішню та безпекову політику (СЗБП); розвиток більш тісних зв’язків між Європейським оборонним агентством (ЄОА) й Організацією спільного співробітництва у сфері озброєнь, що дасть можливість ЄОА зосередитися на сфері технологій та досліджень тощо. У цьому контексті треба згадати про «Пакет оборонних програм» («Defence Package»), який висунула Єврокомісія у грудні 2007 р. й активно просувала Франція під час

²² Мартинов А. Спільна зовнішня і безпекова політика Європейського Союзу: основні етапи розвитку. URL: <https://drive.google.com/file/d/1mbuRg2m4AmqiIBNpWCW7MK-hx2AEhA6X/view>

²³ Мудрицька К. Спільна політика безпеки і оборони: французьке бачення. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/2609/2316>

²⁴ Турченко О. Україна в європейській системі колективної безпеки. URL: <https://jlsouk.donnu.edu.ua/article/view/6787/0>

²⁵ Мудрицька К. Спільна політика безпеки і оборони...

²⁶ Там само.

головування в ЄС. Він стосується європейської оборонної промисловості та містить стратегію і пропозиції щодо інтеграції національних ринків та покращення конкурентоспроможності європейських озброєнь²⁷.

Упродовж 2009–2010 рр. основні зусилля керівництва ЄС та країн-членів організації зосереджувалися на подоланні негативних тенденцій у розвитку союзного оборонного потенціалу в межах реалізації СПБО²⁸. Тоді ж ЄС вдалося досягти певного прогресу у сфері СПБО:

- створити умови для започаткування операції ЄС із підготовки сил безпеки Сомалі (передбачає підготовку до 2 000 співробітників силових структур тимчасового уряду Сомалі на території Уганди із залученням сил і засобів Африканського Союзу);
- повністю виконати програму оперативної та бойової підготовки Європейських сил швидкого реагування, зокрема проведення заходів із підготовки командно-штабного навчання MILEX-2010 (16–25 червня 2010 р.), основна мета якого – перевірка готовності органів військового управління стратегічного й оперативного рівнів ЄС і країн-членів до планування та проведення військової операції із врегулювання кризової ситуації;
- досягти принципової домовленості щодо покращення співпраці та координації дій між цивільними й військовими структурами з питань контролю ситуації на водному просторі (у Середземному морі та на півночі Європи), а також удосконалення взаємодії між Європейським агентством із питань морської безпеки, Європейським агентством з управління – оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах країн ЄС та Європейським оборонним агентством;
- досягти спільного розуміння щодо доцільності спрощення процедури застосування БТГ (бойових тактичних груп) ЄС, а також удосконалення координації дій країн-контрибуторів на всіх етапах активації БТГ із метою кризового реагування²⁹.

У грудні 2010 р. Німеччина, Франція, Польща (формат «Веймарського трикутника») адресували Високому представникові ЄС із зовнішніх справ та політики безпеки Кетрін Ештон Веймарського листа, де містилися пропозиції цих країн щодо розвитку СПБО: 1) створення постійних органів планування операцій; 2) покращення бойових засобів командування і планування; 3) інтенсифікація співпраці між збройними силами держав-членів, особливо в межах бойових формувань ЄС («EU-Battlegroups»); 4) посилення ролі Європейського оборонного агентства у сфері спільного виробництва озброєнь³⁰.

Упродовж 2011–2013 рр. передбачалося розширення участі ЄС у закордонних операціях (місіях) і покращення співпраці з ООН, НАТО й Африканським Союзом у сфері запобігання та вирішення конфліктів. Цивільно-військова співпраця мала б залишатися основою розвитку європейських безпекових процесів. Передбачалося

²⁷ Там само.

²⁸ Тенденції розвитку Спільної політики безпеки і оборони...

²⁹ Там само.

³⁰ Мудрицька К. Спільна політика безпеки і оборони...

розробка нових ініціатив у межах актуалізації концепції СЄПБО та пошук компромісів між країнами-членами й інституціями ЄС у цій сфері³¹.

На цьому тлі варто зауважити, що держави-члени ЄС упродовж 2006–2014 рр. продовжували скорочувати оборонні бюджети без взаємних консультацій чи координації. За підрахунками Ніколаса Грос-Верхайде їхні оборонні витрати в цей період впали на 30 %. Більшість європейських країн скасували або суттєво скоротили військовий призов³². Науковці констатували: «Такі кроки є особливо нелогічними, якщо врахувати, що після завершення Холодної війни більшість країн Європи не могли похизуватися першокласними арміями. Засоби, які були необхідні для колективної оборони території зі Сходу, – важка бронетехніка та артилерія, – не підходили для новітніх викликів, які вимагають сил швидкого реагування з гнучкою структурою та легких озброєнь, які можна надіслати на великі відстані. Утім, модернізація військових сил не є пріоритетом для більшості держав-членів ЄС»³³.

Після анексії Криму Росією 16 березня 2014 р. дипломатія провідних країн світу за влучним висловлюванням науковців «поступово приходила у свідомість після шоку, створеного кримським референдумом»³⁴. До останнього моменту провідні дипломати США та країн ЄС намагалися переконати керівництво Росії не йти на загострення і не проводити незаконного референдуму³⁵. З цього приводу вчені зазначали: «У Кремлі вирішили, що правий той, за ким більша сила. Така логіка розвитку подій робить розмови про нову холодну війну вже не стільки непевними футурологічними прогнозами, скільки реальністю сучасних міжнародних відносин»³⁶.

Російська військова агресія проти України засвідчила, що стратегія європейської безпеки останніх двох десятиліть вичерпала себе. ЄС не зміг і не захотів формувати військово-політичні можливості для захисту та оборони своїх міжнародних інтересів, загалом провалив політику «Східного партнерства», яка виявилася стратегічно слабкою через відсутність оборонного компоненту³⁷. Хоча фундаментальна причина такого стану справ полягає навіть не у слабкості військових ресурсів ЄС, а в його здатності показати себе як геополітичної сили. У цьому контексті 2014 р. Президент Європейської ради Герман ван Ромпей висловив дуже промовисте твердження, що об'єднання не прагне розширювати свій вплив на Україну, бо «в ЄС немає геополітичних амбіцій і він діє зовсім по іншому, ніж російський лідер»³⁸.

Після початку російсько-української війни (2014) нового звучання набуває ідея «євроармії». З цією ідеєю виступили голова Єврокомісії Жан-Клод Юнкер та інші європейські лідери й політики, серед яких глава комітету німецького парламенту з питань зовнішньої політики Норберт Реттген. Останньому, зокрема, належать

³¹ Шатун В. Оборонна і безпекова політика Європейського Союзу...

³² Зарембо К. Спільна зовнішня та безпекова політика ЄС: постмодерна відповідь на модерні виклики. URL: https://www.academia.edu/5776168/%D0%A1%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%B7%D0% <http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/view/54>

³³ Там само.

³⁴ Мартинов А. Спільна зовнішня і безпекова політика Європейського Союзу...

³⁵ Там само.

³⁶ Там само.

³⁷ Грубінко А. Роль Великої Британії у становленні зовнішньої і безпекової політики Європейського Союзу. *Сторінки Історії*. 2021. 31 серпня. URL: <http://historypages.kpi.ua/article/view/236237>

³⁸ Там само.

слова: «Армія ЄС раніше була європейською перспективою, час якої саме нині настає»³⁹. Натомість Росія періодично намагалася вивести обговорення питання гарантій безпеки держав-членів ЄС на рівень двосторонніх домовленостей із США, що не подобалося провідним європейським країнам⁴⁰.

Втретє ідея практичного наповнення спільної оборонної і безпекової політики ЄС «оформилася» у червні 2016 р. після представлення Високим представником із закордонних справ і безпекової політики Федерікою Могеріні нової Глобальної стратегії із зовнішньої й безпекової політики «Спільне бачення, спільні дії: сильніша Європа». Документ відображав колективну думку країн-членів і запропонував стратегічне бачення глобальної ролі ЄС⁴¹.

У стратегії наголошено на тому, що в сучасному світі однієї «м'якої» сили недостатньо, необхідно підвищувати ефективність ЄС у сфері безпеки й оборони. Відповідно до Розділу 3. 1 Глобальної стратегії, основними пріоритетами у сфері гарантування безпеки визначені:

- оборона;
- боротьба з тероризмом;
- кібербезпека;
- енергетика та стратегічні комунікації;
- гібридні загрози;
- зміни клімату;
- ненадійність енергетичних постачань та ін.⁴²

До необхідних передумов здійснення політики ЄС у галузі безпеки й оборони віднесено: поступову синхронізацію та взаємну адаптацію циклів національного оборонного планування (має відбуватися у повній відповідності до оборонного планування НАТО); використання фондів ЄС для підтримки оборонних досліджень, технологій і багатонаціональної співпраці; задіяння всього потенціалу Європейського оборонного агентства; розвиток європейської оборонної промисловості⁴³.

Наголосимо, що в цей період у ЄС уже розпочалося переосмислення важливості самостійної здатності протистояти загрозам, він одержав стратегічну автономію та підняв питання СПБО на найвищий щабель уваги – на рівень глав держав. Окрім прийняття політичних рішень, за перший рік імплементації Глобальної стратегії були зроблені певні практичні кроки щодо посилення цього безпеково-оборонного виміру в ЄС.

По-перше, було схвалено низку документів, об'єднаних у «Зимовий пакет» з Європейської безпеки й оборони, які стали рамковими для прийнятого пізніше плану «постійного структурного співробітництва». По-друге, ЄС посилив свої оборонні управлінські структури. Кроком у реалізації Глобальної стратегії ЄС стало створення військового штабу. По-третє, його створення спричинило експертні

³⁹ Волошин В. Чи матиме Європейський Союз власні збройні сили...

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Розвиток спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу. Перспективи для України: аналітична доповідь. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-08/Aleksandrov-91492.pdf>

⁴² Таран Л. Спільна політика безпеки та оборони ЄС...

⁴³ Розвиток спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу...

дискусії про створення власне «європейської армії»⁴⁴. Формування «європейської армії» створює ризики розколу трансатлантичної єдності, адже не всі країни союзу підтримують цю ідею, та й провести лінію розмежування між повноваженням ЄС і НАТО у сфері безпеки й оборони вкрай складно. Однак окремі елементи спільної політики реалізуються у союзі у вигляді бойових тактичних груп, а також ведуться експертні дискусії про можливість створення «оборонного союзу» (запропонував Європарламент у листопаді 2016 р.)⁴⁵. У лютому 2017 р. Європарламент схвалив резолюцію щодо створення спільної європейської армії⁴⁶.

Незважаючи на зазначене, у вересні 2017 р. під час зустрічі глав оборонних відомств держав ЄС у Таллінні представник Литви закликав керівництво ЄС створити т. зв. військову Шенгенську зону. Мета її створення – можливість оперативного переміщення військ територією усієї Європи. Ідею цього проекту підтримало чимало держав, а його практична реалізація була важлива як для ЄС, так і для НАТО. Згодом 23 держави-члени ЄС підписали спільне повідомлення про те, що вони узгодили спеціальну програму, спрямовану на тіснішу співпрацю у сфері безпеки й оборони в межах Глобальної стратегії ЄС із зовнішньої політики і політики безпеки. Програма одержала назву PESCO (Permanent Structured Cooperation) – «Постійна структурована співпраця»⁴⁷.

За висловом Президента Франції Емануеля Макрона, у цей період «Європа переживала часи “смерті мозку НАТО”», а також вимушена реагувати на закиди на кшталт: «... якщо Європа не здатна бачити себе світовою державою, то вона щезне»⁴⁸. Європейські аналітики (Австрійський інститут європейської політики та політики безпеки) зауважували, що «такі висловлювання у листопаді 2019 року президента Франції, які не були погоджені з партнерами по НАТО та ЄС, слід розуміти, перш за все, як заклик до Німеччини остаточно визначитися зі своїми інтересами щодо політики безпеки у двосторонньому форматі – зі США, Росією, Китаєм та ЄС. А також з відповідними ресурсами приєднатися до європейської безпекової стратегії»⁴⁹.

У грудні 2017 р. Рада ЄС ухвалила рішення про затвердження PESCO (не підтримали ініціативу Велика Британія, Данія, Мальта). Декларація про проекти в межах PESCO (Declaration on PESCO projects) містила 17 основних напрямів співпраці⁵⁰. Українські медіа відзначали, що «підписання документа про реалізацію такої ініціативи – великий успіх, що сприяє подоланню застою в сфері оборони ЄС. Дотепер військову присутність на Сході здійснював лише НАТО, тоді як ЄС обмежувався політичними заходами впливу, зокрема, санкціями проти Росії і структурною підтримкою України»⁵¹.

⁴⁴ Золотарьова М. Міжнародні правові засади формування та реалізації зовнішньої політики...

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Турченко О. Україна в європейській системі колективної безпеки...

⁴⁷ Волошин В. Чи матиме Європейський Союз власні збройні сили...

⁴⁸ Європа в глобальному просторі безпеки на початку нового десятиліття. Частина 1. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/geopolitics/evropa-v-globalnomu-prostori-bezpeki-na-pochatku-novogo-desyatillitya-chastina-1/>

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Волошин В. Чи матиме Європейський Союз власні збройні сили...

⁵¹ Біль І. Оборонний союз ЄС: що зміниться в системі безпеки Європи. *Європейська правда*. 2017. 22 листопада. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2017/11/22/7073944/>

Міністр закордонних справ ФРН (Федеративної Республіки Німеччини) Зігмар Габріель і Високий представник ЄС із питань зовнішньої та безпекової політики Федеріка Могеріні наголошували, що для ЄС не йдеться про створення якогось оборонного альянсу на кшталт НАТО (загалом в союзі зазначали, що дублювання функцій не буде). За словами Ф. Могеріні, PESCO дасть змогу посилити роботу Північноатлантичного альянсу. «Ми маємо кращі можливості діяти там, де потрібна не чиста військова участь», – зауважила Ф. Могеріні та навела приклад протидії гібридним загрозам. Генсек НАТО Єнс Столтенберг також привітав ініціативу ЄС⁵². Відзначимо, що PESCO була передбачена ще в Лісабонській угоді, яка набула чинності 2009 р. «Двері для її реалізації відкрив референдум щодо Brexit, адже Лондон є противником зближення між країнами ЄС у сфері оборони», – писали українські медіа⁵³.

Однак, на думку експертів, ЄС в «осяжному майбутньому» не зможе замінити на Європейському континенті США. «Значна залежність у питаннях політики безпеки та суперечки у цій галузі, а також чинний в ЄС принцип обов'язкової одностайності в ухваленні рішень різко звузили простір європейської сфери дій, аж до нейтралізації ролі і значення Євросоюзу. ЄС насправді безперспективний в теперішній формі існування, йому загрожує розпад і втрата статусу глобального актора», – констатували аналітики Австрійського інституту європейської політики та політики безпеки⁵⁴.

У цьому контексті у травні 2021 р. Високий представник ЄС Жозеф Боррель взяв участь у засіданні Військового комітету у форматі начальників штабів та обговорив із військовими керівниками країн-членів головні напрями розвитку спроможностей ЄС для здійснення місій і операцій у межах Спільної політики ЄС із безпеки й оборони. Політик наголосив на тому, що в нових умовах союз має бути здатним на більш швидкі рішення у сфері безпеки й оборони, мати необхідні засоби та ресурси для впливу на ситуацію⁵⁵. «Кількість нових криз та загроз у сфері безпеки зростає. Кібернетична безпека, космос, нові технології, кліматичні зміни та розвиток інших тенденцій мають суттєвий вплив на безпеку та геополітичні наслідки», – констатували учасники заходу⁵⁶.

Щодо України, то її безпекова парадигма в контексті загальноєвропейської безпеки ґрунтується на тому, що розвиток і зміцнення ЄС поглиблюють загальноєвропейську безпеку в усіх її вимірах⁵⁷. Розглядаючи перспективи поглиблення співпраці між Україною та ЄС у сфері СПБО, треба брати до уваги, що Глобальна стратегія ЄС із зовнішньої і безпекової політики містить важливий напрям – «працювати з ключовими партнерами, державами і регіональними об'єднаннями, які поділяють погляди ЄС»⁵⁸. За цим критерієм Україна є важливим партнером ЄС на Сході. У стратегії наша держава відзначена в розділі «Європейська система

⁵² Оборонна співпраця ЄС PESCO: у чому відмінність від НАТО. URL: <https://www.ispc.org.ua/archives/4709>

⁵³ Там само.

⁵⁴ Європа в глобальному просторі безпеки...

⁵⁵ Політика безпеки й оборони ЄС: Боррель розповів про нові виклики і пріоритети. *Укрінформ*. 2021. 20 травня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3249140-politika-bezpeki-j-oboroni-es-borrel-rozpoviv-pro-novi-vikliki-i-prioriteti.html>

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Лісовський В. Європейська безпека та національні інтереси України. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26864/32-Lisovskyi.pdf?%2520sequence=1>

⁵⁸ Розвиток спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу...

безпеки», у контексті протидії агресії Росії, що підтверджує її важливість для безпеки ЄС та визначає перспективність такого виміру співпраці⁵⁹.

Однак традиційно серед держав-членів ЄС нема єдності щодо необхідності поглибити інтеграцію зовнішньої і безпекової політики, на яку накладається небажання додатково витратитися на оборону⁶⁰. Керівництво ЄС і абсолютної більшості держав-членів (окрім хіба Франції) традиційно схильне покладатися радше на підтримку США й НАТО в Європі, ніж на формування незалежного військового комплексу об'єднання⁶¹.

Після Революції Гідності та підписання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, затверджено постанову Кабінету Міністрів України, яка містила деякі завдання, що стосуються безпекової сфери. Водночас план не охоплював таких проблем, як здатність відповідати на регіональні хімічні, біологічні, радіобіологічні та ядерні інциденти, посилення тренувальних ініціатив і спільної зовнішньої та безпекової політики, забезпечення законодавчої бази для участі в операціях спільної політики ЄС у галузі безпеки й оборони ЄС, кіберзлочинність, забезпечення регіональної стабільності, мало уваги приділено питанню торгівлі зброєю⁶².

Додамо, що в березні 2014 р. Україна внесла на розгляд європейської сторони пропозицію щодо започаткування в Україні моніторингової/спостережної місії ЄС у межах СПБО. 20 березня за результатами засідання Ради ЄС було ухвалено Висновки щодо ситуації в Україні. Згодом, 22 липня, Рада ЄС із закордонних справ прийняла рішення щодо розгортання Консультативної місії Європейського Союзу (КМЄС) з реформування сектора цивільної безпеки України (EU Advisory Mission for Civilian Security Sector Reform Ukraine (EUAM Ukraine))⁶³.

Згідно з рішенням, штаб місії дислокувався у Києві. Фінансування її діяльності передбачалося за рахунок бюджету ЄС і добровільних внесків держав-членів і третіх країн. Мандат – 2 роки. Загальний контроль за діяльністю КМЄС в Україні здійснював Політико-безпековий комітет ЄС, поточне керівництво – глава місії, яким 24 липня 2014 р. призначено Кальмана Міжея⁶⁴. Перебування та функціонування місії ЄС в Україні регулювала Угода між Україною та ЄС щодо статусу КМЄС із реформування сектора цивільної безпеки України, яку підписали 17 листопада 2014 р. міністр закордонних справ України Павло Клімкін і Високий представник ЄС із закордонних справ та безпекової політики Федеріка Могеріні⁶⁵.

Триває також реалізація Адміністративної угоди, укладеної у грудні 2015 р. між Міністерством оборони України та Європейським оборонним агентством. Цей

⁵⁹ Розвиток спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу...

⁶⁰ Грубінко А. Роль Великої Британії у становленні зовнішньої і безпекової політики Європейського Союзу...

⁶¹ Там само.

⁶² Військова євроінтеграція: як Україна виконує свої безпекові зобов'язання за угодою з ЄС. *Громадська Синергія*. 2019. 13 березня. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/articles-in-the-media/vijskova-yevrointegratsiya-yak-ukrayina-vykonuye-svoyi-bezpekovi-zobov-yazannya-za-ugodoyu-z-yes/>

⁶³ Взаємодія Україна–ЄС по лінії СПБО. URL: <https://nato.mfa.gov.ua/pro-ukrayinu/yevropejska-integraciya/vzayemodiya-ukrayina-yes-po-liniyi-spbo>

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Закон України «Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом щодо статусу Консультативної місії Європейського Союзу з реформування сектора цивільної безпеки України (КМЄС в Україні)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-19#Text>

рамковий документ дав змогу створити юридичні межі для практичної співпраці між підприємствами оборонно-промислового комплексу України та країнами-членами агентства, а також залучення до його відповідних програм і проєктів. З огляду на воєнну агресію Росії проти України, наша держава внесла на розгляд європейської сторони пропозицію щодо започаткування в Україні КМЕС у межах СПБО. Діяльність місії різноманітна й охоплює консультативну підтримку щодо розробки стратегічних документів і законопроектів, матеріально-технічну допомогу, координацію донорської допомоги в Україні у сфері реформи правоохоронних органів та навіть пошук коштів для реалізації реформ. Бюджет місії щороку збільшувався і на період із 1 грудня 2016 р. по 30 листопада 2017 р. становив 20,8 млн євро⁶⁶.

Головними партнерами місії були: Міністерство внутрішніх справ (МВС), Національна поліція, Генеральна прокуратура, Національне антикорупційне бюро (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Служба безпеки України (СБУ), Державна прикордонна служба, Державна фіскальна служба. Місія працювала і з Національним агентством із питань запобігання корупції, Агентством із розшуку та менеджменту активів, Міністерством юстиції і профільними комітетами Верховної Ради України. Загалом українські партнери задоволені роботою з нею. Найуспішнішою, на думку аналітиків, можна назвати співпрацю КМЕС із Державною прикордонною службою і НАБУ⁶⁷.

На тлі російської збройної агресії у листопаді 2021 р. в Україні все більшої популярності набуває ідея створення у нашій державі військового консультативно-навчального центру ЄС. «Рішення відкрити військовий консультативно-навчальний центр Європейського Союзу в Україні, яке ще раніше було досягнуто на високому рівні представниками нашої держави та ЄС – повністю відповідає порядку денному у сфері безпеки, що стоїть перед усім демократичним світом», – зазначав глава Головного управління розвідки Міністерства оборони України Кирил Буданов⁶⁸.

Він наголосив, що такі дії «посилають на інституційному військовому рівні подальшу європейську інтеграцію України», а також можуть пришвидшити і євроатлантичну інтеграцію, «оскільки стрімкі і небезпечні події, які створює правлячий режим в Росії для всього європейського континенту – найбільший системний виклик, з яким зіткнувся весь захід із часів Холодної війни». Також К. Буданов переконує, що «військовий центр ЄС в Україні дедалі більше буде інтегрувати Україну в спільну зовнішню політику і політику безпеки Євросоюзу»⁶⁹.

Треба зауважити, що завдання поглиблення безпекового партнерства з ЄС не повинно розглядатися як альтернатива стратегічному курсу України на вступ до НАТО, який здебільш «опирається» на оборонний потенціал однієї країни – США⁷⁰.

⁶⁶ Розвиток спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу...

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Відкриття військового центру ЄС в Україні відповідає загальній політиці безпеки демократичного світу – глава ГУР. *Interfax*. 2021. 20 листопада. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/781040.html>

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Партнерство Україна-ЄС у безпековій сфері: сучасний стан і перспективи. URL: <https://razumkov.org.ua/uploads/other/%D0%91%D0%95%D0%97%D0%9F%D0%95%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%95%20%D0%9F%D0%90%D0%A0%D0%A2%D0%9D%D0%95%D0%A0%D0%A1%D0%A2%D0%92%D0%9E%20%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%90-%D0%84%D0%A1.pdf>

У цьому контексті головним внеском Української держави в гарантування безпеки ЄС повинно стати зміцнення власної обороноздатності та стримування російської агресії на східних кордонах⁷¹.

Зваживши на українські перспективи долучитися до СПБО ЄС, Національний інститут стратегічних досліджень рекомендував:

1. Міністерству закордонних справ України уважно відстежувати інтеграційні процеси, які відбуваються в ЄС у сфері СПБО, особливо стосовно прийняття конкретних рішень щодо тісного військового партнерства між країнами-членами в межах плану «постійного структурного співробітництва».
2. Кабінету Міністрів України ініціювати вивчення можливостей приєднання України до проєктів ЄС у сфері СПБО, затверджених планом «постійного структурного співробітництва» в межах Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.
3. Державному концерну «Укроборонпром», враховуючи інтеграційні процеси в ЄС у галузі військового виробництва, активізувати військово-промислову співпрацю з ЄС із метою поступової інтеграції українського ОПК (оборонно-промислового комплексу) до спільного ОПК ЄС.
4. Кабінету Міністрів України, Міністерству закордонних справ забезпечити продовження функціонування КМЄС в Україні та запропонувати ЄС розширити її мандат із кінцевою метою охоплення якомога більших сфер безпеки держави і суспільства.
5. Міністерству оборони України продовжити військову співпрацю з ЄС, розширюючи участь українських спеціалістів і підрозділів, особливо тих, які мають бойовий досвід у місіях й операціях ЄС⁷².

Отже, політика безпеки ЄС стала невід'ємною частиною Спільної політики безпеки й оборони в межах Спільної зовнішньої та безпекової політики. Важко не погодитися з українською вченою, яка наголошує, що «питання безпеки й оборони є досить вразливими для суверенітету кожної держави, тому узгодження принципів, напрямів і пріоритетів спільної безпекової політики й співпраці з НАТО зайняло тривалий час»⁷³. Все ж очевидно, що в найближчому десятилітті саме НАТО відіграватиме провідну роль у гарантуванні національної безпеки держав-членів ЄС та їхніх партнерів.

⁷¹ Розвиток спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу...

⁷² Там само.

⁷³ Карпук Н. Політика безпеки Європейського Союзу: історична ретроспекція. URL: <https://www.relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/35>

ЄВРОАТЛАНТИЧНИЙ КУРС УКРАЇНИ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ

Російська агресія проти України, яка розпочалася навесні 2014 р. з анексії Криму та пізнішої окупації частини Донбасу, значно актуалізувала питання євроатлантичної інтеграції української сторони. Щобільше, в умовах загрози для існування України як держави активізація саме прозахідного дипломатичного та безпекового курсу стала не просто одним із варіантів реалізації можливих зовнішньополітичних векторів, а й захистом від подальшої ескалації російсько-української війни, зокрема ситуації на Сході України.

Втім потрібно розуміти, що історія українського варіанта євроатлантичної інтеграції розпочалася задовго до 2014 р. – майже з перших днів відновлення незалежної Української держави.

Перші контакти України з НАТО почалися восени 1991 р. Згодом, у лютому 1992 р., генеральний секретар НАТО М. Вернер здійснив свій перший візит до Києва, під час якого офіційно запросив українську сторону стати учасником Ради Північноатлантичного партнерства (з 1997 р. отримала назву Ради євроатлантичного співробітництва). Відповідь офіційного Києва не забарилася – вже 10 березня 1992 р. Україна стала членом згаданої організації, а ще через декілька місяців – у липні 1992 р. – тодішній Президент України Л. Кравчук уперше відвідав штаб-квартиру НАТО в Брюсселі. Врешті цього ж 1992 р. у столиці Бельгії відкрилося Посольство України в цій державі, яке фактично стало важливою контактною ланкою у співпраці між українською стороною та НАТО¹.

Першим основоположним документом для двостороннього співробітництва між Україною та Альянсом став Рамковий документ Програми НАТО «Партнерство заради миру» (ПЗМ) – розроблена 1994 р. програма військової співпраці НАТО з 23 європейськими державами та колишніми республіками СРСР з Центральної Азії, які не були членами організації, Україна підписала 8 лютого 1994 р.

Документ передбачав досягнення таких цілей:

- сприяння відкритості у плануванні національної оборони та формування військового бюджету;
- забезпечення демократичного контролю над збройними силами;
- підтримання здатності та готовності брати участь в операціях, здійснюваних під егідою ООН і/або в межах відповідальності Організації з питань безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ);

---

¹ Бень Я. Євроатлантична інтеграція України: темпоральна дискретність. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 5/6. С. 159.

- розвиток співробітництва з НАТО у військовій сфері з метою здійснення спільного планування і військової підготовки та навчальних маневрів, покликаних підвищити їхню спроможність до виконання завдань, пов'язаних із миротворчою діяльністю, пошуковими і рятувальними операціями, операціями з надання гуманітарної допомоги та іншими, про які згодом може бути домовлено;
- формування у тривалій перспективі таких збройних сил, які зможуть краще взаємодіяти зі збройними силами країн-членів НАТО.

Водночас документом було закріплено зобов'язання країн-членів НАТО проводити консультації з будь-якою країною-партнером, яка вбачала пряму загрозу для своєї територіальної цілісності, політичної незалежності або безпеки. Держава-партнер також давала гарантії та політичні зобов'язання підтримувати засади демократичного суспільства, принципи міжнародного права, виконувати зобов'язання згідно з Уставом ООН, Загальною декларацією прав людини, Гельсінським прикінцевим актом та міжнародними угодами щодо роззброєння та контролю над озброєннями, утримуватися від загрози сили або використання сили проти інших країн, поважати наявні кордони, врегульовувати спори мирними засобами².

Україна 25 травня 1994 р. передала керівництву НАТО свій Презентаційний документ, у якому визначалися політичні цілі участі України в Програмі ПЗМ, заходи, які планувалося здійснити для досягнення цих цілей, а також сили і засоби, які виділяла Україна для участі в ній. Цього ж року, як це передбачалося Програмою ПЗМ, розпочалися безпосередні консультації України з НАТО у форматі «16+1» з метою вивчення умов налагодження особливих відносин та встановлення «спеціального партнерства» між Україною і НАТО³.

У 1995 р. Україна призначила своїх перших офіцерів зв'язку до штаб-квартири НАТО у Брюсселі та Координаційного центру партнерства (КЦП) у м. Монс (Бельгія). Навесні того ж року між Україною і НАТО була укладена Угода з безпеки, на основі якої відкрито офіси зв'язку у штаб-квартирі НАТО та КЦП. Крім того, у квітні 1995 р. представники Міжнародного військового штабу, командування НАТО та КЦП провели консультації з Україною для надання допомоги в плануванні сил, які мали залучати до ПЗМ. Для участі в заходах ПЗМ військове керівництво Збройних сил України (ЗСУ) запропонувало такі ресурси: 1) група офіцерів для тактичного і стратегічного командування, контролю та координації; 2) група офіцерського зв'язку до Координаційного центру Партнерства (м. Монс, Бельгія) та штаб-квартири НАТО (м. Брюссель); 3) група військових спостерігачів та інших офіцерів до штабів багатонаціональних миротворчих сил; 4) 240-й окремий спеціальний батальйон сил СФОР (Боснія і Герцеговина); 5) 12-й окремий аеромобільний батальйон у складі 545 осіб (м. Житомир); 6) військово-транспортна авіаційна ескадрилья у складі 70 осіб, 10 літаків Іл-76 зі складу 16-ї авіабази (м. Мелітополь); 7) ескадрилья транспортних вертольотів Мі-8 зі складу вертолітної бригади; 8) 2 кораблі ВМС України у складі 240 осіб (м. Севастополь); 9) окрема мобільна

² Партнерство заради миру. Рамковий документ, 08.02.1994. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_001#Text

³ Партнерство заради миру, 08.02.1994. *Україна – НАТО*. 2019 24 грудня. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/partnerstvo-zaradi-miru>

механізована бригада цивільної оборони у складі 989 осіб, яка, використовуючи власну техніку, готова взяти участь у спеціальних операціях при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру; 10) аварійно-рятувальний батальйон (255 осіб, 53 од. техніки) зі складу вищезазначеної бригади з двогодинним строком готовності; 11) спеціальна частина цивільної оборони (протифонтанна) для ліквідації пожеж на нафтових і газових свердловинах, родовищах, трубопроводах; 12) полігон «Широкий лан» (Миколаївська обл.); 13) Яворівський полігон (Львівська обл.); 14) національний центр цивільної оборони (м. Київ) та готовність надати окремі види ефективного протипожежного обладнання і техніки⁴.

Водночас 1995 р. між Україною та НАТО було підписано першу Індивідуальну програму партнерства (ІПП), а наступного року з'явилася посада Головного координатора у співробітництві України з НАТО і Західноєвропейським Союзом (ЗЄС) у військовій галузі.

Від імені українського уряду 6 травня 1996 р. була підписана Угода між державами, які є сторонами Північноатлантичного Договору, й іншими державами, які беруть участь у Програмі ПЗМ, щодо статусу їхніх збройних сил, а також Додатковий протокол до цієї Угоди (ратифіковані Верховною Радою України 2 березня 2000 року)⁵.

Врешті 9 липня 1997 р. на саміті НАТО в Мадриді Президент України підписав ще один ключовий для євроатлантичної інтеграції України документ – Хартію про особливе партнерство між Україною та НАТО, у якій було зафіксовано політичні зобов'язання сторін на найвищому рівні і регламентовано зміст «особливого партнерства» між Україною та НАТО. В документі констатовалося забезпечення активного політичного діалогу між сторонами-підписантами, передбачалася робота Комісії Україна–НАТО, під керівництвом якої мали діяти спільні робочі групи співпраці Україна–НАТО у сферах військових реформ, оборонно-технічного співробітництва, наукової співпраці, планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру та юридичної проблематики⁶.

Окреслюючи принципи розвитку відносин між Україною та НАТО, у документі наголошувалося, що сторони базуватимуть свої відносини на принципах та зобов'язаннях відповідно до міжнародного права та міжнародних механізмів, включаючи Статут ООН, Хельсінкський Заключний акт та наступні документи ОБСЄ. Україна і НАТО підтверджували й такі зобов'язання:

- визнавати, що безпека всіх держав у регіоні ОБСЄ є неподільною, що жодна країна не може будувати свою безпеку коштом безпеки іншої країни та що жодна країна не може розглядати жодну частину регіону ОБСЄ як сферу свого впливу;
- утримуватися від загрози силою або використання сили проти будь-якої держави будь-яким чином, не сумісним з принципами Статуту ООН або Гельсінкського Заключного акта, якими керуються країни-учасниці;

⁴ Недзельський Ю. Програма «Партнерство заради миру» та особливості приєднання до неї України. *Політичний менеджмент*. 2011. № 2. С. 140–141.

⁵ Бень Я. Євроатлантична інтеграція України... С. 159.

⁶ Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору, 09.07.1997. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002#Text

- визнавати право всіх держав вільно обирати та застосовувати власні засоби забезпечення безпеки, а також право свободи вибору або зміни своїх засобів забезпечення безпеки, включаючи союзницькі договори, в міру їхньої еволюції;
- поважати суверенітет, територіальну цілісність та політичну незалежність всіх інших держав, непорушність кордонів та розвиток добросусідських відносин;
- визнавати верховенство права, зміцнювати демократію, політичний плюралізм та ринкову економіку;
- визнавати права людини та права осіб, що належать до національних меншин;
- запобігати конфліктам та врегульовувати спори мирними засобами відповідно до принципів ООН та ОБСЄ.

Водночас Україна підтверджувала свою рішучість продовжувати військову реформу, зміцнювати демократичний та цивільний контроль над збройними силами й підвищувати їхню оперативно-технічну сумісність зі збройними силами НАТО та країн-партнерів. НАТО ж підтверджувало свою підтримку зусиллям України в цих галузях.

Крім того, у Хартії Україна вітала активну адаптацію НАТО до реалій євроатлантичної безпеки, що змінюються, та її роль у співпраці з іншими міжнародними організаціями, такими як ОБСЄ, Європейський Союз (ЄС), Рада Європи (РЄ) і ЗЄС, а також у сприяттні зміцненню євроатлантичної безпеки⁷.

Водночас важливо відзначити, що в документі також наголошувалося на продовженні підтримки союзниками НАТО суверенітету та незалежності України, її територіальної цілісності, демократичного розвитку, економічного процвітання, її статусу без'ядерної держави, а також принципу непорушності кордонів як ключових чинників стабільності й безпеки в Центрально-Східній Європі та загалом на континенті.

Також Хартія передбачала створення Україною та НАТО кризового консультативного механізму для проведення спільних консультацій в тому разі, коли Україна вбачатиме пряму загрозу своїй територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці. Однак якогось особливого, докладно продуманого механізму так і не було розроблено; тільки в Декларації 2009 р. було передбачено, що Комісія Україна–НАТО, крім регулярних зустрічей, скликатиметься на вимогу України відповідно до § 8 Рамкового документа «Партнерство заради миру», якщо Україна відчуватиме пряму загрозу своїй територіальній цілісності, політичній незалежності чи безпеці⁸.

Варто відзначити, що до цього механізму Україна і вдалася у березні 2014 р., ініціювавши проведення 2 березня 2014 р. екстреного засідання Комісії Україна–НАТО у штаб-квартирі НАТО в Брюсселі, присвяченого ситуації в Україні. Його результатом стала Заява Північноатлантичної Ради про ситуацію в Україні, в якій було засуджено воєнну ескалацію Російської Федерації в Криму, визнано воєнні дії Росії проти України порушенням міжнародного права, а також закликало Росію виконувати свої міжнародні зобов'язання, вивести свої сили на свої бази та утримуватися від будь-якого іншого втручання в Україні⁹. Україна у 2014 р. ще раз вдавалася до механізму

⁷ Хартія про особливе партнерство...

⁸ Там само.

⁹ North Atlantic Council statement on the situation in Ukraine from *NATO. OTAN*. 2014. 2 March. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_107681.htm?selectedLocale=en

скликання екстреного засідання Комісії Україна–НАТО 29 серпня у зв'язку з посиленням воєнної ескалації Росії проти України, зокрема під час боїв за Іловайськ.

Цікаво, що в цьому ж документі НАТО привітало та підтримало той факт, що Україна отримала гарантії безпеки від всіх п'яти ядерних держав-учасниць Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) як без'ядерна держава-учасниця ДНЯЗ і нагадало про зобов'язання, взяті США, Великою Британією разом з Росією, а також Францією в односторонньому порядку, адже ці країни у 1994 р. в Будапешті ухвалили історичне рішення надати гарантії безпеки Україні як без'ядерній державі-учасниці ДНЯЗ, що «стало значним внеском у справу зміцнення безпеки та стабільності в Європі та створило Україні особливий образ у світовій спільноті»¹⁰. Втім, як продемонстрували події весни 2014 р., саме останній згаданий пункт в результаті виявився в російському контексті радше формальністю, аніж дієвим безпековим механізмом.

Однак саме на виконання положень документа того ж 1997 р. було створено Комісію Україна–НАТО, на яку було покладено відповідальність за ухвалення рішень, розвиток відносин між Україною і НАТО, управління діяльністю зі співробітництва сторін, забезпечення належного виконання положень Хартії, здійснення комплексної оцінки розвитку стосунків між Україною та НАТО, контроль над процесом планування майбутніх заходів та висунення пропозицій щодо шляхів поліпшення та подальшого розвитку співпраці. Загалом КУН став найвищим органом, який ухвалює рішення стосовно розвитку відносин Україна–НАТО та спрямовує заходи в плані практичного співробітництва. КУН також є форумом для консультацій між країнами-членами Альянсу й Україною з тих питань безпеки, що викликають взаємну зацікавленість або стурбованість. Наприклад, під час анексії Криму РФ 2 березня 2014 р. держави-члени НАТО і Україна, скликали позачергове засідання КУН, а під час такого ж засідання у квітні 2014 р. міністри закордонних справ України і НАТО засудили незаконну та нелегітимну анексію Криму, заявили про намір поглибити співпрацю між Україною та НАТО і в майбутньому сприяти просуванню оборонної реформи шляхом запровадження відповідних програм розвитку¹¹.

Указом Президента України від 25 січня 2001 р. було затверджено Положення про національних координаторів співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО). У документі стверджувалося, що національні координатори співробітництва України з НАТО є спеціальними представниками міністерств та інших центральних органів виконавчої влади України, що здійснюють заходи зі співпраці з Північноатлантичним альянсом. Їхня діяльність покликана сприяти Державній міжвідомчій комісії з питань співробітництва України з НАТО (з 2003 р. – Національному центру з питань євроатлантичної інтеграції України) у виконанні покладених на неї завдань у конкретних сферах співробітництва з НАТО, визначених Хартією про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору та Державною програмою співробітництва України з НАТО¹².

¹⁰ Хартія про особливе партнерство...

¹¹ Комісія Україна – НАТО. *NATO. OTAN*. 2022. 11 Jan. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_50319.htm

¹² Положення про національних координаторів співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО), 25 січня 2001 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/2001#Text>

У зв'язку з цим до компетенції національних координаторів належала підготовка та внесення пропозицій щодо:

- організації, координації і контролю діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади України щодо здійснення співробітництва з НАТО у відповідних сферах;
- робочих планів імплементації Харгії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору, індивідуальних програм партнерства між Україною і НАТО, галузевих планів співробітництва з НАТО;
- розроблення проєктів нормативно-правових актів з питань регулювання діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади України у відповідних сферах співробітництва з НАТО, переліку центральних органів виконавчої влади, установ та організацій, які залучаються до співробітництва з НАТО у відповідних сферах, та їх представників, на яких покладається забезпечення зв'язків з відповідними органами та структурами НАТО.

Крім цього, врегульовувалося питання обов'язків національних координаторів, які мають: брати участь у підготовці пропозицій щодо пріоритетності та обсягів фінансування відповідних напрямів співробітництва України з НАТО; сприяти міністерствам, центральним органам виконавчої влади України в організації їхньої діяльності зі співробітництва з НАТО у відповідних сферах, забезпеченні їхньої участі в заходах, що проводяться в рамках співробітництва з НАТО; взаємодіяти у встановленому порядку з відповідними органами та структурами НАТО, її держав-членів та держав-партнерів; регулярно інформувати українську сторону про стан справ у відповідних сферах співпраці з НАТО та щодо перспектив її розвитку. Для здійснення покладених на них функцій за національними координаторами закріплювалися права: залучення в установленому порядку до опрацювання питань, що належать до їх компетенції, посадових осіб центральних органів виконавчої влади (за згодою їхніх керівників), експертів та фахівців; одержання в установленому порядку від центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ й організацій матеріалів та інформації, необхідних для виконання покладених на них функцій; утворення за потреби робочих груп¹³.

Врешті регламентувалося, що виконання функцій національних координаторів покладається на посадових осіб міністерств, інших центральних органів виконавчої влади України, що здійснюють заходи зі співробітництва з НАТО у відповідних сферах, а рішення про покладення виконання функцій національних координаторів ухвалює Президент України за поданням Голови Державної міжвідомчої комісії з питань євроатлантичної інтеграції України (з 2003 р. – Національному центру з питань євроатлантичної інтеграції України), якій під час здійснення своєї діяльності національні координатори підзвітні¹⁴.

Указом Президента України 27 січня 2001 р. було затверджено Державну програму співробітництва України з НАТО на 2001–2004 рр. У загальних положеннях документа відзначалося, що підходи України до вироблення безпекової політики базовані на «незмінності стратегічної мети держави, якою є повномасштабна інтеграція до європейських та євроатлантичних структур та повноправна участь

¹³ Положення про національних координаторів...

¹⁴ Там само.

у системі загальноєвропейської безпеки»¹⁵. Акцентувалася увагу на тому, що, реалізуючи національну політику у сфері безпеки, Україна активізуватиме свою діяльність, спрямовану на поглиблення конструктивного співробітництва з НАТО, ЄС, ЗЄС, Радою Євроатлантичного Партнерства (РЄАП), ОБСЄ та РЄ, «на основі яких сформована нова архітектура європейської безпеки XXI століття»¹⁶.

У програмі НАТО визнавалася найефективнішою структурою колективної безпеки в Європі, чий внесок у підтримання миру, стабільності, поглиблення процесів роззброєння, контролю над озброєннями і нерозповсюдження зброї масового знищення був значним. Зі свого боку, як зазначалося в документі, розвиваючи співробітництво з НАТО, Україна мала на меті забезпечити свою незалежність, демократичний розвиток та територіальну цілісність, зміцнити національну безпеку, запобігти виникненню нових загроз стабільності й безпеці на європейському континенті та використати досвід і допомогу держав-членів Альянсу в реформуванні оборонної та інших пов'язаних з нею сфер.

Загалом метою програми вказувалися такі аспекти:

- визначення пріоритетних напрямів співробітництва з НАТО на період до 2004 р.;
- поглиблення співробітництва України з НАТО в межах Хартії, РЄАП та Програми ПЗМ із тим, щоб вивести його на якісно новий рівень відносин особливого партнерства;
- розширення двостороннього співробітництва України з державами-членами НАТО та державами-партнерами;
- удосконалення механізмів співробітництва з НАТО, а також координації та контролю за його здійсненням;
- формування основи для формування щорічного Робочого плану імплементації Хартії й ПЗМ та інструментом, що забезпечує їхнє виконання; досягнення цілей партнерства, визначених Україною в Процесі планування та оцінки сил (ППОС) у межах ПЗМ;
- забезпечення поглиблення зв'язків центральних органів виконавчої влади України, що беруть участь у реалізації Хартії, з відповідними структурами НАТО;
- сприяння ефективному використанню центральними органами виконавчої влади й установами України результатів співробітництва з НАТО;
- створення дієвого механізму інформаційного забезпечення співробітництва з НАТО, сприяння поширенню в українському суспільстві об'єктивної інформації про її діяльність;
- досягнення до кінця 2004 р. виконання повною мірою завдань, визначених Програмою¹⁷.

Загалом документ детально регламентував співпрацю:

- у політичній сфері (шляхом реалізації механізму політичних консультацій, обміну візитами, налагодження контактів зі структурами НАТО, участі у процесі

¹⁵ Державна програма співробітництва України з Організацією Північноатлантичного Договору (НАТО) на 2001–2004 роки, 27 січня 2001 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58/2001#Text>

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

- реалізації політики Європейської ідентичності в галузі безпеки й оборони та співробітництва з питань регіональної безпеки, а також із Парламентською Асамблеєю НАТО та в контексті неурядового виміру співпраці з НАТО);
- у сфері безпеки й оборони (з питань цивільно-військових відносин, військово-політичних і власне військових аспектів співробітництва, миротворчої діяльності, співпраці в галузі телекомунікаційних та інформаційних систем, у сфері озброєнь, стандартизації та оборонних досліджень і технологій);
  - у напрямку невійськових галузей (надзвичайні ситуації цивільного характеру, наукові дослідження і захист довкілля, економічні аспекти оборонної діяльності, організація повітряного руху, використання космічної техніки та технологій, а також боротьба з міжнародною злочинністю та тероризмом, наркобізнесом, нелегальною міграцією та нелегальним переміщенням зброї, технологіями подвійного призначення і радіоактивних речовин);
  - з удосконалення чинної правової бази співпраці України з НАТО; у справі інформаційного забезпечення співробітництва України з Північноатлантичним альянсом¹⁸.

Прикінцеві положення документа регламентували, що Програма мала реалізовуватися шляхом виконання заходів річних планів центральних органів виконавчої влади України за дорученими їм напрямками співробітництва з НАТО, які формувалися б на основі Робочого плану імплементації Хартії, ПП «Україна–НАТО» та положень двох- та багатосторонніх угод і домовленостей, а її фінансування – за кошти, визначені Державним бюджетом України для центральних органів виконавчої влади та державних установ, залучених до співробітництва з Альянсом, та фінансової допомоги з боку НАТО, її держав-членів та держав-партнерів¹⁹.

Між українською стороною та НАТО 22 листопада 2002 р. підписано План дій, у якому було визначено стратегічні цілі і пріоритети України для досягнення повноцінної інтеграції у євроатлантичні структури безпеки та для створення стратегічних рамок для наявного і майбутнього співробітництва України з НАТО відповідно до Хартії про особливе партнерство. Він також був спрямований на поглиблення і розширення відносин між НАТО і Україною та встановлював спільно узгоджені принципи і завдання щодо політичних і економічних питань, інформаційних питань, питань безпеки, оборони та військових справ, захисту і безпеки інформації, правових питань²⁰.

Наприклад, у документі передбачалося, що у внутрішньополітичному контексті з метою тіснішої євроатлантичної інтеграції Україна продовжуватиме проводити внутрішню політику, базовану на зміцненні демократії та верховенстві права, повазі до прав людини, принципі розподілу влад і незалежності судів, демократичних виборах відповідно до норм ОБСЄ, політичному плюралізмі, свободі слова, повазі до прав національних та етнічних меншин та недискримінації за політичними, релігійними або етнічними ознаками, що передбачатиме забезпечення адаптації чинного законодавства для втілення зазначеної політики, реформування правоохоронних

¹⁸ Державна програма співробітництва України...

¹⁹ Там само.

²⁰ Про схвалення Плану дій Україна – НАТО та затвердження Цільового плану Україна – НАТО на 2003 рік, 6 лютого 2003. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002520-03#Text>

структур, удосконаленні механізмів забезпечення дотримання і виконання всіма державними та громадськими структурами принципу верховенства права, посиленні ролі структур, що захищають громадські права.

У справі ж зовнішньої політики та політики в галузі безпеки у Плані відзначалося, що саме повна інтеграція у євроатлантичні структури безпеки є пріоритетом і стратегічною метою зовнішньої політики України, українська сторона та НАТО мають спільне бачення об'єднаної та вільної Європи і спільну рішучість боротися з тероризмом, розповсюдженням зброї масового знищення (ЗМЗ), регіональною нестабільністю та іншими загрозами безпеці, а інтереси національної безпеки та наявна міжнародна ситуація спонукали до істотного поглиблення відносин між Україною і НАТО²¹.

В економічному контексті Україна також зобов'язувалася врегулювати своє внутрішнє законодавство відповідно до правил та процедур, прийнятих на євроатлантичному просторі, базуючись на принципах зміцнення ринкової економіки, економічних стандартів Організації економічного співробітництва і розвитку, відкритості економіки відповідно до стандартів Світової організації торгівлі (СОТ), захисту економічних свобод, забезпечення стабільності та добробуту через економічну свободу, соціальну справедливість та відповідального ставлення до навколишнього середовища.

У контексті інформаційної політики Україна брала на себе зобов'язання базувати її на принципах свободи слова і преси та вільного поширення інформації, а у справі реформ у галузі оборони і безпеки зазначалося, що Україна спрямовуватиме їх на реструктуризацію та перетворення національної структури оборони й безпеки на демократично контрольовану та ефективну організацію, що здатна забезпечити державний суверенітет і територіальну цілісність та сприяти зміцненню миру й стабільності в євроатлантичному регіоні, а співробітництво з НАТО у військовій сфері розглядалося як важливий елемент партнерства України з НАТО загалом, що дозволило б втілити військові аспекти загальнополітичних цілей і завдань планування у військове співробітництво з метою їхнього виконання, зокрема шляхом поступового прийняття стандартів і процедур НАТО, а також підвищення взаємосумісності між збройними силами України та НАТО, зокрема через імплементацію Цілей партнерства та участь в операціях з реагування на кризи під проводом НАТО²².

Документ містив і механізми його імплементації. По-перше, передбачалося, що Україна щорічно представлятиме свій проєкт Цільового плану (ЦП) для досягнення принципів і цілей, викладених в Плані дій.

По-друге, регламентувалося, що в межах Комісії Україна–НАТО (КУН) країни-члени НАТО надаватимуть поради щодо запропонованих конкретних заходів та термінів виконання, а КУН погоджуватиме усі спільні заходи Україна–НАТО. Після цього Україна затверджуватиме на найвищому рівні свій ЦП, який міститиме як спільні заходи України з НАТО, погоджені КУН, так і внутрішні заходи.

По-третє, стверджувалося, що річні плани і програми наявних і нових Спільних робочих груп, робочий план Військового комітету Україна–НАТО, а також робочі плани і програми інших відповідних спільних робочих органів/груп Україна–НАТО і надалі визначатимуть межі та ключові елементи співробітництва між Україною і НАТО з метою досягнення визначених цілей та орієнтирів.

²¹ Там само.

²² Там само.

По-четверте, визначалося, що Україна повністю користуватиметься наявними механізмами КУН і ПЗМ для сприяння досягненню цілей, визначених у Плані дій, і хоча основну відповідальність нестиме Україна, країни-члени НАТО продовжуватимуть підтримувати реформи шляхом надання допомоги і ознайомлення з власною оцінкою і досвідом.

По-п'яте, констатувалося, що КУН щорічно розглядатиме результати виконання цілей Плану дій, включно з реалізацію спільних заходів України з НАТО та заходів, що їх Україна здійснила сама згідно з ЦП; доповідь про здійснену роботу готуватиметься Міжнародним секретаріатом/Міжнародним військовим штабом та передаватиметься для коментарів держав-членів і України; проводитимуться підсумкові піврічні та річні спільні засідання Політичного комітету та Політико-військового керівного комітету у форматі КУН, після чого проєкт щорічної Доповіді про здійснену роботу передаватиметься до відома послів КУН, а потім – до відома міністрів закордонних справ КУН²³.

У результаті впродовж 2003–2009 рр. Україна щорічно представляла Цільові плани для досягнення принципів і цілей, викладених у Плані дій Україна – НАТО. Плани формувались на основі пропозицій міністерств і відомств і містили конкретні завдання в різних сферах (внутрішньополітичні питання, зовнішня політика, реформування структур безпеки й оборони, інформування громадськості, інформаційна безпека, а також економічні та правові питання)²⁴.

Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції було створено 12 лютого 2003 р. як консультативно-дорадчий (дорадчий) орган при Президентові України, його метою було забезпечення послідовної реалізації курсу України на євроатлантичну інтеграцію шляхом виконання завдань із:

- підготовки пропозицій у сфері стратегічного планування та проведення єдиної державної політики з євроатлантичної інтеграції, опрацювання проєктів програм щодо поглиблення євроатлантичного вектора цієї політики та організація їх виконання;
- внесення Президентові України пропозицій щодо координації здійснення органами виконавчої влади заходів з удосконалення державного управління та механізму державного регулювання процесу євроатлантичної інтеграції, а також щодо підвищення ефективності контролю за діяльністю органів виконавчої влади в цій сфері;
- забезпечення постійного моніторингу в сфері створення передумов для набуття Україною членства в НАТО та підготовка відповідних пропозицій Президентові України;
- підготовки пропозицій щодо визначення пріоритетів, черговості й обсягів фінансування основних напрямів розвитку співробітництва з євроатлантичними структурами;
- аналізу законодавства з питань, що належать до його компетенції, і практики застосування цього законодавства та підготовки пропозицій щодо його удосконалення;

²³ Про схвалення Плану дій Україна – НАТО...

²⁴ Бень Я. Євроатлантична інтеграція України... С. 160.

- організації розроблення проектів нормативно-правових актів з питань розвитку євроатлантичного співробітництва, аналізу виконання законодавства із зазначених питань²⁵.

Водночас 26 лютого 2003 р. згідно з Указом Президента України з метою забезпечення динамічного розвитку процесу входження Української держави у європейський і євроатлантичний простір та координації, узгодження діяльності й заходів, здійснюваних органами виконавчої влади у цій сфері, було створено посаду Уповноваженого України з питань європейської і євроатлантичної інтеграції²⁶.

Наміри України щодо інтеграції в структури Північноатлантичного альянсу підтвердив Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. У ст. 8 Основних напрямів державної політики з питань національної безпеки проголошено, що у зовнішньополітичній сфері Україна провадить активну міжнародну політику з метою «...набуття членства у Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору при збереженні добросусідських відносин і стратегічного партнерства з Російською Федерацією, іншими країнами Співдружності Незалежних Держав, а також іншими державами світу»²⁷.

У 13 грудня 2003 р. були затверджені ще два важливі документи: Державна програма інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004–2007 рр. і Державна програма підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на цей же період.

Перша з них мала на меті:

- підвищення рівня інформованості громадян України про євроатлантичні інтеграційні процеси, НАТО та її розвиток, переваги членства в цій організації, напрями, стан та перспективи співробітництва України з НАТО;
- підвищення рівня обізнаності молоді щодо євроатлантичної інтеграції України;
- залучення громадян, громадських і політичних діячів України, представників НАТО та держав-членів НАТО до обговорення актуальних питань, напрямів, організаційних форм співробітництва України з НАТО;
- забезпечення підтримки державної політики євроатлантичної інтеграції громадянами України²⁸.

Метою другої програми було забезпечення потреб органів державної влади й органів місцевого самоврядування у фахівцях із високим рівнем професіоналізму, здатних компетентно і відповідально на державному, регіональному та місцевому

²⁵ Положення про Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції України, 12 лютого 2003 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/2003#Text>

²⁶ Указ Президента України «Про Уповноваженого України з питань європейської і євроатлантичної інтеграції», 26 лютого 2003 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/169/2003#Text>

²⁷ Закон України «Про основи національної безпеки України», 19 червня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 39. Ст. 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>

²⁸ Державна програма інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004–2007 рр., 13 грудня 2003. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1433/2003#Text>

рівнях виконувати завдання щодо реалізації стратегії інтеграції України до ЄС та НАТО, що передбачало виконання низки завдань:

- визначення рівня кадрового забезпечення органів державної влади, органів місцевого самоврядування фахівцями з питань європейської та євроатлантичної інтеграції;
- визначення мережі навчальних закладів, структури та обсягів підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції;
- створення ефективного механізму функціонування системи кадрового забезпечення органів державної влади, органів місцевого самоврядування, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України²⁹.

Чіткі наміри Української держави щодо приєднання до НАТО було викладено в новій редакції «Воєнної доктрини України» від 15 червня 2004 р., у якій йшлося про «зміцнення довіри між державами, послідовне зниження загрози використання військової сили, проведення політики євроатлантичної інтеграції, кінцевою метою якої є вступ до НАТО як основи загальноєвропейської системи безпеки», а також наголошувалося, що «в умовах сучасної воєнно-політичної обстановки інтереси національної безпеки України зумовлюють істотне поглиблення відносин з НАТО і ЄС. Виходячи з того, що НАТО і ЄС є гарантами безпеки і стабільності в Європі, Україна готується до повноправного членства в цих організаціях»³⁰. Втім прикметно, що вже через місяць – 15 липня 2004 р. – Президент України Л. Кучма своїм указом увів у дію рішення Ради національної безпеки і оборони «Про подальший розвиток відносин з НАТО з урахуванням результатів засідання Комісії Україна – НАТО на найвищому рівні 29 червня 2004 року», згідно з яким із Воєнної доктрини вилучили частину тексту, у якій визначалися вступ до ЄС та НАТО як кінцева мета євроатлантичної інтеграції. Відтак до кінця 2004 р. співпраця між Україною та НАТО дещо сповільнилася.

Після перемоги Помаранчевої революції та приходу до влади в Україні прихильників прозахідного вектора зовнішньої політики офіційного Києва, процес євроатлантичної інтеграції активізувався. У лютому 2005 р. країни-члени альянсу запросили новообраного Президента В. Ющенка взяти участь у роботі саміту у штаб-квартирі НАТО в Брюсселі, що ознаменувало початок відновлення інтенсивних переговорів української сторони з Альянсом.

Уже 21 квітня 2005 р. з'явилася нова редакція «Воєнної доктрини України», у якій знову підкреслювалося, що Україна готується до повноправного членства в НАТО та ЄС, а «активізація євроатлантичної інтеграції України з орієнтацією на вступ до НАТО як основи загальноєвропейської системи безпеки та пов'язане з цим глибоке реформування оборонної сфери держави відповідно до європейських стандартів належать до найважливіших пріоритетів як зовнішньої, так і внутрішньої політики»³¹.

З метою забезпечення виконання пріоритетних завдань щодо дальшого розвитку відносин України з Організацією Північноатлантичного договору, поглиблення

²⁹ Державна програма інформування громадськості...

³⁰ Воєнна доктрина України. *Народна армія*. 2004. 23 червня. С. 3–5.

³¹ Указ Президента України «Питання Воєнної доктрини України», 21 квітня 2005 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/702/2005/ed20050524#Text>

співробітництва України з державами – членами НАТО, досягнення критеріїв членства України в Альянсі 13 березня 2006 р. було створено Національну систему координації співробітництва України з НАТО³². А вже 22 травня 2006 р. з'явився Указ Президента України, яким була створена Міжвідомча комісія з питань підготовки України до вступу в НАТО, що функціонувала на правах консультативно-дорадчого органу при Президентові України і була елементом національної системи координації України з Північноатлантичним альянсом. Основними завданнями комісії визначалися:

- підготовка пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення державного регулювання у сфері євроатлантичної інтеграції;
- забезпечення узгодженості діяльності національних координаторів співробітництва України з НАТО, координації заходів, здійснюваних центральними органами виконавчої влади, державними органами з метою підготовки України до вступу в НАТО;
- сприяння моніторингу ефективності співробітництва центральних органів виконавчої влади, державних органів із НАТО у відповідних сферах;
- забезпечення розроблення проєктів нормативно-правових актів України, державних програм у сфері євроатлантичної інтеграції, надання висновків щодо доцільності прийняття таких нормативно-правових актів та програм, участь у підготовці проєктів щорічних цільових планів Україна–НАТО в межах Плану дій Україна–НАТО, розроблення проєкту плану дій щодо членства України в НАТО та програм на виконання такого плану;
- внесення Урядовому комітету з питань європейської та євроатлантичної інтеграції пропозицій, пов'язаних із реалізацією державної політики у сфері євроатлантичної інтеграції, зокрема щодо досягнення критеріїв членства України в НАТО³³.

Доленосним для євроатлантичної інтеграції України міг стати Бухарестський саміт Північноатлантичної ради НАТО, що відбувся у квітні 2008 р. Однак на засіданні 3 квітня 2008 р. Північноатлантична рада ухвалила Декларацію Бухарестського саміту, в якій в окремому параграфі досить неоднозначно відзначалося: «НАТО вітає євроатлантичні прагнення України та Грузії щодо членства в НАТО. Ми погодилися сьогодні, що ці країни стануть членами НАТО. Обидві нації зробили цінні внески до операцій Альянсу... ПДЧ є наступним кроком України та Грузії на їхньому прямому шляху до членства. Сьогодні ми визначилися, що ми підтримуємо заявки цих країн на приєднання до ПДЧ. Тому ми починаємо період інтенсивних контактів з цими країнами на високому політичному рівні з метою розв'язання питань, що залишаються, у контексті їхньої заявки щодо ПДЧ. Ми попросили міністрів закордонних справ зробити першу оцінку досягнутого прогресу на їхньому засіданні у грудні 2008 року. Міністри закордонних справ мають повноваження ухвалити рішення щодо заявок стосовно ПДЧ з боку України та

³² Указ Президента України «Про Національну систему координації співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору», 13 березня 2006 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215/2006#Text>

³³ Указ Президента України «Про Міжвідомчу комісію з питань підготовки України до вступу в НАТО», 22 травня 2010 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429/2006#Text>

Грузії»³⁴. Проте на засіданні Північноатлантичної ради в грудні 2008 р. ні офіційний Тбілісі, ні Київ не отримали ПДЧ через принципову незгоду з боку Франції та Німеччини. За іронією долі, незабаром саме грузинська та українська сторони стали жертвами російської агресії: Грузія – вже у серпні 2008 р., а навесні 2014 р. з анексією українського Криму та окупацією частини Донбасу – Україна.

Однак до завершення президентської каденції В. Юшенка комунікація на рівні Києва та Брюсселя зберігала високі темпи. Так, починаючи з 2009 р. річні цільові плани сторони замінили на річні національні програми (РНП) співробітництва України з НАТО, цього ж року партнери підписали Декларацію про доповнення Хартії про особливе партнерство, а також упродовж 2009–2010 рр. підписувалися РНП з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору.

З перемогою на президентських виборах 2010 р. проросійського кандидата В. Януковича темпи євроатлантичних інтеграційних процесів в Україні на певний час пригальмували. Характерно, що вже у квітні 2010 р. президентським указом були ліквідовані Міжвідомча комісія з питань підготовки України до вступу в НАТО та Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції, а в законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України» визначався позаблоковий статус держави. В тому ж законі зазначалося, що українська сторона має намір продовжувати з НАТО відносини конструктивного партнерства³⁵. На підтвердження саме такого курсу в листопаді 2010 р. з'явився президентський Указ «Про забезпечення продовження конструктивного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору»³⁶. Відтак упродовж 2011–2013 рр. надалі підписувались РНП співробітництва Україна–НАТО (РНП під егідою КУН).

Переломним для української історії загалом і для активізації євроатлантичних процесів зокрема став 2014 р., протягом якого на основі здобутків Революції гідності 2013–2014 рр. відбувалось демократичне оновлення легітимних органів влади України – вибори глави держави, парламентські та місцеві вибори. Прикметно, що вже 27 лютого 2014 р., одразу ж після перемоги Євромайдану, у стінах Верховної Ради України було створено коаліцію «Європейський вибір» з-поміж представників фракцій ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», УДАР та груп «Економічний розвиток» і «Суверенна європейська Україна». Для членів новопосталої коаліції питання входу України в європейські та євроатлантичні структури були пріоритетними³⁷.

Однак ці процеси знайшли предметне втілення вже після обрання у травні 2014 р. Президентом України Петра Порошенка та проведення парламентських виборів до Верховної Ради України VIII скликання у жовтні 2014 р. А 27 листопада 2014 р. народні депутати України створили парламентську коаліцію «Європейська

³⁴ НАТО відмовило Україні в ПДЧ, але обіцяє ще запросити. *Українська правда*. 2008. 3 квітня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2008/04/3/3408405/>

³⁵ Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», 1 липня 2010 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2010, № 40, ст. 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>

³⁶ Указ Президента України «Про забезпечення продовження конструктивного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору», 18 листопада 2010 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039/2010#Text>

³⁷ Стенограма пленарного засідання Верховної Ради України, 27 лютого 2014 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/5179.html>

Україна» у складі Блоку Петра Порошенка, ВО «Батьківщина», «Народного фронту», «Радикальної партії Олега Ляшка» та «Самопоміч». В коаліційній угоді представники утворення, з-поміж іншого, передбачали розроблення та внесення змін до законів України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» та «Про основи національної безпеки України», зокрема передбачивши скасування позаблокового статусу України, відновлення політичного курсу на інтеграцію до Євроатлантичного безпекового простору та набуття членства в Організації Північноатлантичного договору. Водночас у справі реформування ЗСУ декларувалася оптимізація та відповідне скорочення структури Міністерства оборони та Генерального штабу ЗСУ з метою уникнення дублювання функцій у пунктах приведення структури Генштабу ЗСУ у відповідність зі стандартами НАТО (до 2-го кварталу 2015 р.), реформування та оптимізація системи військової освіти з урахуванням найкращих практик держав-членів НАТО, зокрема реформування системи освіти, що надається на кафедрах військової підготовки вищих навчальних закладів (до 4-го кварталу 2015 р.) і загалом поступовий перехід до стандартів НАТО (STANAG) у сфері національної безпеки та оборони до 2019 р.³⁸

Лише деклараціями дії парламентарів не обмежилися. Уже 23 грудня 2014 р. Верховна Рада України за поданням глави держави підтримала Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості», відповідно до якого у Законі України «Про основи національної безпеки України» від 10 червня 2003 р. відновили положення про те, що серед пріоритетів національних інтересів Української держави є інтеграція останньої до європейського політичного, економічного та правового простору з метою набуття членства в ЄС та НАТО, як і розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України³⁹.

Указом Президента 21 лютого 2017 р. було затверджено Концепцію вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2017–2020 рр., у загальній частині якої відзначалося, що Революція гідності відкрила для України нові перспективи значної активізації стратегічного курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Зокрема, приєднання до загальноєвропейської системи колективної безпеки, основою якої є НАТО, в указі закріплювалася як довгострокова ціль, яка могла би бути досягнута і через поглиблення співробітництва з НАТО з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства в цій організації⁴⁰.

Важливою віхою на етапі євроатлантичної інтеграції України стало визнання Української держави країною-аспірантом з боку НАТО, здійснене у березні 2018 р. У такий спосіб Брюссель підтвердив статус офіційного Києва як партнера,

³⁸ Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна, 27 листопада 2014 р. С. 5–6. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15#Text>

³⁹ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості», 23 грудня 2014 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35-19#Text>

⁴⁰ Концепція вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2017–2020 рр., 21 лютого 2017 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43/2017#Text>

що задекларував прагнення до членства в євроатлантичній системі колективної безпеки, а головне – статус країни-аспіранта є обов'язковою умовою здійснення подальших кроків – підготовки Плану дій щодо членства, тобто подальшої інтенсифікації політичного зближення України та НАТО⁴¹.

Український парламент 21 червня 2018 р. ухвалив Закон України «Про національну безпеку України», у якому до фундаментальних національних інтересів Української держави внесено «інтеграцію України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі й Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами»⁴².

Врешті 7 лютого 2019 р. положення про євроатлантичний курс України увійшло до Конституції України, зокрема, у Преамбулі з'явилося твердження про «європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України». У 4-му розділі Основного Закону «Верховна Рада України» відтепер зазначається: «... визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізація стратегічного курсу держави та набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору». У 5-му розділі «Президент України» вказано, що «Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору», а в 6-му розділі «Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади» відзначається, що уряд «забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору»⁴³.

Перемога на виборах Президента України 2019 р. В. Зеленського та формування у новообраній у липні 2019 р. Верховній Раді України монобільшості пропрезидентської партії «Слуга народу», попри певні побоювання низки експертів, суттєво не вплинули на інтенсивність темпів євроатлантичної інтеграції української сторони.

Нове Положення про Комісію з питань координації євроатлантичної інтеграції України, а також її склад було затверджено 30 жовтня 2019 р.. Відзначалося, що Комісія – допоміжний орган при Президентові України, основні завданнями якої:

- сприяння узгодженому виконанню центральними органами виконавчої влади, іншими державними органами, що входять до національної системи координації євроатлантичної інтеграції України, заходів у межах реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору (НАТО), підвищення ефективності виконання пріоритетних завдань із досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства в НАТО;

⁴¹ Україна стала країною-аспірантом НАТО. *ТСН*. 2018. 10 березня. URL: <https://tsn.ua/politika/ukrayina-stala-krayinoyu-aspirantom-nato-1121799.html>

⁴² Закон України «Про національну безпеку України», 21 червня 2018 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

⁴³ Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)», 7 лютого 2019 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text>

- проведення моніторингу, аналіз та оцінка стану діяльності, пов'язаної з виконанням завдань у сфері євроатлантичної інтеграції України і співробітництва з НАТО, зокрема центральних органів виконавчої влади, інших державних органів, залучених до виконання річних національних програм під егідою Комісії Україна–НАТО, індивідуальних програм, галузевих планів співробітництва з Організацією Північноатлантичного договору;
- підготовка та внесення в установленому порядку Президентіві України пропозицій щодо розвитку співробітництва між Україною та НАТО, визначення шляхів і способів вирішення проблемних питань у сфері євроатлантичної інтеграції України, підвищення ефективності діяльності центральних органів виконавчої влади, інших державних органів щодо виконання завдань у зазначеній сфері, удосконалення нормативно-правової бази з питань співробітництва між Україною та НАТО;
- напрацювання пропозицій щодо спрямування діяльності українських частин спільних робочих груп Україна–НАТО, робочих груп співробітництва України з НАТО⁴⁴.

У листопаді 2019 р. українська сторона офіційно звернулася до Альянсу з проханням про приєднання до Програми розширених можливостей, яка з-поміж іншого надає доступ до розширеного діалогу сторін у сфері розвідки, а також дозволяє громадянам країн-партнерів обіймати посади в штаб-квартирі НАТО або в командній структурі Альянсу. Програма об'єднує довкола НАТО клуб найближчих партнерів, які з різних причин не входять до Альянсу, але готові тісно взаємодіяти з ним⁴⁵.

Зрештою, нова влада в Україні продовжила традицію 2011–2019 рр. (крім 2014 р.) з підписання РНП співробітництва Україна–НАТО і навіть здійснила певні інноваційні доповнення.

Так, РНП на 2020 р., затверджена урядом 5 лютого 2020 р., була розроблена за методологією вимірювання досягнутих результатів – з допомогою міжнародної методики Results-Based Management (RBM, «Управління, орієнтоване на результат»). Водночас в її основі лежав людиноцентричний підхід, згідно з яким у центрі уваги перебувала безпека людини, її права, свободи, цінності та законні інтереси, а сама РНП побудована за принципами, структурою та змістом планів дій щодо членства в НАТО країн, які раніше вступили до Альянсу.

Варто наголосити, що РНП-2020 була зорієнтована на продовження реформування сектора безпеки та оборони України, зокрема приведення системи управління силами оборони, стратегічного й оперативного управління, зв'язку, розвідки та спостереження до стандартів НАТО і сумісності з системами Альянсу, впровадження демократичного цивільного контролю над сектором безпеки й оборони, забезпечення умов для участі українських підприємств у багатонаціональних проєктах НАТО у сфері розробки та виробництва озброєння і техніки тощо. Водночас РНП-2020 має на меті активізувати подальші демократичні трансформації в Україні, зокрема

⁴⁴ Положення про Комісію з питань координації євроатлантичної інтеграції України, 30 жовтня 2019 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784/2019#Text>

⁴⁵ Бень Я. Євроатлантична інтеграція України... С. 161.

розвивати ринкову економіку, підтримувати прозору податкову систему, інтенсивну та результативну наукову співпрацю між Україною та НАТО і ЄС тощо⁴⁶.

Реалізація РНП-2020 (як, зрештою, і РНП-2021) цілком відповідає й цілям Програми діяльності Кабінету Міністрів України (затверджена 12 червня 2020 р.), у якій визнавався як стратегічний курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Зокрема, у документі наголошувалося: «Мета входження до НАТО є стимулюючим фактором для проведення внутрішніх політичних та соціально-економічних реформ усіх сфер суспільного життя, реформи сектору безпеки і оборони, гармонізації законодавства з правовими нормами та демократичними принципами держав-членів НАТО, подальшого впровадження принципів цивільного демократичного контролю над безпековою та оборонною складовими держави»⁴⁷.

Отже, вже в перші роки відновлення Української незалежності на початку 1990-х років було запущено процес формування політико-правових основ для євроатлантичної інтеграції України. Під впливом Рамкового документа Програми НАТО «Партнерство заради миру» та на основі Хартії про особливе партнерство між Україною й Організацією Північноатлантичного договору розроблялися та реалізовувалися (хоч і не повноцінно) Державна програма співробітництва України з НАТО, План дій Україна–НАТО, Цільові плани для досягнення принципів і цілей, викладених у Плані дій Україна–НАТО, Державні програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України, Державна програма підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України, Річні національні програми з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору, Річні національні програми співробітництва Україна–НАТО, Концепція вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України. У 2018 р. «набуття членства в Організації Північноатлантичного договору» як «фундаментальний національний інтерес України» було зафіксовано в Законі України «Про національну безпеку України». У 2019 р. положення про євроатлантичний курс нашої держави були внесені в Конституцію України, а у 2020 р. затверджено інноваційну Річну національну програму під егідою Комісії Україна–НАТО, яка за структурою відповідає Плану дій щодо підготовки до членства в НАТО, що є черговим важливим кроком до повноцінного вступу Української держави до євроатлантичних безпекових структур. Це в умовах перманентної загрози повномасштабного вторгнення російських військ є вже не просто геополітичним вибором, але й важливим чинником для збереження територіальної цілісності України та її гідного місця на політичній карті світу.

⁴⁶ Указ Президента України «Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2020 рік», 26 травня 2020 р. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2032020-33861>

⁴⁷ Програма діяльності Кабінету Міністрів України. 12 червня 2020 р. С. 6. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-programi-diyalnosti-kabinetu-ministriv-t120620>

ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ ТА ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ

У нинішніх умовах військової загрози з боку Росії налагодження тісної співпраці між Україною та Організацією Північноатлантичного договору (НАТО), євроатлантична інтеграція нашої держави набуває все більшої актуальності та має стратегічне значення для гарантування безпеки в Центральній-Східній Європі (ЦСЄ). Під євроатлантичною інтеграцією розуміємо насамперед реформування сектору безпеки та оборони відповідно до стандартів НАТО, досягнення сумісності війська з арміями країн-членів Альянсу, його спроможність виконувати завдання в межах діяльності трансатлантичних структур безпеки, а також загалом зміна поглядів на національну безпеку. Водночас євроатлантична інтеграція – це відповідність стандартам і в інших сферах, зокрема політичній, економічній, фінансовій тощо, самоідентифікація суспільства як повноправного члена європейської спільноти¹.

Повномасштабна інтеграція України до європейських та євроатлантичних структур, а також повноправна її участь у системі загальноєвропейської безпеки ще з 1990-х років залишається стратегічною метою нашої держави. На цьому шляху важливу роль відіграє політична та військово-технічна співпраця України з сусідніми державами-членами НАТО, зокрема Республікою Польща (РП), основою східноєвропейської політики якої були та залишаються відносини з Україною як важливим партнером у ЦСЄ та сприяння українській євроатлантичній інтеграції у контексті формування зони стабільності та безпеки в регіоні. З часу розпаду СРСР і появи на Сході Польщі чотирьох нових держав-сусідів, що призвело до докорінних змін геостратегічної карти в цьому регіоні, у польській зовнішньополітичній доктрині акцентовано на позитивному значенні існування незалежних держав на пострадянському просторі як одному з важливих чинників регіональної та загальноєвропейської стабільності, зокрема незалежності й безпеки РП. У цьому контексті одним з основних завдань польської зовнішньої політики стало сприяння Україні у налагодженні тісніших зв'язків із Заходом, зокрема через долучення її до регіональної співпраці та сприяння українській євроатлантичній інтеграції².

Зі здобуттям незалежності перед Україною постала низка завдань, пов'язаних з формуванням самостійної зовнішньополітичної стратегії, яка б відповідала національним інтересам, переосмисленням місця держави у системі міжнародних відносин та наявних систем безпеки на континенті. Однак на початковому етапі

¹ Горбулін В. Передмова. *Вступ до НАТО – стратегічний вибір України* / за ред. О. І. Соскіна. Київ, 2008. С. 6.

² Стоєцький С. В. Україна в зовнішній політиці Республіки Польща: євроатлантичний та європейський інтеграційний вимір. (Історико-політологічне дослідження). Київ, 2009. С. 54–55.

українській дипломатії були притаманні спрощені підходи до трактування геополітичної ситуації, переоцінка власного потенціалу та брак теоретичної бази в налагодженні двосторонніх відносин. Як в українському політикумі, так і в суспільстві загалом, точилися дискусії щодо того, яку модель розвитку обрати Україні – євроатлантичну чи євразійську, і відповідно до яких міждержавних та наднаціональних структур приєднатися – Північноатлантичного альянсу чи Організації договору про колективну безпеку (ОДКБ) тощо. Зауважмо, що на заваді євроатлантичним устремлінням України до певної міри стало поширення в українському суспільстві низки міфів та стереотипів, які стосувалися НАТО. Найпоширенішими серед стереотипів, зокрема, були наступні: Північноатлантичний альянс був створений як агресивний військовий блок для окупації інших країн, що порушує норми міжнародного права; членство в Альянсі звужує межі національного суверенітету держав, змушує їх поступатися своїми інтересами; приєднання до НАТО загальмує розвиток України, з'явиться загроза втрати нею самостійності, оскільки нашій державі диктуватимуть лінію поведінки; погіршаться українсько-російські відносини; український оборонно-промисловий комплекс буде знищено, а також ускладниться енергетична ситуація в Україні; для вступу до НАТО обов'язково має бути проведений референдум, який віддзеркалить суспільну думку; Україна має зберегти свій нейтральний статус тощо³. Негативний вплив на громадську думку щодо євроатлантичної інтеграції України також мали міфи, які поширювала російська пропаганда. Варто насамперед згадати міф про «натівську агресію», який не відповідає дійсності, оскільки відповідно до Північноатлантичного договору 1949 р. завданням НАТО є колективна безпека та оборона, а не напад чи агресія. Ще один міф про те, що країни-члени Альянсу «танцюють під американську дудку», також не відповідає дійсності, адже всі рішення в Альянсі ухвалюються на основі консенсусу – консультації проводять доти, доки на них не погодяться всі країни-члени НАТО, а брати чи не брати участь у будь-якій операції кожна країна вирішує самостійно⁴.

Поширення окреслених міфів та стереотипів, відсутність на початку 1990-х років розвиненого діалогу з інституціями Західної і Центральної Європи, а також співпраці в питаннях безпеки між Україною та НАТО зумовили появу в українських політичних колах побоювань щодо розширення Альянсу на схід. Основними ризиками, які могли виникнути внаслідок цього процесу, вважалися перетворення України на буферну державу, розташовану між країнами-членами Північноатлантичного альянсу з одного боку й учасниками ОДКБ – із іншого, неврахування українських інтересів, а також посилення політичного тиску з боку Росії⁵. Частина українських політиків, які висловлювалися проти вступу України до НАТО, поширювали згадані уже міфи та стереотипи насамперед про те, що це може втягнути Україну у військові дії НАТО, що вступ до Альянсу вимагатиме значних фінансових видатків з боку України, що наша держава опиниться під політичним впливом іноземних країн і їх капіталу, зрештою, що це зіпсує відносини з Російською

³ Соскін О. Хибні стереотипи щодо НАТО – перепона на шляху євроатлантичного розвитку України. *Економічний часопис-XXI*. 2007. № 1–2. URL: <http://soskin.info/material.php?pokaz=2254>

⁴ Міфи про НАТО, які поширює російська пропаганда. *Радіо Свобода*. 27 березня 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29128460.html>

⁵ Стоецький С. В. Україна в зовнішній політиці Республіки Польща... С. 75.

Федерацією (РФ)⁶. Водночас українська політична еліта готова була примиритися з розширенням НАТО за умови гарантування Альянсом дотримання українських інтересів, що було б закріплено у відповідних двосторонніх договорах.

Зауважмо, що до середини 1992 р. під впливом необґрунтованих політичних і економічних очікувань щодо розвитку України частина радикально налаштованого українського політикуму бачила можливість створення такого геополітичного простору, в якому наша держава була б спроможна суперничати з Росією та США, контролюючи врешті всю ЦСЄ за допомогою наявної на українських теренах ядерної зброї. Ці політики наполягали на відмові від нейтралітету й ядерного роззброєння. Натомість інші представники українського політикуму й частина українського суспільства виступили на захист тези ядерного роззброєння з декількох причин: це відповідало контексту загальноєвропейського скорочення озброєнь; як плату за членство в Альянсі чи за гарантії з боку НАТО непорушності української території та дотримання українських інтересів⁷. Так, під час дискусії щодо ядерного роззброєння спікер українського парламенту Іван Плющ заявляв, що Україна буде в безпеці лише після вступу до НАТО⁸.

Проблема перетворення України на без'ядерну державу була дуже важливою для Заходу, який прагнув прискорення цього процесу, натомість для України, як зазначалося, на першому місці залишалося питання отримання міжнародно-правових гарантій безпеки з боку ядерних держав. Як наслідок, складний та напружений процес розв'язання проблеми роззброєння України, брак належного розуміння Альянсом українських інтересів упродовж першої половини 1990-х років позначилися на відносинах України з НАТО, розширення якого на схід із занепокоєнням сприймав офіційний Київ⁹. Геополітична невизначеність української влади та її критична реакція на дискусії щодо прийняття нових членів до НАТО вказувала на нерозуміння нею процесів формування майбутньої системи безпеки в регіоні. Українські урядовці зазначали, що розширення НАТО на схід, зокрема на країни ЦСЄ та країни Балтії, матиме негативні наслідки для безпеки України, яка в такому разі ставала буфером між двома блоками¹⁰. На цьому спочатку також наголошував Президент України Леонід Кучма, який стверджував, що приєднання Східної Європи до НАТО є неправильним кроком для європейської безпеки, оскільки призведе до поділу континенту на два протиборчі блоки¹¹. У цьому контексті занепокоєння в Україні викликала активізація РП із набуття членства в НАТО, яке польська політична верхівка розглядала як один із головних елементів безпеки власної держави.

⁶ Макар Ю. Зовнішня політика України: наміри і реалії. *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Тернопіль, 2008. Вип. 1. С. 194.

⁷ Петровський В. Україна – Росія – НАТО: Безнадійний трикутник? (Роздуми західних експертів). *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль, 2001. Вип. 12. С. 178.

⁸ Legucka A. Perspektywy członkostwa Gruzji i Ukrainy w NATO do 2010. *Praca badawcza / Akademia Obrony Narodowej Wydział Bezpieczeństwa Narodowego*. Warszawa, 2010. S. 36. URL: https://www.academia.edu/4635259/Projekt_badawczy_Perspektywy_cz%C5%82onkostwa_Gruzji_i_Ukrainy_w_NATO_do_2010

⁹ Стоцький С. В. Україна в зовнішній політиці Республіки Польща... С. 76.

¹⁰ Legucka A. Perspektywy członkostwa Gruzji i Ukrainy w NATO do 2010. S. 38.

¹¹ Legucka A. NATO w ukraińskiej polityce bezpieczeństwa. *Polityka i Bezpieczeństwo*. 2010. Nr 1. S. 8.

Важливим геостратегічним завданням зовнішньої політики Польщі того часу було намагання позбутися статусу «військової нейтральності» та вийти з ніші «сірої» зони безпеки. Нейтральний статус, на думку польського керівництва, в нових політичних умовах був занадто витратним матеріально і неефективним із погляду забезпечення національних інтересів. Водночас приєднання до НАТО та євроатлантичної системи цінностей і прийняття рішень мало забезпечити розв'язання проблем безпеки, модернізації економіки і підвищення життєвого рівня населення. Принципи цієї політики були означені формулою: «суверенітет – безпека – розвиток»¹². Також одним з основних напрямів зовнішньої політики РП було прагнення встановити тісні партнерські відносини зі США. Суспільно-політичні трансформації у країнах ЦСЄ та розпад Радянського Союзу призвели до кардинальних змін на міжнародній арені, вивівши США у світові лідери як в економічній, так і у військово-політичній сфері. Саме тому після краху біполярної системи офіційна Варшава схильна була розглядати Вашингтон головним гарантом розвитку демократичних свобод у регіоні, а отже, і Північноатлантичний альянс, рішення якого асоціювалися з політикою США, міг бути вагомим чинником її безпеки¹³.

Євроатлантичні устремління РП почала демонструвати на зламі 80–90-х років ХХ ст., саме з 1989 р. розпочалися дипломатичні відносини офіційної Варшави з НАТО. Одним із її перших кроків була категорична відмова від пропозиції керівництва СРСР щодо внесення до нового міждержавного договору від 1991 р. положення, яке обмежувало суверенне право держав-підписантів на участь у будь-яких військово-політичних союзах, якщо ці союзи будуть сприйняті однією з цих держав як такі, що спрямовані проти неї¹⁴. Варто наголосити, що перспектива приєднання Польщі до Північноатлантичного альянсу на початку 90-х років ХХ ст. була не настільки очевидною. Захід виявився неготовим до швидкого розпаду Східного блоку та Радянського Союзу зокрема, а тому потребував часу для формування позиції в нових умовах, що випливало з потреби визначення ролі чи навіть існування самого НАТО в ситуації закінчення холодної війни. Також західні країни побоювалися порушити тодішній геополітичний баланс у регіоні, адже РФ (що стала правонаступницею СРСР) продовжувала трактувати територію ЦСЄ як сферу свого впливу¹⁵. Росія позиціонувала себе як важливий «незалежний політичний центр прийняття рішень», національні інтереси якого розповсюджувались і на колишні країни соціалістичного табору, внаслідок чого будь-які кроки Варшави в напрямі інтеграції у євроатлантичні інституції Кремль розглядав як загрозу власній безпеці та національним інтересам. Москва фактично прагнула застосувати принцип обмеженого суверенітету щодо держав регіону (який було обґрунтовано у військовій доктрині РФ 1993 р.)¹⁶

¹² Kuźniar R., Szczepanik K. Wprowadzenie. Podstawy polityki zagranicznej RP. *Polityka zagraniczna RP 1989–2002* / pod red. R. Kuzniara, K. Szczepaniaka. Warszawa, 2002. S. 28.

¹³ Кучик О., Москалик А. Євроатлантичний та європейський вимір «Веймарського Трикутника» у зовнішній політиці Республіки Польща. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2013. Вип. 6 (2). С. 159.

¹⁴ Стоєцький С. В. Україна в зовнішній політиці Республіки Польща... С. 69.

¹⁵ Marzęda K. Pozycja geopolityczna Polski po 1989 roku. *Polityka wschodnia Polski. Uwarunkowania. Koncepcje. Realizacja* / red. naukowa A Gil i T. Kapuśniak. Lublin; Warszawa, 2009. S. 60.

¹⁶ Dryblak Ł. The role and significance of Russian doctrinal documents, with particular focus on information security doctrines from 2000 and 2016. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo Wschodniej*. Warszawa, 2017. Vol. 52. Nr 3. Special issue. P. 212.

навіть попри те, що після розпаду СРСР можливості й ефективність її геополітичного впливу були значно обмеженими¹⁷. Міністр закордонних справ РП Кшиштоф Скубішевський щодо цього відзначав: «Час від часу в Москві давав про себе знати підхід, відповідно до якого держави на зразок Польщі не могли бути визнані повноцінними партнерами Росії. Такий підхід був спричинений російським імперіалізмом і він тяжіє над нашими відносинами»¹⁸. Щоправда, до певного часу польська влада сама побоювалася робити рішучі кроки в напрямку НАТО, що пояснювалося як неоднозначною позицією щодо цього всередині польських еліт, так і присутністю до вересня 1993 р. на території Польщі Північної групи військ колишнього СРСР¹⁹. Питання виведення цього контингенту вдалося владнати під час офіційного візиту Президента РП Леха Валенси до російської столиці 22 травня 1992 р. І лише після цього в документі про «Основи польської політики безпеки», підписаного Президентом Польщі 2 листопада 1992 р., на офіційному рівні було задекларовано прагнення вступу країни у Північноатлантичний альянс²⁰.

За зближення з НАТО переважно виступало оточення Президента РП Л. Валенси та представники Міністерства закордонних справ (МЗС). Так, представник дипломатичного відомства Гжегож Костшева-Зорбас 16 березня 1991 р. підготував таємний меморандум із питання приєднання Польщі до Північноатлантичного альянсу, а також виступив ініціатором зустрічей впливових осіб, які згодом заснували неурядову організацію «Атлантичний клуб». Прихильником євроатлантичної інтеграції РП також виступав прем'єр-міністр Ян Кшиштоф Белецький, який, перебуваючи з візитом у Вашингтоні, 9 вересня 1991 р. відкрито порушив питання вступу Польщі до Альянсу. Однак на урядовому рівні звучали й діаметрально протилежні думки щодо взаємин РП з Альянсом, зокрема, міністр національної оборони Пьотр Колодзейчик 12 вересня того ж року висловив припущення щодо можливої ліквідації НАТО в майбутньому²¹. Водночас саме кабінет наступного прем'єр-міністра Яна Ольшевського переломив політично-концептуальне табу, говорячи про членство в НАТО як про майбутню перспективу для Польщі. Хоча подібні висловлювання уряду в той час не мали шансів на реалізацію, проте вони все ж сприяли посиленню атлантичних акцентів у політиці безпеки Польщі²². Під час візиту Президента Л. Валенси до ФРН, який відбувся 29 березня – 2 квітня 1992 р., була озвучена ідея створення НАТО-біс, суть якої полягала у формуванні нової структури співпраці

¹⁷ Weremiuk S. Polska wobec Rosji w latach 1992–2014. Od zależności postimperialnych do trudnych relacji. Analiza wybranych aspektów. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego*. Warszawa. 2015. Nr 13. S. 103.

¹⁸ Цит за кн.: Бухарин Н. И. Россия – Польша: Опыт двадцатилетних отношений: 90-е годы XX века – первое десятилетие XXI века. Санкт-Петербург, 2013. С. 15.

¹⁹ Земба Р. Отношения Польши с Российской Федерацией. *Российско-польские отношения в зеркале геополитических концепций: Избранные статьи польских экспертов* / под ред. С. Белена, А. Скушека, Д. В. Карнаухова, О. В. Петровской; пер. с пол. Л. Д. Бондарь, М. А. Корзо. Москва, 2015. С. 90.

²⁰ Стоєцький С. В. Україна в зовнішній політиці Республіки Польща... С. 71.

²¹ Założenia polskiej polityki bezpieczeństwa oraz Polityka bezpieczeństwa i strategia obronna Rzeczypospolitej Polskiej. 2 listopada 1992 roku. S. 5. URL: https://koziej.pl/wp-content/uploads/2015/07/Strategia_RP_z_92_r.doc

²² Kupiecki R. Akcesja Polski do NATO – okiem historyka i uczestnika. *Bezpieczeństwo Narodowe*. Warszawa, 2014. Nr 29: 15 lat Polski w NATO. S. 55.

держав Центральної Європи у сфері безпеки, покликаної підготувати їх до майбутнього членства в Альянсі²³. Ця концепція передбачала створення регіонального альянсу безпеки, а її реалізація цілком відповідала концепції Чорноморсько-Балтійської осі, запропонованої Президентом Л. Валенсою. Відповідно до цієї концепції мало бути створене угруповання незалежних держав, розташованих між Балтійським та Чорним морями, що робило Варшаву регіональним лідером²⁴. Однак ідея НАТО-біс викликала критику як всередині РП, так і в регіоні, оскільки вона вела до закріплення поділу Європи, а також відтермінувала на невизначений час повноцінне членство РП та інших країн регіону в західних структурах, суперечила прона-тисьському вибору Польщі²⁵. Лише спільна декларація Вишеградського трикутника від 6 травня 1992 р. внесла певну ясність у позицію Польщі щодо взаємин з НАТО. У ній йшлося про докладання зусиль щодо вступу в НАТО та співпрацю між трьома урядами. У цьому контексті також важливе значення мав виступ міністра К. Скубішевського в сеймі 8 травня того ж року, під час якого він оголосив про активізацію контактів з НАТО і чи не вперше однозначно заявив, що метою урядової політики є «поступове та фактичне включення Польщі до системи безпеки Альянсу», та наголосив, що «членство – це довгострокова перспектива». Саме це висловлювання від тоді стало головною тезою зовнішньої політики РП²⁶.

На практиці Варшава налаштувалась на поступовий розвиток відносин із НАТО, розраховуючи через заходи військового і політичного співробітництва зрештою досягти кінцевої мети – повноправного членства. Зауважмо, що саме в першій половині 1990-х років офіційній Варшаві вдалося здійснити активні кроки на шляху до поглиблення відносин з Альянсом, які проявилися в налагодженні політичних контактів на найвищому рівні та обміні візитами з повноважними представниками НАТО.

Перші офіційні контакти між Польщею та Північноатлантичним альянсом були започатковані 21 березня 1990 р. візитом міністра закордонних справ РП К. Скубішевського до штаб-квартири в Брюсселі. Зустріч із Генеральним секретарем НАТО Манфредом Вернером дала можливість польській стороні представити власне бачення європейської безпеки. Польща сигналізувала, що не остерегається НАТО, а розглядає його існування та американську присутність в Європі як один з чинників стабілізації ситуації в регіоні. Після Лондонського саміту Альянсу 9 серпня 1990 р. у структурі Посольства РП в Брюсселі було створено Офіс зв'язку з НАТО. Декілька тижнів по тому Польщу вперше відвідав Генеральний секретар Альянсу, який у своїй промові в сеймі наголосив на добрій волі НАТО ділитися «вигодами,

²³ Czuputowicz J. Posłowie: Polska droga do NATO i Unii Europejskiej. *Polski wiek XX*. T. 4 / za red. K. Persak, P. Machcewicz; Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk. Warszawa, 2010. S. 382–383.

²⁴ Ключук Ю. Проблеми регіональної безпеки у польсько-українському президентському дискурсі (1991–1995 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія «Історія»*. 2017. Вип. 2 (2). С. 130; Feduniak S. Czynniki bezpieczeństwa w stosunkach ukraińsko-polskich. *Dziedzictwo Józefa Piłsudskiego i Symona Petlury. Przyszłość, teraźniejszość i przyszłość partnerstwa Polski i Ukrainy* / red. nauk.: W. Baluk, J. Makar, M. Doroszko. Lublin, 2021. S. 320.

²⁵ Магда Є. В. Концептуальні засади розширення НАТО: сучасний вимір. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки: Міжвід. зб. наук. пр.* 2009. Вип. 18. С. 126.

²⁶ Kupiecki R. Akcesja Polski do NATO – okiem historyka i uczestnika. S. 55–56.

які виникають зі спільної безпеки та співпраці». Вище польське керівництво ж акцентувало на спільній системі цінностей, а також на прийнятті Польщею основних цілей НАТО, прописаних у Лондонській декларації²⁷. Зауважмо, що в декларації було проголошено рішучі кроки щодо пристосування Альянсу до вимог нової безпекової ситуації, що склалася в ЦСЄ, які були покликані покласти край конфронтації між Сходом і Заходом. Уряди СРСР та країн ЦСЄ мали започаткувати постійні дипломатичні зв'язки з НАТО і налагоджувати нові відносини на основі співпраці²⁸. У грудні 1991 р. Польща приєдналася до Ради Північноатлантичного співробітництва (РПАС), а в січні 1994 р. до програми «Партнерство заради миру»²⁹.

Кроком РП у напрямку зближення з НАТО стала її участь у роботі Вишеградської групи, спільно з Угорщиною та Чехо-Словаччиною, спрямована на консолідацію зусиль для повномасштабної інтеграції з європейськими й євроатлантичними структурами. На Вишеградському саміті, який відбувся у Кракові 5–6 жовтня 1991 р., країни-учасниці Вишеградської групи основними стратегічними напрямками своєї зовнішньої політики визначили приєднання до європейської політичної, економічної, правової та безпекової системи, шляхом асоціації з Європейським Співтовариством та розбудови відносин з НАТО, включно з їх інституалізацією³⁰.

У 1992 р. у відповідних державних документах РП було офіційно зафіксовано обрання Польщею курсу на включення до системи безпеки НАТО. У цьому контексті насамперед варто згадати оборонну доктрину, прийняту Комітетом оборони Польщі 30 липня 1992 р., у якій зазначалося, що «Польща прагне до отримання членства в НАТО»³¹. Ідея інтеграції РП до Північноатлантичного альянсу була зафіксована у затверджених Комітетом оборони Польщі на засіданні 2 листопада того ж року документах «Основи польської політики безпеки» та «Політика безпеки і оборонна стратегія Республіки Польща»³². У документі «Основи польської політики безпеки» зазначалося, що оскільки після розпаду СРСР на формування нових відносин з європейськими державами надалі істотний вплив має політично-військовий чинник, то за таких умов Польща намагатиметься налагодити зв'язки з наявними оборонними альянсами та системами безпеки, а також прагнучиме зміцнити ці структури³³. Належне місце в документі було відведено співпраці РП з НАТО, зокрема йшлося про: «Визнаючи, що Північноатлантичний альянс залишається важливим фактором політичної стабільності та миру в Європі, Польща особливо цінує євроатлантичний характер цього альянсу та підтримує присутність американських військ на нашому континенті. Стратегічною метою Польщі у дев'яностих

²⁷ Ibid. S. 49.

²⁸ Магда Є. В. Концептуальні засади розширення НАТО: сучасний вимір. С. 125.

²⁹ Буглай Н. Вступ Польщі до НАТО: реалізація євроатлантичного вибору. *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини.* 2016. Вип. 17. С. 158.

³⁰ Стоєцький С. В. Україна в зовнішній політиці Республіки Польща... С. 70.

³¹ Там само. С. 70–71.

³² Буглай Н. М. Формування зовнішньополітичної стратегії та реалізація пріоритетних напрямів зовнішньої політики Республіки Польща (1995–2005 рр.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02 / Інститут історії України НАН України. Київ, 2018. С. 173; Kupiecki R. NATO w polskiej perspektywie 1989–2019. Warszawa, 2019. S. 63–64.

³³ Założenia polskiej polityki bezpieczeństwa oraz Polityka bezpieczeństwa i strategia obronna Rzeczypospolitej Polskiej. 2 listopada 1992 roku. S. 5.

роках є членство в НАТО та Західноєвропейському Союзі як європейській опорі НАТО і важливого чиннику європейської системи колективної безпеки. Зараз ми розвиваємо наші відносини з Альянсом переважно через Раду Північноатлантичного співробітництва. Майбутнє членство нашої країни в НАТО позитивно вплине на польсько-німецькі та польсько-російські відносини»³⁴. У документі «Політика безпеки і оборонна стратегія Республіки Польща» щодо співпраці з НАТО було зазначено: «Польща прагне стати членом НАТО. Ми продовжуватимемо розвивати систему наших контактів, співпрацю та політичні консультації з різними структурами цієї організації»³⁵. У документі також йшлося про те, що РП спрямує свої зусилля на формування мережі двосторонніх угод з окремими членами НАТО з питань оборони та безпеки, та що Польща зацікавлена в розвитку й інтенсифікації співпраці в межах РПАС. Пронатівський курс польської зовнішньої політики був продиктований насамперед прагненням приєднатися до західної системи безпеки, а також був спрямований на ліквідацію «сірої зони» безпеки в Центральній Європі, яка виникла після розпаду Варшавського договору та Радянського Союзу. Для Польщі членство в Альянсі було засобом досягнення всеохоплюючої мети – довгострокової безпеки країни³⁶. Водночас вступ до НАТО сприймався як передумова посилення геополітичної ваги РП, зокрема зміцнення її позиції у ЦЄ та запорука вступу до ЄС. Зауважмо, що всі польські політичні сили, від лівих до правих, від початку 1990-х років і до 1999 р. (вступ РП до НАТО) демонстрували прихильність до ідей євроатлантизму та натоцентризму, вважали євроатлантичну інтеграцію «єдиним і відповідним способом забезпечення економічної, військової безпеки та суспільного розвитку»³⁷. Однак це не означало повної згоди щодо методів досягнення намічених цілей, у багатьох публічних дебатах простежувалися різні погляди на євроатлантичний шлях РП. Міністр національної оборони Польщі Януш Онишкевич зазначав, що «не всі в Польщі також виступали за вступ до НАТО. На щастя, з 1993 р. клуб прихильників значно зріс»³⁸. Відтак цей напрям зовнішньої політики Польщі впродовж окресленого періоду залишався незмінним.

Чітко окресливши свій пронатівський вибір, РП послідовно виступила на підтримку України на шляху до європейської та євроатлантичної інтеграції, намагалася допомагати у проведенні інституційних перетворень та ринкових реформ. Адже відновлення Росією контролю над Україною чи втрата останньою незалежності призвели б до перетворення Польщі на геополітичний центр протистояння на східному кордоні об'єднаної Європи та негативно вплинули б на еволюцію безпекового порядку в регіоні³⁹. Сприяння з боку РП українській євроатлантичній інтеграції засвідчив один із пунктів «Основ польської політики безпеки», оскільки в ньому зазначалося, що «Польща прагне до ефективного залучення країн Центральної та Східної Європи до євроатлантичної системи безпеки», а також сприятиме старанням

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid. S. 11.

³⁶ Czaputowicz J. Posłowie: Polska droga do NATO i Unii Europejskiej. S. 383.

³⁷ Буглай Н. М. Формування зовнішньополітичної стратегії... С. 174–175.

³⁸ Kupiecki R. NATO w polskiej perspektywie 1989–2019. S. 65.

³⁹ Larrabee F. S. Ukraine's Place in European and Regional Security. *Harvard Ukrainian Studies*. Harvard, 1996. Vol. 20: Ukraine in the World: Studies in the International Relations and Security Structure of a Newly Independent State. P. 249.

нових держав окресленого регіону в налагодженні зв'язків із західними країнами й адаптації їхніх структур до демократичних стандартів⁴⁰. Важливе значення для налагодження перших контактів України з НАТО мали укладені між нашою державою та Польщею двосторонні домовленості, зокрема «Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво»⁴¹, підписаний 18 травня 1992 р., та «Угода між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща про військове співробітництво»⁴² від 3 лютого 1993 р., які заклали підвалини українсько-польської співпраці у галузі безпеки й оборони. Завдяки цим домовленостям Україна отримала від польської сторони важливий досвід щодо співпраці з НАТО в різних галузях, зокрема в сертифікації та виробництві озброєння згідно зі стандартами Альянсу⁴³. Зауважмо, що Президент України Леонід Кравчук охарактеризував Польщу як «ворота української нації на Захід», що виявилось дуже влучним висловлюванням, оскільки тісні українсько-польські відносини стали важливим чинником сприяння економічній, політичній та безпековій інтеграції України із Заходом⁴⁴.

Активізація відносин між Україною та НАТО, які згодом перейшли в площину прямих контактів і стали постійними, припала на початок 1992 р. Саме 22–23 лютого відбувся перший візит Генерального секретаря НАТО М. Вернера до Києва, під час якого Україну запросили до участі в РПАС, яка надавала державам-учасникам консультації з питань, що були для них важливі з погляду регіональної та глобальної безпеки. 10 березня того ж року Україна стала членом РПАС, а 8 липня Президент України Л. Кравчук відвідав штаб-квартиру Північноатлантичного альянсу в Брюсселі. У вересні того ж року було відкрито Посольство України в Брюсселі, яке стало центром українських відносин з НАТО, налагоджуючи перші дипломатичні контакти. Саме завдяки активній роботі посольства уже наступного року, 18 вересня 1993 р., до Брюсселя прибув міністр закордонних справ України Анатолій Зленко⁴⁵.

Попри налагодження відносин з НАТО, у зовнішньополітичному курсі офіційного Києва продовжував домінувати пошук шляхів встановлення білатеральних відносин, характерний для української зовнішньої політики 1990-х років. Підтримана міністром закордонних справ А. Зленком нейтральна позаблокова парадигма розповсюджувалася на принципи зовнішньої політики України та зберігала панівні

⁴⁰ Założenia polskiej polityki bezpieczeństwa oraz Polityka bezpieczeństwa i strategia obronna Rzeczypospolitej Polskiej. 2 listopada 1992 roku. S. 5.

⁴¹ Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_172#Text

⁴² Угода між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща про військове співробітництво. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_191#Text

⁴³ Мелекесцев К. І. Україна та Республіка Польща: від білатеральних відносин до євроатлантичної інтеграції (історичний аспект): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2019; Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпро, 2019. С. 152.

⁴⁴ Brzezinski I. Polish-Ukrainian relations: Europe's Neglected Strategic Axis. *Survival*. 1993. S. 18.

⁴⁵ Малик Я. До питання про євроатлантичну інтеграцію України. *Демократичне врядування*. 2014. Вип. 14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_14_7; Legucka A. Perspektywy członkostwa Gruzji i Ukrainy w NATO do 2010. S. 38.

позиції в українському політикумі упродовж 1991–1995 рр.⁴⁶. Політична верхівка України продовжувала розробляти власну концепцію регіональної безпеки, що на пряму було пов'язано з відсутністю в українській політичній еліті чіткої позиції щодо цієї проблеми. З одного боку, висловлювалось зацікавлення у розширенні взаємодії з євроатлантичними структурами, а з іншого, зважаючи на позицію РФ, яка різко висловила проти розширення НАТО на схід, Україна почала балансувати на межі Захід–Схід, займаючи обережну позицію з цього питання. Намагаючись зменшити вплив Росії шляхом розбудови нового безпекового ландшафту в регіоні, українська сторона під час сесії Наради з безпеки і співробітництва в Європі (з 1995 р. – Організація з безпеки і співробітництва в Європі), яка відбулася у Празі 18 квітня 1993 р., запропонувала до реалізації проєкт «Зони стабільності і безпеки в Центрально-Східній Європі». Він передбачав створення зони безпеки в ЦСЄ на базі НАТО з об'єднанням держав Центральної Європи, країн Балтії, європейських країн Співдружності Незалежних Держав (СНД)⁴⁷. Відповідно до т. зв. «плану Кравчука» країни регіону мали підписати політичну декларацію про створення в ЦСЄ простору стабільності та безпеки, а також мали поважати й виконувати задекларовані в ній загальноприйняті норми: поважати територіальну цілісність інших держав, відкинути взаємні претензії, не застосовувати силу проти інших країн-підписантів, поважати права національних меншин, розвивати прикордонне співробітництво⁴⁸. «Зона стабільності та безпеки» мала слугувати тимчасовим механізмом консультацій в регіоні, який діяв би доти, доки не було б досягнуто консенсусу щодо формування загальноєвропейської системи безпеки та розширення НАТО. Загалом Україна не заперечувала проти вступу до Альянсу країн ЦСЄ, але за умови врахування українських інтересів у сфері національної безпеки та трансформації НАТО до загальноєвропейської ролі ефективного інструмента безпеки. Свою пропозицію щодо створення «Зони стабільності та безпеки» офіційний Київ прагнув поєднати з ініціативою, висловленою у 1993 р. прем'єр-міністром Франції Едуардом Балладюром щодо Пакту стабільності та безпеки в Європі, спрямованого на організацію під егідою Європейського Союзу (ЄС) всеєвропейської конференції задля миру та стабільності в Європі, що мала сприяти стабілізації країн ЦСЄ, які у майбутньому могли би приєднатися до ЄС. Також МЗС України пропонувало підтримати подібні ініціативи країн Балтії і Фінляндії в тих частинах, де вони відповідали національним інтересам нашої держави. Ініціативу створення «Зони стабільності та безпеки» офіційний Київ також намагався поєднати з польською ідеєю створення НАТО-біс, озвученою Президентом Л. Валенсою навесні 1992 р. Остання подія відбулася під час офіційного візиту Л. Валенси в Україну 24–26 травня 1993 р., коли польській стороні було запропоновано відповідний проєкт⁴⁹. Зауважмо, що ще напередодні 12 січня того ж року для поглиблення двосторонніх зв'язків було підписано «Протокол про створення Консультаційного Комітету Президентів України

⁴⁶ Мелекесцев К. І. Україна та Республіка Польща... С. 151.

⁴⁷ Максак Г. Україна – Польща. Історія двосторонніх відносин у контексті глобальних та регіональних питань безпеки. *Українська призма. Між стратегічним партнерством і безпекою*. Київ, 2013. С. 18–19; Gibas-Krzak D. Polsko-ukraińskie partnerstwo polityczne – przeszłość, teraźniejszość i przyszłość (1991–2009). *Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne*. 2009. Nr 6. S. 263.

⁴⁸ Ключук Ю. Проблеми регіональної безпеки... С. 130.

⁴⁹ Стоєцький С. В. Україна в зовнішній політиці Республіки Польща... С. 76–77.

та Республіки Польща» (ККП)⁵⁰ і затверджено його статут. Новостворений орган був покликаний опрацьовувати пропозиції щодо питань, які виникали у відносинах між двома країнами, що стосувалися ЦСЄ, міжнародної політики, а також питань безпеки на європейському континенті та у світі; також він забезпечував консультації щодо багатосторонніх та регіональних контактів та визначав напрямки співпраці на міжнародній арені⁵¹. У цей час на порядку денному все частіше поставали питання розширення Північноатлантичного альянсу.

Українську пропозицію щодо створення «Зони стабільності та безпеки» не підтримала офіційна Варшава, яка вважала цю концепцію занадто загальною і нечіткою, до того ж її не підтримала жодна з впливових країн-членів Альянсу. Польща вбачала у формуванні регіональних безпекових структур перешкоду на шляху до свого стратегічного вибору щодо отримання членства в НАТО. РП ставила на перше місце співпрацю із західними країнами, що гарантувало підтримку трансформаційних процесів у країні і прискорювало процес прийняття її до НАТО та ЄС, а також взаємодію з країнами Вишеградської групи (Чехією, Угорщиною, Словаччиною), що поділяли її стратегічні цілі⁵². Водночас на той момент Польща ще не була готова протистояти Заходу чи Росії через політику зміцнення зв'язків України з країнами Центральної Європи і в такий спосіб сприяти інтеграції нашої держави з європейськими і трансатлантичними інституціями. До того ж Захід та США закликали поляків відхилити українську пропозицію, саме тому офіційна Варшава не виявила до неї належного інтересу⁵³.

У наступних польсько-українських переговорах тема реалізації подібного проєкту більше не порушувалася. Загалом до середини 1993 р. прогрес у двосторонніх українсько-польських відносинах призупинився, українські політики дійшли висновку, що польська сторона не зацікавлена в поглибленні цих взаємин. Польща натомість була сконцентрована на досягненні двох основних цілей, які за умови неврахування українських інтересів призвели б до зниження рівня безпеки України: членство в НАТО та налагодження економічних та політичних відносин з Росією⁵⁴. Від другої половини 1993 р. і до кінця 1995 р. українсько-польські відносини стали помітно стриманішими або, за визначенням українських дослідників В. Глібова і Д. Горуна, прагматичними⁵⁵. Так звана фаза охолодження українсько-польських відносин, яка відбулася на зламі 1993–1994 рр., була спричинена низкою чинників: шпигунським скандалом навколо майора СБУ України Анатолія Лисенка;

⁵⁰ Протокол про створення Консультаційного Комітету Президентів України та Республіки Польща. Варшава, 12 січня 1993 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_228#Text

⁵¹ Feduniak S. Czynniki bezpieczeństwa w stosunkach ukraińsko-polskich. S. 321.

⁵² Burant S. Poland, Ukraine, and the Idea of Strategic Partnership. Pittsburgh, 1999. P. 16; Гевко В. Україна і Республіка Польща: від багатосторонньої співпраці до стратегічного партнерства. *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць*. Серія: *Історія, міжнародні відносини* / гол. ред. Л. М. Алексієвць. Тернопіль, 2010. Вип. 5: у 2 ч.: Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку. Ч. 1: Міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця. С. 141.

⁵³ Burant S. Poland, Ukraine, and the Idea of Strategic Partnership. P. 13–14.

⁵⁴ Ibid. P. 14.

⁵⁵ Глібов В. В., Горун О. Д. Українсько-польські відносини в пострадянський період. Деякі аспекти політичного й економічного співробітництва. *Політика і час*. 1997. № 5–6. С. 17.

підписанням офіційною Варшавою контрверсійного договору з РФ щодо будівництва газопроводу в обхід України; посиленням російського впливу на українсько-польський дискурс щодо НАТО; історичним дискурсом щодо подій середини ХХ ст. тощо⁵⁶.

Бажання української дипломатії закріпити визначення двосторонніх взаємин на рівні офіційних програм і заяв в категорії «стратегічне партнерство» неоднозначно та суперечливо сприймалися польською стороною. Президент Польщі Л. Валенса в офіційному дискурсі прагнув утримуватися від використання такого формулювання, проте на урядовому рівні ця формула активно використовувалась. У концепції зовнішньополітичного відомства РП на той час йшлося швидше про рівень відносин, що означалися як «добросусідство» чи «пріоритетність»⁵⁷. Співробітництво з нашою державою на тому етапі не належало до стратегічних пріоритетів зовнішньополітичного курсу РП. До певної міри це було пов'язано з відсутністю чіткої геостратегічної визначеності зовнішньої політики України, що полягало у формуванні концепції «багатовекторності». Тобто європейський та євроатлантичний вектори української зовнішньополітичної стратегії були не домінуючими, а лише одними з напрямів такої діяльності. Основні параметри цієї політики було закладено у постанові Верховної Ради від 2 липня 1993 р. «Основні напрями зовнішньої політики України», де були визначені ключові групи національних інтересів, головні засади, напрями та пріоритети зовнішньої політики. У документі зазначалося: «У зв'язку з особливостями історичного розвитку і специфікою геополітичного і гео економічного положення України домінуючою двосторонніх відносин з прикордонними державами є українсько-російські відносини. Для України вони є стосунками особливого партнерства... Протидіючи будь-яким територіальним претензіям чи спробам втручання у свої внутрішні справи, Україна вживатиме всіх заходів для переведення стосунків з Росією в русло справжнього добросусідства, взаємоповаги і партнерства. Україна спрямовуватиме свої зовнішньополітичні зусилля на те, щоб стати надійним мостом між Росією і країнами Центрально-Східної Європи»⁵⁸. Водночас щодо Польщі та сусідніх держав на Заході зафіксована необхідність підтримання військово-політичної і соціально-економічної стабільності в регіоні, що впливало з національних інтересів України в галузі безпеки. Вказувалось також на прагнення розвивати рівноправні відносини з країнами ЄС і США, нарощувати рівень своєї участі РПАС та Північноатлантичній асамблеї. Серед найчіткіше визначених завдань зовнішньої політики України обґрунтовувалось прагнення стати повноправним членом Ради Європи й розвивати свою зовнішньополітичну активність на субрегіональних напрямках, зокрема щодо входження у структури Центральноєвропейської ініціативи й підтримки контактів із Вишеградською групою⁵⁹. Зауважмо, що саме набуття Поль-

⁵⁶ Мелексцев К. І. Україна та Республіка Польща... С. 149.

⁵⁷ Стоєцький С. Концепція стратегічного партнерства в політиці Республіки Польща щодо України. *Політичний менеджмент*. 2005. № 3 (12). С. 153–154.

⁵⁸ Постанова Верховної Ради України від 02.07.1993 «Про основні напрями зовнішньої політики України». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993. № 37. С. 379. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>

⁵⁹ Піх О. Налагодження політичних взаємин України і Республіки Польща (1991–2004). *Українсько-польські відносини. Новітня доба* / відп. ред. М. Литвин. Львів, 2017. С. 527.

шею членства в Раді Європи 26 листопада 1991 р. відкрило їй шлях до інтеграції з НАТО та Європейським союзом⁶⁰. Водночас проголошений раніше офіційним Києвом намір позаблоковості не мав завадити повномасштабній участі України в загальноєвропейській структурі безпеки. Усе це зумовило певні розбіжності в українському законодавстві: з одного боку, йшлося про «дотримання позаблокового статусу», а з іншого – орієнтацію на створені системи загальноєвропейської безпеки задля захисту національних інтересів України⁶¹.

Попри обраній офіційним Києвом зовнішньополітичний курс у сфері загальноєвропейської політики безпеки Польща продовжувала виявляти зацікавленість у євроатлантичній та європейській інтеграції України. У 1994 р. відбулися певні зрушення у двосторонньому діалозі, зокрема й у питаннях безпеки. Позиція офіційної Варшави щодо активізації відносин була пов'язана зі зменшенням критики з боку Західних країн щодо України та з позитивною еволюцією відносин нашої держави із Заходом загалом та НАТО зокрема. Саме з 1994 р. розпочалося реальне співробітництво України з Альянсом. До того ані з українського боку (політична верхівка схилилася до дотримання «нейтралітету» та «позаблоковості»), ані з боку Альянсу, який основну мету своєї політики щодо України вбачав у забезпеченні стабільності та миру в регіоні й ліквідації ядерного потенціалу колишніх радянських республік, не робилося жодних кроків до активізації цієї співпраці.

Про значний розвиток відносин між Україною та Північноатлантичним альянсом свідчить підписання нашою державою 8 лютого 1994 р. Рамкового документа «Партнерство заради миру» (ПЗМ), відповідно до якого українські військовослужбовці долучилися до навчань та різноманітних заходів, організованих Альянсом у межах програми. Тогочасна українська влада сприймала програми ПЗМ як інструмент налагодження тісної кооперації із Заходом у військовій і політичній сферах, спробу поліпшити свій міжнародний престиж та посилити гарантії безпеки, збалансувати українську зовнішню політику щодо військового блоку СНД, а також як засіб покращення оцінки оборонного потенціалу України серед західних військових експертів, частина з яких сприймали його досить скептично. Про це свідчать, зокрема, висловлювання радника Постійного представництва України при ООН Олександра Горіна, який зазначав, що програма спільних навчань українських та натівських військовослужбовців дає змогу Збройним силам України підготуватися до ґрунтовнішої співпраці із західними арміями та водночас демонструвати перед Росією свою готовність до цього. Натомість для НАТО ці програми слугували вдалим інструментом підриву спроб Росії з військової інтеграції в межах СНД⁶².

Офіційний Київ хоча й визнавав важливу роль НАТО в забезпеченні миру та стабільності в регіоні, однак і надалі був схильний розглядати його не як оборонний блок, а насамперед як організацію колективної безпеки за участю України, Росії та інших європейських держав. Побоювання серед української політичної еліти з приводу розширення Альянсу на схід і перетворення України на так звану буферну зону між Росією та НАТО зберігалось. Про це, зокрема, свідчать заяви Президента Л. Кучми,

⁶⁰ Madera A. J. *Polityka zagraniczna Polski po roku 1989: (wybrane zagadnienia)*. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica*. 2004. Nr 2. S. 136.

⁶¹ Мелекесцев К. І. Україна та Республіка Польща... С. 152.

⁶² Петровський В. Україна – Росія – НАТО: Безнадійний трикутник? С. 180.

зроблені під час візиту до США 19–23 листопада 1994 р., у яких він висловив занепокоєння розширенням Альянсу. Однак невдовзі позиція України змінилася, і вже 1 червня 1995 р. Президент Л. Кучма відвідав штаб-квартиру НАТО та зустрівся з Генеральним секретарем, якому повідомив про бажання України співпрацювати з Альянсом на новому рівні. А в липні 1995 р. майбутній міністр закордонних справ Борис Тарасюк назвав вигідним для України розширення Північноатлантичного альянсу⁶³. 14 вересня того ж року міністр закордонних справ Геннадій Удовенко відвідав Брюссель для підписання Індивідуальної програми партнерства України і провів зустріч з питань європейської безпеки з членами РПАС. Саме тоді він висловився про можливість входження України до НАТО на правах асоційованого члена⁶⁴.

У 1995 р. офіційний Київ порушив питання про встановлення спеціальних відносин з Альянсом, і вже 14 вересня того ж року відбулося спеціальне засідання Північноатлантичної ради у форматі «16+1», за результатами якого була оприлюднена Спільна заява України і НАТО для преси, в якій оголошувалося про початок «розширених і поглиблених» відносин між Україною і НАТО в межах і поза межами програми ПЗМ та діяльності РПАС. У жовтні того ж року Україна підписала розширену програму індивідуального партнерства, відповідно до якої формат участі нашої держави у спільних військових навчаннях, миротворчих операціях і поглибленій військовій співпраці було розширено. Усе це ознаменувало початок нового етапу у співпраці між Україною та Альянсом⁶⁵.

Офіційна Варшава, яка після формування уряду Юзефа Олексі та обрання Президентом Александра Квасневського, а також остаточного закріплення офіційного курсу в НАТО демонструвала динамічні старання з набуття членства в Північноатлантичному альянсі⁶⁶, а також була особливо зацікавлена у зближенні та налагодженні тісної співпраці України з Альянсом. Польське керівництво прагнуло заручитися схваленням з боку України його власних «євроатлантичних устремлінь». На цьому, зокрема, наголошував посол Польщі в Україні Єжи Козакевич, який на початку 1995 р. зазначив, що РП намагається знайти з українського боку розуміння реалізації власних устремлінь та інтеграційних амбіцій, зокрема щодо вступу до Альянсу⁶⁷. Польське керівництво доклало чималих зусиль до формування позитивного ставлення України до розширення НАТО на схід і євроатлантичних прагнень самої Польщі. Від початку 1995 р. значно пожвавилися двосторонні українсько-польські відносини, оскільки офіційна Варшава почала розуміти, що відсутність виваженої політики щодо налагодження тісних двосторонніх взаємин та допомоги Україні в інтеграції в європейські інституції загрожувала ізоляцією України в регіоні та робила її вразливою для тиску з боку РФ. А це відкривало пряму загрозу для самої Польщі з боку Росії, особливо з огляду на тогочасну військову, економічну й політичну реінтеграцію Білорусі з РФ. До того ж така загроза могла посилити небажання деяких західних країн розширювати НАТО на Центральну

⁶³ Петровський В. Україна – Росія – НАТО...

⁶⁴ Legucka A. Perspektywy członkostwa Gruzji i Ukrainy w NATO do 2010. S. 39

⁶⁵ Малик Я. До питання про євроатлантичну інтеграцію України...

⁶⁶ Буглай Н. М. Формування зовнішньополітичної стратегії... С. 176.

⁶⁷ Стоєцький С. В. Україна в зовнішній політиці Республіки Польща... С. 75.

Європу. Тобто офіційна Варшава розуміла, що кроком до забезпечення безпеки самої Польщі – незалежно від того, буде вона членом НАТО чи ні – є Україна⁶⁸.

Польські ініціативи увінчалися успіхом після обрання Президентом Л. Кучми, який переглянув попереднє ставлення України до Альянсу та задекларував новий проатлантичний курс української зовнішньої політики, не заперечуючи проти розширення НАТО на схід, зокрема Польщі, та вбачаючи в цьому позитив для безпеки ЦСЄ⁶⁹. Політична верхівка РП, як і тогочасний український політиком, усе частіше схилялася до думки, що забезпечення національних інтересів обох країн, збереження регіональної і загальноєвропейської безпеки можливе лише за умови налагодження тісної співпраці між Польщею й Україною та проведення спільного зовнішньополітичного курсу в контексті європейсько-атлантичної інтеграції⁷⁰. Своє ставлення до розширення Альянсу Президент Л. Кучма підтвердив під час свого офіційного візиту до Польщі 25–26 червня 1996 р. У «Спільній декларації Президента України і Президента Республіки Польща» зазначалося, що президенти зі зрозумінням поставилися до взаємно проголошених позицій стосовно розширення НАТО. Так, у ст. 2 документа вказано, що обидві країни підтримують реалізацію ідеї спільної Європи і створення нової системи європейської безпеки, в якій Україна та Польща займуть місце, що відповідатиме їхнім прагненням і потребам. Держави зобов'язалися надавати взаємну підтримку у прагненні якнайшвидше інтегруватися в європейські політичні й економічні структури безпеки з урахуванням своїх національних інтересів. Сторони підтверджували, що жодна держава не має права вето на суверенні рішення іншої країни у справі приєднання до обраного нею оборонного союзу. Процес розширення НАТО повинен бути еволюційним і відкритим, сприяти зміцненню політичної стабільності та безпеки в Європі⁷¹. Президенти України й Польщі наголосили на важливості питання активного впровадження в життя програми ПЗМ, яка є суттєвим внеском у зміцнення регіональної стабільності й безпеки, та домовилися про координацію зусиль двох держав у цій справі⁷².

Приєднання України та Польщі 1994 р. до програми ПЗМ значно поживило військово-політичне співробітництво між обома державами, започатковане ще 14 січня 1992 р. під час візиту до Польщі міністра оборони України Костянтина Морозова, правовою підставою якого стало підписання у Києві 13 лютого 1993 р. «Угоди між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща про військове співробітництво»⁷³. Ця співпраця проявилася у спільній участі в навчальних програмах і різноманітних акціях НАТО (українські

⁶⁸ Burant S. Poland, Ukraine, and the Idea of Strategic Partnership. P. 18–19.

⁶⁹ Мелекесцев К. І. Україна та Республіка Польща... С. 156.

⁷⁰ Алексієвцев М., Ільчук І. Безпеко-оборонний вектор співпраці України та Польщі в європейсько-атлантичному контексті (1991–2014 рр.). *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Тернопіль, 2015. № 16 (1). С. 102.

⁷¹ Спільна декларація Президента України і Президента Республіки Польща. Варшава, 25.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_088#Text

⁷² Гевко В. Україна і Республіка Польща: від багатосторонньої співпраці до стратегічного партнерства. *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Тернопіль, 2010. Вип. 5. у 2 ч. Ч. 1. С. 142.

⁷³ Угода між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща про військове співробітництво. Київ, 03.02.1993. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_191#Text; Żyła M. Polsko-ukraińska

та польські військові брали участь у військових маневрах «Спільний дух» у Нідерландах у жовтні 1994 р., у багатонаціональних навчаннях «Міст співпраці-94», «Щит миру-96», «Хоробрий орел-97» тощо), налагодженні двосторонньої співпраці (у межах спільних навчань, зокрема Краківського військового округу «Татри-96»), створенні українсько-польського миротворчого батальйону тощо. Подібні заходи сприяли не лише поглибленню військово-політичної співпраці між оборонними відомствами країн-учасниць програми ПЗМ, а й розвитку партнерських відносин між Україною і Польщею та піднесенню українсько-польських військово-політичних взаємин на новий рівень. Водночас завдяки Польщі Україна отримала змогу налагодити двосторонні відносини з провідними країнами Заходу, РП також відіграла важливу роль у представленні нашої держави в європейських і євроатлантичних організаціях, активному лобіюванні там наших інтересів⁷⁴.

Прискорених темпів євроатлантична інтеграція Польщі набула з початку 1996 р., коли розпочалися активні переговори представників офіційної Варшави, керівництва та членів Альянсу у форматі «1+12». Перша подібна зустріч відбулася 7 травня 1996 р., у ході якої було обговорено проблеми політичної взаємодії, військової оперативності та цивільного контролю над збройними формуваннями. Також налагодженню тісних відносин із НАТО сприяла участь РП у діяльності РПАС і реалізації програми ПЗМ, участь польських військових у миротворчій місії в Боснії тощо, а також активна позиція вищого керівництва РП. У січні 1996 р. першими закордонними візитами новообраного Президента Польщі А. Квасневського стали поїздки до Німеччини та Франції, від позиції яких частково залежали євроатлантичні успіхи офіційної Варшави, а згодом – до Брюсселя⁷⁵. Зрештою, на Мадридському саміті НАТО, який відбувся 8–9 липня 1997 р., Польщу, Чехію та Угорщину було запрошено до початку переговорів щодо членства в Північноатлантичному альянсі⁷⁶. Як наслідок, упродовж вересня – листопада 1997 р. тривала підготовка до переговорів із НАТО, яка мала три етапи. Під час першого етапу – з 16 до 28 вересня – обговорювалися питання виконання Польщею політичних та нормативно-правових вимог Альянсу, під час другого етапу, з 29 вересня до 8 жовтня, розглядався стан польських збройних сил та майбутні перспективи їхнього розвитку, на третій етап, який було започатковано 9 жовтня, припало обговорення проблеми оборонного бюджету Польщі й фінансового забезпечення її вступу до НАТО. По завершенні переговорів 14 листопада 1997 р. міністр МЗС Польщі Броніслав Геремек надіслав заступнику Генерального секретаря НАТО К.-П. Клайберу листа, у якому підтверджував готовність РП розділити з членами Альянсу ризики, витрати, відповідальність та інші зобов'язання, взяті під час переговорів. А вже 16 грудня того ж року на засіданні міністрів МЗС держав-членів НАТО в Брюсселі Польща отримала протокол про вступ до Альянсу і спільно з

współpraca wojskowa w latach 1992–2017. *Историчний архів. Наукові студії*. Миколаїв, 2020. Вип. 21. С. 22.

⁷⁴ Алексієвський М., Ільчук І. Безпеко-оборонний вектор співпраці України та Польщі... С. 101–102.

⁷⁵ Буглай Н. Вступ Польщі до НАТО: реалізація євроатлантичного вибору. С. 159–160.

⁷⁶ Deklaracja madrycka o euroatlantycznym bezpieczeństwie i współpracy, wydana przez szefów państw i rządów. Madryt, 8 lipca 1997 r. *Biuletyn informacyjny Biblioteki Sejmowej*. 1997. R. 1. Zesz. 4. URL: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/nato/z4s26.html>

представниками Угорщини та Чехії взяла участь у роботі Атлантичної Ради НАТО 18 грудня 1997 р.⁷⁷.

Підписані протоколи вступу відкрили Польщі шлях до НАТО та засвідчили провал Росії у її спробах домогтися зупинки євроатлантичної інтеграції Варшави і виявили, що здійснені РФ заходи мали обмежений вплив на польську закордонну політику⁷⁸. Як наслідок, Польща значно активізувала свої зусилля з реалізації програми ПЗМ, діяльності Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП), створеної на зміну РПАС, трансформації власного оборонно-промислового комплексу (у червні 1998 р. було прийнято «Програму інтеграції з Організацією Північноатлантичного договору та модернізації збройних сил Республіки Польща на 1998–2012 рр.»), а також долучалася до спільних з Альянсом заходів (1998 р. таких було близько 450). Важливе значення для реалізації офіційною Варшавою пронаївського курсу мало головування Польщі 1998 р. в Організації з безпеки та співробітництва в Європі, завдяки чому польські посадовці отримали змогу лобіювати національні інтереси як на рівні окремих держав, так і міждержавних комунікацій, у межах ООН, на самперед Ради Безпеки та ЄС⁷⁹. Активна військово-політична діяльність офіційної Варшави, спрямована на євроатлантичну інтеграцію, завершилася ратифікацією 17 лютого 1999 р. Північноатлантичного договору сеймом РП⁸⁰, яку наступного дня підписав Президент А. Квасневський. Отже, реалізація Польщею свого євроатлантичного вибору, який упродовж 1990-х років залишався одним з основних пріоритетів зовнішньої її політики, увінчалася успіхом. Це сталося і завдяки активним старанням польського керівництва, і завдяки підтримці польських національних інтересів на рівні США та провідних країн Західної Європи.

Як було зазначено, в геополітичній площині та питаннях безпеки Польща робила ставку на співробітництво та підтримку з боку США. Польське керівництво вважало політичний діалог і військову співпрацю з цією країною пріоритетом. Опіраючись на стратегічний союз із Вашингтоном, Варшава сподівалася зміцнити свої позиції в Європі, зокрема у відносинах з країнами ЦСЄ, посісти місце регіонального лідера і посередника між ними та Заходом. Ще вагомішим було те, що Сполучені Штати поділяли позиції, виражені в концепціях польської східної політики щодо підтримки незалежності колишніх радянських республік щодо Росії. Така позиція загалом відрізнялася від ставлення до РФ основних країн ЄС (Франції, Німеччини та Італії), які до польських ініціатив співпраці, зокрема з Україною, ставилися здебільшого негативно, використовуючи формулу «Росія перш за все»⁸¹.

Попри власні інтеграційні заходи упродовж 1995–1996 рр. польська сторона була постійним учасником мультилатеральних переговорів за участі України і країн

⁷⁷ Буглай Н. Вступ Польщі до НАТО: реалізація євроатлантичного вибору. С. 161–162.

⁷⁸ Детальніше див.: Піх О. Геополітичні розбіжності як чинник відносин Польщі та Росії (1994–2004). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2020. Вип. 33. С. 177–193.

⁷⁹ Буглай Н. Вступ Польщі до НАТО: реалізація євроатлантичного вибору. С. 162–163.

⁸⁰ Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 lutego 1999 r. w sprawie ratyfikacji przez Polskę Traktatu Północnoatlantyckiego. *Monitor Polski*. 1999. Nr 6. Poz. 65. S. 70.

⁸¹ Борисов Д., Тимків Я. Східна політика Польщі у контексті розширення ЄС. Відносини з Росією, Україною, Білоруссю: порівняльний аналіз. *Droga Ukrainy. Międzynarodowa konferencja naukowa* (Katowice, 20–30 października 2003). Katowice, 2004. С. 41.

НАТО. Після узгодження офіційних документів Україна – НАТО 1995 р. головним напрямом українсько-польського співробітництва в межах інтеграції до НАТО стали кооперація під час військових навчань, участь у миротворчих операціях і співпраця на базі форумів Альянсу з країнами Центральної Європи⁸². В окреслений період у цьому контексті також значного розвитку набула двостороння українсько-польська військово-політична співпраця, зокрема це питання було предметом переговорів під час зустрічі міністрів оборони Польщі й України Збігнева Оконського та Валерія Шмарова в Соліні 4–5 жовтня 1995 р.⁸³ Під час візиту в Україну міністра національної оборони РП Станіслава Добжанського 29 квітня 1996 р. було підписано «Протокол про подальший розвиток співробітництва між Міністерством оборони України і Міністерством Національної оборони Республіки Польща», відповідно до якого передбачалося розширення співробітництва між збройними силами двох країн, зокрема у військово-технічній сфері, питаннях освіти та науки, соціальної та медичній сферах, миротворчої діяльності та участі у програмі ПЗМ. Йшлося й про необхідність активізації військово-політичних контактів, обміну думками щодо безпекової ситуації в регіоні, проведення спільних військових навчань та формування спільного українсько-польського батальйону миротворчих сил⁸⁴. Подальшому поглибленню військово-політичної співпраці України та Польщі сприяло підписання «Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Польща про взаємні поставки озброєння, військової техніки і надання послуг у військово-технічній галузі», яке відбулося 10 жовтня 1996 р. під час офіційного візиту до Києва голови уряду Польщі Влодзімежа Цімошевича⁸⁵. У підписаних документах сторони з-поміж іншого узгодили основні напрямки та форми військово-технічної співпраці.

Документом, який засвідчив вихід українсько-польських відносин на рівень стратегічного партнерства й узгодження геополітичного курсу країн, стала Спільна заява президентів України і Республіки Польща «До порозуміння і єднання», оприлюднена 21 травня 1997 р. У ній зазначалося, що, «усвідомлюючи історичну відповідальність перед нинішніми і прийдешніми поколіннями українців і поляків, роль України і Польщі у зміцненні безпеки й стабільності у Центрально-Східній Європі, а також враховуючи важливість поглиблення стратегічного партнерства між ними..., вкрай важливо подолати гіркоту, що залишилась в історичній пам'яті багатьох українців і поляків, оскільки до цього обидва народи спонукає бажання бачити Україну і Польщу в об'єднаній Європі»⁸⁶. У наступні роки вище керівництво обох країн намагалося втілити в життя задекларовані принципи стратегічного партнерства, зокрема завдяки посиленню співпраці в напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції. Зауважмо, що на окреслений період припала активізація взаємин РП з Альянсом. Як

⁸² Мелекесцев К. І. Україна та Республіка Польща... С. 156, 159.

⁸³ Алексієвць М., Ільчук І. Безпеко-оборонний вектор співпраці України та Польщі... С. 102.

⁸⁴ Протокол про подальший розвиток співробітництва між Міністерством оборони України і Міністерством Національної оборони Республіки Польща. 26.04.1996. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_083#Text

⁸⁵ Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про взаємні поставки озброєння, військової техніки і надання послуг у військово-технічній галузі. 10.10.1996. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_092#Text

⁸⁶ Спільна заява Президентів України і Республіки Польща «До порозуміння і єднання». Київ, 21 травня 1997 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_005#Text

було зазначено, у липні 1997 р. на Мадридському саміті НАТО було заявлено про майбутній вступ до НАТО трьох країн: Польщі, Чехії та Угорщини, а у грудні того ж року ці три країни підписали офіційні протоколи про приєднання до Альянсу⁸⁷.

Зацікавленість польського керівництва в налагодженні тісної співпраці України з НАТО цілком збігалася з тогочасною позицією офіційного Києва, який прагнув розширення співробітництва з Альянсом, що виходило б за межі програми ПЗМ і не обмежувалося суто військовими аспектами. У цьому контексті польська верхівка в контактах із західними партнерами активно просувала ідею підписання між Україною та НАТО двосторонньої угоди. Українське керівництво прагнуло офіційного закріплення за Україною статусу «особливого партнерства» за формулою «16+1», що сприяло б зміцненню безпеки нашої держави та дозволило б їй брати участь в обговоренні та вирішенні низки питань міжнародної безпеки в регіоні⁸⁸. Вперше ідею необхідності підписання «Хартії Україна – НАТО» Президент Польщі А. Квасневський публічно висловив у своїй промові в Королівському інституті міжнародних відносин у Лондоні в жовтні 1996 р. Відповідні офіційні переговори між Україною та Альянсом розпочалися навесні 1997 р., а вже 9 липня того ж року в Мадриді Л. Кучма та керівники держав НАТО підписали «Хартію про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору»⁸⁹. Цей документ був спрямований на розширення та поглиблення відносин співробітництва між Україною і структурами НАТО. Водночас було створено механізм регулярних політичних і військових консультацій між Україною й Альянсом з питань, що становлять спільний інтерес у галузі безпеки, запобігання конфліктам, контролю за озброєнням, експорту озброєнь, політичних та оборонних аспектів нерозповсюдження ядерної, біологічної та хімічної зброї, боротьби з тероризмом тощо. У документі було зафіксовано, що розширення НАТО на схід не потребуватиме змін в організації ядерних сил Альянсу. Цей пункт остаточно зняв усі напружені моменти в українсько-польському діалозі з питань розширення НАТО, пов'язані з можливим розміщенням ядерної зброї на території нових членів Північноатлантичного альянсу. Підписання Хартії сприяло також активізації співробітництва офіційного Києва з країнами-членами НАТО в межах програми ПЗМ⁹⁰.

Підписання Хартії мало низку позитивних військово-політичних наслідків для нашої держави: Альянс визнав та підтримав стратегічний курс офіційного Києва на інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур; Україну вперше було визнано невіддільною частиною ЦСЄ та ключовим фактором забезпечення стабільності на континенті в цілому; наша держава отримала додаткові стимули

⁸⁷ Андріянова Н. М. Трансформація діяльності НАТО після закінчення «холодної війни». *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2018. № 1. С. 116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpcvsd_2018_1_21

⁸⁸ Малик Я. До питання про євроатлантичну інтеграцію України...

⁸⁹ Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002#Text

⁹⁰ Мартинов А. Ю. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору 1997. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2013. Т. 10: Т – Я / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Khartiia_osoblyve; Burant S. Poland, Ukraine, and the Idea of Strategic Partnership. P. 21.

практичного реформування власних збройних сил відповідно до західних зразків на основі принципів демократичного контролю над їхньою діяльністю⁹¹. Документ відкрив можливості для поглибленої співпраці та політичного діалогу України з країнами НАТО у форматі спільних семінарів, робочих груп та інших зустрічей. Сфери співпраці охоплювали цивільне планування на випадок надзвичайних ситуацій, цивільно-військові відносини та суто військові питання, як-от оборонне планування, оборонно-промислове співробітництво, підготовка особового складу та військ, організація навчань тощо. Загалом підписання Хартії стало успіхом для української дипломатії, яка зуміла підтвердити незалежність і територіальну цілісність власної держави та зміцнити свої міжнародні позиції. Документ дещо зменшив побоювання української сторони щодо налагодження особливих відносин НАТО з Росією без урахування інтересів України⁹².

Для реалізації домовленостей окреслених Хартією в жовтні 1997 р. при штаб-квартирі НАТО у Брюсселі було засновано Місію України на чолі з Надзвичайним і Повноважним послом, а в Києві створено Центр інформації та документації НАТО в Україні, військову місію зв'язку. Для координації діяльності всіх причетних до імплементації Хартії українських державних органів створено Державну міжвідомчу комісію з питань співробітництва України з НАТО (ДМК) під головуванням Секретаря Ради національної безпеки та оборони України (РНБО). В окреслений період на регулярній основі запрацювала Комісія Україна–НАТО (КУН)⁹³.

Підписання Хартії значно активізувало відносини нашої держави з Альянсом. У цьому контексті варто згадати заснування у січні 1998 р. Військового представництва України у складі Місії України при НАТО, проведення першого засідання КУН на рівні міністрів оборони в червні того ж року, яке засвідчило єдність політичного та військового напрямів співпраці Україна–НАТО щодо оцінок стану та готовності до подальшого співробітництва в рамках Хартії, приїзд 8–9 липня того ж року до Києва Генерального секретаря НАТО Хав'єра Солани, проведення 8–9 грудня у Брюсселі засідання Ради Євроатлантичного Партнерства (РЄАП) та КУН на рівні міністрів закордонних справ, у ході якого було підписано меморандум між урядом України та НАТО про призначення офіцерів зв'язку Альянсу в Україні тощо⁹⁴.

Як доповнення двосторонніх угод з Північноатлантичним альянсом в Україні було ухвалено низку національних юридичних актів, серед яких відзначимо затверджену Указом Президента Л. Кучми від 4 листопада 1998 р. «Державну програму співробітництва України з НАТО на період до 2001 р.»⁹⁵, розроблену задля активізації та поглиблення галузевої співпраці міністерств та відомств нашої держави з відповідними комітетами та структурами Альянсу в Україні. Наступна «Державна програма співробітництва України з Організацією Північноатлантичного Договору

⁹¹ Тодоров І. Я. Політично-правові засади співробітництва України і НАТО. URL: <http://intsecurity.org/arhiv/arhivst7.html>

⁹² Legucka A. NATO w ukraińskiej polityce bezpieczeństwa. S. 9–10.

⁹³ Малик Я. До питання про євроатлантичну інтеграцію України...

⁹⁴ Хронологія взаємовідносин України з НАТО. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/hronologiya-vidnosin-ukrayina-nato>

⁹⁵ Указ Президента України Про Державну програму співробітництва України з Організацією Північно-Атлантичного Договору (НАТО) на період до 2001 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209/98#Text>

(НАТО) на 2001–2004 роки» була затверджена Указом Президента України 27 січня 2001 р. і містила спеціальні розділи, присвячені юридичному й інформаційному забезпеченню двосторонньої співпраці Україна–НАТО⁹⁶.

Активізація співпраці України з євроатлантичними структурами позитивно позначалася на військово-політичному співробітництві між Україною та Польщею. Активне сприяння з боку РП у підписанні Україною Хартії належно оцінив офіційний Київ, і в 1996–1999 рр. намітилося значне поживлення відносин між двома країнами: в 1998 р. президенти Польщі й України зустрілися шість разів, а в 1999 р. – чотири. Офіційні зустрічі на найвищому рівні, проведені у червні та вересні 1999 р., стали підтвердженням стратегічного рівня відносин між Україною й Польщею та засвідчили позитивну динаміку польсько-українських взаємин. Натомість із 2000 р. в українсько-польських двосторонніх відносинах через зміни у внутрішньополітичній ситуації в Україні (вбивство журналіста Георгія Гонгадзе, «касетний скандал», «кольчужна справа», політичні акції протесту «Україна без Кучми» тощо) намітилося певне похолодання, подібно до відносин офіційного Києва з Заходом. Однак навіть за цих складних обставин Президент А. Квасневський у своїх заявах послідовно підтримував Л. Кучму та всіляко намагався вплинути на ситуацію. Так, у розпал політичних акцій протесту «Україна без Кучми», коли існувала загроза міжнародної ізоляції України, А. Квасневський організував дві зустрічі – одну з Президентом Л. Кучмою, другу – із представниками української опозиції, на яких обговорювали внутрішньополітичну ситуацію в Україні та шляхи виходу з політичної кризи. У своїх заявах А. Квасневський наголошував, що попри складну ситуацію в Україні, Польщі необхідно зосередитися на активізації двостороннього співробітництва, зміцненні партнерства та сприянні руху офіційного Києва до європейської спільноти. Свідченням високого рівня відносин між Україною та Польщею стала участь Президента А. Квасневського у святкуванні в Києві 10-ї річниці Незалежності України, а також проведення в РП конференції «Україна – 10 років незалежності», до якої долучилися польські політики, громадські діячі, науковці тощо. «Кольчужна справа», яка стосувалася продажу українських станцій радіотехнічної розвідки «Кольчуга» до Іраку, ще більше ускладнила міжнародні позиції офіційного Києва. За цих обставин Польща хоча й підтримала позицію США, однак не відмовилася від співробітництва з Україною, а навпаки наполягала на активізації залучення України до євроатлантичної співпраці та прийняття Плану дій Україна–НАТО⁹⁷.

В окреслений період Польща як уже повноправний член НАТО поставила собі за мету зміцнення Північноатлантичного альянсу – основи європейської системи безпеки в її оборонному вимірі – та зосередила зусилля на здобутті статусу однієї з найвпливовіших країн в Альянсі. У цьому контексті й надалі розвивалася військова співпраця між Україною і РП, що базувалася на близькості інтересів обох держав. Україна та Польща долучилися до операцій з відновлення миру та боротьби з міжнародним тероризмом (Союзна Республіка Югославія / Республіка Сербія і Чорногорія,

⁹⁶ Указ Президента України Про Державну програму співробітництва України з Організацією Північноатлантичного Договору (НАТО) на 2001–2004 роки. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58/2001#Text>

⁹⁷ Ключук Ю. М. Практична реалізація двосторонніх польсько-українських угод часів А. Квасневського та Л. Кучми. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 142 (№ 3). Ч. 36: Політичні науки. С. 40.

Афганістан). Українські та польські військовослужбовці спільними зусиллями брали участь у Міжнародних силах втілення миру в Косово під керівництвом Альянсу. З листопада 1999 р. у районі відповідальності Польського військового підрозділу Міжнародних сил втілення миру в Косово миротворчі дії почала виконувати 37-ма українська стрілецька рота, а з липня 2000 р. внаслідок ротації миротворців до Косово прибули військовослужбовці спільного українсько-польського військового батальйону (УКРПОЛБАТ)⁹⁸. Батальйон очолював польський підполковник Богдан Творковський, а заступником командира батальйону призначений український підполковник Володимир Шкурат, який одночасно був командиром української частини УКРПОЛБАТУ⁹⁹. Під час проведення антитерористичної операції НАТО в Афганістані співпраця України та Польщі полягала в наданні українського авіатранспорту для доставки польського контингенту та військового спорядження українськими військово-транспортними літаками Ан-124-100 «Руслан», що стало важливим внеском української сторони в успішне проведення операції та заклало підвалини тривалого співробітництва нашої держави з країнами-членами НАТО. Зокрема, у червні 2003 р. в Брюсселі під час засідання КУН на рівні міністрів оборони Польща та 11 інших країн-членів Альянсу підписали з Україною лист про наміри використання ними військово-транспортних літаків Ан-124-100 «Руслан». А вже 2004 р. у Варшаві під час третіх неофіційних консультацій міністрів оборони країн-членів НАТО й України було підписано меморандум про використання Північноатлантичним альянсом української транспортної авіації¹⁰⁰.

У своїй підтримці євроатлантичних устремлень України польське керівництво вагомого значення надавало не лише активному залученню офіційного Києва до участі у військових операціях НАТО, але й процесам інтеграції України з євроатлантичними структурами. Як правий уряд Єжи Бузека, так і лівий уряд Лешека Міллера, а також їхні наступники, у своїй політиці займали виразну проукраїнську позицію, підтримувану Президентом А. Квасневським. Тож Польща активно долучалася до співпраці в межах КУН, а також у межах РЄАП та програми ПЗМ, до підготовки офіційним Києвом рішення про оголошення курсу на вступ до НАТО, крім того, підтримала ухвалену 23 травня 2002 р. РНБО України «Стратегію відносин України з Організацією Північноатлантичного договору», затверджену указом Президента України, яка передбачала поетапний процес розширення і поглиблення співпраці з Альянсом. У квітні 2002 р. під час зустрічі з Президентом Л. Кучмою в Івано-Франківську Президент А. Квасневський зазначив, що Україна має всі можливості для того, щоб у майбутньому стати повноправним членом Північноатлантичного альянсу. Польське керівництво неодноразово наголошувало на своїй підтримці євроатлантичних прагнень України та всіляко сприяло її інтеграції в євроатлантичні структури. Країни-члени НАТО загалом позитивно відреагували на ініціативу України щодо вступу до Альянсу, зокрема, 9 липня 2002 р. генсек НАТО Джордж Робертсон, перебуваючи в Києві з візитом з метою проведення засідання КУН, підтримав це рішення, однак наголосив на

⁹⁸ Стоєцький С. В. Україна в зовнішній політиці Республіки Польща... С. 82–83.

⁹⁹ Стевенс Н. Залучення українських воїнів до врегулювання міжнародних конфліктів в 1991–2004 рр. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*. 2007. Вип. 12. С. 479. URL: http://resource.history.org.ua/publ/xxx_2007_12_471

¹⁰⁰ Стоєцький С. В. Україна в зовнішній політиці Республіки Польща... С. 83–84.

необхідності дотримання офіційним Києвом демократичних норм, прав і свобод людини, принципу верховенства права, проведення реформи збройних сил тощо, а також доведенні своєї спроможності виконувати обов'язки члена Альянсу¹⁰¹. Зауважмо, що деякі дослідники вказують на те, що подібне рішення РНБО було лише своєрідним інструментом, спрямованим на покращення відносин України із західними країнами. На це вказують, зокрема, деякі факти. Насамперед – поспіх і спосіб, у який цей документ був прийнятий, оскільки спочатку в порядку денному засідання РНБО, запланованому на травень, не було питання співпраці НАТО та України, натомість мали розглядатися інші проблеми. Водночас в оприлюдненій декларації містяться деякі суперечливі моменти: з одного боку, в ній йшлося про необхідність вступу до НАТО, з іншого, зазначалося, що існування цієї організації не становить загрози національній безпеці України. Також варто наголосити на тому, що крім цієї політичної декларації, жодних конкретних кроків тогочасна українська влада для зближення з Альянсом так і не зробила¹⁰².

Загалом країни-члени НАТО хоча й погодилися із правом України на євроатлантичну інтеграцію, однак підкреслювали складність цього процесу та віддалену перспективу його реалізації. На таку їхню позицію безпосередній вплив мали події в Україні, які не сприяли формуванню позитивного іміджу держави на міжнародній арені. Йдеться, зокрема, про наслідки «кольчужного скандалу», ініційованого США, які зумовили брак довіри до українського керівництва та стали вагомим гальмівним чинником на шляху офіційного Києва до Альянсу. Як наслідок, на Празькому саміті НАТО в листопаді 2002 р. було знижено ранг засідання КУН від рівня глав держав й урядів до рівня міністрів закордонних справ. Ще напередодні «кольчужного скандалу» українські представники сподівалися на офіційне запрошення до членства в НАТО та перехід двосторонніх відносин на рівень «інтенсифікованого діалогу», однак натомість було ухвалено низку документів, зокрема «План дій щодо членства в НАТО», виконання яких передбачало лише створення підвалин для «інтенсифікованих консультацій та співробітництва»¹⁰³.

Попри зміну позиції Альянсу щодо України, польське бачення нашої держави залишилося стратегічним, офіційна Варшава не хотіла пригальмовувати розвиток партнерства з офіційним Києвом та всіляко намагалася применшити на міжнародній арені негативні наслідки для України як «кольчужного скандалу», так і внутрішньополітичних розбіжностей. Президент А. Квасневський напередодні саміту Альянсу в Празі наголосив, що РП й надалі вважає Україну потенційним членом НАТО і з нерозумінням ставиться до деяких короткозорих рішень країн-членів Північноатлантичного альянсу щодо України. Саме завдяки польським дипломатам вдалося підготувати такий План дій Україна–НАТО, який за певними показниками значно перевершував рівень «інтенсифікованого діалогу», тому українські експерти вважали результати Празького саміту НАТО для України достатньо позитивними¹⁰⁴. Хоча співпраця на рівні президентів України та Польщі 2002–2003 рр. дещо призупинилася, та у відносинах обох країн зросла роль вищих органів влади – Верховної

¹⁰¹ Стоєцький С. В. Україна в зовнішній політиці Республіки Польща... С. 89–91; Bajor P. Partnerstwo czy członkostwo? Polityka euroatlantycka Ukrainy po 1991 roku. Kraków, 2014. S. 91.

¹⁰² Ibid. S. 93–94.

¹⁰³ Legucka A. Perspektywy członkostwa Gruzji i Ukrainy w NATO do 2010. S. 48.

¹⁰⁴ Стоєцький С. В. Україна в зовнішній політиці Республіки Польща... С. 93–94.

Ради України і Національних зборів Польщі, які зосередилися на обміні досвідом удосконалення законодавчої бази, зміцненні договірно-правової бази українсько-польських взаємин, активізації міжнародної парламентської діяльності задля посилення безпеки в Європі. Навіть попри те, що деякі польські урядовці та окремі представники польської інтелігенції поширювали антиукраїнські гасла, Польща продовжувала підтримку співробітництва і зближення України з Альянсом, оскільки ще з 1 вересня 2000 р. взяла на себе роль координатора дій НАТО в Україні¹⁰⁵.

Важливе значення для проведення узгодженої державної політики офіційного Києва щодо можливого вступу України в НАТО мав, заснований у січні 2003 р. при Президентові України, Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції, який став одним з основних осередків координації співпраці з Альянсом. Вагомим кроком на шляху європейської та євроатлантичної інтеграції України стало прийняття Верховною Радою 19 червня 2003 р. Закону «Про основи національної безпеки України», у якому серед основних національних пріоритетів нашої держави було визначено «інтеграцію України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі та в євроатлантичний безпековий простір з метою набуття членства в Організації Північноатлантичного договору»¹⁰⁶.

Важливе значення для українсько-польського політичного й військового співробітництва, а також для зближення України із Заходом мала участь України в «антисаддамівській» коаліції та стабілізації «постсаддамівського» Іраку¹⁰⁷. Україна та Польща підтримали «іракську політику» США та Великобританії, навіть попри те, що частина країн-членів НАТО через певні розбіжності висловилися проти участі в інтервенції та стабілізації Іраку, а на Стамбульському саміті НАТО, який відбувся 28–29 червня 2004 р., лише погодилися на надання обмеженої допомоги у вигляді навчання іракських сил безпеки. Франція, а згодом Німеччина наполягали на навчаннях за межами Іраку та виступили проти надання цій країні підтримки, яку в НАТО просив Тимчасовий уряд держави на чолі з Іяд Алаві (відповідно до резолюції № 1546 Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй він закликав Альянс та інші міжнародні та регіональні організації надати йому допомогу). Американсько-британську позицію підтримали 17 країн-членів Альянсу, військові контингенти яких станом на кінець червня 2004 р. перебували в Іраку. Україна та Польща керувалися різними мотивами, підтримуючи дії США та Великобританії щодо Іраку. Так, Україна долучилася до «антисаддамівської коаліції» і стабілізації Іраку задля досягнення прогресу на шляху євроатлантичної інтеграції, натомість РП намагалася продемонструвати не лише свою ефективність у боротьбі з міжнародним тероризмом, а й, будучи основним партнером Вашингтону на східному

¹⁰⁵ Алексієвєць Л., Алексієвєць М., Ільчук І. Трансформація сучасних українсько-польських відносин у політичній сфері до європейсько-атлантичного процесу (1991–2014 рр.). *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Тернопіль, 2015. Вип. 16: у 2 ч. Ч. 2. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Aleksiiyevets_Lesia/Transformatsiia_suchasnykh_ukrainsko-polskykh_vidnosyn_u_politychnii_sferi.pdf?PHPSESSID=p7up7puv2758tbn92jhpnl8s7

¹⁰⁶ Закон України «Про основи національної безпеки України». Київ, 19 червня 2003 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>

¹⁰⁷ Стоєцький С. В. Україна в зовнішній політиці Республіки Польща... С. 84.

фланзі НАТО, ще й свою рішучу підтримку «іракської політики» США. Варто зауважити, що активна участь Польщі й України в Іраку була належно оцінена країнами-членами НАТО, адже це стало вагомим чинником інтернаціоналізації американо-британської «іракської політики»¹⁰⁸.

На значному внеску України в стабілізацію ситуації в Іраку наголошував прем'єр-міністр Польщі Лешек Міллер у контексті необхідності активнішої підтримки країнами-членами НАТО євроатлантичних прагнень офіційного Києва. Водночас Л. Міллер відзначав проведені Україною реформи у сфері обороноздатності та безпеки. Приклади успішного співробітництва офіційного Києва з Північноатлантичним альянсом і виконання Україною взятих на себе зобов'язань мали позитивний вплив на ставлення країн-членів НАТО до євроатлантичних устремлінь України, однак внутрішньополітична криза та порушення демократичних свобод, а також непослідовні дії українського керівництва на міжнародній арені утруднювали можливості Польщі у відстоюванні українських євроатлантичних устремлінь і значно ускладнювали перспективи вступу України до Альянсу. На Стамбульському саміті НАТО 28–29 червня 2004 р. представники Альянсу чітко наголосили, що успішність устремлінь України до вступу в НАТО прямо залежить від проведення реформ в оборонній і військовій сферах, від зміцнення демократії, дотримання принципу верховенства права, свободи слова і ЗМІ, організації вільних і прозорих президентських виборів. Серед країн, які готові були підтримати приєднання України до Плану дій з розширення членства в НАТО (ПДЧ), окрім Польщі, були США, Великобританія, Туреччина, Румунія та країни Балтії. Однак недотримання демократичних норм стало одним із чинників, які завадили Україні 2004 р. приєднатися до участі в ПДЧ¹⁰⁹. Зауважмо, що напередодні саміту, відповідно до Указу Президента Л. Кучми, від 15 червня набула чинності нова військова доктрина України, ст. 9 і 16 якої підтверджували прагнення нашої держави стати членом Альянсу. Однак, зустрівшись із В. Путіним, Л. Кучма несподівано наказав викреслити з доктрини речення про бажання вступити до Північноатлантичного альянсу. Новий текст військової доктрини зі змінами, внесеними Президентом України № 800/2004, було оголошено 15 липня 2004 р. Хоча в ньому йшлося про євроатлантичну інтеграцію, однак не зазначалося про бажання вступити до Альянсу¹¹⁰.

Зміна позиції Заходу щодо євроатлантичної інтеграції України до певної міри вплинула й на українсько-польські відносини. Проте Польща, яка хоч і змушена була дотримуватися загальної лінії НАТО щодо України, не змінила своєї політики стосовно нашої держави. Вона зайняла гнучкішу позицію, ніж інші країни-члени Альянсу, та докладала значних зусиль, щоб пом'якшити ситуацію довкола України. Події Помаранчевої революції та демократична зміна влади в Києві 2004–2005 рр. активізували підтримку РП прагнень України у приєднанні до ПДЧ на шляху до членства в НАТО. Президент Польщі А. Кваснєвський, коментуючи перспективи

¹⁰⁸ Там само. С. 84–88.

¹⁰⁹ Там само. С. 91–93.

¹¹⁰ Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 липня 2004 року «Про дальший розвиток відносин з НАТО з урахуванням результатів засідання Комісії Україна – НАТО на найвищому рівні 29 червня 2004 року». Київ, 15 липня 2004 року. № 800/2004. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800/2004#Text>; Legucka A. NATO w ukraińskiej polityce bezpieczeństwa. S. 16.

відносин між Україною та НАТО, наголошував, що дорога до Альянсу залишається відкритою для України, а зміцнення демократії та наближення до стандартів НАТО значно прискорять цей шлях. Польська сторона була переконана, що в найближчі 6–10 років, за умови виконання поставлених завдань, офіційний Київ матиме всі шанси приєднатися до Альянсу¹¹¹.

Новий етап у відносинах між Україною та Польщею почався з 2004 р., коли Польща вступила до ЄС, а в Україні відбулася Помаранчева революція. Набуття Польщею членства в НАТО у 1999 р., а з 1 травня 2004 р. ще й у ЄС, мало визначальний вплив на взаємини між двома державами, які для України набули важливого значення саме в практичній площині реалізації своєї зовнішньої політики, спрямованої на входження в європейські безпекові, політичні та економічні структури. Саме Польща стала основним провідником євроатлантичних та євроінтеграційних устремлінь офіційного Києва¹¹². Ще на зустрічі в Синьогорах 13 лютого 2003 р. президенти Польщі та України домовилися про те, що 2004 р. буде оголошено Роком Польщі в Україні і проходитиме під гаслом «Україна і Польща – разом у Європі», а 2005 р. – Роком України в Польщі¹¹³. Зауважмо, що підтримка польських політиків українських демократичних сил під час Помаранчевої революції 2004 р., важлива роль Польщі у подоланні політичної кризи в Україні, у відновленні міжнародного авторитету нашої держави та зміні ставлення європейських лідерів до офіційного Києва, а також прихід до влади в Україні Віктора Ющенка, а в Польщі – Леха Качинського зумовили позитивні зрушення в українсько-польських відносинах як у контексті реалізації європейських та євроатлантичних прагнень України, так і у військово-політичній співпраці (активізувалася спільна участь у навчальних програмах та інших акціях НАТО, миротворча діяльність тощо)¹¹⁴.

Упродовж 2004–2007 рр. євроатлантичний чинник українсько-польської співпраці мав вагоме значення у процесі реалізації політики атлантичної інтеграції на місцях, пов'язаної з інформуванням громадян з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України. Українські області мали широку підтримку Польщі у різних аспектах втілення вимог НАТО, зокрема й з європейською інтеграцією. Польські й інші європейські неурядові організації забезпечували відповідну фінансову допомогу в реалізації проектів, зокрема у сфері обласного радіомовлення, телебачення, інтернет-видань, присвячених процесам європейської та євроатлантичної інтеграції, які висвітлювали різноманітні заходи, пов'язані з євроатлантичною співпрацею нашої держави, її цілі і завдання, позитиви від участі в коаліціях ЄС, НАТО тощо, а також сприяли у відкритті відповідних виставок в обласних бібліотеках та музеях¹¹⁵.

¹¹¹ Стоєцький С. В. Україна в зовнішній політиці Республіки Польща... С. 93, 96.

¹¹² Зеленько Г. Проблема українсько-польського партнерства в контексті членства Польщі в НАТО та ЄС. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль, 2002. Вип. 5. С. 162.

¹¹³ Яніна О. Є. Український напрям в зовнішній політиці Республіки Польща: чинники, виміри, еволюція: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. С. 8.

¹¹⁴ Хилько О. Безпекові потенціали Польщі та України: можливість кооперації. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. праць. Київ, 2011. Вип. 97. Ч. 2. С. 91.

¹¹⁵ Мелекесцев К. І. Україна та Республіка Польща... С. 163–164.

Після обрання Президентом В. Ющенка та оголошення курсу на вступ України в НАТО та ЄС, про що, зокрема, було заявлено на черговому саміті Альянсу в Брюсселі в лютому 2005 р. (під час засідання КУН на вищому рівні), керівництво РП зосередилося на виробленні нової стратегії щодо просування українських інтересів у Європі, зокрема підтримки її євроатлантичної інтеграції¹¹⁶. Акцентуючи на важливій ролі РП у зближенні України з НАТО, секретар Атлантичного клубу Польщі К. Зельке зауважив: «Ми сподіваємося, що в дусі атлантичної співпраці нам вдасться виробити такі рішення, які дадуть змогу уникнути “чорних сценаріїв”, назавжди з’єднати Україну із Заходом та водночас доповнити новий геополітичний устрій у Європі й світі»¹¹⁷.

Перехід на новий формат зв’язків України з НАТО не забарився. Важливим досягненням офіційного Києва на шляху до членства в Альянсі стало отримання нашою державою пропозиції розпочати «Інтенсифікований діалог із питань членства» (ІД), яка прозвучала у квітні 2005 р. у Вільносі на черговому засіданні КУН на рівні міністрів закордонних справ, у межах неформального саміту Альянсу¹¹⁸. Водночас було підписано «Цільовий план Україна–НАТО на 2005 рік у рамках Плану дій Україна–НАТО»¹¹⁹. Згідно з цим документом як уряд, так і місцеві органи влади мали організувати вивчення громадської думки щодо Альянсу, та здійснювати реформи відповідно до вимог ПДЧ¹²⁰. Як наслідок, відбулося не лише формування вищого рівня довіри між Україною та НАТО, а й зміцнення українсько-польських відносин, особливо на рівні вищих посадових осіб. Так, перший візит новообраного Президента Польщі Л. Качинського до України відбувся 28 лютого – 1 березня 2006 р., а В. Ющенко до Польщі – 12–13 травня того ж року. Під час цих візитів основний акцент було зроблено на обговоренні питань у сфері євроінтеграції України, а також на допомозі з боку Польщі нашій державі у проведенні реформ та адаптації законодавства до європейських стандартів. Важливе значення для України мало надання РП консультативної допомоги нашій державі у здійсненні військової реформи в напрямі адаптації до стандартів НАТО. Зокрема, у межах «Програми польських збройних сил щодо підтримки імплементації Цілей партнерства 2006 для України», підписаної 9 серпня 2006 р. начальниками генеральних штабів Збройних сил України та Війська Польського, були започатковані стажування офіцерів командної ланки Міністерства оборони та Генерального Штабу України у відповідних інституціях польського війська¹²¹.

¹¹⁶ Алексієвць Л., Алексієвць М., Ільчук І. Трансформація сучасних українсько-польських відносин...

¹¹⁷ Цит. за: Алексієвць М., Ільчук І. Безпеко-оборонний вектор співпраці України та Польщі... С. 113.

¹¹⁸ Малик Я. До питання про євроатлантичну інтеграцію України...

¹¹⁹ Розпорядження Президента України «Про Цільовий план Україна – НАТО на 2005 рік у рамках Плану дій Україна – НАТО». Київ, 21 квітня 2005 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990/2005-%D1%80%D0%BF#top>

¹²⁰ Mieliekiestsev K. Polish-Ukrainian partnership and Ukraine’s NATO aspirations: regional and international cooperation after the orange revolution. *Історичні і політологічні дослідження*. 2019. № 1 (64). Р. 201. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Iipd_2019_1_26

¹²¹ Андріянова Н. М., Шпура М. І., Ковальчук П. А., Голопатык Л. С. Українсько-польська оборонна співпраця: визначення пріоритетних подальших напрямів. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. Київ, 2020. № 1 (68). С. 14.

Попри зміну урядів в Україні, зокрема відставку уряду Юлії Тимошенко та прихід до влади уряду Віктора Януковича, що засвідчило відновлення балансування України між Росією та Заходом, а також поширення серед українського політикуму негативного ставлення до курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію України, саме євроатлантичний напрямок був визначений найперспективнішим в українсько-польських відносинах. 2006 р. виявився досить плідним на двосторонні контакти: 9–10 січня відбувся офіційний візит міністра закордонних справ Польщі Стефана Меллера в Україну, 16–17 лютого – візит прем'єр-міністра Юрія Єханурова до Польщі, 28 лютого – 1 березня – Президента Л. Качинського в Україну, 12–13 травня – Президента В. Ющенка до Польщі, 6 грудня відбулася зустріч Л. Качинського з головою Верховної Ради Олександром Морозом тощо. Ці двосторонні контакти хоча й призвели до зміцнення українсько-польських відносин у різних сферах взаємної співпраці, однак відбувалися переважно лише на рівні вищих посадових осіб і не підкріплювалися співробітництвом на рівні середньої ланки бюрократії, що призвело до зниження ефективності здійснюваних дипломатичних заходів. Із приходом до влади восени 2007 р. уряду Дональда Туска в Польщі й формування нового прозахідного уряду Ю. Тимошенко в Україні українсько-польські відносини значних змін також не зазнали. Польща й надалі підтримувала прагнення України до європейської та євроатлантичної інтеграції¹²². Президент Л. Качинський під час зустрічей із високопосадовцями України неодноразово заявляв про підтримку європейських та євроатлантичних планів України щодо Альянсу та ЄС. Обґрунтовуючи виклики безпеки й стабільності в регіоні, він наголошував на необхідності активного просування ідеї надання Україні ПДЧ, поглиблення військового співробітництва України з Альянсом, відстоював перспективи її майбутнього членства в НАТО¹²³.

У «Стратегії національної безпеки Республіки Польща» від 2007 р. було зазначено, що Польща визнає важливість України для безпеки на Європейському континенті та в регіоні Східної Європи, а також прагнутиме розвивати з нею стратегічне партнерство, сприятиме поглибленню відносин між Україною та євроатлантичними інституціями¹²⁴. Натомість у спільній заяві президентів України та Республіки Польща «Спільні виклики – нові виміри стратегічного партнерства», підписаній 6 грудня 2007 р., було зазначено, що перед двома країнами постають нові виклики, відповіддю на які має бути зміцнення наявних форм взаємодії і започаткування нових напрямів співробітництва¹²⁵.

У 2008 р. співробітництво між зовнішньополітичними відомствами України та Польщі продовжувало розвиватися. 29 січня відбувся офіційний візит міністра закордонних справ Польщі Радослава Сікорського до України, а 4 березня – робочий візит міністра закордонних справ України Володимира Огризка до Варшави¹²⁶. Саме на 2008 р. припала активна підтримка офіційною Варшавою євроатлантичних

¹²² Алексієвць Л., Алексієвць М., Ільчук І. Трансформація сучасних українсько-польських відносин...

¹²³ Алексієвць М., Ільчук І. Безпеко-оборонний вектор співпраці України та Польщі... С. 113.

¹²⁴ Feduniak S. Czynniki bezpieczeństwa w stosunkach ukraińsko-polskich. S. 322.

¹²⁵ Хилько О. Безпекові потенціали Польщі та України: можливість кооперації. С. 91.

¹²⁶ Алексієвць Л., Алексієвць М., Ільчук І. Трансформація сучасних українсько-польських відносин...

устремлінь нашої держави. Зауважмо, що 15 січня 2008 р. українське керівництво подало офіційну заяву про зацікавленість України у приєднанні до ПДЧ в НАТО¹²⁷. Про це йшлося у спільному зверненні Президента України В. Ющенка, прем'єр-міністра Ю. Тимошенко і голови Верховної Ради України Арсенія Яценюка до Генерального секретаря НАТО Яапа де Хооп Схеффера. У документі наголошувалося, що Україна повністю поділяє європейські демократичні цінності, усвідомлює себе частиною євроатлантичного безпекового простору і готова разом з НАТО та партнерами Альянсу за рівних умов протидіяти спільним загрозам безпеці. Підписанти сподівалися на те, що «досягнутий Україною прогрес у рамках інтенсифікованого діалогу з питань членства та відповідних реформ найближчим часом буде визнаний Альянсом» і що «рівень готовності нашої держави до нових зобов'язань стане основою для позитивної відповіді під час наступного саміту Україна – НАТО у Бухаресті у квітні 2008 року»¹²⁸.

Підтримка Польщею євроатлантичних устремлінь офіційного Києва яскраво проявилася напередодні та під час саміту Альянсу в Бухаресті 2–4 квітня 2008 р. За декілька тижнів до саміту Польща й Україна проводили активну дипломатичну роботу, спрямовану на те, аби переконати країни-члени НАТО в необхідності залучення України та Грузії до ПДЧ. У цьому контексті важливе значення мали візити Президента В. Ющенка до Польщі (14 березня) та польського прем'єра Дональда Туска до України (27 березня). Президент Л. Качинський на спільній пресконференції з Президентом В. Ющенком у Варшаві заявляв: «Польща підтримує ідею залучення України до Плану дій щодо членства в НАТО. Ми будемо послідовними в цьому. Упродовж тих неповних двох тижнів, що залишились до 2 квітня, коли у Бухаресті почнеться саміт, будемо здійснювати реальні заходи на підтримку України»¹²⁹. На цій же пресконференції В. Ющенко подякував польським партнерам за активну допомогу Україні на шляху до Альянсу та наголосив, що Польща має «надзвичайну місію» у підтримці зусиль щодо входження України до ПДЧ в НАТО¹³⁰. Представник адміністрації президента Л. Качинського Маріуш Гандзлик зазначав, що, на думку Президента, згода на ПДЧ допоможе завершити демократичні реформи в Україні та Грузії. Л. Качинський вважав, що оскільки обидві країни пройшли всі етапи партнерського співробітництва з НАТО, а військові сили цих країн більше ніж за десятилітній процес трансформації наблизилися до стандартів НАТО, то пошуки іншої альтернативи, аніж членство України та Грузії в Північноатлантичному альянсі чи пропозиція надалі тримати їх у приймальній НАТО, буде помилковим рішенням. Заступник міністра закордонних справ Польщі Вітольд Вашиковський наголошував, що під час саміту в Бухаресті Польща до останнього буде переконувати партнерів по НАТО в необхідності залучення до

¹²⁷ Мелекесцев К. І. Україна та Республіка Польща... С. 167.

¹²⁸ Звернення Ющенка, Тимошенко і Яценюка до генсека НАТО. *Уніан. Інформаційне агентство*. 2008. 15 січня. URL: <https://www.unian.ua/society/89384-zvernennya-yuschenka-timoshenko-i-yatsenyuka-do-genseka-nato.html>

¹²⁹ Візит українського Президента Віктора Ющенка пройшов у тіні внутрішньополітичного протистояння в Польщі. *Радіо Свобода*. 2008. 14 березня. <https://www.radiosvoboda.org/a/1112769.html>

¹³⁰ Kaczyński L. Polska popiera włączenie Ukrainy do NATO. *Wiadomości*. 2008. 14 marca. URL: <https://wiadomosci.wp.pl/1-kaczynski-polska-popiera-wlaczenie-ukrainy-do-nato-6037095355966081a>

ПДЧ України та Грузії. Водночас він зазначав, що польська сторона задоволена дипломатичними ініціативами України щодо отримання ПДЧ та всіляко підтримує їх, однак українські лідери могли б докласти значно більших зусиль, щоб домогтися отримання ПДЧ. Зокрема, за його словами, Польща розраховувала на більшу ініціативність у цій справі з боку прем'єр-міністра Ю. Тимошенко¹³¹.

Різка зміна позиції Ю. Тимошенко, а також внутрішньополітична боротьба, антинаївські протести частини політиків, кулуарні перемовини тощо з-поміж іншого негативно вплинули на результати саміту в Бухаресті. Хоча Президент США Джордж В. Буш заявив на саміті, що країни-члени Альянсу «мають чітко дати зрозуміти, що НАТО вітає прагнення України та Грузії щодо вступу в НАТО і пропонує їм чіткий шлях для досягнення цієї мети», однак вступу України до Альянсу завадили аргументи, висунуті, зокрема, Німеччиною та Францією. Йшлося про те, що в українському політикумі та суспільстві відсутній консенсус щодо вступу України до Альянсу, а також про те, що подібне рішення може спровокувати Росію на військову агресію проти Києва, і тоді країни-члени НАТО змушені будуть втрутитися у війну з Росією¹³². Саме тому ці країни відмовилися підтримати негайне приєднання офіційного Києва до ПДЧ і погодилися лише на те, що Україна та Грузія стануть членами НАТО у майбутньому¹³³. Тодішній канцлер Німеччини Ангела Меркель зазначила, що для членства ще зарано, але «безсумнівно, що обидві країни мають перспективи вступу» і що двері НАТО залишаються для них відкритими. Російська дипломатія зі свого боку заявляла, що приєднання України до НАТО буде розглядатися Росією як спроба втручання НАТО у сферу виняткових інтересів РФ і спонукатиме Москву до реваншу. Канцлер А. Меркель та Президент Франції Ніколя Саркозі закликали без потреби не дратувати Росію та не ризикувати стабільністю у Східній Європі, хоча, як тепер стало зрозуміло, саме це їхнє рішення порушило баланс сил між Заходом й Росією та призвело до агресії Росії щодо Грузії у 2008 р., України у 2014 р. і до повномасштабної війни у 2022 р.¹³⁴. Однак, за наполяганням Польщі та США, у прикінцеве комюніке бухарестської зустрічі членів Альянсу все ж було внесено пункт про те, що Україна і Грузія в майбутньому можуть стати членами цього військово-політичного блоку¹³⁵.

Відмова у наданні ПДЧ фактично означала закриття «вікна можливостей» для України. Сам процес набуття членства міг дати поштовх до демократизації суспільства та удосконалення механізмів ухвалення державних рішень. Адже вступ до Альянсу – це не лише військові та безпекові чинники, але й система цінностей, що відповідає високим стандартам розвинутих країн. Російська військова агресія в Грузії у серпні 2008 р. ще більше підкреслила неготовність НАТО приймати радикальні рішення, які теоретично могла б негативно сприйняти РФ. А отже, шанс отримання довгоочікуваного запрошення в Організацію Північноатлантичного

¹³¹ Польща сподівається, що саміт НАТО в Бухаресті все ж залучить Україну та Грузію до ПДЧ. *Радио Свобода*. 2008. 1 квітня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1113614.html>

¹³² Hasselbach Ch. Ukraina wciąż w poczekalni NATO. *DW*. 2022. 11 lutego. URL: <https://www.dw.com/pl/ukraina-wci%C4%85%C5%BC-w-poczekalni-nato/a-60737446>

¹³³ NATO decisions on open-door policy. *Nato*. 2008. April 3. URL: <https://www.nato.int/docu/update/2008/04-april/e0403h.html>

¹³⁴ Hasselbach Ch. Ukraina wciąż w poczekalni NATO...

¹³⁵ NATO decisions on open-door policy....

договору відкладався на довшу перспективу. Це завдало серйозного удару зовнішньополітичній доктрині В. Ющенка, яка передовсім передбачала швидкий вступ у НАТО. Подібно це позначилося й на оцінці польської східної політики. Зміцнення системи безпеки Польщі передбачало просування кордонів НАТО на схід з відповідним поширенням зони стабільності на такі держави, як Україна. Затримка з входженням Києва до Альянсу засвідчила, що цих цілей досягнуто не було. Водночас політика «відкритих дверей» НАТО дозволила РП й надалі підтримувати Україну на шляху євроатлантичної інтеграції.

На важливій ролі РП у просуванні України до НАТО наголошував, зокрема, В. Ющенко під час свого візиту до Варшави, який відбувся 7–8 вересня 2009 р. У цьому контексті він наголосив на реалізації програми ПЗМ, Індивідуальної програми партнерства (ІПП-95), Хартії про особливе партнерство України з НАТО. Завдяки підтримці польського керівництва та активному співробітництву в межах КУН, офіційному Києву вдалося провести низку успішних спільних заходів у трикутнику Україна–Польща–НАТО, а також досягти значних успіхів у відносинах з Північноатлантичним альянсом¹³⁶.

Підписані у 2004–2010 рр. міждержавні договори, спрямовані на деталізацію та уточнення військово-політичної співпраці, значно зміцнили співробітництво між Україною і Польщею в усіх сферах. РП також надавала консультативну допомогу нашій державі у здійсненні військової реформи в напрямі адаптації до стандартів Північноатлантичного альянсу¹³⁷. Насамперед варто згадати «Програму польських Збройних сил щодо підтримки імплементації Цілей партнерства 2006 для України», підписану 9 серпня 2006 р. начальниками генеральних штабів ЗСУ та Війська Польського. Відповідно до «Програми» проводилися стажування офіцерів командної ланки Міністерства оборони та Генерального штабу України у відповідних інституціях польських збройних сил; активізувалася робота над створенням українсько-польської військової частини транспортної авіації Військово-повітряних сил і спільної експедиційної бригади; завдяки сприянню польської сторони прискорився переговорний процес щодо включення українських підрозділів до Європейських сил військової жандармерії тощо¹³⁸. 7 вересня 2010 р. був підписаний Протокол до Угоди між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща про військове співробітництво стосовно обміну інформацією й виконання польотів військовими повітряними суднами України та Республіки Польща в повітряному просторі обох держав¹³⁹.

Певні зміни в українсько-польських відносинах намітилися після поразки В. Ющенка на президентських виборах 2010 р. і приходу до влади в Україні

¹³⁶ Алексієвєць М., Ільчук І. Безпеко-оборонний вектор співпраці України та Польщі... С. 113–114; Алексієвєць Л., Алексієвєць М., Ільчук І. Трансформація сучасних українсько-польських відносин...

¹³⁷ Алексієвєць М., Ільчук І. Безпеко-оборонний вектор співпраці України та Польщі... С. 105.

¹³⁸ Хилько О. Безпекові потенціали Польщі та України: можливість кооперації. С. 93.

¹³⁹ Протокол до Угоди між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща про військове співробітництво стосовно обміну інформацією й виконання польотів військовими повітряними суднами України та Республіки Польща в повітряному просторі обох держав. 07.09.2010. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_147#Text

проросійської команди Президента Віктора Януковича та прем'єр-міністра Миколи Азарова. Новообране найвище керівництво нашої держави кардинально змінило напрямок зовнішньополітичної стратегії України у бік поглиблення зв'язків із РФ, яка наполегливо намагалася залучити Україну до Митного Союзу. Відповідно, було загаломовано співпрацю з європейськими та євроатлантичними структурами, а також співробітництво з Польщею. Наприклад, у Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», ухваленому 1 липня 2010 р., було задекларовано відмову від вступу до НАТО й набуття нашою державою позаблокового статусу. Зміна зовнішньополітичного курсу супроводжувалася відмовою офіційного Києва від євроатлантичних устремлінь і, як наслідок, закриттям інституцій, що займалися інтеграцією з Північноатлантичним альянсом. Однак навіть попри це упродовж 2010–2013 рр. Україна залишалася важливою країною-партнеркою НАТО, брала участь у всіх основних місіях та навчаннях Альянсу. Керівництво нашої держави визнало потребу продовжувати співробітництво, партнерство та взаємодію з Альянсом, використовуючи наявні механізми (річні національні програми та угоди Україна – НАТО) та розширюючи діяльність спільних робочих груп. У цьому контексті спостерігалася значне розширення військового співробітництва України з Польщею¹⁴⁰.

Політична криза в Україні 2013 р. і Революція Гідності призвели до обмеження інтенсивності відносин нашої держави як з Польщею, так і з іншими європейськими партнерами. Зміна політичної влади у 2014 р., повернення на європейський шлях розвитку, початок російсько-української війни започаткували новий етап у взаєминах Україна–ЄС та Україна–НАТО, зумовили перегляд Альянсом власних стратегій регіональної безпеки в ЦСЄ¹⁴¹. В умовах анексії РФ Криму та агресії на Донбасі Північноатлантичний альянс однозначно підтримав територіальну цілісність та незалежність України. Також було заявлено про структурну допомогу Україні як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі, а також про надання фінансової допомоги українському оборонному сектору¹⁴². У березні 2014 р. НАТО засудило дії Росії в Україні, включаючи незаконну анексію Криму, а у квітні того ж року повністю призупинило де-факто цивільну та військову співпрацю з РФ¹⁴³.

Російська агресія 2014 р. знову зробила актуальним питання безпеки в ЦСЄ у двосторонніх українсько-польських відносинах, для яких головним залишалася співробітництво у сфері безпеки й оборони, культурно-гуманітарна співпраця, а також взаємодія у межах міжнародних організацій. Знищення системи міжнародної безпеки через російську агресію позначилося як на Україні, так і на Польщі, та призвело до ще більшого зближення двох держав у питаннях гарантування міжнародної безпеки. Зауважмо, що у «Стратегії національної безпеки Польської держави», прийнятій у листопаді 2014 р., зазначалося, що російська агресія та анексія Криму негативно впливають на безпекову ситуацію в регіоні¹⁴⁴. Також у

¹⁴⁰ Алексієвєць Л., Алексієвєць М., Ільчук І. Трансформація сучасних українсько-польських відносин...

¹⁴¹ Там само.

¹⁴² Kupiecki R. Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego. Warszawa, 2016. S. 137.

¹⁴³ Przybyła K. A. NATO wobec konfliktu na Ukrainie. *Bezpieczeństwo Narodowe*. 2016. № 1–4. S. 122.

¹⁴⁴ Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 2014. S. 21–22. URL: <https://www.bbn.gov.pl/ftp/SBN%20RP.pdf>

Стратегії зазначалося, що НАТО залишається найважливішим політично-військовим союзником та гарантом безпеки Польщі¹⁴⁵.

У ситуації, що склалася, Україна була зацікавлена в продовженні та подальшому зміцненні політичної підтримки з боку Варшави, особливо в частині сприяння входження в європейські та євроатлантичні структури, а також щодо надання військової та технічної допомоги як на рівні НАТО, так і Польщею. На українсько-польські відносини також суттєво вплинула послідовність польського політичного керівництва у запровадженні та посиленні санкцій проти РФ. Загалом після 2014 р. у відносинах між Україною та Польщею чітко виокремлюють два напрямки. Перший – це тактичне співробітництво, що полягало у наданні РП конкретної військово-технічної допомоги, необхідної Україні для відсічі російської агресії. Другий напрямок стосувався стратегічного виміру та нав'язував потребу дотримання Україною курсу на євроатлантичну інтеграцію та членство в НАТО¹⁴⁶. Після обрання Президентом України у червні 2014 р. Петра Порошенка значно поглибилося співробітництво між Україною та Польщею у питаннях безпеки та стабільності в регіоні, офіційна Варшава звернулася до Брюсселя з пропозицією про активізацію консультацій щодо членства України в ЄС і НАТО. В окреслений період значно активізувалася військова співпраця України та Польщі й країн Альянсу¹⁴⁷. У цьому контексті важливе значення мало підписання 19 вересня 2014 р. у Варшаві угоди між Кабінетом Міністрів України й урядами Литви і Польщі про створення «LITPOLUKRBRIG – Литовсько-польсько-української бригади» для участі в миротворчих і гуманітарних акціях. Ця подія мала важливе значення для України, адже сприяла адаптації українських військових до стандартів Альянсу в частині військової підготовки та досягнення оперативної сумісності з країнами-партнерами. У подальшому цей досвід мали передати ЗСУ для підготовки нових контингентів та участі в миротворчих операціях у межах міжнародних організацій. Фактично бригада набула статусу важливого навчального підрозділу, закладу підготовки Збройних сил України до членства в НАТО¹⁴⁸.

Наступні роки продемонстрували активне розширення співпраці Україна–НАТО, зокрема варто згадати відкриття представництва НАТО в Україні у 2015 р. Вагому роль у просуванні України на шляху до Альянсу відіграла РП: це проявилася на саміті НАТО у Варшаві 2014 р., де був затверджений комплексний пакет допомоги Україні, у рішеннях КУН, в участі Польщі у створенні трастових фондів Альянсу для української держави тощо¹⁴⁹. Загалом, починаючи з 2014 р. й аж до початку повномасштабної російської агресії, Польща відігравала роль адвоката в поглиблених союзницьких консультаціях НАТО з країнами східного сусідства, насамперед Україною, у питаннях безпеки та військово-політичної співпраці¹⁵⁰.

¹⁴⁵Zajac J. NATO w polityce bezpieczeństwa Polski. *Dylematy polityki bezpieczeństwa Polski na początku drugiej dekady XXI wieku* / red. nauk.: K. Czornik, M. Lakomy. Katowice, 2014. S. 191.

¹⁴⁶Feduniak S. Czynniki bezpieczeństwa w stosunkach ukraińsko-polskich. S. 323.

¹⁴⁷Алексієвсь М., Ільчук І. Безпеко-оборонний вектор співпраці України та Польщі... С. 114.

¹⁴⁸Feduniak S. Czynniki bezpieczeństwa w stosunkach ukraińsko-polskich. S. 324.

¹⁴⁹Мелекесцев К. І. Україна та Республіка Польща... С. 170–171; Szeligowski D. Współpraca NATO i Ukrainy po szczycie w Warszawie. *Biuletyn*. Nr 51 (1401). 04.08.2016. URL: https://pism.pl/publikacje/Wsp_praca_NATO_i_Ukrainy_po_szczycie_w_Warszawie

¹⁵⁰Kupiecki R. Akcesja Polski do NATO – okiem historyka i uczestnika. S. 43.

Із 2014 р. відносини України з Альянсом значно поглибилися, про це, зокрема, йшлося у спільній заяві КУН від 2016 р., де зазначалося, що з 2014 р. рівень взаємодії України з Альянсом як на політичному рівні, так і з погляду практичної роботи, є безпрецедентним: «НАТО продовжуватиме тісний політичний діалог в рамках Комісії Україна – НАТО та підтримку України у впровадженні амбіційної програми реформ, зокрема через повне використання можливостей річної національної програми, процесу планування та оцінки сил і комплексного пакету допомоги»¹⁵¹. Метою комплексного пакету допомоги була консолідація та посилення сприяння з боку Альянсу в тому, щоб Україна стала стійкішою, могла краще гарантувати власну безпеку та проводити необхідні реформи, зокрема й у секторі безпеки та оборони¹⁵².

Водночас після агресії з боку РФ зміни щодо ставлення до Альянсу та євроатлантичної інтеграції України почалися в українському політикумі та суспільстві. Прозахідні політичні сили відійшли від нейтрального ставлення до атлантичного блоку і зосередилися на роботі з громадськістю щодо формування позитивного ставлення до вступу нашої держави до НАТО. За результатами опитування Центру ім. Разумкова за грудень 2016 р., серед тих, хто точно взяв би участь в референдумі щодо вступу України до НАТО, 72 % проголосували б «за» і лише 23 % – «проти», що засвідчило відхід українського суспільства від міфів про НАТО, які раніше поширювала радянська, а згодом російська пропаганда¹⁵³.

Важливою віхою в закріпленні курсу України на шляху до євроатлантичної інтеграції стало ухвалення 7 лютого 2019 р. закону «Про внесення змін до Конституції України щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору». Цим законодавчим актом, за який проголосувало 334 депутати Верховної Ради, внесено зміни до Конституції України, які закріплювали незворотність стратегічного курсу держави на шляху до набуття повноправного членства в ЄС і НАТО¹⁵⁴. Отже, Україна вперше на конституційному рівні відкидала принципи багатовекторності й нейтральності та чітко обирала курс на Захід через здобуття повноправного членства у європейських і євроатлантичних інституціях. Одним з останніх важливих рішень став Указ Президента України Володимира Зеленського від 4 червня 2021 р. «Про невідкладні заходи щодо поглиблення інтеграції України до Організації Північноатлантичного договору». Згідно з цим документом, набуття членства в НАТО ставало пріоритетним державним завданням¹⁵⁵.

¹⁵¹ Рівень взаємодії України з НАТО є безпрецедентним: Спільна заява Комісії Україна – НАТО. *Резонанс. Бюлетень матеріалів, підготовлених на базі аналізу оперативної інформації електронних видань. Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі»*. 2016. № 43. 12 липня. С. 4. URL: <http://www.nbuviap.gov.ua/images/rezonans/2016/rez43.pdf>

¹⁵² Там само.

¹⁵³ Міфи про НАТО, які поширює російська пропаганда. *Радіо Свобода*. 2018. 27 березня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29128460.html>

¹⁵⁴ Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)». *Голос України*. 2019. 20 лютого. URL: <http://www.golos.com.ua/article/313949>

¹⁵⁵ Мелашенко Т., Волошин І. Шлях України до НАТО: основні проблеми, здобутки та перспективи євроатлантичної інтеграції. *Український історичний журнал*. 2021. № 4. С. 105.

Зважаючи на прагнення України продовжувати інтенсивний діалог та військово-політичну співпрацю з НАТО, на саміті Альянсу у Брюсселі в червні 2021 р. лідери країн НАТО підтвердили рішення, ухвалене на саміті в Бухаресті 2008 р., що Грузія й Україна стануть членами Альянсу. Було зазначено право України самостійно визначати своє майбутнє і зовнішню політику, а також те, що Росія не зможе накласти вето на вступ України до НАТО, якщо таке рішення ухвалить. Зрештою, повномасштабна російська агресія проти України внесла суттєву невизначеність у процес євроатлантичної інтеграції нашої держави та водночас показала, наскільки важливою є участь у колективних структурах безпеки і що курс в НАТО, яке могло б гарантувати збереження незалежності та територіальної цілісності України, – безальтернативний.

Отже, в контексті вагомих геополітичних змін після розпаду Східного блоку та Радянського союзу важливим чинником внутрішньополітичного і зовнішньополітичного розвитку держав ЦСЄ було прагнення посилити гарантії власної безпеки та закріпити невідворотність демократичних перетворень. Країни регіону розглядали формування системи власної безпеки насамперед через військово-політичне співробітництво зі структурами НАТО та повноцінне членство в ньому. Євроатлантична інтеграція була також однією з центрових проблем в українсько-польських відносинах. Активне сприяння польської влади Україні в її євроатлантичній інтеграції випливало як з викликів безпеки та стабільності в регіоні, так і з національних інтересів самої РП, а також надавало нових імпульсів стратегічному партнерству між Україною та Польщею. Польське керівництво допомагало налагодити взаємодію Україна–НАТО в політичній і військово-технічній сфері, просувало тезу про необхідність надання Україні чіткої перспективи членства в Альянсі, наполягаючи на політиці «відкритих дверей» НАТО. Хоча тривалий час Україна прагнула, за прикладом інших держав ЦСЄ, налагодити конструктивні відносини з Альянсом, однак офіційному Києву на цьому шляху бракувало відкритості та цілеспрямованості в реалізації атлантичного вектора. Зокрема, політика багатовекторності та недостатність внутрішніх інституційних перетворень зумовили сповільнення руху в цьому напрямку. Водночас російська агресія проти України ще раз довела, що для формування системи безпеки і захисту Української держави необхідне опертя на структури і можливості Північноатлантичного альянсу, що де-факто означало б цілковитий вихід України з-під російської сфери впливу та гарантувало б їй у майбутньому незалежність і територіальну цілісність.

СТАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДО ОДКБ

З часу відновлення української державності (1991) чи не найскладнішою дилемою для українського суспільства та політикуму став вибір зовнішньополітичних безпекових пріоритетів. Обираючи систему колективної безпеки, Україна теоретично розглядала тільки дві організації: Організацію Північноатлантичного договору (НАТО), що діє на підставі Вашингтонського договору 1949 р., й Організацію Договору про колективну безпеку (ОДКБ), засновану Ташкентським договором у 1992 р.¹ Російсько-українська війна, розпочата північним сусідом 2014 р., здається, остаточно переконала політичну еліту та соціум у безальтернативності євроінтеграційних процесів, хоча упродовж 30 років незалежності нашої держави ліві, проросійські політичні партії небезуспішно пропагували входження нашої держави до інтеграційних об'єднань під егідою Російської Федерації. Одне з таких – ОДКБ.

Створена 15 травня 1992 р. організація розглядалася Росією як «головний між-державний інструмент, покликаний протистояти регіональним викликам і загрозам військово-політичного і військово-стратегічного характеру, включаючи боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин»². Організація має геополітичну цінність для Росії, як: а) інструмент реалізації російської зовнішньої політики, б) засіб відновлення впливу Росії на пострадянському просторі³.

У період президенства Леоніда Кравчука (1991–1994), Леоніда Кучми (1994–2004) Українська держава намагалася дистанціюватися від ОДКБ, особливо в час поділу Чорноморського флоту, ядерного роззброєння та дотримуватися політики багатовекторності. Так, Л. Кучма послуговувався тактикою «багатовекторності», яка не передбачала однозначного вибору інтеграційних прагнень України і створювала видимість нормальних стосунків і зі східними, і з західними партнерами⁴. «Я прихильник багатовекторної політики. Моновекторна політика – це, як правило, політика залежних країн. Для демократичних країн багатовекторна політика – аксіома. Це особливо важливо для України, яка знаходиться між Росією, з одного боку, і країнами ЄС і НАТО – з іншого», – відзначав другий Президент України⁵.

Загалом у 1990-х роках в українському суспільстві панувало декілька поширених стереотипів/переконань щодо ОДКБ:

¹ Місце України в НАТО / гол. ред. І. Кучерів. Київ: Центр «Демократичні ініціативи», 2006. С. 25.

² Організація договору про колективну безпеку. URL: <https://uk.xn----7sbiewaowdbfdjyt.pp.ua/511531/1/organizatsiya-dogovoru-pro-kolektivnu-bezpeku.html>

³ Там само.

⁴ Ким для України став Леонід Кучма. *Радіо Свобода*. 2018. 9 серпня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29420609.html>

⁵ Багатовекторна політика важлива для України, яка знаходиться між Росією та країнами ЄС і НАТО, – Кучма. *Українські новини*. 2018. 12 липня. URL: <https://ukranews.com/ua/news/573266-bagatovektorna-polityka-vazhlyva-dlya-ukrainy-yaka-znakhodytsya-mizh-rosiyeyu-ta-krainamy-yes-i>

- ОДКБ – спадкоємиця Організації Варшавського договору (ОВД), інструмент військово-політичного протистояння;
- створення ОДКБ – реакція Росії на розширення НАТО на схід і зростання впливу США і НАТО на теренах Співдружності незалежних держав (СНД);
- ОДКБ – інструмент російського впливу на пострадянському просторі;
- ОДКБ неефективна через розбіжності між державами-членами, тому немає сенсу взаємодіяти з ОДКБ як організацією, оскільки немає додаткової користі порівняно з двостороннім співробітництвом у межах програми НАТО «Партнерство заради миру»⁶.

Помаранчева революція (2004) розколола українське суспільство у питанні ставлення до ОДКБ: політичні партії, які в цей період підтримували на президентських виборах Віктора Ющенка, передусім «Наша Україна», пропагували західні цінності та політику дистанціювання від Російської Федерації, натомість прихильники Віктора Януковича та «Партії Регіонів» агітували за поглиблення двосторонніх відносин з Росією та помилково вважали ОДКБ гарантом національної безпеки держави. Обрання Президентом України В. Ющенка унеможливило входження України до цього воєнно-політичного блоку та сприяло налагодженню діалогу нашої держави з НАТО⁷.

Однак тогочасні соціологічні опитування, на жаль, показували неготовність українського суспільства до вступу нашої держави до НАТО. Так, у квітні 2009 р., згідно з опитуваннями Центру Разумкова, тільки 13 % респондентів виступали за вступ країни до НАТО, 32,6 % – за позаблоковий статус, а 38,2 % – узагалі за вступ до ОДКБ. Відмовитися від членства в Альянсі й навіть знизити тодішній рівень співпраці з блоком хотіли 52,5 % опитаних. Натомість за активізацію переговорного процесу щодо вступу чи принаймні поглиблення співпраці з НАТО без приєднання до нього висловилися тільки 29,1 %. При цьому українці розуміли, що Альянс захистив би Україну тільки тоді, якби вона була його членом (32,4 % у 2009 р.), тоді як тільки 8,8 % вважали, що це сталося б у будь-якому разі⁸.

Показові й інші цифри, що ілюструють глибину згубних стереотипів та ілюзій щодо ролі Росії і НАТО в гарантуванні суверенітету України. На запитання «Яким чином повинна поводитися Україна у випадку конфлікту між Росією та НАТО?» у жовтні 2006 р. 24,6 % відповіли: «Безумовно, стати на бік Росії» і тільки 3,4 % – «Безумовно, стати на бік НАТО». Ще 38,7 % виступили за те, щоб дотримуватися максимально нейтральної позиції, а 22,6 % – стати посередником у залагодженні конфлікту⁹. Відрадно, що надалі частка прибічників ОДКБ зменшилася на тлі ворожої та агресивної позиції Росії щодо України навіть після приходу до влади, здавалося б, проросійського Президента В. Януковича замість «західника» В. Ющенка¹⁰.

⁶ Никитина Ю. А. Организация Договора о коллективной безопасности: проблемы обеспечения безопасности в Центральной Азии. Вып. 4 (24). С. 25–33. *Аналитические записки НКСМИ МГИМО (У) МИД России*. 2007.

⁷ Рудь Б. Потенційне членство в альянсі змінюється на цілком реальне в ОДКБ. *Закон і Бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/261-zaminnik_nato_dlya_kiva.html

⁸ Крамар О. Дорослішаємо. Російська агресія консолідує. *Український Тиждень*. 2014. 15 березня. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/104733>

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

Соціологічне агентство «Українська проектна система», яке, як видається, було наближене до Партії Регіонів, у 2009 р. відзначало*, що 40 % українців вважали ОДКБ «найбільш прийнятним військово-політичним блоком для країни». Як заявив директор агентства Дмитро Громаков, «абсолютним лідером з підтримкою 40,1 % є Організація договору колективної безпеки на основі співпраці Росії, Білорусі й інших країн СНД». «Більш як 36 % респондентів вважають, що Україна повинна залишатися нейтральною країною. Лише 12,5 % населення підтримали б вступ України до НАТО. 10,7 % вважають себе необізнаними», – констатував він¹¹.

Соціологічне дослідження показало, що за повноцінне членство в ОДКБ виступили 33,9 % опитаних. 16,1 % респондентів підтримали б участь України в окремих програмах, 7,5 % – підтримали б ситуативну участь країни в договорі (участь в окремих місіях). «Лише 4,6 % респондентів вважають, що Україна повинна відмовитися від будь-якої співпраці з ОДКБ. 9 % нічого не чули про організацію, 18,9 % важко відповісти», – повідомляв Д. Громаков¹². На думку соціального психолога, креативного директора «Російсько-українського інформаційно аналітичного центру» Олега Покальчука, «несподіваний рівень інтересу до ОДКБ можна пояснити ефектом відносної новизни бренду, активності цього року руху “проти НАТО” і симпатією до російського політичного дискурсу, який на сьогодні ще не девальвувався»¹³.

На президентських виборах 2010 р. тільки три кандидати – Віктор Ющенко, Олег Тягнибок і Юрій Костенко – у своїх передвиборчих програмах наголошували на необхідності вступу України до НАТО. «Проте їхні шанси перемогти на президентських виборах наразі є доволі невисокими. Інші кандидати не кажуть про вступ ні до яких альянсів, наголошуючи на політиці нейтралітету», – справедливо відзначали експерти¹⁴. У цей період політична еліта України у переважній більшості схилилася до перевіреної тактики багатовекторності. Так, для прикладу, координатор міжфракційної парламентської групи з інформування про діяльність ОДКБ депутат-регіонал Анатолій Толстоухов запевняв, що Україна може ефективно співпрацювати і з Північноатлантичним союзом, і з ОДКБ. «Потрібно бачити не лише НАТО, а й ОДКБ, бо більшість ризиків іде в Україну і, до речі, в Європу – зі Сходу», – зазначав він¹⁵.

Власне, за словами директора Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії при МЗС України Григорія Перепелиці, «2010 рік по праву можна вважати історичною віхою зміни парадигми розвитку українсько-російських відносин, що

* Соціологічне дослідження «Яка система глобальної безпеки найбільш прийнятна для України на сьогодні?» проводило 4–10 листопада 2009 р. агентство «Українська проектна система» методом телефонного опитування. Загалом було опитано 1 200 респондентів. Під час дослідження використовувалася репрезентативна випадкова вибірка, яка показує структуру населення в містах і регіонах за статтю і віком. Цільова аудиторія – населення України у віці 18 років. Гранична похибка репрезентативності дослідження не перевищує 3 %.

¹¹ 40 % українців вважають ОДКБ найбільш прийнятною системою глобальної безпеки для країни – соціопитування. УНІАН. 2009. 26 вересня. URL: <https://press.unian.ua/press/976417-40-ukrajintsiv-vvajayut-odkb-naybilsh-priyatnoyu-sistemoyu-globalnoji-bezpeki-dlya-krajini-sotsopituvannya.html>

¹² Там само.

¹³ Там само.

¹⁴ Шурхало Д. Нові контури безпеки: між НАТО і ОДКБ. *Радіо Свобода*. 2009. 12 листопада. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1876476.html>

¹⁵ Там само.

склалися із часів здобуття Україною незалежності та державного суверенітету. Головною рисою цього процесу стало зникнення конфронтаційної тенденції у відносинах України та Росії, породженої антагонізмом їхніх національних інтересів. Антагонізм цей був знятий завдяки кардинальній ревізії системи національних інтересів України на російському напрямі, зміні зовнішньополітичного курсу країни, її стратегічних пріоритетів, а також системи політичної влади в Україні. Ціною “нормалізації” відносин з Росією стало перетворення України в геополітичному сенсі з “буферної зони” на зону російського домінування, поступова втрата своєї зовнішньополітичної суб’єктності в українсько-російських відносинах і регіонального лідерства, погіршення міжнародного іміджу, а також поглиблення асиметричної залежності»¹⁶.

Декларативно новообраний Президент України В. Янукович продовжував пропагувати політику багатовекторності. «Позаблоковість розглядається Україною як послідовна позиція захисту національних інтересів без участі у військових союзах, що створює необхідні можливості для розвитку партнерських, взаємовигідних стосунків з іншими державами та міжнародними організаціями за усіма напрямками», – зазначав він¹⁷. За його словами, основним пріоритетом мала стати підтримка курсу на глобальне ядерне роззброєння, активна участь у створенні загальноєвропейської системи безпеки і пошук шляхів для остаточної демілітаризації європейського континенту¹⁸. «Україна буде продовжувати взаємодію з НАТО, реалізовувати спільні проекти з країнами ОБСЄ, ОДКБ, іншими регіональними безпековими структурами. Україна була і залишиться контрибутором миру і стабільності в глобальному вимірі. Україна і надалі буде брати активну участь в миротворчій діяльності ООН», – наголошував В. Янукович¹⁹.

Однак на практиці В. Янукович продовжував пропагувати ідею входження України до ОДКБ. Пріоритети зовнішньої і безпекової політики зводилися до: 1) поглиблення інтеграції з Росією; 2) набуття країною позаблокового статусу; 3) відмови від повноцінної інтеграції в НАТО²⁰. Для входження України до ОДКБ були створені й відповідні інституції. Зокрема, 26 квітня 2010 р. було оголошено про створення на території України представництва Інституту ОДКБ. Його очолив міністр Кабінету Міністрів А. Толстоухов. Останній, зокрема, заявив, що «відкриття такого представництва сприятиме тіснішій співпраці організації та нашої держави»²¹. Члени правлячої коаліції пропонували розширити співпрацю з ОДКБ у різних напрямках. Для прикладу, ексміністр оборони Олександр Кузьмук вважав, що Київ може співпрацювати з ОДКБ у військово-технічній сфері, під час підготовки військових кадрів і створення спільних військових наукових центрів і вишів²².

¹⁶ Перепелиця Г. Кремль реставрує Російську імперію. *Універсум*. URL: https://universum.lviv.ua/previous-site/journal/2011/3/perep_kreml.htm

¹⁷ Пленарні засідання Верховної Ради України 7 квітня 2011 року. *Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України*. 2011. 7 квітня. URL: https://www.rada.gov.ua/news/Plenarni_zasidannya/40820.html?search=%D0%9E%D0%94%D0%9A%D0%91

¹⁸ Там само.

¹⁹ Рудь Б. Потенційне членство в альянсі...

²⁰ Україна в координатах глобальної та європейської безпеки. *Національна безпека і оборона*. 2010. № 4. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD115_2010_ukr.pdf

²¹ Там само.

²² Рудь Б. Потенційне членство в альянсі...

Опозиційні сили натомість наголошували, що інтеграція до ОДКБ – це вчорашній день для України. Експеримент закордонних справ Борис Тарасюк зазначав: «Це нагадує витягання з шафи скелета двадцятилітньої давнини. Україна вже взяла курс на підготовку до НАТО. Окрім того, створена ефективна регіональна організація – ГУАМ. Зараз триває штучне принесення в Україну ОДКБ як конкурента для НАТО і ГУАМ. Співпраця з ОДКБ можлива, але вона непотрібна Україні, оскільки це передовсім геополітичний проект, вигідний Кремлю, і до того ж навіть не є прибутковим. Його не порівняти зі співпрацею “Україна – НАТО”, за якою ми отримуємо фінансову допомогу для участі в миротворчих операціях НАТО та на розвиток українських збройних сил», – зауважує Борис Тарасюк²³. Голова Центру геополітичних проблем Чорноморського регіону «НОМОС» Сергій Кулик зазначав, що «діяльність ОДКБ свідчить, що ніякого позитиву для членів вона не приносить»²⁴.

Державна зрада В. Януковича, перемога Революції Гідності (2014) безальтернативно перенесли акценти українського політикуму, соціуму з ОДКБ на НАТО. Проте, попри законодавчо визначений курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію, у країні продовжувалися дискусії щодо зовнішньополітичного вибору нашої держави. Політичні сили пропонували: 1) збереження позаблокового та/або набуття нейтрального статусу; 2) поглиблення партнерства з НАТО та ЄС у сфері безпеки й оборони.

Соціологічні опитування (2015)* показували, що понад половина респондентів (53 %) була впевнена, що в разі воєнної загрози (збройного нападу) Україна може розраховувати тільки на власні сили. Так вважала абсолютна або відносна більшість опитаних у всіх регіонах (від 43,5 % на Донбасі до 59,5 % на Заході). 15,8 % опитаних поклалися насамперед на допомогу країн Європейського Союзу (ЄС) та НАТО, 11,6 % – на «широку міжнародну допомогу»²⁵.

Переконання, що Україна може розраховувати виключно на власні сили, зумовлювало наступне. Відповідаючи на запитання, що найбільшою мірою гарантуватиме безпеку країни, опитані найчастіше зазначали, що потужна, добре озброєна армія (30,5 %). 26,3 % дотримувалися думки, що безпеку країни найкраще забезпечуватиме миролюбна, ефективна зовнішня політика, добросусідські партнерські відносини з країнами світу, 20,7 % обрали варіант відповіді «вступ до НАТО». Інші можливості гарантування безпеки країни мали значно меншу підтримку: позаблоковий статус – 6,1 %, гарантії провідних країн світу – 4,9 %, вступ

²³ Солонина Є. ОДКБ прийшла до України: очікувана, але непотрібна? *Радіо Свобода*. 2010. 26 квітня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2025117.html>

²⁴ Там само.

* Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 12 листопада 2015 р. Було опитано 2 008 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей, за вибіркою, що репрезентує доросле населення країни за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як багатоступенева, випадкова з квотним відбором респондентів на останньому етапі. Теоретична похибка вибірки (без урахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3 % з імовірністю 0,95.

²⁵ Громадяни України про безпеку: оцінки, загрози, шляхи вирішення проблем. *Громадський Простір*. 2015. 1 грудня. URL: <https://www.prostir.ua/?news=hromadyany-ukrajiny-pro-bezpeku-otsinky-zahrozy-shlyahy-vyrishennya-problem>

до ОДКБ (військового блоку Росії, Вірменії, Білорусі, Казахстану, Киргизстану, Таджикистану) – 2,4 %²⁶.

У сучасній геополітичній ситуації українське суспільство усвідомлює, що ОДКБ перетворилася на політизований інструмент для поширення регіональної гегемонії Росії і не може виконувати функції підтримання миру. Таку думку, зокрема, висловив постійний представник України при Організації Об'єднаних Націй (ООН) Володимир Єльченко. «Деякі регіональні організації останнім часом замість просування миру та безпеки політизують свою діяльність завдяки діям своїх членів. ОДКБ – саме одна з таких організацій»²⁷. Дипломат нагадав, що після початку російської агресії в Україні ОДКБ не лише не вчинила жодних дій у відповідь, а й навіть не змогла надати адекватну оцінку діям однієї з власних держав-засновниць. «Нині ОДКБ перетворилася на один з демонстративних шляхів Росії до регіональної гегемонії та засіб впливу на своїх сусідів. ОДКБ – це просто ще один інструмент політики Росії на пострадянському просторі», – зазначив В. Єльченко²⁸.

Результати спільного соціологічного дослідження, проведеного зусиллями трьох соціологічних компаній (КМІС, Центр Разумкова та Соціологічна група Рейтинг)*, показують (2018), що більшість населення підтримує курс на євроінтеграцію та вступ до НАТО. Так, вступ до ЄС підтримує половина опитаних, проти – 30 %. Вступ до НАТО має дещо більше прихильників (40 %), ніж противників (36 %). Прозахідний вектор має вищий рівень підтримки серед мешканців центрально-західних регіонів, молодших та заможніших респондентів. За останні два роки рівень підтримки вступу України як до ЄС, так і до НАТО дещо знизився²⁹. Моделювання з вибором між військовими блоками та нейтралітетом дало такі результати: 39 % – за вступ до НАТО, 35 % – за позаблоковість і лише 9 % – за вступ до ОДКБ. Цікаво, що абсолютна більшість прихильників НАТО за таких умов залишаються при своїй думці про необхідність інтеграції в блок. Натомість майже 70 % тих, хто виступає проти союзу з Альянсом, – за нейтральний статус України і лише кожен п'ятий із них – за вступ у союз з ОДКБ³⁰.

У 2020 р. зовнішньополітичні пріоритети українців, прогнозовано, практично не змінилися: згідно з соціологічними опитуваннями³¹ вступ України до НАТО підтримує 46,8 % українців, 27,3 % виступали за позаблоковий статус, а 16,4 % – за вступ до ОДКБ. Якби найближчим часом відбувся референдум із питання вступу

²⁶ Там само.

²⁷ ОДКБ перетворилася на інструмент політики Росії – Єльченко. *Укрінформ*. 2019. 26 липня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2748181-odkb-peretvorilasa-na-instrument-politiki-rosii-elcenko.html>

²⁸ Там само.

* Результати спільного соціологічного дослідження, проведеного зусиллями трьох соціологічних компаній (КМІС, Центр Разумкова та Соціологічна група Рейтинг). Вибірка: 10 000 респондентів в усіх областях України (без урахування населення АР Крим та окупованих територій Донецької та Луганської областей). Вибірка репрезентативна для населення України віком від 18 років за такими показниками як стать, вік, тип поселення та регіон проживання. Статистична похибка вибірки: не більше ніж 1 %. Терміни проведення: 19 жовтня – 2 листопада 2018 року.

²⁹ Моніторинг соціальних настроїв українців. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=800>

³⁰ Там само.

³¹ Всеукраїнське соціологічне опитування населення, проведене Центром «Соціальний моніторинг» з 8 до 15 серпня 2020 року. Опитано 3 012 респондентів, похибка вибірки 1,1–1,83 %.

України до НАТО, 46,8 % опитаних проголосували б за вступ, 33,3 % – проти. 9 % не брали б участі в голосуванні, а 10,9 % не змогли б відповісти. На референдумі про затвердження позаблокового статусу України 27,3 % проголосували б «за», 37,3 % – «проти», 12,5 % не брали б участі в голосуванні, а 22,9 % не змогли б відповісти. Вступ України до ОДКБ на референдумі готові підтримати 16,4 % опитаних, 51,1 % – проти, 12,8 % не брали б участі в голосуванні, а 19,7 % не змогли б відповісти³².

Так, упродовж 1990-х років практична діяльність ОДКБ не мала підтримки в українському суспільстві, яке під впливом нав'язаної політикумом політики багатовекторності інертно сприймало будь-які системи колективної безпеки. Прихід до влади прозахідного Президента В. Ющенка сприяв збільшенню кількості прихильників НАТО, хоча відсоток симпатиків ОДКБ залишався доволі високим, про що свідчать тогочасні соціологічні опитування. Спробу В. Януковича упродовж 2010–2014 рр. пришвидшити вступ України до ОДКБ не підтримали не тільки опозиційні сили, але й широка громадськість, яка усвідомлювала небезпеку будь-яких інтеграційних об'єднань, що створювалися під егідою країни-агресора. Російсько-українська війна поставила остаточну крапку в питанні вибору зовнішньополітичних пріоритетів.

³² Майже 47 % українців підтримують вступ України до НАТО, 27,3 % – виступають за позаблоковий статус. *Interfax Україна*. 2020. 21 серпня. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/682637.html>

ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС УКРАЇНИ: СПРОБИ РЕФОРМУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

В умовах російсько-української війни надзвичайно важливе значення має оборонно-промисловий комплекс (ОПК) України, який складається з підприємств, установ, організацій, що розробляють і виробляють озброєння, боєприпаси, військову техніку, спеціальні комплектувальні вироби до них. На сьогодні оборонна промисловість – одна з небагатьох нашої держави, де збереглися високотехнологічні конкурентноспроможні виробництва¹.

Після розпаду СРСР Україна отримала приблизно третину радянських потужностей у сфері військового виробництва. Близько 700 підприємств займалося виробництвом винятково військової продукції, а ще понад 1 000, окрім озброєння та військової техніки, – товарів подвійного або цивільного призначення. Також на території України залишилася третина підприємств (140) радянської космічної галузі. Із 20 типів ракет, які виробляли у СРСР, 12 були спроектовані та вироблені в Україні. В українській авіаційній промисловості було залучено 39 підприємств та 11 авіаремонтних заводів².

Згідно з даними Державної служби статистики (Держстату) України, 1993 р. в ОПК працювало 1 515 800 осіб, 2003 р. – 356 800, а 2018 р. – 133 600³. На 2017 р. у державній власності залишилося близько 130 підприємств, решта були продані з подальшим перепрофілюванням на випуск зовсім іншої продукції або закриті як нерентабельні й розграбовані⁴. Різке зменшення кількості працівників ОПК створило проблему дефіциту висококваліфікованих кадрів. За словами Володимира Горбуліна: «... отримані у спадщину оборонні організації та підприємства потребували суттєвого реформування: це диктувалося необхідністю оновлення їх технологічної та виробничої бази та відсутністю на території України підприємств

¹ Бегма В., Шемаєв В., Онофрійчук А., Оболенська Т. Переорієнтація діяльності оборонної промисловості України через агресію з боку РФ. URL: <https://snku.krok.edu.ua/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/480/507>https://shron1.chtyvo.org.ua/Behma_Vitalii/Pereorientatsiia-diialnosti-oboronnoi-promyslovosti-Ukrainy-cherez-ahresiiu-z-boku-RF.pdf?PHPSESSID=mf7idgd2gvqhps8tctrihbb1b7

² Кам'янецька О. Стан та перспективи розвитку оборонно-промислового комплексу України в системі формування національного суверенітету. URL: <https://jvestnik-c.donnu.edu.ua/article/download/291/302>

³ Горбулін В. П., Шеховцов В. С., Шевцов А. І. ОПК України: кроки до стабілізації діяльності та розвитку в умовах гібридної війни. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Stpa_2016_2_10.pdf

⁴ Балугєва О., Ляшенко В. Стан та передумови відродження оборонно-промислового комплексу України. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/15_2017/16.pdf

зі створення бойових літаків, вертольотів, систем протиповітряної оборони, різних типів боєприпасів, стрілецького озброєння»⁵.

В Україні на час розпаду СРСР існувало три напрями оборонної промисловості, які відповідали світовим стандартам: 1) стратегічні ракетні комплекси; 2) бронетанкові комплекси; 3) кораблебудування⁶. Проте констатуємо, що впродовж останніх 30 років ОПК нашої держави характеризувався: а) моральним/технічним зношенням виробничих структур; б) скороченням/припиненням виробництва оборонно-військової техніки; в) розривом наявних у радянський період зв'язків між наукою і виробництвом; г) низьким рівнем розвитку інноваційного військового підприємництва; д) низькою здатністю розробляти/виготовляти конкурентоспроможну продукцію⁷. Із цих причин соціологічні дослідження фіксували закономірний результат – восени 2010 р. 67,1 % українців не вірили, що армія зможе їх захистити в разі збройного конфлікту, а 74 % – негативно оцінювали стан Збройних сил України (ЗСУ)⁸.

Громадську думку підтверджують цифри: близько 90 % бойових літаків і 2/3 гвинтокрилів 1990–2000-х років не могли піднятися в повітря; близько 50 % зенітно-ракетних комплексів і систем потребували невідкладної модернізації; більшість артилерійського озброєння, бронетанкової та автомобільної техніки вимагали нагального ремонту; понад 75 % бойових кораблів/суден не могли виконувати завдання в морі. Щороку майже на 9 % зменшувався бойовий потенціал збройних сил через фізичну та моральну зношеність військової техніки й озброєння⁹.

Як бачимо, у незалежній Україні стан оборонних підприємств змінився докорінно. «Перехід української економіки на ринкові рейки виявився вкрай складним і не дуже успішним, зокрема, на заваді трансформації економіки стали накопичені за багато років проблеми ОПК, – зазначали науковці. – Розбудова ринкової економіки в Україні мала на меті насамперед подолання командно-адміністративних провалів. Незважаючи на те, що підприємства ОПК відповідали достатньо високому технологічному рівню порівняно з підприємствами інших галузей, спостерігалися суттєві труднощі з розповсюдженням у них ринкових економічних принципів»¹⁰.

Справді, за час незалежності України оборонне виробництво скоротилося в 10 разів порівняно з 1991 р. Приблизно 550 пов'язаних з обороною промислових підприємств і конструкторських бюро самоліквідувалися або були закриті, а кількість робочих місць скоротилася в 7 разів. Частка оборонного виробництва в

⁵ Горбулін В. П., Шеховцов В. С., Шевцов А. І. ОПК України: кроки до стабілізації діяльності...

⁶ Кулицький С. Сучасний етап розвитку оборонно-промислового комплексу і виробництва продукції подвійного призначення в Україні URL: http://www.nbuv.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3422:ukrajinskij-oboronno-promislovij-kompleks-stan-ta-tendentsiji&catid=8&Itemid=350

⁷ Медведєв Ю. Стан та проблеми обороноздатності України в економічному аспекті, шляхи їх вирішення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2011. Вип. 26. С. 42–47.

⁸ Дослідження Інституту Горшеніна «Стан Української армії». URL: www.institute.gorshenin.ua

⁹ Борохвостов В. Україна–НАТО – проблемні питання українського оборонно-промислового комплексу. *Стратегічна панорама*. 2005. Вип. 2. С. 129, 132, 135.

¹⁰ Обнявко Т. Екологічні аспекти розвитку військово-промислового комплексу України. Інституціональні засади екологізації розвитку секторів національної економіки: монографія / за наук. ред. Б. В. Буркинського, Л. Є. Купінець. Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2017. С. 503.

українській промисловості впала від 35 до 6 %¹¹. Починаючи з 1994 р., державне фінансування підприємств ОПК було скорочено до 10 % обсягу, необхідного для підтримання наявних виробничих потужностей¹². Оголосивши про необхідність проведення ринкових реформ, український уряд також багато в чому припинив здійснювати державне регулювання оборонного сектора економіки. Відмовившись від адміністративних заходів, уряд не зумів впровадити ефективні ринкові механізми регулювання виробництва. Подібна політика призвела до децентралізації контролю над військово-промисловим сектором економіки¹³.

У 1990-х роках Україна перебувала в першій десятці країн світу із продажу озброєння і військової техніки, оскільки реалізовувала надлишок¹⁴. На початку 2000-х років, коли стало зрозуміло, що запаси радянської зброї і техніки практично вичерпалися, була здійснена перша спроба оживлення українського ОПК. На думку військових експертів, вона виявилася відносно вдалою. «На той момент нічого кардинально нового розроблено не було, а пропонувались лише проекти іноді глибокої, або й не дуже модернізації вже наявних зразків озброєнь і військової техніки. Але навіть ці зразки в більшості своїй проходили повз Збройні Сили. До недавнього часу на експорт спрямовувалось до 95 % продукції оборонного значення», – констатували науковці¹⁵.

Власне у 2000-х роках Україна мала розгалужений, нерівномірно розвинений, недостатньо скоординований ОПК. На думку завідувача відділу оборонних стратегій та військово-технічної політики Національного інституту стратегічних досліджень Віталія Бегми: «... економічний стан його підприємств характеризується незбалансованістю структури оборонних виробництв, високим рівнем зношеності основних фондів, низькою рентабельністю роботи більшості підприємств, низьким рівнем завантаження виробничих потужностей. Коефіцієнт оновлення основних виробничих фондів дуже низький (не більше 2,5 % за рік), а це визначає наростаюче технологічне відставання від провідних країн світу»¹⁶.

У затвердженій Указом Президента України 27 січня 2001 р. Державній програмі співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) на 2001–2004 рр.¹⁷ закладено напрями реформування ОПК для підтримки стабільного росту річного ВВП (внутрішнього валового продукту)¹⁸. Водночас,

¹¹ Гуцалюк О., Обнявко Т. Напрямки економіко-екологічної трансформації підприємств оборонно-промислового комплексу України. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2021. Вип. 6 (39). С. 211–219.

¹² Обнявко Т. Концепції визначення оцінок еколого-економічної ефективності функціонування воєнної економіки. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2016. Т. 21. Вип. 6 (48). С. 62.

¹³ Там само.

¹⁴ Балуюва О., Ляшенко В. Стан та передумови відродження оборонно-промислового комплексу України...

¹⁵ Там само.

¹⁶ Військово-технічне співробітництво в умовах глобалізації: український вимір: зб. матеріалів «круглого столу» / за заг. ред. О. В. Литвиненка. Київ: НІСД, 2011. С. 32.

¹⁷ Указ Президента України «Про Державну програму співробітництва України з Організацією Північноатлантичного Договору (НАТО) на 2001–2004 роки». URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/58/2001> (дата звернення: 05.02.2019).

¹⁸ Що обіцяв НАТО Кучма? *Українська правда*. 2003. 24 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2003/03/24/2993294/>

усвідомлюючи важливе значення ОПК на шляху до можливого членства України в НАТО, Указом Президента України від 27 серпня 2003 р. введено в дію Концепцію військово-технічного співробітництва України з іноземними державами на період до 2010 р.¹⁹. Під час формування стратегії військово-технічної співпраці було враховано основні світові тенденції та зовнішні чинники, які мали впливати на розвиток ситуації на ринках озброєнь²⁰.

Створене 2008 р. у Міністерстві промислової політики України Агентство з питань оборонно-промислового комплексу також немало дійових механізмів для реалізації заходів щодо реформування оборонної галузі²¹. ОПК України значно відставав у розвитку елементної бази мікроелектроніки, мікропроцесорної техніки, нанотехнологій, без чого створення сучасних зразків озброєння неможливе²². Мізерною була частка впроваджених нових технологічних процесів у сфері виробництва озброєння в загальних обсягах освоєних нових технологій²³. Основними причинами виникнення цих проблем були:

- структурна недосконалість оборонної промисловості через незавершеність запровадження організаційних, законодавчих, економічних, техніко-технологічних, майнових та інших перетворень;
- відсутність державної підтримки технологічної модернізації підприємств, стимулювання розвитку критичних технологій;
- занепад наукового, технічного та виробничого потенціалів оборонних підприємств;
- високий рівень зношеності основних фондів;
- недостатність ресурсного забезпечення та неефективне використання наявних ресурсів;
- втрата традиційних ринків експорту продукції військового призначення та подвійного використання, як наслідок – зменшення обсягів виробництва, а також коштів підприємств, що спрямовуються на створення й модернізацію зразків видів озброєнь і військової техніки, які користуються попитом на зовнішніх та внутрішньому ринках;
- високий рівень імпортозалежності від Російської Федерації (РФ)²⁴.

Важливим кроком у напрямі реформування ОПК стало створення 2010 р. ДК (Державного концерну) «Укроборонпром» (Укази Президента України № 1085/2010 від 6 грудня 2012 р. і № 1245/2010 від 28 грудня 2010 р.). На думку експертів, спроба вирішити проблему підвищення ефективності діяльності ОПК через створення ДК «Укроборонпром» не дала позитивних результатів. Президент Асоціації «Українські оборонні технології» Володимир Грек зазначав, що це відбулося, по-перше, тому що концерн – це господарське об'єднання, яке не може і не має виконувати функції держави. По-друге, монополізація виробництва в обсягах країни призводить

¹⁹ Про Концепцію військово-технічного співробітництва України з іноземними державами на період до 2010 року: Указ Президента України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/913/2003#Text>

²⁰ Там само.

²¹ Кам'янецька О. Стан та перспективи розвитку оборонно-промислового комплексу України...

²² Бегма В., Шемаєв В., Онофрійчук А., Оболенська Т. Переорієнтація діяльності оборонної промисловості України...

²³ Там само.

²⁴ Там само.

винятково до зростання цін на продукцію та зниження її конкурентоспроможності. По-третє, об'єднання підприємств із Державним концерном, створеним на базі зовнішньоторговельної компанії «Укрспецекспорт», створення т. зв. кластерів на чолі з дочірніми торговими підприємствами компанії суперечить самій суті ОПК України, для якого продаж зброї на експорт ніяк не є первинним завданням. По-четверте, зовнішньоекономічні оборонні замовлення випадкові й безсистемні, тому не можуть забезпечити комплексний розвиток оборонної промисловості та економіки держави²⁵.

У цей період реформування ОПК регламентувалося і здійснювалося відповідно до Річних національних програм співробітництва Україна–НАТО, дворічних Робочих планів Військового комітету Україна–НАТО та його щорічних Імплементативних програм, а також Індивідуальної програми партнерства між Україною і НАТО (з кінця 2011 р. – «Меню партнерства») у межах програми «Партнерство заради миру» й інших ініціатив Альянсу²⁶.

Особливо важливою сферою співпраці з НАТО стала допомога в ліквідації негативних економічних та соціальних наслідків оборонної реформи в Україні, оскільки держави-члени «намагалися усунути суперечності у своїй зовнішній економічній політиці та сприяли економічній співпраці між окремими або між усіма учасниками Договору»²⁷. Не варто забувати і про Раду євроатлантичного партнерства (РСАП), де за сприяння Центру досліджень безпеки ім. Джорджа Маршалла й інших організацій ділилися досвідом із країнами-партнерами у низці сфер, зокрема економічній (один із прикладних напрямів такої співпраці – економічні аспекти розбудови оборонних інституцій, економічні та фінансові аспекти боротьби проти тероризму, нові методики керування оборонними ресурсами)²⁸.

Заступник директора Департаменту розробок і закупівлі озброєння та військової техніки Міністерства оборони України Сергій Бруль зазначав, що в період президентства Віктора Януковича основні напрями переозброєння ЗСУ можна умовно поділити на три періоди, пов'язані з термінами середньо- та довготерміновим оборонним плануванням. На першому етапі (2011–2015) передбачали: створити та ввести в експлуатацію автоматизовану систему управління ППО (протиповітряної оборони); завершити дослідно-конструкторські роботи з модернізації бойових літаків і вертольотів, озброєння й техніки ППО, засобів ураження, бронетанкової техніки; продовжити створення ракетного комплексу та будівництво корабля класу «корвет»; закінчити створення військово-транспортного літака Ан-70; закупити комплексні авіаційні й танкові тренажери²⁹.

На другому етапі (2016–2020): здійснити серійну закупівлю модернізованих бойових літаків і вертольотів, засобів ураження, озброєння і військової техніки (ОВТ), бронетанкової техніки; закінчити створення ракетного комплексу, будівництво корабля класу «корвет»; розпочати дослідно-конструкторські роботи з розроблення

²⁵ Військово-технічне співробітництво в умовах глобалізації... С. 52–53.

²⁶ Співробітництво у сфері реформування сектору безпеки. *Україна–НАТО*. 2019. 27 грудня. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/spivrobitnictvo-u-sferi-reformuvannya-sektoru-bezpeki>

²⁷ Співробітництво Україна – НАТО у сфері економіки. *Україна–НАТО*. 2019. 27 грудня. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/spivrobitnictvo-ukrayina-nato-u-sferi-ekonomiki>

²⁸ Там само.

²⁹ Військово-технічне співробітництво в умовах глобалізації... С. 34–35.

українських безпілотних літаків. На третьому етапі (2021–2025): закупити або розпочати спільне виробництво нових зразків ОВТ, багатофункційних бойових літаків і вертольотів, засобів ураження, озброєння та військової техніки ППО; розпочати дослідно-конструкторські роботи з розробки озброєння, оснований на нових фізичних принципах із застосуванням нанотехнологій, бойових геоінформаційних систем³⁰.

Однак після окупації РФ 2014 р. АР (Автономної Республіки) Крим та початку російсько-української війни, Україна втратила частину підприємств ОПК, що розмішувалася у Криму, Донецькій та Луганській обл., що негативно позначилося на виробництві продукції військового призначення³¹. Під час антитерористичної операції (АТО) з Донбасу до Росії було вивезено близько третини (27 %) промислового потенціалу України. Загалом же наша держава втратила 28 машинобудівних заводів. Із них шість входило до ДК «Укроборонпром», наприклад, Луганський патронний завод, Державна акціонерна холдингова компанія «Топаз», Сніжнянський машинобудівний завод, Донецький завод хімічних виробів та Відкрите акціонерне товариство «Юність», яке виробляло комплектуючі для аерокосмічної та авіаційної галузей. Решта займалася створенням комплектуючих для мікроелектронної промисловості та гідравлічного устаткування³².

Прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк 22 грудня 2014 р. під час презентації у Верховній Раді програми діяльності уряду для затвердження її парламентом повідомив, що планує зміну закону про державне оборонне замовлення, а також систему управління ДК «Укроборонпром»³³. Основна причина – чимало головних ланок радянського ВПК (військово-промислового комплексу), з якими були тісно пов'язані українські підприємства ОПК, перебували на території Росії. Тому розрив ділових зв'язків української оборонної промисловості з РФ через анексію Криму й агресію на Донбасі автоматично поставив на порядок денний проблеми вдосконалення галузевої структури ОПК і сфери виробництв продукції подвійного призначення в Україні та пов'язаного з цим підвищення ступеня самодостатності у сфері національної безпеки й оборони³⁴.

Особливий акцент зроблено на модернізацію, ремонт і відновлення ОВТ. Зокрема, «протягом трьох років, від липня 2014 р. по липень 2017 р., українську армію посилили 5 281 од. нової та модернізованої техніки, 7 164 од. відремонтованої та відновленої... Серед нового та модернізованого ОВТ більшість становить ракетно-артилерійське озброєння, а також ракети та боєприпаси – 1 061 і 2 613 од. відповідно. Військові також отримали 1 277 нових та модернізованих систем радіолокації, радіоелектронної боротьби та засобів зв'язку, 295 од. бронетехніки, артилерії та спеціальної техніки, а також 35 од. авіаційної техніки та обладнання». Такий напрям розвитку українського ОПК на сучасному етапі був обумовлений радикальним і терміновим покращенням стану військово-технічного забезпечення ЗСУ в умовах збройної агресії з боку РФ³⁵.

³⁰ Військово-технічне співробітництво в умовах глобалізації...

³¹ Телегін В. Вплив економічної політики на забезпечення національної безпеки України. URL: <https://snku.krok.edu.ua/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/480>

³² Горбулін В. П., Шеховцов В. С., Шевцов А. І. ОПК України: кроки до стабілізації діяльності...

³³ Кам'янецька О. Стан та перспективи розвитку оборонно-промислового комплексу України...

³⁴ Кулицький С. Сучасний етап розвитку оборонно-промислового комплексу...

³⁵ Там само.

Усе ж, незважаючи на локальні досягнення в посиленні оборонного потенціалу, ОПК сьогодні має чимало не вирішених проблем. У системі органів виконавчої влади відсутній єдиний відповідальний орган за формування і реалізацію військово-промислової продукції (ВПП). Також спостерігається розмитість відповідальності МЕРТ (Міністерства економічного розвитку і торгівлі України), КМУ (Кабінету Міністрів України) та РНБО (Ради національної безпеки та оборони) у сфері ОПК (відповідно до Закону України «Про національну безпеку України») ³⁶. У стратегічному плануванні розвитку ОПК спостерігається низька ефективність реалізації довготермінового планування, реформування та розвитку ОПК і надання переваги середньо- та короткотерміновому плануванню й фінансуванню. Ускладнює впровадження довготермінового планування розвитку ОПК відсутність огляду ОПК відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» та системного аналізу науково-виробничого потенціалу підприємств ОПК усіх форм власності, повноти даних про його стан (перелік компаній, номенклатура продукції, фінансові показники тощо) ³⁷.

Отож базові проблеми ОПК України:

- немає законодавчого забезпечення впровадження системи корпоративного управління для підприємств ОПК державної форми власності;
- відсутнє законодавче забезпечення проведення реструктуризації, корпоратизації та приватизації підприємств ОПК державної форми власності;
- ДК «Укроборонпром» наділене непридатними для суб'єкта господарювання регуляторними функціями, що призводить до існування (у зв'язку з цим) конфлікту інтересів;
- недостатня фінансова стійкість та стабільність підприємств державної форми власності;
- незначна кількість замкнених українських виробничих циклів. За оцінками експертів, йдеться про максимум 10–15 % від потреб;
- велика залежність виробництва ПВП від кооперації з країнами СНД (Співдружності незалежних держав), насамперед РФ;
- відсутність чіткого моніторингу результатів використання коштів в ОПК;
- недостатнє фінансування (або фінансування за залишковим принципом) заходів державних цільових програм із розвитку ОПК;
- низька інвестиційна привабливість суб'єктів ОПК та проектів у галузі виробництва об'єктів військової та спеціальної техніки (ОВСТ);
- низький рівень рентабельності оборонних проектів, які реалізуються в інтересах державних замовників ³⁸.

В умовах російсько-української війни можливості державного бюджету обмежені. Великий зовнішній борг, значна частка тіньової економіки, невідповідність між запитом на видатки й можливостями з боку держави їх задовольнити в медичній, житлово-комунальній, освітній, енергетичній галузях, необхідність транспортних та інфраструктурних перетворень дають підстави стверджувати, що суто державних грошей на гарантування національної безпеки ще довго бракуватиме.

³⁶ Бегма В., Свергунов О. Концептуальні засади стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку оборонно-промислових комплексів держав. Досвід для України. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-07/Dopovid_Begma__druk.pdf

³⁷ Там само.

³⁸ Там само.

В умовах недостатніх темпів економічного зросту гальмування розвитку ОПК зберігається і є закономірним³⁹.

На сьогодні до ОПК України, за різними оцінками, входить орієнтовно 150 приватних та 167 державних підприємств, більша частина з яких перебуває в підпорядкуванні ДК «Укроборонпром» (понад 130), Державного космічного агентства України (ДКАУ) (12) та Міністерства оборони (8)⁴⁰. Активно розвивається приватний сектор ОПК: 69 % обсягу державних оборонних замовлень 2018 р. виконували приватні підприємства. У питанні переозброєння сил оборони спостерігається суттєвий прогрес у національних ракетних програмах та розробках⁴¹.

Наголосимо також, що підприємства ОПК України здатні випускати (у грошовому еквіваленті) лише близько третини найважливішої номенклатури, якої потребують ЗСУ. ОПК України не виробляє бойових літаків, комплексів ППО, корабельного озброєння, бойових вертольотів тощо. Структура ОПК України зорієнтована переважно на експорт, який забезпечує 80–85 % загального надходження коштів⁴². Сергій Толстов виокремив три варіанти військово-технічної політики та планування розвитку ОПК для України:

- ставка на українського виробника та прагнення максимальної незалежності від імпорту – потребує державної підтримки, сприяння оновленню виробництва та фінансування розробки нових технологій. Такий підхід видається найбільш корисним із погляду гарантування безпеки і високого рівня технологічного розвитку країни загалом;
- змішаний – полягає в досягненні певного балансу між імпортом і внутрішнім самозабезпеченням. При залученні іноземних інвестицій та технологій найбільш привабливим виглядає механізм офсетних (компенсаційних) договорів;
- полягає в закупівлі ОВТ на зовнішніх ринках з урахуванням співвідношення ціна/якість, що потенційно веде до скорочення власного виробництва, відтоку кадрів і встановлення повної залежності від постачання озброєнь і політики урядів іноземних країн.

Отже, український ОПК у його теперішньому вигляді утворився на базі частини колишнього ВПК СРСР. Суб'єктами ОПК стали підприємства/організації, які здійснюють розробку, виробництво, поставку, ремонт, модернізацію та продаж, зокрема й на експорт, ОВТ будь-якої форми власності, які перебувають як в управлінні уповноважених органів державної влади, так і у приватній власності та працюють у таких галузях промисловості: авіабудування; виробництво артилерії та боеприпасів; бронетанкова галузь і бронетехніка; двигунобудування; радіоелектроніка; ракетобудування; засоби ППО; суднобудування, а також структурні підрозділи збройних сил, що займаються проведенням військових випробувань

³⁹ Гуцалюк О., Обнявко Т. Напрямки економіко-екологічної трансформації підприємств... С. 211–219.

⁴⁰ Бегма В., Свергунов О. Концептуальні засади стратегій інвестиційно-інноваційного розвитку...

⁴¹ Там само.

⁴² Толстов С. Проблемні аспекти сучасних військових і військово-технічних відносин між Україною і НАТО. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/4804/1/Problemni%20aspekty%20suchasnykh%20viiskovykh.pdf>

озброєнь, постановкою на озброєння нової зброї, зняттям з озброєння застарілої зброї й організацією її складського зберігання⁴³.

В умовах російсько-української війни ОПК України потребує нагального реформування та посилення співпраці з НАТО, адже в межах міжнародної співпраці Україна отримує міжнародну технічну допомогу, спрямовану на оснащення полігонів, придбання обладнання для військово-морських сил, озброєння, військової техніки⁴⁴. Актуальною проблемою щодо гарантування національної безпеки є питання створення та розвитку новітніх систем озброєння для ЗСУ й оснащення військ сучасним ОВТ, які би відповідали особливостям та умовам ведення бойових дій у східних областях України⁴⁵. Не менш актуальне завдання – модернізація наявних ОВТ, а також належне забезпечення ресурсами військ.

---

⁴³ Потьомкіна М. Теоретико-правові засади господарських правовідносин у сфері оборонної промисловості України. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/2/12.pdf>

⁴⁴ Міжнародне співробітництво. *Біла книга України*. Київ, 2008. С. 68.

⁴⁵ Телегін В. Вплив економічної політики на забезпечення національної безпеки України...

Наукове видання

Воєнно-політичні інтереси України в ієрархії суспільних пріоритетів (кінець XX – початок XXI століття): монографія / відп. ред. Ігор Соляр, упоряд.: Олег Муравський, Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2021. 324 с.

Літературний редактор

Олександра Салій

Коректор

Ірина Черевко

Упорядник науково-довідкового апарату

Оксана Рак

Макет та художньо-технічне редагування

Дмитро Савінов

Обкладинка

Ольга Шингур

Підписано до друку 30.12.2021. Ум. друк. арк. 25,31

Друк офсетний. Формат 70x100/16.

Наклад 75 прим.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
79026, Львів, вул. Козельницька, 4.